

SRPSKO UDRUŽENJE
ZA KRIVIČNOPRAVNU TEORIJU I PRAKSU

INSTITUT ZA KRIMINOLOŠKA
I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

REVIJA

ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

BEOGRAD, 2020.

Savet časopisa

Prof. dr Zoran STOJANOVIĆ, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu u penziji; Prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ – redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu; Akademik Igor Leonidovič TRUNOV – Ruska akademija nauka u Moskvi; Prof. dr Vid JAKULIN – Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani; Prof. dr Miodrag SIMOVIĆ – Pravni fakultet Univerziteta u Banjaluci; Janko LAZAREVIĆ – sudija Vrhovnog kasacionog suda; Dr Jovan ĆIRIĆ – sudija Ustavnog suda; Nenad VUJIĆ – direktor Pravosudne akademije.

Redakcija časopisa

Prof. dr Claus ROXIN – Pravni fakultet Univerziteta u Minhenu; Prof. dr Stanko BEJATOVIĆ – Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; Dr Jasmina KIURSKI – zamenik Republičkog javnog tužioca; Prof. dr Dragana KOLARIĆ – sudija Ustavnog suda; Prof. dr Milan ŠKULIĆ – sudija Ustavnog suda; Prof. dr Božidar BANOVIĆ – Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu; Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ – Kriminalističko policijska akademija u Beogradu; Doc. dr Veljko TURANJANIN – Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; Doc. dr Dragana ČVOROVIĆ – Kriminalističko policijska akademija u Beogradu; Dr Vladan JOLDŽIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; Dr Sanja ĆOPIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; Dr Ana BATRIĆEVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; Dr Olivera PAVIĆEVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; Prof. dr Zoran PAVLOVIĆ, Pokrajinski zaštitnik građana.

Glavni i odgovorni urednik časopisa

Doc. dr Milica KOLAKOVIĆ-BOJOVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Urednik časopisa

Dr Ivana STEVANOVIĆ, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Sekretar redakcije časopisa

Ana Paraušić, MA – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Tehnički sekretar redakcije časopisa

Isidora Polovina

ISSN 1820-2969

Časopis izdaju: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu
i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Časopis izlazi tri puta godišnje.
Radove i ostalu poštu u vezi sa časopisom slati na
E-mail: sekretar.revija@gmail.com

U troškovima izdanja časopisa učestvovalo je Ministarstvo prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
i Pravosudna akademija u Beogradu

Štampa i priprema: „Službeni Glasnik“ Beograd.
Tiraž: 300 primeraka

Editorial council

Professor Zoran STOJANOVIC, PhD – University of Belgrade, Faculty of Law; Professor Djordje IGNJATOVIC, PhD – University of Belgrade, Faculty of Law; Academician Igor Leonidovic TRUNOV, PhD – Russian Academy of Sciences, Moscow; Professor Vid JAKULIN, PhD – Faculty of Law, University of Ljubljana; Professor Miodrag SIMOVIC, PhD – Faculty of Law– University of Banja Luka; Janko LAZAREVIC – Supreme Court of Cassation Judge; Jovan CIRIC, PhD – Constitutional Court Judge; Nenad VUJIC– Director of the Judicial Academy

Editorial board

Professor Claus ROXIN, PhD – Faculty of Law, University of Munich; Professor Stanko BEJATOVIC, PhD – Faculty of Law, University of Kragujevac; Jasmina KIURSKI, PhD – Deputy Republic Public Prosecutor; Professor Dragana KOLARIC, PhD – Constitutional Court Judge; Professor Milan SKULIC, PhD – Constitutional Court Judge; Professor Bozidar BANOVIC, PhD – Faculty of Security Studies, University of Belgrade; Professor Djordje DJORDJEVIC, PhD – The Academy of Criminalistic and Police Studies – Belgrade; Asst. Professor Veljko TURANJANIN, PhD – Faculty of Law, University of Kragujevac; Asst. Professor Dragana CVOROVIC, PhD – The Academy of Criminalistic and Police Studies – Belgrade; Vladan JOLDZIC, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Sanja COPIC, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Ana BATRICEVIC, PhD– Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Olivera PAVICEVIC, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Professor Zoran PAVLOVIĆ, PhD – Protector of citizens – Ombudsman of the Autonomus Province of Vojvodina

Editor in chief

Asst. Prof. Milica KOLAKOVIC-BOJOVIC, PhD - Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editor

Ivana STEVANOVIC, PhD - Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editorial board Secretary

Ana PARAUSIC, MA – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editorial board technical Secretary

Isidora Polovina

ISSN 1820-2969

The Journal is issued by: Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice
and Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade.

The Journal is published three times a year.

Send scientific articles and other papers relevant for the Journal via E-mail:
sekretar.revija@gmail.com

The Ministry of Education, Science and Technological Development
and Judicial Academy in Belgrade participated
in the coverage of this Journal's publishing costs.

Printed and arranged by: "Službeni Glasnik", Belgrade
Number of prints: 300

**REVIJA
ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO**

VOL 58. BR. 1. i 2.

BEOGRAD

JANUAR-JUL 2020.

UDK 343

ISSN 1820-2969

S A D R Ź A J

ČLANCI:

1. Emir ČOROVIĆ: Povrat u Krivičnom zakoniku Srbije:
kritički osvrt na njegovo normativno uređenje. 9
2. Darko DIMOVSKI: Jevreji kao žrtve zločina mržnje
u Velikoj Britaniji. 29
3. Ana BATRIĆEVIĆ: Resocijalizacija osuđenika kroz
rad sa konjima u Kazneno popravnom zavodu
Sremska Mitrovica: koncept, primena, impresije 51
4. Darko RADULOVIĆ: Dugotrajni ili doživotni zatvor 69
5. Radenko ŠČEKIĆ: Upotreba ljudskih prava u geopolitičke svrhe 89
6. Vedad GURDA: Evropski instrumenti i standardi
u oblasti maloljetničkog krivičnog pravosuđa 105
7. Višnja RANĐELOVIĆ: Maloletna lica kao žrtve
međunarodnih krivičnih dela 127
8. Jelena RAKIĆ: Krivično delo poreska utaja
– zakoniti i nezakoniti prihodi 145
9. Ana PARAUŠIĆ: Integritet policije i povrede integriteta policije. 161

STUDENSKI RADOVI:

10. Lazar ĐOKOVIĆ: Stavovi građana o radu policije – ocena
primene strategije policije u zajednici u Republici Srbiji. 181

POLEMIKA:

11. Nenad VUJIĆ: Stanje ljudskih prava u Srbiji i KOVID19:
stanje javne opasnosti. 199

**JOURNAL
OF CRIMINOLOGY AND CRIMINAL LAW**

VOL 58. No. 1-2.

BELGRADE

JANUARY – JULY 2020.

UDK 343

ISSN 1820-2969

C O N T E N T S

ARTICLES:

1. Emir ČOROVIĆ: Recidivism within the Criminal Code of Serbia: critical review of its normative regulation 9
2. Darko DIMOVSKI: Jews as victims of hate crimes in Great Britain 29
3. Ana BATRIČEVIĆ: Prisoners` re-socialisation through work with horses in correctional institution in Sremska Mitrovica: concept, application, impressions 51
4. Darko RADULOVIĆ: Long-term or life imprisonment 69
5. Radenko ŠČEKIĆ: Use of human rights for geopolitical purposes 89
6. Vedad GURDA: European instruments and standards in the area of juvenile criminal justice 105
7. Višnja RANĐELOVIĆ: Juveniles as victims of international crimes 127
8. Jelena RAKIĆ: Tax evasion – legal and illegal revenues 145
9. Ana PARAUŠIĆ: Police integrity and violations of police integrity 161

STUDENT PAPERS:

10. Lazar ĐOKOVIĆ: Citizen` attitudes on police work – evaluation of the implementation of the community policing in the Republic of Serbia.. . . . 181

CORRESPONDENCE:

11. Nenad VUJIĆ: State of human rights in Republic of Serbia and COVID19: State of public emergency. 199

*Emir Ćorović, vanredni profesor**
Departman za pravne nauke
Državni univerzitet u Novom Pazaru

Originalni naučni rad
UDK: 343.238(497.11)
Primljeno: 1.7.2020.
Prihvaćeno: 17.7.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.1>

POVRAT U KRIVIČNOM ZAKONIKU SRBIJE: KRITIČKI OSVRT NA NJEGOVO NORMATIVNO UREĐENJE

Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Srbije iz maja meseca 2019. godine, koje su stupile na snagu 1. decembra iste godine, promenjen je koncept povrata koji je postojao u našem krivičnom pravu. Naime, pored tzv. „običnog“ povrata, koji je sada regulisan na posve drugačiji način u odnosu na prijašnju legislativu, posebno je normiran i višestruki povrat. Uz ove dve forme povrata, Krivični zakonik Srbije poznaje i specijalni povrat, koji je regulisan u okviru odredbe o ublažavanju kazne, tačnije kao jedan od zakonskih razloga koji isključuje ublažavanje kazne. Zakonska regulativa pomenutih oblika povrata nije najpreciznija i može stvarati odgovarajuće dileme prilikom primene ovih odredaba u praksi. Otuda će se u radu ukazati na slabost i ne-logičnost normativnog uređenja pojedinih formi povrata, sve s ciljem poboljšanja njihove zakonske regulative.

Ključne reči: povrat, višestruki povrat, specijalni povrat.

* e-mail: ecorovic@np.ac.rs

1. Uvodna razmatranja

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Srbije (u daljem tekstu: KZ)¹ iz maja meseca 2019. godine, a koje su stupile na snagu 01.12.2019. godine, došlo je do promena odredaba koje regulišu povrat. Do tada, povrat je predstavljao fakultativnu otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne.² Sadašnji zakonski tekst, pak, eksplicitno razlikuje (*obični*) povrat (član 55. KZ) i *višestruki povrat* (član 55a KZ), predviđajući njihovo različito pravno dejstvo. Ovim odredbama zakonodavac je nastojao da institut povrata precizno reguliše, mada su i pored toga određena pitanja ostala otvorena.

Nezavisno od navedenih odredaba o običnom i višestrukome povratu, KZ poznaje još i *specijalni povrat*, koji je uveden novelama KZ 2009. godine u vezi sa institutom zabrane ublažavanja kazne. Za razliku od (običnog) povrata i višestrukog povrata, koje zakonodavac reguliše u posebnim članovima, specijalni povrat ne uživa takvu „autonomnost“. Naime, specijalnom povratu nije posvećen poseban član, već je isti regulisan u članu 57. KZ koji se odnosi na granice ublažavanja kazne, preciznije u stavu 3. navedenog člana, kojim se isključuje mogućnost ublažavanja kazne u slučaju osude za isto ili istovrsno krivično delo.

Čak i ovako grub osvrt na mesto povrata odnosno njegovih vrsta u KZ, ukazuje na legislativnu neprincipijelnost u njegovom sistematizovanju. S jedne strane, dve forme povrata (obični i višestruki) imaju svoje posebno mesto, tj. posebne članove koji su im posvećeni, i (relativno) preciznu regulativu, dok se s druge strane odredba o specijalnom povratu nalazi u članu koji se odnosi na granice ublažavanja kazne, tj. na mestu koji je posvećen sasvim drugom krivičnoppravnom institutu i, kao što će se videti, nije regulisan na zadovoljavajući način, tačnije regulisan je prilično neprecizno. Ako je zakonodavac novelama od 2019. godine posebno regulisao obični i višestruki povrat, trebalo je onda i da posebno reguliše specijalni povrat, ako je za tim uopšte bilo potrebe (o čemu će biti reči), čime bi odredbe o ovom institutu bile preglednije.

1 Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

2 Do izmena i dopuna iz 2019. godine, odredba člana 55. KZ je glasila: „Kad sud odmerava kaznu učinocu za krivično delo koje je učinio posle izdržane, oproštene ili zastarele kazne ili oslobodnja od kazne, po proteku roka za opozivanje uslovne osude ili posle izrečene sudske opomene, može tu okolnost uzeti kao otežavajuću, ceneći pri tom posebno težinu ranije učinjenog krivičnog dela, da li je ranije delo iste vrste kao i novo delo, da li su oba dela učinjena iz istih pobuda, okolnosti pod kojima su dela učinjena i koliko je vremena proteklo od ranije osude, odnosno od izrečene, oproštene ili zastarele kazne, oslobođenja od kazne, od proteka roka za opozivanje ranije uslovne osude ili od izrečene sudske opomene“.

2. Obični³ povrat iz člana 55. KZ

Običan povrat prema članu 55. stav 1. KZ postoji ukoliko su kumulativno ispunjeni sledeći uslovi: (1) *da je učinjeno umišljajno krivično delo*, (2) *da se i ranija osuda odnosi na umišljajno krivično delo* i (3) *da od ranije osude ili izdržane kazne nije proteklo pet godina*.

Jasno je da se obični povrat odnosi samo na *umišljajna krivična dela*. Znači, i ranije i novoučinjeno krivično delo moraju biti učinjeni sa umišljajem (Stojanović, 2020: 40) odnosno, drugačije rečeno, *nehat je nespojiv sa konstrukcijom običnog povrata* u smislu člana 55. KZ. Prema tome, kod običnog povrata „uslov u pogledu krivičnih dela je vezan isključivo za oblik krivice, te nije od značaja na koju kaznu, ili krivičnu sankciju je učinilac osuđen za prethodno delo“ (Đokić, 2019: 322). Obični povrat će postojati i ukoliko novo odnosno ranije krivično delo (ili oba) potpadaju pod konstrukciju *krivičnog dela kvalifikovanog težom posledicom*, ali samo onda kada je *osnovno delo iz takve konstrukcije umišljajno* (u odnosu na težu posledicu se po pravilu traži nehat). Naime, prema članu 27. KZ teža posledica (koja je po pravilu nehatna) mora proizaći iz krivičnog dela (osnovno delo), a ono može biti kako umišljajno, tako i nehatno. Ali, kada je reč o povratu u smislu člana 55. KZ, takvo krivično delo mora biti umišljano u smislu prethodno rečenog.

Za postojanje povrata potrebno je da je *ново krivično delo učinjeno „u roku“ od pet godina od ranije osude odnosno izdržane kazne* (po zakonskom tekstu: da od ranije osude ili izdržane kazne nije proteklo pet godina). Petogodišnji rok od ranije osude odnosno izdržane kazne se *računa do momenta izvršenja novog krivičnog dela*, a ne do momenta otkrivanja ili početka suđenja za to novo delo (Jocić, 2019: 234-235). Naime, povrat po definiciji predstavlja ponovno vršenje krivičnog dela od strane već osuđivanog učinioca (Ćorović, 2015: 149), što znači da u momentu vršenja novog krivičnog dela prema učiniocu mora postojati pravnosnažna osuđujuća presuda za ranije krivično delo. Ovaj rok se, prema slovu zakona, *цени od ranije osude odnosno izdržane kazne*. Na koji način protumačiti izraz „osuda“? Valja napomenuti da je pre izmena iz 2019. godine odredba člana 55. KZ bila preciznija i izričito se odnosila na osude kojima je izrečena neka od kazni odnosno kada je učinilac oslobođen od kazne, kao i kada su izrečene mere upozorenja (uslovna osuda i sudska opomena). Jasno je bilo da ranije izricanje mera bezbednosti i vaspitnih mera nije potpadalo pod povrat. Sada je,

3 Formulacija „obični“ se ne koristi u zakonskom tekstu za označavanje blaže forme povrata, već se za njega jednostavno koristi naziv ovog institua – „povrat“. Međutim, po svojoj sadržini, kao i na osnovu njegovog odnosa prema višestrukome povratu, može se reći da se radi o konstrukciji „običnog“ povrata. Naime, obični povrat podrazumeva postojanje jedne ranije osude (zato se nekada naziva i jednostrukim), dok višestruki podrazumeva postojanje više (barem dve) ranije osude.

međutim, stilistika odredbe člana 55. stav 1. KZ drugačija, jer se samo govori o ranijoj osudi (i izdržanoj kazni). Zato se i otvara pitanje s početka ovog pasusa.

Možda bi u tumačenju izraza „osuda“ trebalo poći od pojma „osuđenog“ koji je određen u članu 2. stavu. 1. tački 4. Zakonika o krivičnom postupku?⁴ Osuđeni prema navedenoj odredbi označava lice za koje je *pravnosnažnom odlukom suda utvrđeno da je učinilac krivičnog dela ili protivpravnog dela određenog u zakonu kao krivično delo*, osim ako se na osnovu odredaba KZ smatra neosuđivanim. Ova odredba se s pravom kritikuje iz razloga što osuđenim licem smatra i neuračunljivog učinioca protivpravnog dela koje je zakonom određeno kao krivično delo, jer to lice ne postupa skrivljeno pa kao takvo ne bi trebalo biti subjekt osude (o tome: Brkić, 479-480). Međutim, sa stanovišta pozitivnog prava ipak se može postaviti pitanje da li se pravnosnažno rešenje o izricanju psihijatrijskih mera bezbednosti iz čl. 81. i 82. KZ neuračunljivim učiniocima može smatrati osudom u smislu člana 55. KZ? Na ovo pitanje treba *odrečno odgovoriti* bez obzira što se po ZKP-u ova lica smatraju osuđenicima, jer se u članu 55. stav 1. KZ govori o „ranijoj osudi za *umišljajno krivično delo*“, što znači *da se mora raditi o osudi kojom je utvrđena učiniočeva krivica*, čega nema u slučaju kada je ranije učinjeno protivpravno delo od strane neuračunljivog lica. Ni ranije izricanje vaspitnih mera učiniocu ne može se smatrati osudom u smislu člana 55. KZ jer se ova sankcija izriče odlukom u formi rešenja u čijoj izreci se samo navodi koja se vaspitna mera izriče, s tim da se maloletnik neće oglašavati krivim za krivično delo koje mu se stavlja na teret.⁵ Ukoliko je učiniocu krivičnog dela ranije pravnosnažno izrečena neka od psihijatrijskih mera bezbednosti ili vaspitna mera, takva okolnost bi mogla biti relevantna za odmeravanje kazne u smislu člana 54. KZ (raniji život).⁶

U tom smislu trebalo bi uzeti da izraz *osuda podrazumeva postojanje pravnosnažne presude kojom je izrečena kazna ili je učinilac oslobođen od kazne, odnosno kojom je izrečena uslovna osuda ili sudska opomena* (Jocić, 2019: 234). Iako navedeno deluje poprilično jasno, potrebno je razlikovati nekoliko momenta koji su od značaja za početak i istek navedenog petogodišnjeg roka, a koji zavise pre svega od vrste krivične sankcije (kazna, oslobođenje od kazne ili neka mera upozorenja) na koju je neko lice ranije osuđeno.

4 Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

5 Član 78. stav 3. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – ZMUKD, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005.

6 Kada je reč o vaspitnim merama potrebno je voditi računa o članu 27. ZMUKD prema kojem se podaci o izrečenim vaspitnim merama mogu se dati samo sudu, javnom tužilaštvu i organu starateljstva, s tim da se podaci o vaspitnim merama izrečenim za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine ne mogu davati ako je lice na koje se podaci odnose navršilo dvadeset jednu godinu.

1) Ukoliko je učinilac ranije osuđen na *kaznu zatvora*, taj rok teče od trenutka kada je ova kazna *u celosti izdržana*, tačnije kada je osuđeni *otpušten sa njenog izdržavanja*.⁷ U slučaju *uslovnog otpusta* petogodišnji rok počinje da teče od *isteka uslova* (Jocić, 2019: 235), jer je u članu 46. stavu 4. KZ propisano da će se smatrati da je osuđeni izdržao kaznu ako uslovni otpust ne bude opozvan. Kada je reč o osuđenom na doživotni zatvor, uslovni otpust ističe nakon petnaest godina od dana uslovnog otpuštanja (član 47. stav 7. KZ), tako da pomenuti petogodišnji rok teče od tog trenutka.

Opravdano se ističe da *neće postojati povrat* u smislu člana 55. KZ ukoliko neko lice *učini krivično delo za vreme uslovnog otpusta* (Jocić, 2019: 235), upravo zbog toga što kazna formalno-opravno nije izdržana. U tom slučaju do opoziva uslovnog otpusta mora (obavezni) ili može (fakultativni) doći, gde će se učinio-cu, primenom odredaba za izricanje jedinstvene kazne za krivično delo u sticaju (član 60. KZ) i odredaba o odmeravanju kazne osuđenom licu (član 62. KZ), izreći jedinstvena kazna (član 47. st. 1., 2. i 4. KZ), odnosno doći će, ukoliko ne dođe do opoziva, do njegovog produženja za vreme koje je osuđeni proveo na izdržavanju kazne po novoj osudi (član 47. stav 5. KZ).

Potrebno je, s tim u vezi, voditi računa o zatvorskim kaznama izrečenim u *trajanju do šest meseci*. Naime, za ove kazne zakonska rehabilitacija nastupa *u roku od tri godine od dana kad je ta kazna izvršena, zastarela ili oproštena, pod uslovom da učinilac ne učini novo krivično delo*. Ukoliko nastupi rehabilitacija, dolazi do brisanja osude i prestanka svih njenih pravnih posledice, a osuđeni se smatra neosuđivanim (član 97. stav 1. KZ). To znači da se petogodišnj *rok u kome se ceni povrat faktički skraćuje*: na primer, učinio-cu umišljajnog krivičnog dela izrečen je zatvor u trajanju od šest meseci; nakon tri godine, pod uslovom da učinilac nije osuđivan za novo krivično delo, dolazi do rehabilitacije sa svim njenim posledicama; u ovom i sličnim slučajevima rok za ocenu povrata je *de facto* „skraćen“ sa pet na tri godine. Naravno, u svakom konkretnom slučaju se mora utvrditi da li su ispunjeni uslovi za rehabilitaciju, jer je moguće da, bez obzira na visinu ranije kazne zatvora, ne postoje uslovi za zakonsku rehabilitaciju niti, pak, za sudsku rehabilitaciju u slučaju višestruke osuđivanosti, usled neispunjenosti uslova iz člana 98. stav 1. i člana 100. KZ.⁸

7 Prema članu 178. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija – ZIKS (*Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019) osuđeni se otpušta iz zavoda onog dana kada mu je istekla kazna, a ako istek kazne pada u subotu, nedelju ili u dane državnih praznika, osuđeni se otpušta poslednjeg radnog dana koji prethodi tim danima.

8 Prema članu 97. stav 1. KZ zakonska rehabilitacija se daje *samo licima koja pre osude na koju se odnosi rehabilitacija nisu bila osuđivana ili koja su se po zakonu smatrala neosuđivanim*. Znači, to su prvoprestupnici, odnosno lica koja su već rehabilitovana, dok se prema članu 100. KZ sudska rehabilitacija može dati i licu koje je više puta osuđivano, pod uslovom da su ispunjeni uslovi za

Iako se u članu 55. stavu 1. govori samo o „izdržanoj kazni“, treba uzeti da se petogodišnji rok za ocenu povrata računa i ukoliko izrečena kazna zatvora nije izdržana, već je *zastarela* ili *oproštena*. Kazna zatvora redovno „prestaje“ njenim izdržavanjem, a drugi načini njenog prestanka su zastarelost, amnestija i pomilovanje. Ovo shvatanje ima uporište u logičkom tumačenju, jer ukoliko se predmetni rok računa od izdržane kazne, *argumentum a fortiori (maiore ad minus)* računace se i od trenutka kada je kazna zastarela odnosno oproštena (tj. obuhvaćena amnestijom ili pomilovanjem).

2) U slučaju *novčane kazne, rada u javnom interesu i oduzimanja vozačke dozvole*, kada su izrečene kao glavne kazne, nije najjasnije od kojeg trenutka teče pomenuti petogodišnji rok za ocenu povrata. *Da li od trenutka osude*, tj. pravnosnažnosti presude kojima su izrečene, ili od *trenutka kada su ove kazne „izdržane“*?

Po jednom mišljenju bi, u ovom slučaju, računanje rokova valjalo upodobiti računanju zatvorske kazne, tako da rok teče od potpuno naplaćene novčane kazne ili izdržane kazne zatvora ako je novčana kazna njome zamenjena, što bi trebalo da važi i za rad u javnom interesu, kao i za oduzimanje vozačke dozvole, jer se i one mogu zameniti kaznom zatvora (Jocić, 2019: 235). Pitanje je, međutim, da li ovo shvatanje ima uporište u KZ? Odgovor na postavljeno pitanje zavisi od značenja pojma „izdržana kazna“.

Ako se pogledaju relevantne odredbe KZ, formulacije „izdržana“, „izdržavati“, „izdržao“ i slično, vezuju se, načelno, za krivične sankcije koje obuhvataju lišenje slobode, odnosno za druge mere koje se sastoje od lišenja slobode.⁹ Imajući u vidu da su zatvor i doživotni zatvor jedine kazne koje se manifestuju u lišenju slobode, to bi se u ovom slučaju pojam „izdržana“ mogao odnositi samo na te kazne, ne i na ostale, s obzirom da se one ne sastoje od lišenja slobode. Jezički posmatrano, ne može se reći „izdržati novčanu kaznu, izdržati rad u javnom interesu ili izdržati oduzimanje vozačke dozvole“. Za ispunjenje (egzekutivu) ovih kazni se koriste drugi pojmovi. Tako, kod novčane kazne se koriste

zakonsku, odnosno sudsku rehabilitaciju u pogledu svakog krivičnog dela za koje je osuđeno (Ćorović, 2015: 300-303).

9) Navedeni pojmovi se, pored odredbe o povratu iz člana 55. KZ, koriste kod odredaba koje su posvećene: posebnim uslovima za krivično gonjenje za krivično delo učinjeno u inostranstvu (član 10. KZ), uračunavanju pritvora i kazne izdržane u inostranstvu (član 11. KZ), zatvoru (član 45 KZ), uslovnom otpustu (član 46. KZ), opozivu uslovnog otpusta (član 47. KZ), višestrukom povratu (član 55a KZ), odmeravanju kazne osuđenom licu (član 62. KZ), uračunavanju pritvora i ranije kazne (član 63. KZ), opozivanju uslovne osude zbog novog krivičnog dela (član 67. KZ), obaveznom psihijatrijskom lečenju i čuvanju u zdravstvenoj ustanovi (član 81. KZ), početku i trajanju pravnih posledica osude (član 96. KZ), sudskoj rehabilitaciji (član 99. KZ), prestanku pravnih posledica osude (član 101. KZ), sadržaju i davanju podataka iz kaznene evidencije (član 102. KZ).

formulacija „izvršenje“ i „plaćanje“ (čl. 51., 63 st. 3. KZ),¹⁰ kod rada u javnom interesu „obavlja“ i „ispunjava“ (član 52. KZ), a kod oduzimanja vozačke dozvole formulacija „dok traje kazna oduzimanja vozačke dozvole“ (član 53. stav 4. KZ). Genusni pojam koji obuhvata sve navedene oblike „ispunjenja“ (egzekutive) navedenih kazni jeste pojam „izvršenja“ (on se koristi u zakonima kojima se reguliše izvršenje krivičnih sankcija,¹¹ ali i u, na primer, članu 98. stava 2. tačka 3. KZ¹²).

Ako se uzme u obzir rečeno, *zaključuje se da je kod odredbe o povratu zakonodavac samo izdvojio kaznu zatvora od ostalih osuda*, jer se jedino kod ove kazne, a povodom toka roka relevantnog za povrat, uzima u obzir trenutak od kada je ona izdržana. *Argumentum a contrario*, ukoliko je izrečena neka druga kazna, *relevantan je trenutak ranije osude*, odnosno *trenutak kada je ranija presuda postala pravnosnažna*, a ne kada je novčana kazna, rad u javnom interesu ili oduzimanje vozačke dozvole izvršeno.

U slučaju novčane kazne, rada u javnom interesu i oduzimanja vozačke dozvole zakonska rehabilitacija nastupa u roku od tri godine od dana kad je ta kazna izvršena, zastarela ili oproštena, pod uslovom da učinilac ne učini novo krivično delo, tako da i povodom ovih kazni dolazi do faktičkog skraćanja roka relevantnog za procenu postojanja povrata, a u skladu sa prethodno rečenim.

3) Prethodno pravilo bi trebalo važiti i ukoliko je izrečena uslovna osuda, tj. *rok počinje da teče od trenutka osude, odnosno pravnosnažnosti presude kojom je izrečena ova mera upozorenja*, s tim da se tu mora „*vesti*“ *jedan korektivni kriterijum*.

Naime, ukoliko je *učinilac za vreme perioda provere izvršio krivično delo, usled čega dođe do opoziva uslovne osude (bilo obaveznog bilo fakultativnog)*,

10 Odnos između ovih formulacija je dobro predstavljen upravo kod člana 63. stava 3. KZ: „Zatvor ili novčana kazna koju je osuđeni *izdržao*, odnosno *platio* za prekršaj ili privredni prestup, kao i kazna ili disciplinska mera *lišenja slobode* koju je *izdržao* zbog povrede vojne discipline uračunava se u kaznu izrečenu za krivično delo čija obeležja obuhvataju i obeležja prekršaja, privrednog prestupa, odnosno povrede vojne discipline“.

11 ZIKS reguliše izvršenje kazne zatvora (čl. 43.-186.), izvršenje novčane kazne (čl. 187.-193.) i izvršenje oduzimanja vozačke dozvole (član 194.), dok Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera – ZIVSM (*Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 87/2018) reguliše izvršenje rada u javnom interesu (čl. 38-43.). ZIKS na 33 mesta koristi formulaciju „izdržavanje“ i sl., od toga u 32 slučaja vezano za kaznu zatvora, a u jednom za obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, koja je takođe zavodska sankcija. ZIVSM ovaj pojam koristi 4 puta, od toga 3 puta za „kućni zatvor“, i jednom kod odredbe posvećene uslovnom otpustu (prema tome, opet vezano za kaznu zatvora).

12 Pomenuta odredba glasi: „lice koje je osuđeno na novčanu kaznu, kaznu rada u javnom interesu, oduzimanja vozačke dozvole ili kaznu zatvora do šest meseci, u roku od tri godine od dana kad je ta kazna *izvršena*, zastarela ili oproštena, ne učini novo krivično delo“.

onda se u toj situaciji ranija osuda *ne može ceniti prema članu 55. KZ*, već će se *izreći jedinstvena kazna za krivična dela učinjena u sticaju* (član 67. st. 1., 2, i 3 KZ). Ovo iz razloga što se novo krivično delo ne može dvostruko vrednovati – i kao razlog za opoziv uslovne osude, gde se primenjuju odredbe o sticaju, i kao povrat u smislu člana 55. KZ. Prema tome, primeniće se pravila o opozivu uslovne osude koja za sobom povlače primenu odredaba o odmeravanju jedinstvene kazne za krivična dela učinjena u sticaju.

Imajući u vidu da se povrat odnosi samo na umišljajna krivična dela, za novo krivično delo se svakako ne bi mogla izreći uslovna osuda na osnovu odredbe člana 66. stava 3. KZ, koji predviđa da se uslovna osuda se ne može izreći ako nije proteklo više od pet godina od pravnosnažnosti osude kojom je učiniocu izrečena kazna zatvora ili uslovna osuda za umišljajno krivično delo.

Ukoliko pak, učinilac u vreme perioda provere učini krivično delo, a sud se, u slučaju fakultativnog opoziva, ipak odluči da prijašnju uslovnu osudu ne opozove, tek onda ima mesta primeni odredbe člana 55. KZ. Naime, u ovom slučaju nema dvostrukog vrednovanja, jer prema učiniocu nisu primenjene odredbe o sticaju, tako da ima mesta primeni člana 55. KZ.

Ovde treba voditi računa i o članu 70. KZ. Prema stavu 1. ovog člana uslovna osuda se može opozvati u toku vremena proveravanja, a ako osuđeni u tom vremenu učini krivično delo koje povlači opozivanje uslovne osude, a to je presudom utvrđeno tek posle isteka vremena proveravanja, uslovna osuda može se opozvati najkasnije u roku od jedne godine od dana kad je proteklo vreme proveravanja.¹³ To dalje znači da se protekom tog roka uslovna osuda ne može opozvati, s tim da će se ranija uslovna osuda ceniti kao ranija osuda relevantna za povrat, pod uslovom da nije proteklo pet godina od pravnosnažnosti presude kojoj je uslovna osuda izrečena.

Kod uslovne osude takođe, a u vezi sa postojanjem ranije osude, treba voditi računa da li je nastupila zakonska rehabilitacija. Prema članu 98. stav 1. tačka 2. KZ zakonska rehabilitacija nastupa ako osuđeni u roku proveravanja i u roku od godinu dana po isteku roka proveravanja, ne učini novo krivično delo. To znači da i u slučaju ove krivične sankcije može doći do faktičkog skraćivanja roka relevantnog za ocenu povrata. Na primer, učiniocu je određen rok provere od jed-

13 „Po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda odluka o opozivu uslovne osude mora biti pravnosnažna u dodatnom roku od jedne godine od dana kada je proteklo vreme proveravanja po ranijoj osudi, jer rok za opozivanje uslovne osude propisan članom 70. stav 1. KZ ima prekluzivan karakter s obzirom na to da se njegovim protekom uslovna osuda više ne može opozvati ni pod kakvim uslovima“ (presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz 102/2012 od 05.12.2012. godina), <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/kzz-1022012-povrede-krivi%C4%8Dnog-zakona-uslovna-osuda> (pristup, 16.04.2020. godine).

ne godine; ukoliko u tom roku i o roku od jedne godine od isteka perioda prove-
re ne učini novo krivično delo, rehabilitacija će nastupiti po sili zakona; u ovom
primeru to znači da je potrebno da prođu dve godine od pravnosnažnosti presu-
de da bi se jedan takav učinilac smatrao neosuđivanim, čime se *de facto* smanju-
je period relevantan za ocenu povrata.

4) U slučaju da je učinilac presudom *oslobođen od kazne*, ili mu je izre-
čena *sudska opomena, rok teče od pravnosnažnosti ovih presuda*. Međutim, kod
ovih sankcija zakonska nastupa u roku od godinu dana od pravnosnažnosti pre-
sude, pod uslovom da učinilac ne učini novo krivično delo. Ukoliko nastupi re-
habilitacija, opet važi prethodno rečeno, tj. da je učinilac neosuđivan, tako da i u
ovom slučaju nema mesta primeni petogodišnjeg roka relevantnog za povrat, od-
nosno dolazi do njegovog faktičkog skraćenja.

Ono što u vezi sa odredbom člana 55. KZ može biti konfuzno, jeste *dej-
stvo običnog povrata*. Naime, prema stavu 1. ovog člana obični povrat predstavl-
ja *obaveznu otežavajuću okolnost*, dok se prema stavu 2. njegovo dejstvo odnosi
na *zabranu ublažavanja kazne*. Izgleda da je zakonodavac kod običnog povrata
„pomešao“ dejstva dva različita instituta – dejstvo obavezne otežavajuće okol-
nosti i dejstvo zabrane ublažavanja kazne. Zato se moraju pojasniti dejstva ova
dva instituta (Ćorović, 2020: 166).

Obavezna otežavajuća okolnost predstavlja okolnost koja je *unapred vred-
novana od strane zakonodavca kao otežavajuća* i koju sud, ukoliko je utvrdi,
mora (tj. *obavezan je*) *uzeti u obzir prilikom odmeravanja kazne*. U krivičnom
pravu Srbije je još 2012. godine uvedena, po prvi put, jedna obavezna otežava-
juća okolnost. Reč je o članu 54a. KZ koji je naslovljen kao „posebna okolnost
za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje“. Po ovoj odredbi *sud
će* (što je imperativna odredba), ukoliko je je krivično delo učinjeno iz mržnje
zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, zatim zbog nacionalne ili etničke pripad-
nosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, *tu okolnost
ceniti kao otežavajuću okolnost*, osim ako ona nije propisana kao obeležje kri-
vičnog dela. Međutim, iako se radi o obaveznoj otežavajućoj okolnosti to ne zna-
či da će se učiniocu nužno izreći neka teža kazna. Naime, u konkretnom slučaju
sud može pored obavezne otežavajuće okolnosti (u pomenutom primeru – mr-
žnja) utvrditi i niz olakšavajućih okolnosti na osnovu opštih pravila o odmerava-
nju kazne iz člana 54. KZ. Ne treba zaboraviti da se otežavajuće i olakšavajuće
okolnosti cene po analitičko-sintetičkom metodu. „To znači da bi sud na osno-
vu opšteg utiska, polazeći od propisane kazne, trebalo da dođe do jedne polazne
osnove, do neke prosečne, orijetacione kazne i onda da je poveća i snižava na-
kon pažljivog pojedinačnog vrednovanja svake olakšavajuće i otežavajuće okol-

nosti“ (Stojanović, 2009: 213). Štaviše, nije isključena mogućnost i da sud dà „prevagu“ olakšavajućim okolnostima, tj. da ih utvrdi kao „naročito olakšavajuće“ i da u konkretnom slučaju ublaži kaznu ukoliko to ukazuje da se sa ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja (član 56. stav 1. tačka 3. KZ). Jer, postojanje neke otežavajuće okolnosti „u načelu ne isključuje mogućnost ublažavanja kazne i (da) to zavisi od toga o kakvim otežavajućim okolnostima se radi i u kakvom su odnosu prema naročito olakšavajućim okolnostima, a posebno od toga kakav značaj imaju za ostvarenost uslova da se i ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja“ (Delić, 2010: 189).

S druge strane, dejstvo zabrane ublažavanja kazne se manifestuje u isključenju mogućnosti izricanja kazne ispod posebnog zakonskog minimuma ili blaže vrste kazne. U krivično zakonodavstvo Srbije ova zabrana je uvedena još 2009. godine i nalazi se u članu 57. KZ. Prema toj odredbi zabrana ublažavanja kazne se odnosi na osudu za taksativno navedena dela (stav 2. navedenog člana) odnosno za slučaj specijalnog povrata (stav 3. navedenog člana). Međutim, *specijalnom povratu se ne daje karakter obavezne otežavajuće okolnosti*, već se naprosto kaže da se kazna ne može ublažiti učinocu krivičnog dela koji je ranije osuđivan za isto ili istovrsno krivično delo.

Ono što je kod odredbe člana 55. KZ dobro učinjeno jeste to što je *zabrana ublažavanja kazne*, kao jedna inače sporna mogućnost koja se kritikuje u domaćoj teoriji, *ograničena samo na tzv. sudsko ublažavanje kazne*. To znači da se i u slučaju običnog povrata kazna može ublažiti u slučaju kada to zakon predviđa (tzv. zakonsko ublažavanje kazne – na primer kod prekoračenja nužne odbrane ili krajnje nužde, kod pokušaja, bitno smanjene uračunljivosti, kod kompulzivne sile i pretnje itd.), odnosno u slučaju kada zakon predviđa da se učinilac može osloboditi od kazne, a sud ga ne oslobodi od kazne (na primer prekoračenje nužne odbrane u slučaju jake razdraženosti ili prepasti, prekoračenje krajnje nužde pod naročito olakšavajućim okolnostima, nepodobnog pokušaja, dobrovoljnog odustanka itd.).

Iz rečenog može se zaključiti da je kod običnog povrata zakonodavac *vrednovao raniju osuđivanost* (koja se odnosi samo na umišljajna krivična dela) *kao obaveznu otežavajuću okolnost* (pod uslovom da je i novo krivično delo umišljajno i da od ranije osude ili izdržane kazne nije proteklo pet godina), *sa krajnjim dejstvom koje se manifestuje u zabrani sudskog ublažavanja kazne*. Međutim, nije bilo nužno, a s druge strane bilo bi i principijelnije (da bi se osiguralo jednoobrazno razumevanje zakonskih formulacija kod različitih instituta), da zakonodavac ističe obe ove okolnosti. Ako je bila intencija da se obični povrat ceni kao obavezna otežavajuća okolnost, *dovoljna je* bila postojeća odredba stava 1. člana 55. KZ. U tom smislu, odredba stava 2. istog člana javlja se suvišnom.

Ukoliko je, pak, zakonodavac imao na umu da isključi mogućnost primene sudskog ublažavanja kazne, onda se formulacija o povratu kao obaveznoj otežavajućoj okolnosti javlja suvišnom.

Povodom ovog pitanja potrebno je dodati i da je institut zabrane ublažavanja kazne izložen oštroj doktrinarnoj kritici. Imajući u vidu pravila o sudskom odmeravanju kazne, kao i načelo slobodnog sudijskog uverenja, koja čine deo naše pravne tradicije, principijelnije bi bilo da je zakonodavac povrat tretirao samo kao obaveznu otežavajuću okolnost, mada i drugi koncept (zabrana sudskog ublažavanja kazne) ima svoje opravdanje. Naime, činjenica da neko lice ponavlja umišljajna krivična dela (znači, ne i nehatna) može dati osnov za zaključak da je drugi put potrebno isključiti mogućnost da sud izrekne kaznu ispod posebnog minimuma ili blažu vrstu kazne (pri tome, odnosi se samo na zabranu sudskog ublažavanja, ne i na ublažavanje po drugim osnovima). U svakom slučaju, zakonodavac bi trebao da opredeli dejstvo običnog povrata *ili* kao obavezne otežavajuće okolnosti, *ili* kao okolnosti koja povlači zabranu sudskog ublažavanja kazne, a nikako, kao što je sada u pitanju, da kumulira ova dva dejstva.

3. Višestruki povrat iz člana 55a KZ

Prema odredba člana 55a KZ višestruki povrat postoji ukoliko su ispunjeni sledeći uslovi: 1) *da je učinjeno umišljajno krivično delo za koje je propisana kazna zatvora*; 2) *da je učinilac ranije bar dva puta osuđivan na kaznu zatvora za umišljajno krivično delo od najmanje jedne godine*; 3) *da od dana otpuštanja učinioca sa izdržavanja kazne zatvora do izvršenja novog krivičnog dela nije proteklo pet godina*.

Može se u vezi sa prvim uslovom postaviti pitanje: *da li se odredba o višestrukome povratu može primeniti ako je za novo krivično delo propisana alternativno novčana kazna uz kaznu zatvora*? Drugačije rečeno, da li prvi uslov kod višestrukog povrata podrazumeva da je za novo krivično delo propisana jedino/isključivo kazna zatvora, ili se pak, može raditi i o inkriminaciji koja je kažnjiva kaznom zatvora i alternativno novčanom kaznom. Ukoliko bi se uzelo da se u slučaju alternativnog propisivanja novčane kazne uz kaznu zatvora (na primer, kod krađe iz člana 203. KZ) ne može primeniti odredba o višestrukome povratu, time bi se redukovao domen primene člana 55a KZ. Ipak, čine se da su suprotni argumenti „jači“, tj. da se i u tom slučaju može primeniti član 55a KZ. Prvo, jer je u tom slučaju ipak propisana i kazna zatvora; drugo, jer se u članu 55a KZ, kada se govori o dejstvu višestrukog povrata, kaže „sud će *izreći kaznu iznad polovine raspona propisane kazne*“, što znači da se govori samo o izricanju kazne,

bez specificiranja njene vrsta. Prema tome, u navedenim situacijama sudu se daje pravo izbora između novčane kazne i zatvora, s tim da bi u oba slučaja morao izreći kaznu iznad polovine propisanog raspona.

Drugi uslov višestrukog povrata čini se prilično jasnim – *u vreme izvršenja novog krivičnog dela učinilac mora biti već dva puta osuđivan na kaznu zatvora od najmanje jedne godine za umišljajni krivično delo*. Naravno, mora se raditi o *pravnosnažnim osudama* na navedene kazne.

Petogodišnji rok koji je relevantan za ocenu višestrukog povrata teče *od dana otpuštanja učinioca sa izdržavanja izrečene kazne*. Otpuštanje sa izdržavanja izrečene treba razumeti u smislu odredaba ZIKS-a koji razlikuje nekoliko situacija. Prvo, osuđeni se otpušta iz zavoda onog dana kada mu je *istekla kazna*, a ukoliko istek kazne pada u subotu, nedelju ili u dane državnih praznika, osuđeni se otpušta poslednjeg radnog dana koji prethodi tim danima (član 178. st. 1. i 2. ZIKS). Drugo, ukoliko se osuđeni otpušta *usled amnestije* ili *pomilovanja* zavod je dužan da ga otpusti najkasnije 24 časa nakon prijema rešenja o amnestiji, ako zakonom o amnestiji nije drugačije određeno, odnosno istog dana po prijemu odluke o pomilovanju, a najkasnije u roku od 24 časa (član 183. stav 1. i 2. ZIKS). U ovim slučajevima se smatra da je osuđeni izdržao zatvorsku kaznu. Kao što je rečeno, do gašenja kazne može doći usled njenog izvršenja (tj. izdržavanja kazne zatvora), usled akata političke milosti (amnestija i pomilovanje), ali i zbog zastarelosti izvršenja kazne. Ova poslednja situacija je regulisana KZ. Tako, ukoliko je tokom izdržavanja kazne zatvora došlo do *nastupanja apsolutne zastarelosti njenog izvršenja*, prema članu 106. stavu 7. KZ započeto izvršenje će se obustaviti. Međutim, za ovaj poslednji slučaj ZIKS ne predviđa kada se osuđeni otpušta sa izdržavanja kazne zatvora. Trebalo bi uzeti da se osuđeni otpušta kao i u slučaju amnestije i pomilovanja, tj. najkasnije u roku od 24 časa po prijemu rešenja o obustavi izvršenja kazne. Prema tome, u prethodno navedenim slučajevima *kazna zatvora se smatra izvršenom*, tako da rok od pet godina relevantan za računanje višestrukog povrata teče od trenutka kada je osuđeni otpušten sa njenog izdržavanja, nezavisno od toga po kojem od navedenih osnova je došlo do otpuštanja.

Dalje, osuđeni se otpušta sa izdržavanja kazne i u slučajevima tzv. *prevremenog otpuštanja* (ne treba mešati sa uslovnim otpustom). ZIKS je predvideo dva slučaja prevremenog otpuštanja. U prvom slučaju, o prevremenom otpuštanju odlučuje direktor Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, koji može prevremeno otpustiti osuđenog sa izdržavanja kazne najviše šest meseci do isteka kazne, ako je izdržao devet desetina kazne, zbog dobrog vladanja osuđenog i postignutih rezultata u programu postupanja, na predlog upravnika zavoda (član 184. ZIKS).

Ovaj oblik prevremenog otpuštanja ne može se opozvati, tako da se ima smatrati da je osuđeno lice izdržalo kaznu zatvora (Drakić, Milić, 2019: 94). Imajući u vidu rečeno, *petogodišnji rok relevantan za ocenu višestrukog povrata teče od kada je osuđeni prevremeno otpušten*. U drugom slučaju, o prevremenom otpuštanju odlučuje sudija za izvršenje krivičnih sankcija koji, postupajući po predlogu upravnika zavoda, može prevremeno otpustiti osuđenog sa izdržavanja kazne zatvora najviše 12 meseci do isteka kazne, ako je osuđeni izdržao jednu polovinu kazne zatvora, zbog teške bolesti, teškog invaliditeta ili starosti, ako bi dalje izvršenje kazne predstavljalo nehumano postupanje (član 184a ZIKS). Za ovu situaciju zakonodavac je predvideo mogućnost opoziva odluke kojom je odobreno prevremeno otpuštanje, jer se ono daje iz odgovarajućih zdravstvenih razloga (teška bolest, teški invaliditet ili starost). Osuđeni koji je prevremeno otpušten sa izdržavanja kazne zatvora zbog teške bolesti ili teškog invaliditeta, dužan je da periodično, na svakih 60 dana dostavlja sudiji za izvršenje krivičnih sankcija izveštaj lekara o svom zdravstvenom stanju. Otuda sudija za izvršenje može opozvati odluku kojom je odobreno prevremeno otpuštanje, ako se naknadno utvrdi da nisu postojali ili su prestali da postoje razlozi za prevremeno otpuštanje. Imajući u vidu navedeno, u ovom drugom slučaju se ne bi moglo smatrati da je kazna zatvora sa koje je osuđeni otpušten izdržana. *Zbog toga bi u opisanoj situaciji trebalo uzeti da je prevremeno otpušteni izdržao kaznu tek pošto je isteklo njeno trajanje*. ZIKS ne predviđa da li se vreme provedeno na prevremenom otpustu uračunava u trajanje zatvorske kazne u slučaju da dođe do njegovog otpusta. U odsustvu preciznije regulative, *u slučaju da je osuđeni izvršio krivično delo za vreme prevremenog otpusta koji je određen od strane sudije za izvršenje krivičnih sankcija, trebalo bi uzeti da se ne može primeniti odredba člana 55a KZ o višestrukome povratu u pogledu petogodišnjeg roka, već u odnosu na učiniooca treba primeniti član 62. KZ koji govori o odmeravanju kazne osuđenom licu*.

Isto tako, ukoliko je osuđeni pušten na uslovni otpust, na kojem izvrši krivično delo, nema mesta primeni člana 55a KZ, već se imaju primeniti odredbe o opozivu uslovnog otpusta, kao je to prethodno opisano kod običnog povrata.

Rečeno je da se dejstvo višestrukog povrata ogleda u *izricanju kazne iznad polovine propisanog raspona za krivično delo*. Tako na primer, za krivično delo teške krađe je propisana kazna u rasponu od 1 do 8 godina, što znači da raspon iznosi sedam godina, a njegova polovina 3 godine i 6 meseci. U tom smislu, polovina raspona se dodaje na propisani minimum od jedne godine, tako da kod predmetnog krivičnog dela polovina raspona je 4 godine i 6 meseci. Imajući u vidu da kod višestrukog povrata kazna mora biti preko polovine raspona, to bi u slučaju teške krađe iznosila najmanje 4 godine i 7 meseci (Kolarić, 2019: 32). Na

ovaj način se, u stvari, sužavaju kazneni rasponi u okviru kojih sud odmerava kaznu a“ (Stojanović, 2020: 42; Đokić, 2019b: 75), kao i ovlašćenje suda da ceni olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, jer se ovakvom zakonskom formulacijom kod višestrukog povrata propisuju novi posebni minimumi koji moraju biti iznad polovine raspona propisane kazne (Stojanović, 2020: 42).

Određba o višestrukome povratu se kritikuje i zbog toga što je protivna načelima pravednosti i srazmernosti, pa time i članu 42. stavu 1. tački 4. KZ (Đokić, 2019: 324). Zaista, upitno je da li je, čak i pod uslovima iz člana 55a KZ, opravdano višestrukim povratnicima po automatizmu izricati kaznu iznad polovine propisanog raspona? To znači da bi učinilac, koji je, na primer, ranije osuđivan dva puta za tešku krađu na zatvor od po jednu godinu dana, a koji je nakon izdržane kazne učinio tešku krađu na naročito drzak način tako što je od lica koje spava oduzeo novčanicu od 50 evra,¹⁴ morao biti osuđen na najmanje četiri godine i sedam meseci zatvora. Teško da se ovo može uklopiti u princip(e) pravednosti i srazmernosti.

4. Specijalni povrat iz člana 57. stava 3. KZ

Član 57. KZ posvećen je granicama ublažavanja kazne. U njegovom stavu 3. je propisano da se učinioocu *ne može ublažiti kazna ako je već osuđivan za isto ili istovrsno krivično delo*. Ovo je sve od regulative *specijalnog povrata* u našem KZ. Kao i kod svake druge vrste povrata, tako i kod specijalnog povrata treba uzeti da je za njegovo postojanje potrebno da je učinilac u vreme izvršenja novog krivičnog dela već pravnosnažno osuđivan za isto ili istovrsno krivično delo.

Rešenje je, kao što se da primetiti, nesistematično i šturo. Pre svega, *specijalnom povratu ne bi trebalo da bude mestu u odredbi koja je posvećena granicama ublažavanja kazne*, naročeto ne nakon što je zakonodavac rešio da pojedine forme povrate (obični i višestruki) reguliše u posebnim članovima. S druge strane, štura regulativa specijalnog povrata omogućava njegovu zaista široku primenu. Naime, kod specijalnog povrata relevantno je samo da se radi o *istom* ili *istovrsnom krivičnom delu*. U tom smislu, u obzir dolaze kako *umišljajna* tako i *nehatna dela* (?). Moguće je da je i novo i prethodno delo nehatno; da je pret-

14 U sudskoj praksi se ovo tretira krađom na naročito drzak način. U presudi Okružnog suda u Beogradu K. 56/95 od 25.01.1995. godine stoji: „Krađa izvršena na posebno drzak način postoji kada je učinilac u čekaonici železničke stanice ujutro u četiri sata oštećenom, dok je spavao na klupi, seo pored njega, iz unutrašnjeg džepa sakoa izvadio novčanik sa novcem i udaljio se“ (Đurđić, Jovašević, 2003: 146). Prof. Stojanović navodi, pozivajući se na neke sudske odluke, da se veoma često uzima da postoji krađa na naročito drzak način kada je stvar oduzeta od oštećenog koji spava (Stojanović, 2009: 508).

hodno delo bilo nehatno (na primer nehatni oblik ugrožavanja javnog saobraćaja), a novoučinjeno umišljajno (umišljajni oblik ugrožavanja javnog saobraćaja) i obratno. U svim ovim situacijama, isključena je mogućnost ublažavanja kazne.

Ono što je posebno problematično jeste to što kod specijalnog povrata zakonodavac nije odredio koji je to period (rok) od ranije osude ili izdržane kazne pa do novoučinjenog krivičnog dela relevantan za njegovo postojanje. To navodi na zaključak da se kod specijalnog povrata ranija osuđivanost za isto ili istovrsno delo razmatra sve dok ne nastupi rehabilitacija, tj. dok ne dođe do brisanja ranije osude. Ovakav koncept, međutim, može voditi rešenjima koja su prilično nepravična, pa time i protivna principu pravednosti i srazmernosti iz člana 42. stava 1. tačke 4. KZ. Na primer, neko lice je osuđeno, a potom i izdržalo kaznu za koju nije moguća rehabilitacija, a to su sve osude na zatvor preko pet godina; ako takvo lice i nakon više decenija učini isto ili istovrsno delo, njemu se kazna ne može ublažiti!?

Povodom zabrane ublažavanja u slučaju višestrukog povrata iz člana 57. stava 3. KZ (kao i kod zabrane ublažavanja za taksativno navedena krivična dela iz stava 2. istog člana) otvara se pitanje *da li se ona odnosi samo na sudsko ili i na sudsko i na zakonsko ublažavanje kazne?* Očigledno je samo da se zabrana ne odnosi na slučaj kada se učinilac može osloboditi od kazne, a sud ga iste ne oslobodi, jer je to izričito normirano u članu 57. stavu 4. KZ.

Pitanje je od izuzetnog praktičnog značaja. Na primer, da li se učiniocu krađe u pokušaju koji je ranije osuđivan za isto delo kazna može ublažiti ili ne? Nesporno je da je u pitanju specijalni povratnik, ali je i fakat da je novoučinjeno krivično delo ostalo u pokušaju, a za pokušaj je zakonom predviđena mogućnost ublažavanja kazne. Da li će u ovoj situaciji sud dati prednost zabrani ublažavanja kazne na osnovu člana 57. stav 3. KZ, ili ipak može na osnovu zakonskih odredaba o kažnjivosti pokušaja kaznu ublažiti?

Iz jezičkog tumačenja proističe da se zabrana odnosi kako na zakonsko, tako i na sudsko ublažavanje kazne. Da je zakonodavac hteo mogao je izričito predvideti da se zabrana ublažavanja odnosi samo na sudsko ublažavanje. U literaturi se, međutim, iznose drugačiji arumenti po kojima se, i pored izričite odredbe člana 57. stava 3. KZ, zabrana odnosi samo na sudsko, ne i na zakonsko ublažavanje kazne. Naime, smatra se, s pravom, da se kriminalno politički teško može braniti rešenje koje isključuje mogućnost primene zakonskih osnova za ublažavanje kazne, čime se izjednačava kažnjavanje za pokušano i dovršeno krivično delo, ne uvažava bitno smanjena uračunljivost itd. Drugačije rečeno, ukoliko bi se prihvatilo da se zabrana odnosi i na zakonsko ublažavanje, time bi se, u stvari, stavile van snage sve one odredbe opšteg dela KZ koje u određenim slučajevima predviđaju mogućnost ublažavanja kazne (Stojanović, 2016: 318)

Iako je navedena argumentacija „na mestu“, pitanje je da li je navedeno tumačenje ima valjano uporište u KZ, naročito posle izmene odredbe člana 55. KZ o povratu. Ovde bi trebalo podsetiti da odredba člana 57. stav 3. KZ o specijalnom povratu egzistira kod nas više od jedne decenije (od 2009.), te da se nije našlo za shodno da se ista revidira u pogledu svog pravnog dejstva tako što će se izričito propisati da se zabrana odnosi samo na sudsko ublažavanje kazne. Pri tome, odredba člana 57. stav 3. je nekoliko puta menjana u svojoj stilistici (prvo je stajalo „isto“, potom „istovrsno“ i na kraju „isto ili istovrsno“ krivično delo), ali ne i povodom njenog dejstva iako se u relevantnoj literaturi na to ukazivalo.

Ako se sada pogleda normativno uređene zabrane ublažavanja kazne, uočiće se dva pristupa: prvi, kod specijalnog povrata (i taksativno nabrojanih krivičnih dela), koji postoji od 2009., gde je *zakonodavac samo isključio zabranu ublažavanja, ne specificirajući da li se radi o sudskom ili zakonskom* (član 57. st. 2. i 3. KZ); drugi, kod običnog povrata, koji postoji od 2019., gde je *zakonodavac naznačio da je zabranjeno samo sudsko ublažavanje* (član 55. stav 2. KZ). Ovakvo stanje stvari govori u prilog tezi da je argumentacija po kojoj se kod specijalnog povrata zabrana odnosi samo na sudsko ublažavanje kazne teško održiva, ma koliko ona bila opravdana i „jaka“. Ipak zakonodavac i pored brojnih izmena KZ istrajava na tome da je kod specijalnog povrata isključeno ublažavanje kazne, bez specificiranja da je u pitanju sudsko ublažavanje kazne.

Imajući u vidu da zakonodavac normira obični i višestruki povrat, upitnom se javlja dalja potreba postojanja člana 57. stava 3. KZ. Kao što je rečeno, od specijalnog povrata nisu izuzeta ni nehatna krivična dela, tako da i u tom slučaju važi zabrana ublažavanja kazne, što nema svoje kriminalno-političko opravdanje. Ako se već želi zadržati konstrukcija specijalnog povrata onda se isti mora preciznije odrediti i to u posebnom zakonskom članu. Nije dovoljno navesti da je potrebno da je učinilac ranije osuđivan za isto ili istovrsno krivično delo. U najmanju ruku specijalni povrat bi se morao ograničiti na umišljajna krivična dela, mada bi tada bila sporna potreba njegovog postojanja, jer to već pokrivaju postojeće forme povrata. Dalje, morao bi se predvideti i rok/period relevantan za ocenu specijalnog povrata, kao što je to predviđeno za obični i višestruki povrat. Takođe, morala bi se iznaći odgovarajuća specifičnost u pogledu sankcionisanja specijalnog povrata, koja bi se razlikovala od onih mogućnosti koje su date kod običnog i višestrukog povrata, mada i u tom pogledu teško da se „šta novo“ može ponuditi imajući u vidu šta odredbe čl. 55. i 55a KZ pružaju. Upravo prethodno rečeno navodi na zaključak da je ova forma povrata pored postojećih suvišna.

5. Umesto zaključka

Postojeća regulativa povrata i njegovih formi u KZ Srbije je svakako na liniji pooštavanja krivičnopravne prinude. Naročito je problematičan specijalni povrat, jer je postojeće rešenje nesistematično i šturo, a s obzirom na postojanje običnog i višestrukog povrata, isti se javlja i suvišnim. Na višestruki povrat se u domaćoj literaturi gleda sa priličnom skepsom. Jer, „iskustvo je pokazalo da jednostran pristup koji se svodi isključivo na strože kažnjavanje učinioca za novo delo zbog postojanja ranije (višestruke) osuđivanosti nema zadovoljavajuće učinke“ (Đokić, 2019b: 76). Navodi se da je ovaj oblik povrata „vaskrso i pored činjenice da je u fazi umiranja u mnogim zemljama“ (Kolarić, 2019: 31). Zasiurno je da višestruki povrat ne uvažava principe pravednosti i srazmernosti koji su izričito proklamovani u članu 42. KZ, kao i da sužava mogućnosti suda prilikom odmeravanja kazne, jer svojim pravnim dejstvom „podize“ posebne minimume zahtevajući da se višestrukom povratniku, uz ispunjenost ostalih uslova iz člana 55a KZ, izrekne kazna iznad polovine raspona propisane kazne. Za obični povrat se može reći da ima svoje kriminalno-političko opravdanje, s tim da je zakonodavac trebao da njegovo dejstvo svede ili na obaveznu otežavajuću okolnost, ili na zabranu ublažavanja kazne, a ne da propiše oba ova dejstva, o čemu je bilo reči u prethodnom tekstu.

Na kraju je potrebno istaći i to da se ranija osuđivanost nekada ne može ceniti na osnovu odredaba o običnom, višestrukum ili specijalnom povratu, ali može na osnovu člana 54. KZ, tj. prema pravilima o odmeravanju kazne. Na primer, učinilac nekog krivičnog dela (bilo umišljajnog bilo nehatnog) je ranije osuđivan za nehatno (heterogeno) krivično delo; ili učinilac nehatnog krivičnog dela je ranije osuđivan za (heterogeno) umišljajno krivično delo. U ovim slučajevima nema mesta primeni odredaba o običnom i višestrukum povratu (jer je bar jedno od krivičnih dela nehatno), niti ima mesta primeni pravila o specijalnom povratu (s obzirom da je reč o heterogenim krivičnim delima), ali bi se ranija osuđivanost mogla ceniti u okviru „ranijeg života“ učinioca, kao jedne od okolnosti koja je navedena u članu 54. KZ.

U svakom slučaju problematika povrata kao takvog je u krivičnom zakonodavstvu Srbije „pokrivena“ sa više odredaba koje imaju različita pravna dejstva, mada mnoge od njih stvaraju brojne nedoimice kako na polju njihovog normativnog uređenja, tako i povodom njihove kriminalno-političke opravdanosti. O tome bi se moralo voditi računa u nekim budućim novelama KZ.

Literatura

- Brkić, S. (2018) Postupak za izricanje mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i njegov odnos prema opštem i skraćenom krivičnom postupku. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2, str. 477-490.
- Ćorović, E. (2015) *Sistem krivičnih sankcija Republike Srbije*. Novi Pazar – Niš: Autorsko izdanje – Sven.
- Ćorović, E. (2020) Kritički osvrt na neke odredbe Krivičnog zakonika Srbije o odmeravanju i zabrani ublažavanja kazne. U: M. Simović (ur.) *Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta (norma i praksa)*. Laktaši-Beograd: Grafo-Mark – Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 159-176.
- Delić, N. (2010) Zabrana (isključenje) ublažavanja kazne u određenim slučajevima. U: Ignjatović Đ. (ur.) *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reaganja, IV deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Drakić, D., Milić, I. (2019) *Osnovi krivičnog izvršnog prava*. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.
- Đokić, I. (2019) Istorijski osvrt na institut povrata u srpskom (jugoslovenskom) krivičnom pravu. U: Ignjatović Đ. (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji, IX deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 308-326.
- Đurđić, V., Jovašević, D. (2003) *Praktikum za krivično pravo: Posebni deo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jocić, D. (2019) Povrat kao okolnost kod odmeravanja kazne. U: Bejatović S. (ur.) *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i status nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)/ LIX redovno godišnje savetovanja Udruženja (Zlatibor)*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu-Intermex, str. 230-241.
- Kolarić, D. (2019) Krivični zakonik i (ne)adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (sadašnje stanje i nova rešenja). U: Bejatović S. (ur.) *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i status nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)/ LIX redovno godišnje savetovanja Udruženja (Zlatibor)*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu-Intermex, str. 22-41.
- Stojanović, Z. (2009) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović, Z. (2016) *Krivično pravo: Opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
- Stojanović, Z. (2020) Nova rešenja u Krivičnom zakoniku Srbije (predgovor). U: *Krivični zakonik, prema stanju zakonodavstva od 1. decembra 2019. godine*. Beograd: Službeni glasnik.

Emir ČOROVIĆ, PhD

Department of Legal Sciences, State University of Novi Pazar

RECIDIVISM WITHIN THE CRIMINAL CODE OF SERBIA: CRITICAL REVIEW OF ITS NORMATIVE REGULATION

Latest changes of the Criminal code of Serbia from May 2019, which went into force on December 1 of the same year, changed the concept of recidivism which existed within our legal system until this point. Namely, in addition to the so-called „regular“ recidivism, which is now regulated in a completely different way compared to the previous legislation, multiple recidivism is now a particular legal category. Regulating these two forms of recidivism, the Criminal code of Serbia also recognizes special recidivism, which is regulated within provisions regarding the mitigation of punishment, more precisely as one a legal basis which excludes the possibility to mitigate the punishment. Legal regulation of the aforementioned types of recidivism is not very accurate and it can create certain dilemmas when these provisions are applied in practice. Hence, this paper will point out the weaknesses and illogicality of the normative forms of certain types of recidivism, all with the purpose of improving their forms of legal regulation.

Key words: recidivism, multiple recidivism, special recidivism.

Darko DIMOVSKI,
*vanredni profesor**
Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu

Originalni naučni rad
UDK: 343.6:177.82(=411.16)(410)
342.724(=411.16)(410)
Primljeno: 6.2.2020.
Prihvaćeno: 1.3.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.2>

JEVREJI KAO ŽRTVE ZLOČINA MRŽNJE U VELIKOJ BRITANIJII**

O predrasudama, koje postoje prema pripadnicima jevrejskog naroda, moguće je navesti mnogo primera tokom istorije. Autor je stoga u uvodnom delu rada naveo nekolicinu primera kako bi ilustrovao negativan odnos većinskog stanovništva prema ovoj etničkoj zajednici. Koristeći kao razlog da je jevrejska zajednica među najbrojnijima u svetu u Velikoj Britaniji, autor je u daljem radu obrazložio po godinama obim i strukturu zločina mržnje prema Jevrejima, trudeći se da da objašnjenje dinamike izvršenih zločina mržnje. Na kraju rada ukazuje na zaključke koji bi se mogli primeniti radi smanjenja viktimizacije pripadnika jevrejske zajednice.

Ključne reči: zločin mržnje, Jevreji, Velika Britanija, žrtve.

* e-mail: darko@prafak.ni.ac.rs

** Ovaj rad predstavlja rezultat teorijskog istraživanja na projektu „Usklađivanje prava Srbije sa pravom EU“, koji se sprovodi na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu.

1. Uvod

O negativnom odnosu prema Jevrejima svedoči podatak da su svi Jevreji proterani iz Engleske 1290 godine. To isto im se dogodilo i 1306. godine kada su proterani iz Francuske. Razlog tome treba tražiti u činjenici da su se u srednjovekovnoj Evropi razvile predrasude i glasine o jevrejskom narodu. Jedna od glasina, koja je umnogome odredila odnos engleskog naroda prema Jevrejima, je vezana za događaj iz 1114. godine u Norviču (Norwich). Naime, tada je nestalo dete po imenu Vilijam (William) koje je ubrzo pronađeno mrtvo. Hrišćanski monah Teobald (Theobald) je ubrzo počeo da širi glasine da su za ubistvo krivi Jevreji koji su Vilijama žrtvovali kako bi dobili krv za svoje verske obrede. Fanatični sveštenici su uspeli da ovaj nerasvetljeni događaj iskoriste kako bi indoktrinirali svoje vernike protiv jevrejskog naroda, bez obzira na to što judaizam strogo zabranjuje bilo kakvo ritualno ubistvo (Rawcliffe, Wilson, 2006:42).

Još jedna predrasuda prema Jevrejima stvorena je 1215. godine kada je Katolička crkva objavila dogmu transsubstancije koja znači da sveti hleb i sveto vino konzumirani od strane hrišćana predstavljaju telo i krv Isusa Hrista. Naime, ubrzo je proširena glasina da Jevreji krađu sveti hleb i probadaju ga iglama, što se povezuje sa ponovnim razapinjanjem Isusa. Iako je širenje ovakve glasine bilo neozbiljno, ona je dovela do masakra velikog broja Jevreja. Tako je, na primer, poznati mrzilac Jevreja Rindflajš (Rindfleisch) 1298. godine proširio ovu glasinu u srednjovekovnoj Nemačkoj i Austriji, što je imalo za rezultat uništenje preko 150 jevrejskih zajednica i smrt preko 100.000 ljudi (Rawcliffe, Wilson, 2006:42).

Drugi svetski rat, za koji pojedini istoričari smatraju da, usled istih razloga za njegovo vođenje i usled strana u sukobu, predstavlja nastavak Prvog svetskog rata, doveo je do velikog stradanja pripadnika jevrejskog naroda u Evropi. Za razliku od Prvog svetskog rata u kojem je bilo oko pola miliona Jevreja koji su se borili na obema stranama u sukobu, u Drugom svetskom ratu Jevreji su bili žrtve sistematskog uništenja predvođeni nacističkom Nemačkom. Najveći zločin mržnje prema Jevrejima počinjen za vreme Drugog svetskog rata kada je od strane nacističke Nemačke lišeno života preko 6 miliona osoba jevrejskog porekla, što je značilo da je dve trećine od ukupne jevrejske populacije u Evropi bilo ubijeno, što u gasnim komorama, što od loših uslova u koncentracionim kampovima i getoima, što od strane *Einsatzgruppen* u istočnoevropskim zemljama.

Predrasude, koje su bile u osnovi vršenja svih zločina prema Jevrejima kroz istoriju, postoje i danas. Takve predrasude postoje u državama širom sveta. Međutim, kako je nemoguće predstaviti stepen viktimizacije Jevreja u državama širom sveta, fokusiraćemo se samo na viktimizacije pripadnije jevrejske popula-

cije u Velikoj Britaniji, jer prema podacima iz 2011. godine broj Jevreja u Velikoj Britaniji iznosi 269.568 građana od ukupno nešto više od 56 miliona. To ih stavlja na petu poziciju po brojnosti u ovoj državi, a na drugu poziciju po stepenu brojnosti u državama Evrope posle Francuske.¹

2. Zločini mržnje prema Jevrejima u Velikoj Britaniji

Velika Britanija kao multikulturalna zemlja ima dosta problema sa zločinima mržnje usmerenim prema jevrejskoj populaciji. Ipak, i dalje ne postoji vladino telo nadležno za prikupljanje podataka o izvršenim krivičnim delima prema Jevrejima usled postojanja predrasude, nakon čega bi se ti podaci publikovali. Međutim, nevladina organizacija pod nazivom *Community Security Trust*, osnovana 1994. godine s ciljem obezbeđivanja sigurnosti jevrejskoj populaciji u Velikoj Britaniji, na jedan sistematičan način prikuplja podatke o zločinima mržnje tako što intervjuiše žrtve, analizira novinske i policijske izveštaje. Stoga je moguće pratiti trend izvršenih zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji (Perry, 2009:109). Pre nego što krenemo na obrazlaganje stope i strukture izvršenih zločina mržnje prema Jevrejima, treba napomenuti da ćemo se zbog ograničenja u pogledu duženi članka fokusirati samo na dve kategorije zločina mržnje izvršenih prema Jevrejima – nasilni zločini mržnje (napadi) i uništenje i oštećenje imovine.

Na broj izvršenih zločina mržnje prema ovog etničkoj i religijskoj grupi mogu uticati događaji koji nisu prostorno vezani za Veliku Britaniju. Tako su, na primer, na povećan broj izvršenih zločina mržnje tokom 2001. godine uticala dva razloga. Prvi razlog se ogleda u započinjanju drugog ustanka, tzv. Intifada (Intifadah) Palestinaca protiv jevrejske okupacije u oblasti Gaze i Zapadne Obale 2000. godine, dok se drugi razlog otelotvoruje u napadu muslimanskih terorista pod okriljem Al Kaide 11. septembra 2001. godine na Sjedinjene Američke Države, što je rezultiralo povećanjem neprijateljskih aktivnosti prema jevrejskom narodu širom sveta, pa i u Velikoj Britaniji.²

Ujedno, moguće je analizirati broj izvršenih zločina mržnje prema Jevrejima u Velikoj Britaniji iz godine u godinu. Community Security Trust je publikovao izveštaj o zločinima mržnje prema jevrejskoj populaciji za 2010. godinu, pri čemu je naglašeno da je sa cifrom od 639 zabeleženih antisemitskih incidenata, 2010. godina druga godina sa najvećim brojem izvršenih zločina mržnje

1 <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/GB%20%C2%A0>, stranici pristupljeno 22. januara 2020. godine.

2 <http://www.jewishvirtuallibrary.org/global-anti-semitic-trends-report-2001>, stranici pristupljeno 12. marta 2018. godine.

od 1984. godine. Ipak, u odnosu na 2009. godinu izvršeno je za 31% manje krivičnih dela koja se mogu podvesti pod zločin mržnje prema Jevrejima. Međutim, bez obzira na drastičan pad u odnosu na 2009. godinu, treba naglasiti da brojka od 639 zabeleženih incidenata sa elementima antisemitizma predstavlja za 17% više u poređenju sa 2008. godinom kada je bilo 546 takvih incidenata, što nam ukazuje na postojanje trenda povećanja broja izvršenih zločina mržnje i veće ugroženosti jevrejske populacije. Takođe, treba napomenuti da je tokom 2010. godine došlo do novog sukoba zbog dešavanja u Gazi. Naime, propalestinski aktivisti, koji su plovili na brodu pod turskom zastavom, pokušali su da probiju morsku blokadu Gaze, pri čemu je došlo do sukoba sa izraelskom vojskom i ubistvom devet aktivista. Ovo je nesumnjivo dovelo po povećanja broja antisemitskih incidenata u Velikoj Britaniji, jer je, na primer, tokom juna 2010. godine izvršeno 81 antisemitski incident, dok je juna prethodne godina ta brojka iznosila 49 uz nepostojanje sličnog događaja u tom periodu (Antisemitic Incidents Report, 2010:4).

Ujedno, tokom 2010. godine izvršeno je 114 napada na jevrejsku populaciju u Velikoj Britaniji, što je pad od osam procenata u odnosu na prethodnu godinu kada je zabeleženo 124 napada. U 75 slučajeva žrtve napada su bile osobe muškog pola, dok u 48 slučajeva su bila punoletna lica. Maloletnici su bili žrtve kod 25 zločina mržnje sa elementima nasilja. Do napada na Jevreje od strane pripadnika različitih rasa, kao što su belci, ali i Azijati, je dolazilo dok su oni mirno šetali ulicom. Treba spomenuti slučaj iz decembra 2010. godine, kada je jedan Jevrejin, vozeći auto kroz centar Londona, na svom radiju pustio glasno izraelsku muziku. Iritiran time, automobilu je prišao Arapin i udario njegov auto. Nakon toga je Jevrejin izašao iz automobila, ali je dobio batine od grupe Arapa i azilanata, pri čemu je zadobio povrede glave (Antisemitic Incidents Report, 2010:13).

Jevrejska populacija u Velikoj Britaniji izložena je napadima na njihovu imovinu. Za razliku od 2009. godine kada je zabeleženo 89 zločina mržnje upećenim prema imovini, tokom 2010. godine broj ovih krivičnih dela pao je za sedam procenata i iznosio je 83 krivična dela. Od ukupnog broja krivičnih dela protiv imovine, njih 15 se odnosilo na sknavljenje sinagoga, dok se jedno krivično delo odnosi na uništenje jevrejskog groblja. Uništavanje sinagoga i groblje je vršeno na taj način da su na njima iscrtavani svastike i grafiti sa porukama mržnje poput “jevrejska ološ”, “Hezbollah dolazi” i tako dalje (Antisemitic Incidents Report, 2010:14).

Godina 2011. sa ukupnim brojem od 586 antisemitskih incidenata predstavlja drugu godinu zaredom u kojoj se beleži trend pada izvršenih krivičnih dela prema jevrejskoj populaciji. U odnosu na prethodnu godinu, kada je zabeleženo 645 incidenata, broj od 586 incidenata je smanjenje za 9%. U poređenju sa

još nekim godinama, kada je broj izvršenih zločina mržnje bio veliki, dolazimo do zaključka da se 2011. godina nalazi na četvrtom mestu po broju ukupno izvršenih krivičnih dela prema jevrejskoj populaciji, ali i da ima najniži broj zločina mržnje od 2008. godine kada je zabeleženo 546 antisemitskih incidenata. Razlog pada broja registrovanih antisemitskih incidenata treba tražiti u nepostojanju nekog događaja koji bi predstavljao okidač nasilnicima da svoje predrasude i frustraciju usmere ka pripadnicima jevrejske populacije. Ukoliko proučavamo broj izvršenih zločina mržnje prema mesecima tokom 2011. godine, uvidećemo da je septembar sa 72 antisemitska incidenta najviše zastupljen. Objašnjenje se ogleda u tome da su tokom septembra Jevreji naročito uočljivi drugim građanima zbog proslave jevrejske Nove godine. Tako je tokom tri dana proslave Nove godine bilo zabeleženo 18 zločina mržnje (Antisemitic Incidents Report, 2011:4).

Kako je tokom 2010. godine bilo registrovano 114 nasilnih zločina mržnje prema Jevrejima, a godinu dana kasnije 92 takvih dela, vidimo da je zabeležen pad od 19%, što je najmanja brojka nasilnih zločina mržnje prema ovoj populaciji još od 2008. godine kada je zabeleženo svega 88 ovakvih napada (Antisemitic Incidents Report, 2011:12-13). Dublja analiza izvršenih zločina mržnje sa elementima nasilja dovodi nas do zaključka da su 79 od ukupno 92 nasilnih zločina mržnje izvršena na javnim mestima, bez nekog unapred pripremljenog plana napada, što nam ukazuje da su napadi bili oportunistički. Od ukupnog broja napada 56 je bilo usmereno prema osobama koje su, zbog načina odevanja, očigledno bili jevrejskog porekla. Devet napada se dogodilo tokom povratka Jevreja sa molitve iz sinagoga. Kod 51 napada žrtve su bile osobe muškog pola. Naročito je vredan pomena napad na jevrejsku porodicu dok je stala na benzijskoj pumpi da natoči gorivo. Do napada je došlo dok je jedan član porodice išao do pumpinog objekta kako bi platio gorivo. Ona je udarena drugim automobilom u kojem su bili dvojica belaca. Nakon toga dvojica napadača su izašla iz auta, udarajući žrtvu i vičući “prljavi Jevreji”. Naredni napad vredan pomena desio se na autobuskoj stanici. Naime, tom prilikom napadnuta je jevrejska devojčica od strane tri starije maloletnice tako što su joj one udarile šamare. Jula 2011. godine u Londonu je došlo do novog napada. Jevrejin, hodajući ulicom, bio je izložen napadu od strane grupe belaca uz nanošenje telesnih povreda. Grad Salford (Salford) je bio poprište narednog zločina mržnje sa elementima nasilja. Do napada je došlo tako što se par belaca zaustavio, pri čemu je muškarac izašao iz automobila i oborio sa glave tzv. jarmulku (tradicionalnu jevrejsku kapu), uz nanošenje Jevrejinu lakših telesnih povreda (Antisemitic Incidents Report, 2011:13).

Takođe, brojna krivična dela protiv Jevreja su za objekat napada imala njihovu imovinu. Tako je tokom 2011. godine bilo registrovano 63 krivičnih dela protiv imovine pripadnika jevrejske populacije. To predstavlja pad od 24% u od-

nosu na prethodnu godinu, kada je bilo izvršeno 83 krivična dela protiv imovine u vlasništvu Jevreja. Ujedno, broj od 63 ovih krivičnih dela je najmanji od 2005. godine kada je zabeleženo svega 48 zločina mržnje protiv imovine. Četrnaest sinagoga je oskrnavljeno, kao i 4 jevrejska groblja. Oštećeni ili uništeni su 26 domova ili automobila parkiranih ispred jevrejskih kuća. Krivična dela protiv imovine Jevreja ogledala su se u ispisivanju grafitu “Jebeš Jevreje” na vratima sinagoge, ili crtanja sinagoge na ulaznim vratima (Antisemitic Incidents Report, 2011:15).

Praksa publikovanja izveštaja o zločinima mržnje prema jevrejskoj populaciji u Velikoj Britaniji od strane Community Security Trust nastavljena je tokom 2012. godine. Sa brojem od 640 zabeleženih antisemitskih incidenata za 2012. godinu vidimo da je došlo do povećanja od pet procenata u odnosu na 2011. godinu. Kao i kod pojedinih prethodnih godina, i kod 2012. godine imamo trend porasta broja izvršenih zločina mržnje kao reakciju na spoljna dešavanja. Naime, marta 2012. godine izvršeno je 75 zločina mržnje, dok je novembra iste godine taj broj bio još veći i iznosio je 82 zločina mržnje. Spoljna dešavanja, koja su imala uticaj na povećanje broja izvršenih zločina mržnje tokom marta i novembra, su teroristički napad na jevrejsku školu u Tuluzu (Toulouse) u Francuskoj u martu i eskalacije konflikta u južnom delu Izraela i Gazi u novembru. Ipak, neki kriminolozi tvrde da je povećanje broja zabeleženih zločina mržnje tokom marta posledica povećanje aktivnosti jevrejskih nevladinih organizacija tokom marta, a ne posledica dešavanja u Tuluzu. Ujedno, treba napomenuti da je značaj društvenih mreža porastao, te da su mogućnosti za njihovu zloupotrebu zarad izvršenja zločina mržnje porasle. Naime, za razliku od 2011. godine kada je zabeleženo svega 12 krivičnih dela protiv Jevreja upotrebom društvenih mreža, tokom 2012. godine ta brojka se popela na 80 (Antisemitic Incidents Report, 2012:3).

Broj nasilnih zločina mržnje prema Jevrejima tokom 2012. godine iznosio je 69, što je drastičan pad u odnosu na prethodnu godinu kada je bilo zabeleženo 92 nasilna incidenta, što čini pad od 27%. Godina 2012. predstavlja treću godinu zaredom u kojoj dolazi do pada broja nasilnih zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji, te čini godinu sa najmanjim brojem takvih krivičnih dela od 2003. godine kada je zabeleženo svega 54 napada (Antisemitic Incidents Report, 2012:4).

Ukoliko analiziramo udeo nasilnih zločina mržnje u odnosu na sve antisemitske incidente uvidećemo da je u odnosu na 2011. godinu kada je udeo iznosio 16%, tokom 2012. godine došlo je do pada udela zločina mržnje sa elementima nasilja na 11%. Objašnjenje za novi pad udela nasilnih krivičnih dela treba tražiti u spremnosti žrtava jevrejskog porekla da prijavljuju manje društveno opasna krivična dela, kao i u javljanju novih mogućnosti vršenja zločina mržnje putem interneta i društvenih mreža. Od 69 nasilnih zločina mržnje, njih 56 su situaciona krivična dela koja su izvršena na javnim mestima, pri čemu su kod

31 napada žrtve očigledno bile pripadnici jevrejske populacije. U deset slučajeva napadani su Jevreji prilikom dolaska ili odlaska iz sinagoge. Kod 37 napada prijavljene su i godine starosti žrtava, te znamo da su kod 20 napada žrtve bile odrasli pripadnici jevrejske zajednice, kod 15 napada su žrtve bili maloletnici, a kod 2 incidenta žrtve su bile zajedno punoletna i maloletna lica (Antisemitic Incidents Report, 2012:12).

Ujedno, zarad sticanja prave slike o stepenu viktimiziranosti Jevreja u Velikoj Britaniji navešćemo nekoliko slučajeva za koje smatramo da su vredni pažnje. Tako je jevrejski dečak tokom marta 2012. godine u Severnoj Irskoj bio žrtva nasilja u školi nakon časa na kojem se učilo o Holokaustu. Posledice napada su bile ozbiljne s obzirom da je dečak pretrpeo teške povrede. Do narednog napada sa ozbiljnim posledicama došlo je u Glazgovu u maju iste godine. Naime, napad se dogodio na ulici kada je Azijat fizički nasrnuo na par Jevreja, što je rezultiralo potrebom za njihovo zadržavanje u bolnici. Tom prilikom napadač je izvadio nož i zario ga u slučajnog prolaznika, vičući na njega “Da li si ti Jevrejin?” (Antisemitic Incidents Report, 2012:3).

Takođe, dešavali su se i drugi napadi na pripadnike jevrejske populacije, s tim da su posledice izvršenja datih krivičnih dela bile manje. Jedan od napada dogodio se u Londonu, kada su četvorica momaka prišla Jevrejину, koji je nosio jarmulku, pri čemu ga je jedan od momaka udario nekoliko puta u lice, nanevši mu malu posekotinu iznad oka (Antisemitic Incidents Report, 2012:13).

Kao i kod krivičnih dela sa elementima nasilja, kod krivičnih dela protiv imovine u vlasništvu Jevreja je tokom 2012. godine zabeležen pad od 17% u odnosu na prethodnu godinu. Naime, dok je 2011. godine bilo ukupno 64 zločina mržnje protiv imovine, tokom 2012. godine zabeleženo su 53 incidenta. Dobijeni rezultati su pokazali da broj zločina mržnje protiv imovine treću godinu zaredom pada. Tokom 2012. godine došlo je do skrnavljenja ili oštećenja devet sinagoga, kao i tri jevrejska groblja. Ujedno, izvršioci zločina mržnje za objekat napada su u 17 slučajeva imali jevrejske domove ili automobile u njihovom vlasništvu. Oštećenje imovine u vlasništvu Jevreja uglavnom se sastojala u crtanju svastike. Tako su zabeleženi slučajevi crtanja svastike u Lidsu (Leeds), Londonu, Merzisajdu (Merseyside), Lankaširu (Lancashire) itd. Interesantno je spomenuti slučaj koji se dogodio tokom marta 2012. godine u Londonu. Naime, belac je primećen kako kasno tokom noći udara u vrata sinagoge. Kako niko nije otvorio, vratio se sa slaninom koju je razbacao ispred ulaznih vrata. Ubrzo je uhapšen, te identifikovan od strane policije. Priznao je izvršenje krivičnog dela, pri čemu je dao dosta bizarno objašnjenje. Kako njegov televizor nije radio, on je bio ubeđen da je to zbog dešavanja u sinagogi, jer se u njoj nalazi telekomunikaciona opre-

ma u vlasništvu izraelske obaveštajne agencije Mosad (Mossad) (Antisemitic Incidents Report, 2012:14).

Naredne godine zabeleženo su 529 antisemitskih incidenata, što predstavlja pad od 18% u odnosu na 2012. godinu, kada je zabeleženo 649 takvih incidenata. Za razliku od 2012. godine, tokom 2013. godine nisu postojali nikakvi događaji u inostranstvu ili na teritoriji Velike Britanije koji bi doveli do povećanja broja zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji. Ujedno, brojka od 529 incidenata za 2013. godinu čini datu godinu sa najmanjom stopom antisemitskih incidenata još od 2005. godine (Antisemitic Incidents Report, 2013:3).

Sa zabeleženim brojem od 69 nasilnih zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji, 2013. godina je, kao i 2012. godina, sa najmanjim brojem ovakvih krivičnih dela od 2003. godine kada su registrovana 54 napada. Od ukupnog broja nasilnih zločina mržnje, njih 58 su situaciona krivična dela koja su izvršavana na javnim mestima. Kod devet zločina mržnje sa elementima nasilja objekat napada su bili Jevreji koji su se vraćali sa molitve iz sinagoga. Community Security Trust je zabeležio kod 49 napada pol žrtava. Naime, kod 38 napada su žrtve bili osobe muškog pola, dok su osobe ženskog pola bile žrtve napada samo kod tri zločina mržnje. Parovi, kao i grupe sastavljene od oba pola, bile su žrtve napada kod osam zločina mržnje. Ujedno, pomenuta nevladina organizacija je za 27 napada imala podatke o godinama starosti žrtava. Tako su kod 13 napada žrtve bila punoletna lica, kod 9 napada su bili maloletnici, a kod 5 napada žrtve su bile grupe u kojima su bila punoletna i maloletna lica (Antisemitic Incidents Report, 2013:12).

Grad po imenu Gejtshed (Gateshead) bio je u januaru 2013. godine poprište napada na tri Jevrejke od strane grupe mladih sastavljenih od osoba ženskog i muškog pola. Tom prilikom su napadači uzvikivali antisemitske parole. Februara se dogodio novi napad na jevrejsku populaciju u Mančesteru. Tada je pijani muškarac, oko pedeset godina starosti, vikao i vređao Jevrejina, pre nego što ga je udario u lice. Odmah nakon toga napao je još tri pripadnika jevrejske populacije. Ubrzo je uhapšen i osuđen na uslovnu kaznu zatvora, uz izricanje novčane kazne od 80 funti (Antisemitic Incidents Report, 2013:12). U istom gradu došlo je u aprilu do novog napada na Jevreje, s tim što su vinovnici bili maloletna lica stara oko 11 godina koja su bacala kamenje na njih uz uzvikivanje uvredljivih parola. Upravo nam ovaj podatak ukazuje na veliki stepen indoktrinacije dece i mržnje koja postoji kod njih prema pripadnicima jevrejske zajednice (Antisemitic Incidents Report, 2013:12).

Jevrejska populacija u Velikoj Britaniji je izložena svake godine napadima na svoju imovinu. Ipak, treba napomenuti da u poslednje tri godine dolazi do trenda pada broja izvršenih zločina mržnje prema imovini Jevreja. Tako je i tokom 2013. godine zabeležen pad od 8% u odnosu na prethodnu godinu. Sa broj-

kom od 49 imovinskih zločina mržnje 2013. godina ima skoro podjednak broj datih zločina mržnje kao i 2005. godina kada je zabeleženo 40 zločina mržnje prema imovini Jevreja. Od ukupnog broja imovinskih zločina mržnje u 11 slučaja objekat napada su bile sinagoge, dok u jednom slučaju došlo je do oštećenje jevrejskog groblja. U dvadeset slučajeva predmeti oštećenja su bile kuće ili automobili u vlasništvu Jevreja. Za 2013. godinu treba napomenuti da su prvi put bili registrovani imovinski zločini mržnje koji su izvršeni putem hakovanja internet stranica jevrejskih organizacija, uz ostavljanje antisemitskih izjava. Imovinski zločini mržnje ogledaju se u iscrtavanju svastika i pisanju govora mržnje prema Jevrejima na njihovim domovima, drugoj nepokretnoj imovini i automobilima (Antisemitic Incidents Report, 2013:12).

Naredne godine došlo je do naglog skoka broja zabeleženih zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji. Naime, sa brojem od 1.168 zabeleženih antisemitskih incidenata 2014. se smatra godinom sa najvećim brojem registrovanih zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji. Ujedno, u 2014. godini se prvi put desilo da broj registrovanih zločina mržnje uperenih prema Jevrejima pređe brojku od 1.000. Takođe, broj antisemitskih incidenata u 2014. godini je za 25% veći nego broj registrovanih zločina mržnje u 2009. koja je prethodno bila sa najvećim brojem zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji. Razlog naglog povećanja broja antisemitskih incidenata treba tražiti u novom sukobu u Gazi između Izraelaca i Palestinaca koji je trajao od 8. jula do 26. avgusta 2014. godine. Stoga je došlo do toga da samo u julu tekuće godine bude zabeleženo 314 antisemitskih incidenta, što predstavlja mesec sa najvećim brojem datih dela od kada Community Security Trust prati viktimološki aspekt zločina mržnje prema Jevrejima u Velikoj Britaniji. I u sledecem mesecu došlo je do velikog broja registrovanih zločina mržnje. Tako se avgust sa brojkom od 228 antisemitskih incidenata nalazi na trećem mestu u poređenju sa ostalim mesecima u svim godinama. Još jedno interesantno poređenje je komparacija jula i avgusta iz 2014. godine sa julom i avgustom iz 2013. godine. Naime, tokom jula 2013. godine registrovano su 59 incidenata, a tokom avgusta 2013. godine svega 48 antisemitskih incidenata. Drugim rečima, od 8. jula do 26. avgusta 2014. godine registrovan je 501 antisemitski incident, dok je za isti period 2013. godine zabeleženo svega 87 antisemitskih incidenata. Iako je konflikt u Gazi završen tokom avgusta, interesantno je istaći da je u septembru 2014. godine broj antisemitskih incidenata bio 103, što čini dati mesec sa šestim udelom u odnosu na sve druge mesece od kada se meri broj antisemitskih incidenata. Radi poređenja, broj antisemitskih incidenata u 2013. godine za mesec septembar bio je skoro dva puta manji – 59. Moguće je da do povećanog broja antisemitskih incidenata tokom septembra 2014. godine došlo zbog nedavno završenog sukoba u Gazi, ali i zbog veće spremnosti pripadnika jevrejske popu-

lacije da prijavlju zločine mržnje uperene protiv njih (Antisemitic Incidents Report, 2014:4).

U kategoriji nasilnih zločina mržnje registrovan je 81 incident sa elementima nasilja, što je povećanje od 17% u odnosu na prethodnu godinu kada je bilo 69 takvih incidenata. Ujedno, 2014. godina je u pogledu nasilnih zločina mržnje imala najveći registrovani broj antisemitskih incidenata još od 2011. godine, kada je zabeleženo 95 zločina mržnje sa elementima nasilja protiv Jevreja. Od ukupnog broja incidenata, njih 63 su posledica situacionog napada na Jevreje na javnim mestima, od čega su 38 žrtava na osnovu svog oblačenja vidljivo bili pripadnici ove populacije. U osam napada su žrtve bili Jevreji koji su se vraćali sa verskih obreda iz sinagoge, dok su kod četiri napada žrtve bile jevrejska deca sa povratka iz školskih klupa. Kod 69 zločina mržnje sa elementima nasilja postoje podaci o žrtvama. Naime, kod 45 nasilnih zločina mržnje žrtve su bile osobe muškog pola, dok su osobe ženskog pola bile žrtve u 11 napada. Kod 13 nasilnih zločina mržnje postojale su grupe sastavljene od oba pola ili parovi koji su bili viktimizirani zbog postojanja predrasuda od strane napadača. Ujedno, Community Security Trust je vodila podatke o godinama starosti žrtava. Tako je kod 44 nasilnih zločina mržnje moguće pronaći ovaj podatak, od čega su kod 29 napada žrtve odrasle osobe, a kod 9 napada su žrtve maloletnici. Kod šest napada žrtve su bile grupe koje čini osobe preko 18 godina života, ali i lica ispod ovog broja u pogledu godina života (Antisemitic Incidents Report, 2014:15).

Postoje određeni zločini mržnje sa elementima nasilja koji su interesantni za predstavljanje. Zločin mržnje sa najtežom posledicom, koji je izvršen tokom 2014. godine, dogodio se januara u Londonu, kada je žrtva prvo nazvana pogrđnim imenom, a zatim udarena vlašom i bejzbol palicom po glavi. Drugi nasilni zločini mržnje nisu izazvali ozbiljnije posledice po žrtve, ali ih treba spomenuti. Mančester je bio poprište novog napada na Jevreje. Naime, u martu je napadnut Jevrejin, dok je vozio bicikl na putu ka sinagogi, na taj način što ga je grupa maloletnika presrela, pri čemu je on pao sa bicikle. Nakon toga maloletnici su ga okružili i počeli da ga udaraju, nanevši mu pri tome lake telesne povrede. Aprila u Londonu je došlo do ulaska dvojice muškaraca u jevrejski restoran uz uzvikivanje nacističkog pozdrava. Jedan od napadača uradio je tzv. špansku kragu gostu restorana. Još jedan interesantan slučaj izvršen je oktobra u Londonu. Dok su petoro jevrejskih devojčica čekale podzemnu železnicu prišao im je čovek govoreći: “Ne biste trebale da budete Jevrejke. Biti Jevrejin je loše”, “Vi ćete umreti, ako nastavite da budete pripadnice jevrejske populacije” i “Sve ću vas ubiti posle škole”. Zatim je jednu devojkicu zgrabio za ručni zglob, pozivajući je da krene sa njim kako bi postala hrišćanka, ali mu se ona otrgla i pobešla (Antisemitic Incidents Report, 2014:15-16).

Tokom 2014. godine izvršen je 81 imovinski zločin mržnje, što je povećanje od 65% u odnosu na prethodnu godinu, kada su bila registrovana 49 zločina mržnje protiv Jevreja. Ujedno, sa 81 imovinskih zločinom mržnje 2014. je godina sa najvećim brojem zločina mržnje prema imovini Jevreja još od 2010. godine, kada je zabeleženo 83 takvih napada prema imovini u vlasništvu pripadnika jevrejske populacije. Od 81 imovinskog zločina mržnje, njih 39 su bili usmereni prema jevrejskim domovima ili prema automobilima parkiranim ispred njihovih kuća i stanova. Sedam zločina mržnje bilo je usmereno prema jevrejskim grobljima, dok su i tokom 2014. godine bila zabeležena krivična dela hakovanja sajtova jevrejskih organizacija. U Mančesteru je u prvoj polovini godine zabeležen talas crtanja svastika na jevrejskim domovima, ali i grobljima. Kako smo već pomenuili da se u zadnjih par godina javljaju zločini mržnje koji se ogledaju u hakovanju sajtova jevrejskih organizacija, spomenućemo jedan takav slučaj. Jula je došlo do hakovanja internet stranice jevrejske škole iz Londona, pri čemu su ostavljene sledeće poruke: “Mi smo muslimani”, “Kuran je naša knjiga”, “Jerusalim je naš” itd. (Antisemitic Incidents Report, 2014:17).

Godine 2015. zabeležena su 924 antisemitska incidenta, što je pad od 22% u odnosu na prethodnu godinu koja je bila rekordna u pogledu broja registrovanih zločina mržnje. U poređenju sa drugim godinama treba naglasiti da se 2015. po broju zabeleženih antisemitskih incidenata nalazi na trećem mestu – iza već spomenute 2014. godine, ali i iza 2009. godine kada je izvršen 931 antisemitski incident. Za razliku od 2009. i 2014. godine, kada su postojale spoljne okolnosti u vidu sukoba u Gazi koje su uticale na povećanje broja izvršenih zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji, tokom 2015. godine nisu postojale okolnosti u smislu sukoba Palestinaca i Izraelaca u Gazi. Ipak, ne treba zaboraviti spomenuti da su januara i februara 2015. godine izvršeni teroristički napadi na jevrejsku zajednicu u Francuskoj i Danskoj, što je rezultiralo time da data godina ima veliki broj izvršenih zločina mržnje prema Jevrejima. Ujedno, treba naglasiti još jednu specifičnost. Naime, kod 2009. i 2014. godine je nakon završetka sukoba u Gazi došlo do opadanja broja izvršenih zločina mržnje u Velikoj Britaniji, dok kod 2015. godine to nije bio slučaj. Tako su spoljne okolnosti u vidu terorističkih napada dovele do uticaja na vršenje zločina mržnje tokom cele 2015. godine. Najviše su riziku viktimizacije bili izloženi pripadnici jevrejske populacije u Londonu i Mančesteru, jer su tri četvrtine od ukupnog broja antisemitskih incidenata izvršeni u ova dva grada. Razlog treba tražiti u činjenici da najveći broj Jevreja u Velikoj Britaniji živi u Londonu i Mančesteru (Antisemitic Incidents Report, 2015:4).

Od ukupnog broja antisemitskih incidenata njih 86 se kvalifikuju kao zločini mržnje sa elementima nasilja, što je povećanje od 6% u odnosu na prethodnu godinu. Ujedno, 2015. je godina sa najvećim brojem nasilnih zločina mržnje

od 2011. godine, kada su zabeležena 95 nasilna zločina mržnje. Takođe, ovo je samo jedan oblik antisemitskih incidenata koji je zabeležio porast tokom 2015. godine u odnosu na prethodnu godinu kada posmatramo sve druge oblike antisemitskih incidenata (Antisemitic Incidents Report, 2015:5). Od ukupnog broja nasilnih zločina mržnje tokom 2015. godine njih 76 su situacioni napadi na javnim mestima, pri čemu su kod 32 napada žrtve bile, zbog načina oblačenja ili nošenja religijskih obeležja, očigledno Jevreji. Takođe, napadi su bili usmereni prema pripadnicima jevrejske populacije prilikom odlaska u sinagogu – 7 napada. Šest slučajeva su imala za žrtve jevrejsku decu u trenucima kada su se vraćali iz škole. Ujedno, pomenuta nevladina organizacija Community Security Trust uspela je da u sedamdeset pet napada prikupi podatke o polu žrtve. Muškarci se javljaju kao žrtve nasilnih zločina mržnje kod 52 napada, dok se osobe ženskog pola javljaju kao žrtve u 14 napada. Isto tako, kao žrtve se javljaju i grupe koje čine osobe obe pola – u 9 napada. Community Security Trust beleži podatke o starosnoj strukturi žrtava antisemitskih zločina mržnje. Tako je registrovano da kod 25 nasilnih zločina mržnje žrtve su punoletne osobe, dok su maloletnici žrtve u sedamnaest slučajeva. Kod tri napada se kao žrtve javljaju grupe maloletnika i punoletnika (Antisemitic Incidents Report, 2015:15).

Radi sticanja pravog utiska o viktimizaciji pripadnika jevrejske populacije navešćemo par primera o zločinima mržnje sa elementima nasilja izvršenim tokom 2015. godine. Prvi slučaj vredan pažnje dogodio se februara u Londonu, kada je belac iz Istočne Evrope napao ljude u podzemnoj železnici, udarajući ih u lice. Tom prilikom vikao je na ljude, koji su čekali podzemni voz, uz uvredljive poruke prema Jevrejima, kao što su: “Vi, jebeni Jevreji”, “Silazite sa mog voza, vi jebeni Jevreji” itd. Iako žrtve nisu bili isključivo pripadnici jevrejske populacije, policija je ovaj slučaj okarakterisala kao zločin mržnje. Naredni zločin mržnje, koji je rezultirao nanošenjem teških telesnih povreda, izvršen je septembra u Mančesteru. Žrtve su bila četvorica jevrejskih tinejdžera koja su napadnuta od strane trojica belaca na voznoj stanici (Antisemitic Incidents Report, 2015:15). Takođe, izvršeni su nasilni zločini mržnje koji su imali za posledicu lakše telesne povrede. Ponovo je mesto napada bio Mančester, a žrtve su bili trojica jevrejskih 12-ogodišnjaka. Napadači su bili azilanti približno istih godina. Maja 2015. godine u Mančesteru je došlo do još jednog incidenta. Naime, belac je u javnosti pozdravljao prolaznike nacističkim pozdravom. Kada mu je Jevrejin prišao, kako bi protestovao, bio je udaren, što je za posledicu imalo njegov nokaut (Antisemitic Incidents Report, 2015:15).

Napadi na imovinu u vlasništvu Jevreja imali su tokom 2015. godine pad od 20% u odnosu na prethodnu godinu. Od ukupno 65 imovinskih zločina mržnje, kod 24 incidenta došlo je do uništenja jevrejskih domova ili vozila parkiranih ispred kuća ili zgrada. U šest slučajeva se radilo o skrnavljenju ili oštećenju

sinagoga. Takođe, u pet slučajeva je došlo do hakovanja internet sajtova jevrejskih organizacija. Na jevrejskoj školi u Londonu je došlo do ispisivanja grafita “Jevreji napolje”, pri čemu je iscrtana i svastika. Do ispisivanja pogrdnih parola dolazilo je i na sinagogama. Tako je na ulaznim vratima jedne londonske sinagoge napisano da su Jevreji ubice. Slučaj, koji treba spomenuti iz razloga zato što je u poslednjih par godina tendencija da se ovakvi zločini mržnje javljaju, jeste hakovanje internet stranica jevrejskih organizacija. Tako je u Londonu tokom marta došlo do hakovanja veb stranice jevrejske organizacije, pri čemu je na prvoj strani napisano da je hakovanje izvršila Islamska država, uz postavljanje njene zastave (Antisemitic Incidents Report, 2015:17).

U narednoj godini registrovana su 1.309 antisemitskih incidenata, što čini 2016. godinu sa najvećim brojem zločina mržnje izvršenih prema jevrejskoj populaciji u Velikoj Britaniji od kada se oni mere. U odnosi na prethodnu godinu, kada je zabeleženo 960 antisemitskih incidenata, došlo je do povećanja od 36%. Ukoliko bismo analizirali po mesecima broj registrovanih antisemitskih incidenata videćemo da se tokom cele godine beleži ekstremno visok broj izvršenih zločina mržnje. Dovoljno je reći da od maja kada je zabeleženo 135 antisemitskih incidenata do kraja godine svakog meseca bilo registrovano preko 100 zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji. Da bismo ukazali na nesvakidašnju okolnost da tokom osam meseci 2016. godine bude izvršavano preko 100 antisemitskih incidenata, navešćemo podatak da je od 2006. godine bilo zabeleženo svega šest meseci sa brojem izvršenih antisemitskih incidenata preko 100 (Antisemitic Incidents Report, 2016:4).

Sa razlogom se postavlja pitanje da li postoji neki događaj koji bi rezultirao time da broj registrovanih antisemitskih incidenata dostigne rekordan nivo 2016. godine. Naime, za razliku od 2009. i 2014. godine, kada su postojali događaji koji su nesumnjivo uticali na povećan broj zločina mržnje prema Jevrejima, tokom 2016. godine nije postojao nijedan takav događaj. S tim u vezi objašnjenje za rekordan broj antisemitskih incidenata treba tražiti u kumulativnom efektu dugoročno postojeće loše atmosfere prema Jevrejima u Velikoj Britaniji. Kao potvrda ovog našeg stava, navešćemo da je od poslednjeg sukoba u Gazi jula i avgusta 2014. godine prosečno beleženo 105 antisemitskih incidenata od datog sukoba do kraja 2016. godine, a u vremenski istom periodu od januara 2012. do juna 2014. godine bilo registrovano mesečno svega 50 antisemitskih incidenata (Antisemitic Incidents Report, 2016:4).

Ukoliko bismo analizirali teritorijalnu rasprostranjenost antisemitskih incidenata uvideli bismo da je preko tri četvrtine od ukupnog broja registrovanih incidenata izvršeno u Londonu i Mančesteru. U odnosu na prethodnu godinu tokom 2016. godine došlo je do povećanja od 65% – sa 494 antisemitska inciden-

ta na 813 antisemitska incidenta. Međutim, za razliku od Londona, u Mančesteru je došlo do pada od 9% – sa 226 antisemitskih incidenata 2015. godine na 205 antisemitskih incidenata naredne godine. Razlika u pogledu broja registrovanih antisemitskih incidenata ostvaren je u poređenju sa drugim gradovima. Tako je 2015. zabeleženo 240 incidenata na 83 različite lokacije, a naredne godine 291 incident na 96 različitih lokacija, što predstavlja povećanje od 21% (Antisemitic Incidents Report, 2016:4).

Community Security Trust je za 2016. godinu registrovao 107 antisemitskih incidenata sa elementima mržnje. Kako je 2015. godine bilo 83 nasilnih zločina mržnje, zaključujemo da je došlo do povećanja od 29%. Zabeleženi broj nasilnih krivičnih dela uperenih prema jevrejskoj populaciji je najveći još od 2010. godine, kada je bilo izvršeno 115 takvih incidenata. Situacioni nasilni zločini mržnje izvršeni su u 77 slučajeva, od čega su kod 46 slučajeva žrtve bile Jevreji koji su se zbog svog načina oblačenja jasno razlikovali od ostalih građana. Tri napada su izvršena prema osobama sa povratka iz sinagoge. Ujedno, kod deset incidenata nasilje je bilo usmereno prema deci prilikom vraćanja iz škole. Moguće je saznati polno određenje žrtava nasilnih zločina mržnje. Kod 75 nasilnih zločina žrtve su bile osobe muškog pola, dok su osobe ženskog pola bile žrtve u sedamnaest slučajeva. U sedam napada žrtve su bile i žene i muškarci. Pomenuta nevladina organizacija beležila je i godine starosti žrtava. Tako je kod 32 napada žrtva bila punoletna osoba, a kod 23 napada je bila maloletnik. Kod pet napada žrtve su bile osobe ispod i preko 18 godina starosti (Antisemitic Incidents Report, 2016:16).

Na kraju analize zločina mržnje sa elementima nasilja za 2016. godinu navešćemo nekoliko interesantnih slučajeva. Jedan od njih vredan pažnje dogodio se januara 2016. godine u Londonu, kada je šest devojaka jevrejskog porekla napadnuto dok se autobusom vraćalo iz škole kući. Napadači su bile dve starije devojke, od kojih je jedan nosila muslimansku odeću. Napadači su uzvikivali: “Vi, jebeni Jevreji, vi, ne biste trebalo da bude ovde. Treba da budete mrtve”. Naredni napad, koji je vredan pomena dogodio, se tokom jula u Londonu, kada su trojica jevrejskih dečaka isprebijana, dok su igrali fudbal od strane grupe dečaka afričkog porekla. Napadači su uzvikivali nacistički pozdrav. Tom prilikom jevrejskim dečacima su nanete lake telesne povrede (Antisemitic Incidents Report, 2016:16-17).

Tokom 2016. godine registrovan je 81 imovinski zločin mržnje, što znači da je došlo do povećanja od 25% u odnosu na 2015. godinu, kada je bilo 65 takvih zločina mržnje. Od ukupnog broja imovinskih zločina mržnje, kod 39 šteta je napravljena na domovima u vlasništvu Jevreja ili na njihovim automobilima parkiranim ispred njihovih kuća i stanova. Kod 11 imovinskih zločina mržnje došlo je do sknavljenja ili oštećenja sinagoga, dok su jevrejske groblja oštećenja u dva slučaja. Ujedno, došlo je do hakovanja dve internet prezentacije jevrejskih

organizacija. U Liverpulu je tokom januara bačen kamen na prozor kuće Jevrejina. Napadač je uzvikao uvredljive poruke i pretnje na račun Jevreja. Mančestersko groblje, na kojem se sahranjuju Jevreji, je tokom maja bilo predmet napada (Antisemitic Incidents Report, 2016:18).

Naredna godina, sa registrovana 1.382 antisemitski incidenta, predstavlja godinu sa najvećim brojem zabeleženih zločina mržnje prema Jevrejima ikada. Iako je prethodno 2016. bila godina sa rekordom u pogledu broja zabeleženih zločina mržnje, naredna godina je uspela da je pretekne za 36 antisemitskih incidenata. Ukoliko bismo posmatrali vremensku distribuciju antisemitskih incidenata, videćemo da je više njih bilo zabeleženo u prvih šest meseci 2017. godine nego u drugoj polovini godine. Tako su tokom januara bila registrovana 155 antisemitskih incidenata, što je mesec sa najvećim brojem zločina mržnje prema jevrejskoj populaciji. Naredni mesec sa najvećim brojem incidenata je april, kada je zabeležen 142 antisemitska incidenta. Na trećem mestu se nalazi februar sa 134 registrovana antisemitska incidenta. Novembar, kada je registrovano 89 antisemitskih incidenata, i decembar, kada je zabeleženo 78 antisemitskih incidenata, su meseci sa najmanjim brojem izvršenih zločina mržnje. Ipak, treba naglasiti da su prethodne godine pokazale da se u zadnjim mesecima tokom godine po pravilu beleži najmanji broj antisemitskih incidenata. Ujedno, ističemo da od aprila 2016. do oktobra 2017. godine je trajao niz meseci sa brojem registrovanih antisemitskih incidenata od preko 100 mesečno (Antisemitic Incidents Report, 2017:4).

Objašnjenje za povećan broj registrovanih antisemitskih incidenata treba tražiti u činjenici da je Velika Britanija donela odluku o napuštanju Evropske Unije, te je zbog celokupnog postupka izlaska iz EU, tzv. Brexita, došlo da Radnička partija (Labour Party), sa izrazito antisemitskim stavovima, dobije na značaju. Kriminolozi smatraju da teroristički akti u Vestminsteru, Mančesteru i Londonu nisu direktno uticali na rekordan broj zabeleženih antisemitskih incidenata u Velikoj Britaniji tokom 2017. godine. Naime, Velika Britanija se godinama suočavala sa pretnjama terorista, što je dovelo do toga da vlast podigne stepen bezbednosti u državi. Ujedno, moguće je da je ovo podiglo i svest pripadnika jevrejske zajednice o riziku njihove viktimizacije, te njihove spremnosti da prijavljuju veći broj antisemitskih incidenata kojima su bili izloženi. (Antisemitic Incidents Report, 2017:5).

Utvrđivanje prostornog okvira antisemitskih incidenata je takvo da tri četvrtine njih je izvršeno u Londonu i Mančesteru, kao gradovima sa najvećim jevrejskim zajednicama. London je, za razliku od prethodne godine, imao pad od sedam procenata – 835 incidenata 2016. godine i 773 incidenata 2017. godine. Mančester je imao imao povećanje od 27%, što znači da je 2017. godine registrovano 261 antisemitski incident, a 2016. godine 206 antisemitskih incidenata.

Community Security Trust je u svom izveštaju za 2017. godinu naveo da je 348 antisemitskih incidenata izvršeno na osamdeset različitih lokacija širom Velike Britanije, a prethodne godine 305 incidenata na 96 lokacija, što predstavlja povećanje od 14 posto (Antisemitic Incidents Report, 2017:5-6).

Nasilni zločini mržnje su, takođe, bili u porastu u odnosu na 2016. godinu za 34%. Tako su tokom 2017. godine bila registrovana 145 zločina mržnje sa elementima nasilja. Ovim brojem registrovanih nasilnih zločina mržnje 2017. predstavlja godinu sa najvećim brojem ikada zabeleženih krivičnih dela sa nasiljem uperenim prema Jevrejima. Na ovaj način je čak nadmašen prethodni rekord iz 2009. godine, kada je bilo registrovan 121 napad na jevrejsku populaciju. Od ukupnog broja nasilnih zločina mržnje, njih 85 su bili situacionog karaktera, jer su izvršena na ulicama. Kod 72 napada žrtve su zbog načina odevanja očigledno bili pripadnici jevrejske zajednice. Osam Jevreja je napadnuto prilikom povratka iz sinagoga. Kod 19 napada žrtve su bili jevrejski učenici. Ujedno, Community Security Trust vodi evidenciju o polnom aspektu žrtava nasilnih zločina mržnje. Tako kod 123 napada imamo podatke o polu žrtava. Muškarci su bili žrtve kod 88 napada, dok su osobe ženskog pola to bile u 22 incidenta. Kod trinaest napada žrtve su bile osobe oba pola. Kao i kod prethodnih godina postoji evidencija o godinama starosti žrtava. Kod 55 napada žrtve su bile punoletne osobe. Maloletnici su bili žrtve kod 40 napada, a obe starosne kategorije su bile žrtve u sedam napada (Antisemitic Incidents Report, 2017:18-19).

Iako su se brojni napadi na Jevreje dogodili tokom 2017. godine, mi ćemo kao primer viktimizacije pripadnika jevrejske populacije za datu godinu navesti slučaj iz Londona. Naime, žrtve napada su bili Jevreji, dok su se vraćali autobusom iz škole. Nemilom događaju su prethodila pitanja od strane napadača u smislu da li su oni Jevreji i zašto oni nose te “lude” kapice. Odjednom su jevrejska deca bila izložena udarcima. Iako su pokušali da skrenu pažnju vozaču autobusa kako bi reagovao na napad, on se na to nije obazirao. Jevrejski đaci su izašli iz autobusa na sledećoj stanici, ali su i napadači krenuli za njima. Žrtve su ubrzo ušle u jednu jevrejsku radnju gde je obezbeđenje reagovalo. Jedan napadač je sklopio sporazum o priznanju krivičnog dela. Drugi je osuđen na dvanaestomesečni rehabilitacioni nalog, dok je kod drugih primenjen neki od oblika restorativne pravde (Antisemitic Incidents Report, 2017:19).

Ujedno, jevrejska populacija u Velikoj Britaniji bila je izložena oštećenjima i uništenjima njihove imovine. Tako je tokom 2017. godine došlo do povećanja imovinskih zločina mržnje za 14% u odnosu na prethodnu godinu. Drugim rečima, došlo je do skoka broja izvršenih imovinskih zločina mržnje sa 81 incidenta na 92 incidenta. Od ukupnog broja zločina mržnje protiv imovine, njih 46 su bili usmereni prema kućama i stanovima u vlaništvu Jevreja, kao i prema nji-

hovim vozilima parkiranim ispred domova. U 26 slučajeva bila je oštećenja imovina iscertavanjem svastike ili pogrdnih poruka. Sinagoge su bili oskrnavljenje u devet slučajeva, dok su grobovi preminulih Jevreja oštećeni u tri slučaja. Internet prezentacije jevrejskih organizacija su hakovane tri puta (Antisemitic Incidents Report, 2017:20).

Napadi na jevrejsku imovinu su se ogledali u uništavanju restorana u njihovom vlasništvu. Naime, do ovog uništenja došlo je u Mančesteru tokom juna kada je napadač prvo razbio prozor, a onda ubacio unutra ručno pravljenju bombu. Drugi imovinski zločini mržnje su se odnosili na iscertavanje svastika ili pogrdnih poruka po zidovima kuća (Antisemitic Incidents Report, 2017:20).

Tokom 2018. godine, prema izveštaju Community Security Trust, izvršeno je 1.652 antisemitska incidenta, što predstavlja rast od 16% u odnosu na 2017. godinu. Drugim rečima, u 2018. godina predstavlja godinu u kojoj je zabeležen najveći broj ovakvih napada od kada se vodi ovakva evidencija. U odnosu na 2017. godinu zabeležen je rast od 16%. Ukoliko bismo pratili trend antisemitskih napada od 2014. godine videćemo da u svakoj narednoj godini postoji trend povećanja broja incidenata. Kako su ukupni brojevi antisemitskih napada za 2009. i 2014. godine rezultat reakcije na sukobe u koje je uključen i Izrael, ukupan broj napada za period 2016-2018. godine su stalni obrazac ponašanja, jet u datom periodu nije postojao nijedan veliki eksteran događaj kao okidač napada na pripadnike jevrejske populacije. Ujedno, za vremenski okvir antisemitskih incidenata za 2018. godinu bitno je napomenuti da je prvi put zabeleženo preko 100 napada za svaki mesec tokom godine. Maj predstavlja mesec sa najvećim brojem antisemitskih incidenata – 182. Zatim sledi april sa 151 incidentom, te avgust sa 150 incidenata (Antisemitic Incidents Report, 2018:4).

Analiza kriminogenih faktora na visok nivo antisemitskih incidenata u 2018. godini dovodi nas do zaključka da su to isti činiooci koji su uticali na povećan broj incidenata tokom 2016. i 2017. godine. Za 2018. godinu smo već naglasili da nije postojao neki veliki eksterni događaj koji bi uticao na povećanje broja napada, ali dublja analiza vremenskog okvira najvećeg broja napada na pripadnike jevrejske populacije nam ukazuje da su u tim mesecima postojala političke i medijske rasprave optužbi o antisemitizmu među laburistima. Date debate su dovele do toga da pojedinci izvršavaju veći broj napada, pri su čemu istovremeno žrtve bile više ohrabrene da takve napade prijave. Tako je CST zabeležio 148 napada tokom 2018. godine koji su bili posredno ili neposredno vezane oko debata o postojanju navodnog antisemitizma u Laburističkoj stranci. Pored navedenih debata, na povećanja broja napada na Jevreje uticao je sukob ograničenih razmera na granici između Gaze i Izraela u maju kada je ubijano 62 Palestinca od strane izraelske vojske (Antisemitic Incidents Report, 2018:4).

Analiza prostornog okvira antisemitskih incidenata pokazuje da je skoro tri četvrtine napada zabeleženo u Londonu i Mančesteru. Tako je u Londonu sa 950 napada zabeležen porast od 21% u odnosu na prethodnu godinu, dok je u Mančesteru registrovano smanjenje od 5% – od 264 incidenta na 250 incidenata. Objašnjenje za postojanje ovakve razlike treba tražiti u postojanju korišćenja drugačijeg jezika i motivacije u ovim gradovima (Antisemitic Incidents Report, 2018:4).

Tokom 2018. godine zabeležen je jedan ekstremni incident, prvi put od 2015. godine. Ovaj ekstremni incident se ogledao u napadu žrtve tokom decembra u Londonu upotrebom noža usled svađe oko prodaje, pri čemu je napadač uzvikivao „Ubiću te, ti jebena Jevrejko“. Međutim, za 2018. godinu u pogledu nasilnih incidenata registrovan je pad od nešto više od 15 procenata (123 nasilna zločina mržnje) u odnosu na 2017. godinu. Najveći broj napada na pripadnike jevrejske zajednice su bili nasumični napadi – 101 napad, od kojih je 57 izvršeno jer su se Jevreji vidno razlikovali od drugih po načinu oblačenja. Šest napada je izvršeno u sinagogama ili dok su se Jevreji vraćali sa molitve. U dvadeset slučajeva žrtve napada su bili jevrejski đaci od kojih se pet napada dogodilo u školama, a 15 na putu do ili iz škole. Community Security Trust vodi evidenciju o polu žrtava, te je za 2018. godinu registrovano pol žrtava u 109 napada. U 80 napada su žrtve bili muškarci, dok su žene bile žrtve napada u 21 napadu. U osam napada su žrtve bile osobe oba pola. Pored vođenja evidencije o polu žrtava, Community Security Trust vodi evidenciju o starosti žrtava. Tako je za 2018. godinu zabeleženo da su u 54 incidenta žrtve bile punoletne osobe, a maloletnici su bili žrtve napada u 28 slučajeva. Pet napada su izvršena prema mešovitim grupama. Ujedno, Community Security Trust vodi evidenciju o polu napadača. Naime, kod 82 napada je pomenuta nevladina organizacija imala informaciju o polu izvršio-ca napada. Od tog broja kod 69 napada izvršioci su osobe muškog pola, dok se žene izvršioci u deset slučajeva. U tri napada su izvršioci osobe različitog pola. Interesantno je spomenuti starost žrtava. S tim u vezi postoji evidencija o godinama starosti žrtava u 87 napada, od čega je u 54 napada žrtva bila punoletna osoba, dok su maloletnici bili viktimizirani u 28 napada. U pet napada su žrtve bile mešovite grupe (Antisemitic Incidents Report, 2018:18-19).

I za 2018. godinu navešćemo neke karakteristične slučajeve u kojim je upotrebljeno nasilje prema pripadnicima jevrejske zajednice. Naime, tokom maja u Londonu došlo je do napada Jevrejina od strane tinejdžera koji je prišao žrtvi, izgovarajući antisemitske komentare. Nakon toga je izvadio upaljač i spalio pramenove žrtvine kose. Još jedan napad vredan pomena dogodio se u Suseku isto tokom maja. Jedanaestogodišnji Jevrejin je verbalno napadan mesecima od strane svojih školskih drugova, pre nego što je fizički napadnut u školskom dvorištu (Antisemitic Incidents Report, 2018:19).

Oštećenje i uništenje imovine kao oblik zločina mržnje prema pripadnicima jevrejske zajednice je za 2018. godinu imao smanjenje od 16% u odnosu na prethodnu godinu, što znači da su registrovana 78 incidenata. Ova kategorija zločina mržnje prema Jevrejima je jedina u odnosu na ostale kategorije u kojoj se ukupan broj uništenja i oštećenja imovine za 2018. godinu ne nalazi na prvom ili drugom mestu u poslednjih pet godina. Uvidom u strukturu ove kategorije zločina mržnje vidimo da od ukupnog broja u 33 slučaja su pogođeni domovi ili automobili parkirani ispred domova. U 39 slučajeva došlo je do ispisivanja grafita na imovini Jevreja. Sinagoge su bile meta oštećenja i uništenja imovine u deset slučajeva, dok su jevrejska groblja bila meta u pet slučajeva. Četiri incidenta su se odnosila na podmetanje požara, a jedan na hakovanje sajta jevrejske zajednice (Antisemitic Incidents Report, 2018:20).

3. Zaključak

Iako postoje podaci o zločinima mržnje prema Jevrejima, moramo naglasiti da podatke prikuplja i publikuje nevladina organizacija Community Security Trust. Stoga je neophodno da Velika Britanija odredi odgovarajući državni organ u čijoj nadležnosti bi bilo vođenje evidencije o zločinima mržnje, jer bi na taj način Velika Britanija pokazala da ozbiljno shvata fenomen zločina mržnje usmeren prema svojim građanima jevrejskog porekla.

Takođe, Community Security Trust mora da poboljša način vođenja evidencije o antisemitskim incidentima izvršenim putem društvenih mreža, jer način prikupljanja podataka obuhvata samo one incidente koji su prijavljeni ovoj nevladinoj organizaciji, pri čemu prestupnik mora biti iz Velike Britanije, ali i da društveno neprihvatljiv komentar cilja žrtve u Velikoj Britaniji. Zbog ovih ograničenja smatramo da je broj antisemitskih incidenata znatno veći (Antisemitic Incidents Report, 2018:20).

Ujedno, potrebno je raditi na sprovođenju mera prevencije vršenja zločina mržnje prema pripadnicima jevrejskog naroda. Naime, prikupljeni podaci nevladine organizacije Community Security Trust ukazuje na dva bitna zaključka. Prvi zaključak se ogleda u tome da broj zločina mržnje prema Jevrejima raste, te da je stepen njihove viktimizacije iz godine u godinu veći. Drugi zaključak se odnosi na to da Velika Britanija ne sprovodi mere prevencije zločina mržnje prema Jevrejima ili ako ih sprovodi to ne daje rezultate. Stoga je neophodno da se na osnovu prikupljenih podataka pomenute nevladine organizacije napravili akcioni plan prevencije ovog oblika kriminaliteta nasilja, te sprovedu adekvatne mere prevenciju uklanjanjem kriminogenih faktora koji dovode do njegovog vršenja,

kao i merama usmerenih ka otklanjanju viktimogenih predispozicija koje postoje kod pripadnika jevrejske zajednice.

Literatura

- Perry, B. (2009) Hate crimes. London: Greenwood Publishing Group.
- Rawcliffe, C., Wilson, R. (2006) Medieval Norwich. London: A&C Black

Internet izvori

- Antisemitic Incidents Report. (2010) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/data/file/b/4/Incidents-Report-2010.1425052704.pdf>, stranici pristupljeno 18. marta 2018. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2011) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/data/file/d/b/Incidents-Report-2011.1425052805.pdf>, stranici pristupljeno 19. marta 2018. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2012) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/data/file/d/c/Incidents-Report-2012.1425052902.pdf>, stranici pristupljeno 19. marta 2018. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2013) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/data/file/5/c/Incidents-Report-2013.1425053045.pdf>, stranici pristupljeno 19. marta 2018. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2014) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/data/file/5/5/Incidents-Report-2014.1425053165.pdf>, stranici pristupljeno 24. marta 2018. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2015) London: Community Security Trust, London, dostupno na: https://cst.org.uk/data/file/1/9/Incidents_Report_2015.1454417905.pdf, stranici pristupljeno 24. marta 2018. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2016) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/data/file/b/e/Incidents%20Report%202016.1486376547.pdf>, stranici pristupljeno 29. marta 2018. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2017) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/data/file/a/b/IR17.1517308734.pdf>, stranici pristupljeno 23. januara 2020. godine;
- Antisemitic Incidents Report (2019) London: Community Security Trust, London, dostupno na: <https://cst.org.uk/public/data/file/2/9/Incidents%20Report%202018%20-%20web.pdf>, stranici pristupljeno 1. aprila 2018. godine;

- <http://www.jewishvirtuallibrary.org/global-anti-semitic-trends-report-2001>, stranici pristupljeno 12. marta 2018. godine;
- <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/GB%20%C2%A0>, stranici pristupljeno 22. januara 2020. godine.

Darko DIMOVSKI, PhD
Faculty of Law, University of Niš

JEWS AS VICTIMS OF HATE CRIME IN GREAT BRITAIN

There are many examples of prejudices existing against members of the Jewish people throughout history. The author therefore cited a number of examples in the introductory section to illustrate the negative attitudes of the majority population towards this ethnic community. Considering that the place where the Jewish community is among the most numerous in the world, is the UK, the author further elaborates on the extent and structure of hate crimes against Jews by years, trying to explain the dynamics of hate crimes committed. In the end of the paper author points to the conclusions that could be applied to reduce the victimization of members of the Jewish community.

Key words: *hate crime, Jews, Great Britain, victims*

Ana BATRIĆEVIĆ*,
Viši naučni saradnik
Institut za sociološka
i kriminološka istraživanja

Originalni naučni rad
UDK: 343.244(497.113)
Primljeno: 2. 7. 2020.
Prihvaćeno: 20. 7. 2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.3>

RESOCIJALIZACIJA OSUĐENIKA KROZ RAD SA KONJIMA U KAZNENO POPRAVNOM ZAVODU U SREMSKOJ MITROVICI: KONCEPT, PRIMENA, IMPRESIJE

Imajući u vidu prednosti i sve širu primenu u svetu programa rada osuđenika sa životinjama u svrhu resocijalizacije, autor u radu kao predmet analizira: koncept, primenu i efekte programa rada osuđenika sa konjima u Kazneno popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici, njegove kapacitete da doprinese ostvarivanju svrhe krivičnih sankcija, kao i impresije osuđenika i predavača koji u programu učestvuju o njegovim efektima. Cilj rada jeste da se omogući ostvarivanje uvida u sprovođenje ovog programa, da se istaknu mogućnosti ovog programa da doprinese prevenciji recidivizma kao cilja izvršenja krivičnih sankcija, kao i da se analiziraju impresije osuđenika i predavača koji u njemu učestvuju o njegovim efektima. Kao rezultat terenskog istraživanja, u radu su izdvojene ključne dobrobiti koje ovaj program donosi kako samim osuđenici-ma, tako i zaposlenima u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija i široj zajednici, ali i istaknuti mogući izazovi u vezi sa njegovom primenom u budućnosti, uz iznošenje sugestija i smernica za njegovo dalje razvijanje i unapređenje.

Ključne reči: resocijalizacija, konji, zatvor, osuđenici, recidivizam

* e-mail: a.batricevic@yahoo.com

1. Uvod

U ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija širom sveta sve više se primenjuju raznoliki programi usmereni na unapređenje dobrobiti, psihičkog stanja i rehabilitacije osuđenih lica uz pomoć životinja poput konja i pasa (*Prison-based Animal Programs*) (Hemingway, Meek, Hill, 2015). Ovi programi podrazumevaju da lica koja se nalaze na izdržavanju krivičnih sankcija (najčešće kazne zatvora) stiču znanja i veštine potrebne za rad sa životinjama u smislu staranja o životinjama i njihovog dresiranja, a sa ciljem da se poveća verovatnoća da će te životinje biti udomljene (Bachi, 2014:1; Batrićević, 2019: 65). Među ovim programima, do sada su najviše primenjivani oni koji uključuju sledeće aktivnosti: 1) posećivanje – predstavnici udruženja za zaštitu životinja ili drugih humanitarnih organizacija u određeno vreme donose životinje (pse i/ili mačke) u ustanove za izvršenje krivičnih sankcija; 2) očuvanje divlje faune – osuđenici se staraju o povređenim divljim životinjama da bi ih posle vratili u prirodu; 3) čuvanje stoke odnosno staranje osuđenika o farmskim životinjama; 4) udomljavanje i zbrinjavanje napuštenih kućnih ljubimaca od strane osuđenika; 5) socijalizaciju službenih životinja – službeni psi se odgajaju i dresiraju da nauče osnovne komande, ili da postanu vodiči ili tragači za drogom ili nestalim licima 6) profesionalnu obuku – u sklopu koje osuđenici stiču znanja i veštine iz oblasti staranja o životinjama (šišanja, kupanja, češljanja itd.) i dobijaju zvanične sertifikate; 7) društveno koristan rad – kada osuđenici dresiraju i zbrinjavaju napuštene životinje da bi povećali verovatnoću njihovog udomljavanja i 8) druge aktivnosti u okviru takozvanih multimodalnih programa, koji sadrže elemente profesionalne obuke i društveno korisnog rada (Furst, 2006: 413; Bachi, 2014: 8; Cooke, 2014: 2; Batrićević, 2019: 65-66; Batrićević, 2019a: 11).

Svi ovi programi potpadaju pod širi pojam intervencija uz pomoć životinja (*Animal Assisted Interventions*), koje obuhvataju: 1) terapiju uz pomoć životinja (*Animal Assisted Therapy*), 2) aktivnosti uz pomoć životinja (*Animal Assisted Activities*), i 3) obrazovanje uz pomoć životinja (*Animal Assisted Education*) (Batrićević, 2019: 10). Reč je o svim intervencijama koje podrazumevaju smišljeno uključivanje životinja u terapijski ili isceljujući proces odnosno milje (Kruger, Serpell, 2006: 25). Posebno mesto među njima zauzimaju programi koji se sastoje u radu osuđenika sa konjima. Ovi programi zasnovani su na osnovnim postulatima psihoterapije uz pomoć konja (*Equine-Facilitated Psychotherapy*), koja, kao posebna vrsta iskustvene psihoterapije, može uključivati: dresiranje, timarenje, lonžiranje, jahanje, trkanje i druge slične aktivnosti sa konjima (Kruger,

Serpell, 2006: 23). Psihoterapiju uz pomoć konja realizuje licencirani specijalizovani psihoterapeut u saradnji sa adekvatno obučeni stručnjakom za rad sa konjima, a odlikuje je kontinuirana terapeutska veza sa jasno određenim ciljevima tretmana koje psihoterapeut i korisnik zajedno razvijaju (Kruger, Serpell, 2006: 23). Međutim, praktična iskustva, uključujući i istraživanje čiji su rezultati predstavljeni u ovom radu, potvrđuju da programi rada osuđenika sa konjima ne moraju nužno uključivati i psihoterapiju uz pomoć konja, već da se mogu uspešno sprovoditi i paralelno sa običnom (bilo individualnom, bilo grupnom) psihoterapijom, vođenom od strane psihologa zaposlenih u datoj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija, koji ne poseduju posebnu licencu za psihoterapiju uz pomoć konja.

Predmet ovog rada uključuje: analizu osnovnih karakteristika koje su zajedničke raznim programima rada osuđenih lica sa životinjama, sa posebnim fokusom na osobenosti rada osuđenika sa konjima, analizu usklađenosti osnovnih principa i načela na kojima počiva program rada osuđenika sa konjima sa ciljevima i svrhom izvršenja krivičnih sankcija, konkretno, kazne zatvora onako kako su oni propisani važećim normativnim okvirom u Republici Srbiji, analizu konkretne sadržine programa rada osuđenika sa konjima u Kazneno popravnom zavodu (u daljem tekstu: KPZ) Sremska Mitrovica, analizu impresija osuđenika i zaposlenih koji su uključeni u rad sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica o dosadašnjim efektima primene tog programa na različite segmente života osuđenih lica i analizu uočenih prednosti programa rada osuđenika sa konjima za: osuđenike, zaposlene u KPZ Sremska Mitrovica, konje i širu zajednicu, kao i potencijalnih izazova uz iznošenje predloga za njegovo dalje razvijanje i unapređenje u budućnosti.

Istraživanje čiji su rezultati predstavljeni u ovom radu sprovedeno je primenom nekoliko metoda. To su: 1) polustruktuisani intervjui, 2) neposredno opažanje, 3) fotografisanje i 4) normativni metod. Polustruktuisani intervjui primenjeni su u svrhu prikupljanja podataka o sadržini programa rada osuđenika sa konjima i impresijama zaposlenih i osuđenika o tom programu (jedan set pitanja za intervjue sa devet osuđenika, i jedan set pitanja za intervjue sa dvoje zaposlenih koji su bili uključeni u program rada sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica u vreme sprovođenja istraživanja – od juna 2019. godine do marta 2020. godine). Metod neposrednog opažanja primenjen je u svrhu prikupljanja podataka o sadržini i konkretnim načinima realizacije programa kao i o efektima programa na ponašanje i međusobne odnose osuđenika i zaposlenih uključenih u program. Fotografisanje, kao svojevrsan metod koji pripada takozvanoj vizuelnoj metodologiji (*visual methodologies*) (Glaw et al., 2017: 1-8), a koji se sve šire pri-

menjuje u kvalitativnim istraživanjima u sociologiji, antropologiji, psihologiji i drugim povezanim naukama i naučnim disciplinama (Becker, 1974: 3-26; Moore *et al.*, 2008: 50-62; Hartel, Thomson, 2011: 2214-2224) takođe je u ovom istraživanju primenjeno u svrhu prikupljanja podataka o sadržini, načinima odvijanja i efektima programa na osuđenike i zaposlene koji u njemu učestvuju, ali na jedan produbljeniji, detaljniji i sveobuhvatniji način koji pruža inovativne mogućnosti za prezentovanje rezultata istraživanja. Analiza pravnih okvira od značaja za diskutovanje kapaciteta programa rada sa životinjama da doprinese ostvarivanju svrhe krivičnih sankcija, sprovedena je primenom doktrinarnog metoda, kao metoda koji se primenjuje u tradicionalnom pravnom istraživanju i koji uključuje bavljenje normativnom stranom pravnog fenomena (Milić, 2019: 98). Primena doktrinarnog metoda podrazumeva opisivanje pravnih normi, utvrđivanje njihovog važenja i postavljanje hipoteze o njihovom značenju, korišćenjem klasičnih sredstava tumačenja (Dajović, 2017: 231), odnosno primenom hermeneutičkih i konceptualno analitičkih metoda (Dajović, 2017: 232), što je primenjeno i u ovom radu i to u kontekstu tumačenja svrhe izvršenja krivičnih sankcija uopšte, a u okviru nje, posebno kazne zatvora. Potom su pojedinačni ciljevi koji se nastoje realizovati primenom ovog programa upoređivani sa ciljem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji definisanim primenom normativnog metoda.

Cilj ovog rada jeste kritično sagledavanje ključnih komponenti koje čine sadržinu programa rada osuđenika sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica, kao i analiza efekata koji se njihovom primenom nastoje ostvariti, a sve to u sklopu važećeg pravnog okvira kojim je regulisano izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji i kojim je propisana svrha njihovog izvršenja. Osim toga, cilj ovog rada jeste i ostvarivanje uvida u dosadašnje impresije osuđenika i zaposlenih koji su uključeni u ovaj program kako bi se procenili postojeći i eventualno predvideli njegovi budući efekti na osuđena lica kako tokom boravka u zatvoru tako i po izlasku na slobodu nakon izdržane kazne. Konačno, cilj ovog rada uključuje i nastojanje da se uoče sve prednosti programa rada sa konjima za osuđena lica, zaposlene u zatvoru, konje i širu zajednicu, odnosno društvo, kao i potencijalni izazovi u vezi sa njegovom realizacijom odnosno efektima, ne bi li se postavili temelji kako za buduća istraživanja tako i za buduću primenu ovog programa u ne samo u KPZ Sremska Mitrovica već i u drugim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji.

2. Mogući doprinos programa rada osuđenika sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica ostvarivanju svrhe krivičnih sankcija

Primena različitih programa koji podrazumevaju rad osuđenika sa životinjama u skladu su sa važećim normativnim okvirima kojima je propisana svrha kazne zatvora (u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija) i kojima je regulisano njeno izricanje i izvršenje. Najvažniji od njih su: Krivični zakonik Republike Srbije ¹ (u daljem tekstu: KZRS) i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija² (u daljem tekstu: ZIKS).

Prema članu 4. KZRS, opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija, pa i kazne zatvora, sastoji se u suzbijanju dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom. Za razliku od većine inostranih krivičnih zakonika koji ne definišu eksplicitno svrhu kažnjavanja, (Stojanović, 2016: 211), KZRS to čini u članu 42., ističući da je u okviru prethodno opisane opšte svrhe krivičnih sankcija, svrha kažnjavanja: 1) sprečavanje učinoca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična dela; 2) uticanje na druge da ne čine krivična dela i 3) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona. Dakle, KZRS u tački 3. pored specijalne prevencije (tačka 1.) i generalne prevencije (tačka 2.), sadrži i jedan poseban aspekt generalne prevencije koji je, naročito u poslednje vreme, u fokusu istraživanja – pozitivnu generalnu prevenciju, koja ima za cilj učvršćivanje društvenih i moralnih normi od strane pojedinaca, kao najjaču branu vršenju krivičnih dela (Stojanović, 2016: 213).

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija³ (u daljem tekstu: ZIKS) u članu 2. propisuje da se izvršenjem krivičnih sankcija ostvaruje kako opšta tako i individualna svrha njihovog izricanja, a sve to sa ciljem da se osuđena lica uspešno reintegrišu u društvo. Prema članu 43. ZIKS-a svrha kazne zatvora sastoji se u tome da osuđeno lice tokom njenog izvršenja, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života, kako u budućnosti ne bi vršio krivična dela.

Navedene zakonske odredbe ukazuju na to da suštinu izvršenja kazne zatvora čini resocijalizacija osuđenih lica, odnosno nastojanje da se podstakne njihova reintegracija u društvenu zajednicu po izlasku na slobodu. Rezultat uspešne resocijalizacije i socijalne reintegracije sastoji se u prevenciji povrata, odnosno

1 Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

2 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019.

3 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019.

u sprečavanju da se lica koja su već činila krivična dela vrate kriminalnom ponašanju. Prevazilaženje mnogobrojnih prepreka koje stoje na putu postizanja tog rezultata, zahteva velike napore – kako od strane zaposlenih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija tako i od strane osuđenih lica (Batrićević, 2019b: 68).

Zatvorske deprivacije smatraju se jednom od glavnih prepreka na putu uspešne resocijalizacije i socijalne reintegracije osuđenih lica. One se pojavljuju usled toga što zatvori kao totalne institucije, ne mogu, neće ili ne uspevaju uvek da na adekvatan način zadovolje neke elementarne potrebe osuđenih lica (Špadijer Džinić *et al.*, 2009: 226). Sajks kao najzastupljenije izdvaja sledeće deprivacije: deprivaciju slobode, deprivaciju heteroseksualnih odnosa, deprivaciju materijalnih dobara i usluga, deprivaciju autonomije i deprivaciju sigurnosti (Sykes, 1958: 65-77, prema: Ilijić, 2014: 78). Naime, dugotrajan boravak u zatvorskoj instituciji može prouzrokovati ozbiljne psihološke štete, a uspešnost emocionalnog i fizičkog opstanka pojedinca pod takvim okolnostima zavisi od njegovih individualnih sposobnosti da se prilagodi na zatvorske uslove života i zatvorske deprivacije (Ilijić, 2014: 76-77). Kao jedan od veoma učestalih modaliteta reagovanja na zatvorske deprivacije javlja se i stvaranje specifičnih društvenih odnosa među osuđenima i kreiranje sistema vrednosti i normi koje predstavljaju suprotnost u odnosu na opšteprihvaćeni društveni sistem i zatvor kao organizaciju (Ilijić, 2014: 83). Zapravo, dolazi do integrisanja u zatvorenički društveni sistem koje dolazi kao odgovor osuđenih lica na deprivacije (Nikolić, Kron, 2011: 76).

Kako bi se pomenute ali i mnoge druge negativne reakcije na zatvaranje suzbile ili što je moguće više ublažile, stalno se traga za adekvatnim načinima da se one prevaziđu i ukoliko je to moguće, zamene pozitivnim (Batrićević, 2019b:70). Ova nastojanja u skladu su sa stavom da izolacija sama po sebi predstavlja dovoljnu kaznu, te da ne treba dodatno dehumanizovati uslove njenog izdržavanja (Knežić, 2017: 15). U skladu sa tim, savremeni sistemi izvršenja krivičnih sankcija trebalo bi da ulažu konstantne napore kako bi se zatvorske deprivacije svele na minimum koji je svojstven samom lišenju slobode (Batrićević, 2019b:71).

Mnoga istraživanja o efektima uključivanja životinja u rad i resocijalizaciju osuđenih lica potvrdila su da upravo vreme koje oni provedu u prirodi, sa životinjama, odnosno u radu sa njima i oko njih, može značajno ublažiti osećaj lišenosti i olakšati prevazilaženje zatvorskih deprivacija (Batrićević, 2019b:72). Pored toga, većina programa rada osuđenih lica sa životinjama sadrži i obrazovnu komponentu, jer osuđenici tokom njihovog sprovođenja prolaze kroz određeni vid obuke, profesionalnog usavršavanja, stručnog osposobljavanja i tako stiču znanja

i veštine potrebne za sticanje zakonitog izvora prihoda na slobodi, kao i formalnu potvrdu u vidu diplome ili sertifikata (*Ibid.*). To je važno ako se ima u vidu da uključivanje osuđenih lica u obrazovni proces u penalnim ustanovama može imati pozitivan uticaj na efekte penalne rehabilitacije. Primarna funkcija takve edukacije ujedno je i izraz humanizacije izvršenja zatvorske kazne i nastojanja da se ostvare korektivni efekti na osuđena lica (Jovanić, 2010, prema: Ilijić, 2015: 310). Budući da je recidivizam multikauzalna pojava, naknadna edukacija osuđenih lica ne predstavlja sigurno jamstvo da oni u budućnosti neće više vršiti krivična dela, ali se time ipak povećava verovatnoća da će se ta lica na slobodi uspešnije uključiti u prosocijalne tokove na slobodi (Žunić- Pavlović, Jovanić, 2006, prema: Ilijić, 2015: 310).

Sve prethodno navedeno govori u prilog tome da programi rada osuđenika sa životinjama doprinose ostvarenju svrhe kažnjavanja uopšte, a u okviru nje naročito kazne zatvora, i to na više načina: 1) olakšavanjem prevazilaženja zatvorskih deprivacija čime se doprinosi uspešnijoj primeni tretmana i resocijalizacije, i 2) obrazovanjem odnosno profesionalnim osposobljavanjem i usavršavanjem osuđenika, čime se omogućava da oni po izlasku na slobodu pronađu legalno zaposlenje, odnosno izvor prihoda i da se odvrte od kriminalnog ponašanja (Batrićević, 2019b:74). Dakle, željeni ishod ovih programa svodi se na prevenciju recidivizma, odnosno ponovnog vršenja krivičnih dela i, posredstvom toga, zaštitu društva od kriminaliteta. Zbog toga je njihova primena ne samo opravdana već i poželjna u cilju realizacije svrhe krivičnih sankcija, (Batrićević, 2019b:74).

3. Sadržina programa rada osuđenika sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica

Program rada osuđenika sa konjima koji je analiziran u ovom radu sprovodi se u poluotvorenom delu KPZ Sremska Mitrovica. U program su uključeni osuđenici koji su izrazili volju i rešenost da u njemu učestvuju i koji su, prema mišljenju i proceni vaspitača i predavača ocenjeni kao sposobni i podobni da budu deo takvog programa. Štale, hipodrom i kovačka radionica, kao i sami konji nalaze se u okviru zatvorskog kompleksa, tako da ne postoji potreba da ga osuđenici napuštaju kako bi pohađali program. Konji su mahom bivši trkački konji koji zbog povreda ili starosti nisu više u mogućnosti da učestvuju u konjičkim trkama, ili konji o kojima vlasnici više nisu u mogućnosti da se staraju, te su na taj način zbrinuti. Neki od konja su i donirani kao poklon ovoj ustanovi. Pojedini konji koji su uključeni u program koriste se i u školi jahanja za decu i mlade, koja se odvija na hipodromu u okviru ove ustanove.

U sadržinskom smislu, program rada osuđenika sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica podrazumeva paralelnu edukaciju polaznika iz dve oblasti: 1) osnova konjarstva i 2) osnova potkivačkog zanata. Obuka iz osnova konjarstva sprovodi se prema prilagođenom programu iz ove oblasti sa Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Beogradu (videti, na primer: Mitrović, 2005). Pri tome se uzima u obzir okolnost da nemaju svi učesnici u programu jednak nivo predznaja, te se program nekad prilagođava celoj grupi, a nekad čak i pojedincu. Prema rečima predavača: *“Predavač pruža polazniku onoliko znanja koliko vidi da ovaj može da primi”*. Kao primer, predavač navodi znanja iz biohemije, koju većina polaznika nikada nije učila, a koja su potrebna da bi se razumeli neki fiziološki procesi kod konja. Međutim, ako bi predavač uočio da neko od polaznika poseduje znanja iz te oblasti, izdvojio bi vreme da njemu posebno, detaljnije nego drugima, te procese objasni, što ovaj program čini veoma individualizovanim i maksimalno prilagođenim polaznicima. Takav vid nastave moguće je sprovesti u malim grupama, što je i razlog zbog kojeg broj učesnika i u prvoj i u drugoj grupi nije prelazio deset.

Obuka iz osnova potkivačkog zanata podrazumeva prenošenje praktičnih znanja i veština iz te oblasti na polaznike, prevashodno kroz radionice, demonstracije i praktičan rad. Krajnji cilj ove obuke jeste da polaznici budu osposobljeni da nakon izlaska na slobodu šegrtuju kod potkivača i dalje učeći i usavršavajući taj zanat te da, ukoliko steknu sopstveni alat i opremu mogu samostalno da potkivaju konje.

I osnove konjarstva i osnove potkivačkog zanata izučavaju se sa dva međusobno povezana i prožimajuća aspekta: teorijskog i praktičnog. U pitanju je koncept učenja kroz rad, takozvani *“working pupil scheme”*, koji se, posebno u oblasti konjarstva široko primenjuje u svetu (Burgon, 2011: 176). Ovaj pristup zasniva se na kontinuiranom kombinovanju teorijskog učenja i sticanja praktičnih znanja i veština kroz radionice, demonstracije i konkretan rad učesnika programa pod nadzorom predavača⁴. Prema rečima eksperata iz oblasti konjarstva angažovanih kao predavača na ovom projektu u KPZ Sremska Mitrovica, a koji su intervjuisani u formi polustruktuisanog intervjua za potrebe istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u ovom radu, svi nivoi rada sa konjima baziraju se na učenju kroz rad, te se i ovde teorijska znanja svaki put *“provuku kroz praktičan rad”*. Postoje određene teorijske jedinice koje se moraju preći, kao što je na primer: stavljanje ulara, kupanje, ishrana, lonžiranje, anatomija – sve što je potrebno za jedan sveobuhvatan rad sa sportskim konjima. Teorijska nastava po pravilu

4 Više o tome: Hartstone Equestrian, Working Pupil Scheme, dostupno na: <http://www.hartstone-equestrian.co.nz/Rider-Education/Working-Pupil-Scheme>, stranici pristupljeno 14.07.2020.

prethodi praktičnom radu, ali ostalo zavisi od konkretnih situacija sa kojima se polaznici susreću tokom praktičnog rada, što ovaj vid nastave čini dosta spontan. Na primer, ako se konji hrane, predavač tom prilikom održi kratko predavanje o osnovama ishrane konja, ako se uoči da neki konj hrama, predavač ukratko objasni prirodu povrede i moguće razloge za takvu povredu, ako se uoči neka nebezbedna situacija, predavač skrene pažnju na osnove bezbednosti u štali itd. Takav pristup podrazumeva često podsećanje na već stečena znanja, interakciju između polaznika i predavača.

Kompletna obuka, uključujući i kurs iz osnova konjarstva i kurs iz osnova potkivanja, traje oko godinu dana, budući da su u pitanju oblasti koje osim teorijskog zahtevaju i sticanje praktičnog znanja, odnosno razvijanje veština kroz vežbu i kontinuiran rad. Prilikom diskutovanja trajanja obuke treba imati u vidu i jedno ograničenje koje se u tom pogledu javlja. Naime, neki od osuđenika koji učestvuju u ovom programu tokom trajanja obuke mogu da steknu pravo na uslovni otpust, što podrazumeva da neki od njih mogu usled izlaska na (uslovnu) slobodu napustiti kurs.

Na kraju obuke polaznici dobijaju sertifikat o završenom kursu za negovatelja sportskih konja i osnove potkivanja. Ovaj sertifikat podrazumeva da polaznici mogu da se zaposle kao štalari ili kao takozvani “grumeri” (*groomers*), odnosno zaposleni koji hrane, čiste, šetaju i lonžiraju konje, uređuju im kopita, mažu im noge i uopšte se staraju o njima. Prema rečima predavača, ovo zanimanje je veoma važno i traženo u centrima za čuvanje i uzgoj sportskih konja, kako u našoj zemlji, tako i u inostranstvu. Što se tiče potkivačkog zanata, ovaj sertifikat potvrđuje da polaznici imaju osnovna znanja iz te oblasti, ali da nisu profesionalni potkivači te da uprkos činjenici što neke poslove mogu obavljati sami, i dalje imaju potrebu za usavršavanjem. Ipak, imajući u vidu da, prema navodima predavača, u ovom regionu ne postoji potkivačka škola koja bi izdavala takve zvanične sertifikate (predavač se školovao u Sjedinjenim Američkim Državama), te da se potkivački zanat i dalje uči kroz šegrtovanje kod majstora, značaj ovog sertifikata je veliki. Naime, on predstavlja ne samo svedočanstvo o znanju učenika programa, već i dragocenu preporuku koja bi trebalo da poveća verovatnoću njihovog zapošljavanja u konjičkoj industriji po izlasku na slobodu. Predavači naglašavaju da je potkivački zanat, iako star i tradicionalan, i dalje izuzetno potreban i tražen, kako u našoj zemlji tako i u inostranstvu, te da posedovanje ovakvog sertifikata i znanja može u znatnoj meri doprineti da osuđena lica po izlasku na slobodu pronađu zaposlenje i zakonit izvor prihoda, čime se smanjuje verovatnoća recidivizma, odnosno ponovnog vršenja krivičnih dela od strane tih lica.

4. Impresije predavača i osuđenika koji su uključeni u program rada sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica

Podaci o impresijama predavača i osuđenika koji su uključeni u program rada sa konjima u KPZ Sremska Mitrovica o sadržini i dosadašnjim efektima tog programa prikupljeni su kroz razgovore u formi polustruktuisanih intervjua vođenih tokom trajanja programa. Intervjuisani su predavači iz oblasti konjarstva i iz oblasti potkivačkog zanata, kao i ukupno 9 polaznika koji su učestvovali u programu tokom prve polovine 2019. godine. Pri tome treba istaći da su među njima i dvojica polaznika koji su već završili tu obuku sa prethodnom grupom, ali su nastavili da učestvuju u radu druge grupe kao demonstratori, kako bi stečena znanja i veštine prenosili novim polaznicima. Prosečna starost ispitanika je 34 godine. Većina njih su oženjeni i imaju decu. Najveći broj ispitanika ima srednjoškolsko obrazovanje, dok jedan ima završen ekonomski fakultet a dvojica osnovnu školu.

Kada su u pitanju krivična dela, 6 od ukupno 9 ispitanika osuđeni su za krivično delo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga (član 246. KZRS), a od njih je jedan osuđen za to delo u sticaju sa krivičnim delom falsifikovanja isprave (član 355. KZRS). Jedan ispitanik osuđen je za krivično delo silovanja (član 178. KZRS), jedan za krivično delo obljuje sa detetom (član 180. KZRS) i jedan za ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 372. KZRS). U proseku je ispitanicima ostalo nešto više od 2 godine do izlaska na slobodu, ako se izuzme ispitanik koji je osuđen za krivično delo ratnog zločina nad civilnim stanovništvom, kojem je ostalo još 8 godina.

Ispitanici su gotovo jednoglasni u pogledu odgovora na pitanje šta je ono što im najviše smeta u zatvorskom okruženju te su na prvo mesto stavili prenaseljenost, odnosno činjenicu da veliki broj lica u isto vreme boravi u relativno malom prostoru, usled čega dolazi ne samo do ugrožavanja privatnosti već i do povišene tenzije, narušavanja ravnoteže u međuljudskim odnosima i osećanja nervoze i neprijatnosti. Pored toga, osuđenici su kao najteže deprivacije istakli i razdvojenost od svojih porodica, posebno supruga i dece, mogućnost da ih viđaju samo sporadično prilikom poseta ili ako dobiju slobodan vikend, dok su neki tome dodali i nemogućnost bavljenja ranijim zanimanjem, odnosno hobijima. Kao jedan od načina da prevaziđu negativne emocije koje takva atmosfera u njima izaziva, većina njih navela je upravo boravak u prostoru gde su smešteni konji i uživanje u radu sa njima. Mnogima je upravo to nastojanje da, kako kažu “pobegnem iz tog okruženja makar na dva sata” bilo ključni motivacioni faktor da se prijave za učestvovanje u programu rada sa konjima. Osim želje za borav-

kom u umirujućem i vedrom okruženju i ispunjavajućem radu sa životinjama, ispitanici su naveli i sledeće razloge za priključivanje programu: 1) želju da na jedan kvalitetniji i smisleniji način ispune svoje vreme; 2) nastojanje da im vreme brže prođe; 3) rešenost da steknu nova znanja i veštine, kako bi kasnije mogli da se profesionalno bave uzgojem i/ili potkivanjem konja i u tome pronađu novi, legalni izvor prihoda kada izađu na slobodu; 4) činjenica da se po završenom kursu dobija diploma, odnosno sertifikat koji predstavlja značajnu preporuku za zaposlenje u ovoj oblasti; 4) ljubav prema konjima, bilo da se ona razvijala od najranijeg detinjstva, kao što je to bio slučaj sa dvojicom ispitanika, bilo da se javila kasnije, u zrelijim godina uz podsticaj od strane dece i porodice; 5) nastojanje da steknu što veći broj bodova kako bi napredovali i ostvarili pravo na uslovni otpust.

U pogledu prethodnih iskustava u radu sa životinjama uopšte, a posebno sa konjima, sastav ove grupe je vrlo heterogen. Budući da je više od polovine ispitanika odraslo na selu, već su ranije imali kontakt sa životinjama, posebno farmskim, uključujući i konje. Sa druge strane, postoje i oni koji nikada ranije nisu imali prilike da se susretnu sa takvim životinjama i da iskuse takvu vrstu rada. Ipak, to ih nije sprečilo da pokažu veliki entuzijazam i posvećenost učenju i sticanju novih znanja i veština iz ove oblasti. Uprkos različitim nivoima iskustva u ovoj oblasti, nijedan od ispitanika nije pokazao bilo kakvu vrstu straha ili manjka samopouzdanja prilikom otpočinjanja obuke. Prišli su tome vrlo otvoreno, sa puno entuzijazma i rešenosti. Sjajan primer predstavlja jedan ispitanik koji je odrastao u gradskoj sredini i stekao fakultetsko obrazovanje i koji pre dolaska na izdržavanje kazne nikada nije imao kontakt sa konjima, da bi potom završio početnu obuku sa prvom grupom polaznika u trajanju od godinu dana i nastavio da radi sa drugom grupom kao demonstrator. Dakle, uprkos tome što nije imao nikakvo prethodno iskustvo u radu sa konjima i što je živeo u urbanom okruženju, uspeo je da stekne takav nivo znanja i veština, naročito iz oblasti lonžiranja konja, i potkivačkog zanata da je postao sposoban da ih prenosi drugima.

Iako nisu svi ispitanici imali iskustvo u radu sa konjima, svi su izjavili da vole životinje te da smatraju da boravak sa životinjama na ljude deluje pozitivno u psihičkom, odnosno emotivnom smislu – opuštajuće, ispunjavajuće, isceljujuće. To ilustruju i njihove izjave kako o odnosu između ljudi i životinja uopšte, tako i o samom programu rada sa konjima.

“Sa životinjama je meni mnogo lakše nego sa ljudima. Sa njima nema tenzija, nema problema. Sve što mi sa njima uradimo, isto tako nam se vraća.”

“Od samog početka meni je ovde (odnosi se na hipodrom i štale) mir. Smiruju me konji. Ovaj kurs mi ulepša dan, prekine monotoniju.”

“Ljudi mi najviše smetaju pa zato najviše vremena provodim sa konjima. Kad sam najviše besan dođem ovde (odnosi se na hipodrom i štale) i uradim nešto što mi je recimo juče bilo teško.”

“Mislim da je to (govori o dejstvu životinja na ljude) pozitivno. To je deo pažnje, ljubavi, što jedan drugom mogu da pruže. Dobro je kad čovek dobije povratnu informaciju. To je veliki uspeh, kada čovek može da ostvari kontakt sa životinjom.”

“Lepo je, pogotovo nama ovde (odnosi se na hipodrom i štale). Jer u zatvoru smo mi nekako malo otuđeni, tako da nam svaka životinja dođe kao dobra stvar za nas – da nas opusti, relaksira... tu neku svoju intimu da pokažemo koju možda inače ne pokazujemo kao grube ličnosti ovde. Znaš da ti neće loše, može samo dobro da ti donese.”

Učesnici u programu imaju različite stavove u vezi sa time da li bi nakon izlaska na slobodu želeli da se profesionalno oprobaju u oblasti konjarstva ili potkivačkog zanata. Neki od njih još uvek nemaju jasnu predstavu o tome čime bi želeli da se bave po izlasku na slobodu, neki bi želeli da se vrate na svoje ranije zaposlenje, dok su pojedinci izrazili želju da na slobodi pokušaju da samostalno obavljaju neki posao vezan za konje ili da se tome posvete kao hobiju, pored svog redovnog posla. Primera radi, jedan od ispitanika istakao je da u mestu gde živi ima nekoliko vlasnika konja, ali da nema potkivača. Istovremeno je naglasio da zbog činjenice da je već bio osuđivan (ovo mu je drugi put da izdržava kaznu u KPZ Sremska Mitrovica) nije mogao da se zaposli, te da bi otpočinjanje samostalnog rada u vidu otvaranja potkivačke radionice za njega predstavljalo dobru priliku da stekne zakonite izvore prihoda. Drugi je naglasio da bi, pošto je od malena pomagao dedu i ocu koji su se bavili prodajom konja, voleo da po izlasku na slobodu nabavi konje, ali da bi se njima više bavio iz ljubavi, kao hobijem, a ne profesionalno. Ipak, i oni ispitanici koji nisu bili sigurni u pogledu izbora zaposlenja po izlasku na slobodu, nisu isključili mogućnost da u nekom momentu počnu da obavljaju neki od poslova vezan za staranje o konjima ili potkivanje. U svakom slučaju, saglasni su po pitanju toga da bi nova znanja i veštine, kao i formalni sertifikat u tom smislu mogli da im koriste.

Kada je reč o impresijama predavača, pre svega treba istaći da su one u svakom smislu pozitivne – kako u pogledu uslova u kojima se program odvija, tako i u vezi sa ponašanjem, raspoloženjem i motivisanošću polaznika da stiču nova znanja i veštine, ali i da kroz rad sa konjima rade na sebi i svom ličnom razvoju u pravcu uspešne resocijalizacije i socijalne reintegracije.

Konačno, posebno važan faktor koji doprinosi uspešnom odvijanju ovog programa predstavlja i podrška koju osuđena lica koja u njemu učestvuju dobijaju od svojih porodica. Primena fotografisanja kao metoda prikupljanja podataka tokom ovog istraživanja u znatnoj meri je doprinela ostvarivanju uvida i u impresije članova porodica osuđenika u vezi sa njihovom angažovanjem na programu rada sa konjima. Naime, fotografije koje su nastajale tokom terenskog istraživanja štampane su i svaki put deljene osuđenicima koji su imali pravo da ih zadrže. Oni su potom imali priliku kako da međusobno diskutuju i razmenjuju utiske o njima, tako i da ih pokažu članovima svojih porodica bilo prilikom poseta, bilo prilikom odlaska kućama za vikend ili odmor. U tom smislu, fotografije su doprinele tome da podstaknu osuđenike da izraze i podele svoje utiske o programu rada sa konjima, ali i da članovi njihovih porodica takođe steknu detaljniji i potpuniji uvid u angažovanje osuđenika na tom programu te da izraze svoje impresije u vezi sa tim.

5. Zaključak – prednosti programa rada osuđenika sa konjima, potencijalne nedoumice i preporuke za budućnost

Imajući u vidu činjenicu da je broj dosadašnjih polaznika ovog programa relativno mali (deset u prethodnoj i devet u grupi čiji su polaznici intervjuisani za potrebe istraživanja predstavljenog u ovom radu), rezultati i iz njih izvedeni zaključci isključivo su kvalitativnog karaktera. Oni nemaju za cilj da omogućе generalizacije ili predviđanja, već da isključivo kroz individualne utiske i priče polaznika i predavača doprinesu stvaranju slike o ovom programu, ukažu na njegove dosadašnje prednosti i eventualne izazove, kao i da postave smernice za njegova buduća istraživanja, praćenja i usavršavanja.

Dosadašnja iskustva pokazala su da se učestvovanje u programu rada sa konjima izuzetno pozitivno odražava na psihičko stanje i emocije osuđenika. Naime, prema rečima samih osuđenika, provođenje vremena sa konjima i rad sa njima podstakli su kod njih osećaj smirenosti, ljubavi, poverenja i empatije i smanjili su količinu agresije i redukovali njeno ispoljavanje. Osim toga, odgovori ispitanika u vezi sa njihovim odnosom prema konjima o kojima brinu potvrđuju da se kod njih počeo razvijati ili osnaživati osećaj odgovornosti i brige za druga živa bića. Konačno, zahvaljujući mogućnosti da provode vreme izvan standardnog zatvorskog okruženja koje su opisali kao prenaseljeno, haotično i uznemirujuće, osuđenici su konstatovali da angažovanjem na radu sa konjima lakše podnose zatvorske deprivacije. Prema rečima osuđenika, program ih je pod-

stakao da razmišljaju o budućnosti i organizovanju svog života i zaposlenja po izlasku na slobodu.

Po svemu sudeći, program rada sa konjima se do sada pokazao kao pozitivan i kada je u pitanju poboljšanje komunikacije i međuljudskih odnosa, kako između osuđenika tako i između osuđenika i zatvorskog osoblja odnosno predavača na programu. Kada su u pitanju odnosi između osuđenika, uočeni su: timski rad, razmena znanja i iskustava iz oblasti koje su predmet izučavanja u sklopu programa, uzajamno podsticanje i ohrabrivanje, kako da se uključe u program, tako i da u njemu ostanu i napreduju... Ovi efekti postignuti su i time što su dva osuđenika koji su ispitani za potrebe istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u ovom radu, već učestvovali u programu rada sa konjima sa prethodnom grupom polaznika, te su u ovu uključeni kako bi bili demonstratori. Sa jedne strane, oni su pomagali predavačima da prenesu znanja novim polaznicima, a sa druge ohrabrivali te iste polaznike sopstvenim pozitivnim primerom.

Kao što je već istaknuto, program je doprineo unapređenju odnosa između osuđenika i njihovih porodica na jedan osoben način – primenom metoda fotografisanja, kao metoda prikupljanja podataka u kvalitativnim istraživanjima. U ovom slučaju, fotografisanje nije samo imalo svrhu metoda prikupljanja podataka (u smislu kreiranja baze fotodokumentacije) već je omogućilo da članovi porodica osuđenika ostvare potpuniji uvid u njihovom angažovanju na programu i izraze svoje utiske u vezi sa tim. Veliki značaj ima to što su reakcije članova porodica bile krajnje pozitivne i ohrabrujuće, što je onda i same osuđenike dodatno podstaklo da ostanu i napreduju u programu.

Dosadašnja iskustva u vezi sa programom ukazala su i na postojanje određenih izazova u vezi sa njegovom primenom i podstakla su predavače na razmatranje mogućnosti za njegovo dalje razvijanje i unapređivanje u budućnosti. Imajući u vidu da su pojedini osuđenici pokazali posebnu želju i motivisanost da se dodatno edukuju iz oblasti konjarstva te da svoja znanja i veštine iz ove oblasti prošire, bilo bi poželjno pribaviti dodatnu literaturu koja bi im bila stavljena na raspolaganje. Osim toga, predavači su istakli i predlog uvođenja još naprednijeg kursa, kao nastavka dosadašnjeg, tokom kojeg bi zainteresovanim osuđenici-ma bilo omogućeno da svoja znanja i veštine dodatno usavrše. U takve kurseve bilo bi poželjno uključiti i predavače iz još nekih struka, posebno veterinarske. Ono što se pokazalo kao izazov jeste i pitanje optimalnog vremenskog perioda trajanja obuke. Sa jedne strane, priroda obuke je takva da uključuje sticanje veština kroz primenu teorijskih znanja u praksi, što iziskuje dosta vežbe, ponavljanja i kontinuiranog rada a, samim tim i vremena da se te veštine razviju. Sa druge strane, postoji velika verovatnoća da neki od polaznika tokom učestvova-

nja u programu dobiju uslovni otpust ili budu prebačeni iz poluotvorenog dela (gde se program odvija) u otvoreni deo i da usled toga budu prinuđeni da napuste program i ostanu bez sertifikata. Zbog toga bi prilikom uključivanja osuđenika u ovaj program rada trebalo imati u vidu i to koliki deo kazne su idržali, odnosno da li bi i u kom trenutku mogli ispuniti uslove za prelazak u otvoreni deo ili za dobijanje uslovnog otpusta. Imajući to u vidu, trebalo bi razmotriti mogućnost sprovođenja ovakvog programa i u otvorenom delu kazneno-popravnog zavoda, za šta trenutno ne postoje objektivni uslovi, kao i mogućnost da osuđenik koji je dobio uslovni otpust ako želi, nastavi sa učestvovanjem u programu ali pod drugačijim uslovima.

Na kraju, tokom razgovora sa predavačima na programu, iskristalisao se stav da bi bilo korisno da se primena ovakvih i sličnih programa rada sa konjima počne primenjivati i u drugim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji, te da bi njihovi efekti bili naročito pozitivni u odnosu na maloletne prestupnike. Nekoliko meseci nakon toga, učinjeni su prvi koraci u tom pravcu, upravo u Vaspitno-popravnom domu za maloletnike u Kruševcu.

Kada je u pitanju dalje istraživanje primene ovog programa, treba insistirati na sprovođenju njegovog kontinuiranog, longitudinalnog praćenja – sa svakom novom grupom polaznika. Na taj način bi se omogućilo: stvaranje većeg uzorka ispitanika, što bi vremenom omogućilo izvođenje nekih opštijih zaključaka i, eventualno predviđanja. Osim toga, potrebno je pratiti da li će neko od lica koje je učestvovalo u programu rada sa konjima ponovo učiniti neko krivično delo po izlasku na slobodu. Time bi, vremenom, bilo omogućeno da se procene realni efekti ovog programa na prevenciju recidivizma, što u ovom trenutku, imajući u vidu kratak period njegovog sprovođenja još uvek nije moguće. Konačno, bilo bi korisno pratiti i da li su lica koja su učestvovala u programu rada sa konjima po izlasku na slobodu otpočela da se bave nekim poslom vezanim za konjičku industriju. Na taj način omogućila bi se i stvarna procena njegovih efekata na zapošljavanje osuđenih lica po izlasku na slobodu.

Literatura

- Becker, H. (1974) Photography and Sociology. *Studies in the Anthropology of Visual Communication*, 1(1), pp. 3-26.
- Batrićević, A. (2019) Životinje i tretman prestupnika zavisnih od opojnih droga: domašaj, perspektive i italijansko iskustvo. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 57(2), str. 59-75.

- Batričević, A. (2019a) Animals and the resocialization of offenders: from ideas to application. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(1), str. 7-21.
- Batričević, A. (2019b) *Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Burgon, H.L. (2011) ‘Queen of the world’: experiences of ‘at-risk’ young people participating in equine-assisted learning/therapy. *Journal of Social Work Practice*, 25(2), pp. 165-183.
- Cooke, B. (2014) *An Evaluation of Prison-Based Dog-Training Programs in Two US States Using a Mixed-Methods Approach*. London: SAGE Publications, Ltd. SAGE Research Methods Cases, <http://methods.sagepub.com/case/evaluation-prison-based-dog-training-in-two-us-states-a-mixed-methods>, 13.07.2020.
- Dajović, G. (2017) Proučavanje prava, pravna nauka, teorija i filozofija. *Pravni zapisi*, (2), str. 222-248.
- Furst, G. (2006) Prison-based animal programs: A national survey. *The Prison Journal*, 86(4), str. 407–430.
- Glaw, X., Inder, K., Kable, A., Hazelton, M. (2017) Visual Methodologies in Qualitative Research: Autophotography and Photo Elicitation Applied to Mental Health Research. *International Journal of Qualitative Methods*(16)12, pp. 1-8.
- Hartel, J., Thomson, L. (2011) Visual Approaches and Photography for the Study of Immediate Information Space. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(2), pp. 2214-2224.
- Hemingway, A., Meek, R., & Hill, C. E. (2015). An exploration of an equine-facilitated learning intervention with young offenders. *Society & Animals*, 23, pp. 544-568.
- Ilijić, Lj. (2014) *Osuđeni i deprivacije: uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ilijić, Lj. (2015) Zatvorska kazna i resocijalizacija – faktori ne/uspješnosti. U: Stevanović, Z., Hughson, M. (Ur.) *Kriminal i društvo Srbije: izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 303-315.
- Jovanić, G. (2010) Potrebe za tretmanom i njegova realizacija u penitencijarnim uslovima, U: Žunić-Pavlović, V., Kovačević-Lepojević, M. (Ur.) *Prevenција i tretman poremećaja ponašanja*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 257-276.
- Knežić, B. (2017) *Obrazovanje osuđenika: način da se bude slobodan*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- Kruger, K., Serpell, J. (2006) Animal-Assisted Interventions in Mental Health: Definitions and Theoretical Foundations. In: Fine, A. (Ed.) *Handbook on Animal Assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice*. London: Academic Press., pp. 21-38.
- Milić, T. (2019) Empirijsko istraživanje prava: revolucija ili nemoguća misija. *Anali pravnog fakulteta u Beogradu*, 67(3), str. 95-123.
- Mitrović, S. (2005) *Konjarstvo: praktikum*. Beograd: Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Moore, G., Croxford, B., Adams, M., Refaee, M., Cox, T., Sharples, S. (2008) The photo-survey research method: capturing life in the city. *Visual Studies*, 23(1), pp. 50-62.
- Nikolić, Z., Kron, L. (2011) *Totalne ustanove i deprivacije. Knjiga o čoveku u nevolji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Stojanović, Z. (2016) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Sykes (1958) *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison*. New Jersey: Princeton University Press.
- Špadijer Džinić, J., Pavićević, O., Simeunović-Patić, B. (2009) Žena u zatvoru: deprivacije zatvoreničkog života. *Sociologija*, 51(3), str. 225-246.
- Žunić-Pavlović, V., Jovanić, G. (2006) Savremene forme obrazovanja odraslih osuđenih lica. *Beogradska defektološka škola*, 12(3), str.143-152.

Propisi:

- Bachi, K. (2014) *An equine-facilitated prison-based program: human-horsere-lations and effects on inmate emotions and behaviours (dissertation submitted to the Graduate Faculty in Social Welfare in partial fulfilment of the requirements for degree of Doctor of Philosophy*, The Graduate School and University Center, New York: the City University of New York, dostupno na: https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1161&context=gc_etds, stranici pristupljeno 13.07.2020.
- Hartstone Equestrian, *Working Pupil Scheme*, dostupno na: <http://www.hartstoneequestrian.co.nz/Rider-Education/Working-Pupil-Scheme>, stranici pristupljeno 14.07.2020.

Pravni izvori:

- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS, br. 55/2014 i 35/2019.

Ana BATRIĆEVIĆ, PhD

Institute of Criminological and Sociological Research,

Senior research associate

PRISONERS' RE-SOCIALISATION THROUGH WORK WITH HORSES IN CORRECTIONAL INSTITUTION IN SREMSKA MITROVICA: CONCEPT, APPLICATION, IMPRESSIONS

Having in mind the advantages and increasing worldwide application of programs based on prisoners' work with animals for the purpose of re-socialisation, the author of this paper analyzes: the concept, application and effects of the program that includes prisoners' work with horses in Correctional Institution in Sremska Mitrovica, its capacities to contribute to the accomplishment of the purpose of criminal sanctions as well as the impressions of the prisoners and lecturers who participate in it about its effects. The aim of the paper is to facilitate the insight in the application of this program, to point out the possibilities it offers when it comes to the prevention of recidivism, as the purpose of the execution of criminal sanctions, as well as to analyze the impressions of the prisoners and lecturers who are involved with it about its effects. As the result of field research, the author of the paper highlights key benefits that this program brings to both – the prisoners themselves and the prison staff members, as well as to the broader community, but also emphasizes potential challenges related to its application in the future and makes suggestions and guidelines for its further development and improvement.

Key words: *re-socialization, horses, prison, prisoners, recidivism*

*dr Darko RADULOVIĆ, Docent**
Pravni fakultet,
Univerzitet Crne Gore

Pregledni naučni rad
UDK: 343.26
Primljeno: 26.6.2020.
Prihvaćeno: 15.7.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.4>

DUGOTRAJNI ILI DOŽIVOTNI ZATVOR

Sistem krivičnih sankcija je jedno od najznačajnijih pitanja krivičnog prava. To je i razumljivo imajuću u vidu da su krivične sankcije osnovno sredstvo za ostvarivanje zaštitne funkcije krivičnog prava. Zato svaka reformam, manje više uključuje i kivične sankcije. Autor u radu u uvodnim napomenama govori o značaju krivičnih sankcija uopšte, potom o kazni lišenja slobode koja je zauzela značajno mjesto u sistemu krivičnih sankcija. Iako je ona uvedena kao zamjena dotadašnjim surovim kaznama, njoj su upućivani i prigovori. Akcenat u ovom radu stavljen je na najteže kazne lišenja slobode – dugotrajni i doživotni zatvor u krivičnom zakonodavstvu država na prostoru bivše SFRJ. Izlaže se šta je zajedničko tim zakonodavstvima, a po čemu se razlikuju. Potom se izlaže kako je ovo pitanje regulisano u svakoj od država sa ovih prostora. Na kraju autor daje odgovor na pitanje postavljeno u naslovu ovog rada – dugotrajni ili doživotni zatvor.

Ključne reči: Zakon, teška krivična djela, dugotrajni zatvor, doživotni zatvor.

* e-mail: darko77@t-com.me

1. O krivičnim sankcijama uopšte

Krivične sankcije kao sredstvo reagovanja zakonodavca na kriminalitet zauzimaju značajno mjesto u krivičnim zakonima i mogli bismo reći, predstavljaju najdinamičniji dio krivičnog zakonodavstva. Njihov značaj i uloga koju njihova primjena ima u suzbijanju kriminaliteta zahtijevaju da one stalno budu usavršavane i prilagođavane društvenim potrebama u postojećim uslovima obima i strukture kriminaliteta u društvu (Đorđević, 2000:41). Zato skoro ni jedna reforma krivičnog zakonodavstva ne samo kod nas, nego i u uporednom zakonodavstvu, nije zaobišla sistem krivičnih sankcija. Tih reformi zadnje dvije decenije je bilo možda i previše. Skoro da se i ne naviknemo na primjenu krivičnog zakonodavstva (i materijalnog i procesnog), a ono se mijenja, pa se može postaviti i pitanje da li su nam potrebne tako česte reforme krivičnog zakonodavstva, posebno opšteg dijela. Izmjene posebnog dijela možemo opravdati činjenicom da se uvijek pojave neka antidruštvena ponašanja koja nisu pokrivena inkriminacijama. Ovo je prilika da se podsjetimo na misao profesora Radomira Lukića koji je davno napisao „da se treba čuvati suviše čestog mijenjanja normi, čak i kada je to opravdano, jer dugo trajanje normi ima svoju sopstvenu vrijednost koja ojačava njen autoritet i čini da se potpunije primjenjuje“ (Lukić, 1995:190). Razlozi za izmjene u ovoj oblasti su bili višestruki. To je, uglavnom, bilo uslovljeno, s jedne strane opštim društvenim razvojem i humanizacijom društvenog tretmana učinilaca krivičnih djela, a sa druge strane, praktičnim potrebama kriminalne politike da zavisno od stanja kriminaliteta u datom društvu i u određeno vrijeme kao i u skladu sa prihvaćenim principima na kojima se zasniva, reaguje određenim mjerama na društveno opasna ponašanja (Lazarević, 1987:30). U tom smislu razvojna linija sistema krivičnih sankcija odražava njegovo uklapanje u savremene kriminalno-političke procese kritičkim prihvatanjem pozitivnih tendencija i na tim osnovama ugrađivanje u zakonodavstvo novih rješenja, što znači da sistem krivičnih sankcija nije zatvoren za prodor novih ideja i osavremenjavanje sistema krivičnih sankcija, kako prihvatanjem ne samo onih koje su efikasnije u borbi protiv novih pojava oblika kriminaliteta, nego i onih humanijih. Ovaj dinamizam u razvoju sistema krivičnih sankcija i njegovo adaptiranje savremenim uslovima borbe protiv kriminaliteta odrazio se tako da su neke sankcije nastajale i još brže nestajale, neke su egzistirale duži ili kraći vremenski period, ali je jedna odoljela iskušenju vremena. Riječ je o kazni lišenja slobode, odnosno kazni zatvora.

U krivična zakonodavstva uvedena je krajem XVIII vijeka kao reakcija na svirepost i okrutnost represivnog sistema koji se do tada primjenjivao, u kojem su dominirale različite vrste tjelesnih kazni i smrtna kazna sa različitim oblicima izvršenja. Ona je veoma brzo stekla afirmaciju i postala, takoreći, univerzalno sredstvo kriminalne politike sa širokom primjenom u praksi. Međutim, istorija

kazni lišenja slobode je istovremeno i istorija njenog osporavanja, jer su joj od samog početka njene primjene upućivani određeni prigovori. Prigovaralo se da je ova kazna sama po sebi predstavljala kriminogeni faktor jer se zbog skupnog izdržavanja kazne miješaju osuđenici za razna krivična djela, učinjena iz različitih motiva i pobuda, što može da doprinese tzv. „kriminalnoj zarazi“. Naglašavalo se da kod ovih kazni prevladava retributivni element, da one ne garantuju specijalnu prevenciju, a uz to, često se ističe da zatvor ne može da bude instrument readaptacije i osposobljavanja za društveni život učinioca krivičnog djela, jer je zatvor sam po sebi negacija društvenog života.

2. O kazni dugotrajnog i doživotnog zatvora uopšte

Kada je u pitanju kazna zatvora ili bolje rečeno kazna lišenja slobode (obzirom da ima, odnosno da je bilo više oblika zatvaranja) postavlja se nekoliko pitanja kao što su: pitanje njenog trajanja i vrsta kazni lišenja slobode. Kada je riječ o trajanju kazne zatvora posebnu pažnju ne samo stručne i naučne, nego i opšte javnosti zaokupljaju kratkotrajne kazne zatvora i sasvim na suprotnom kraju dugotrajne kazne zatvora. Ove prve su od samog uvođenja u krivično zakonodavstvo bile kamen spoticanja i sa kriminalnopolitičkog i sa penološkog stanovišta, pa se sve više u teoriji, a i u zakonodavstvu ide ka pronalaženju alternativa kratkotrajnim kaznama lišenja slobode (Radulović, 2009). Ništa manju pažnju nisu privlačile i dugotrajne kazne zatvora koje su na svojoj aktuelnosti posebno dobile onda kada je smrtna kazna koja je u većini zakonodavstava zadržana i nakon uvođenja kazne zatvora, izostavljena iz registra krivičnih sankcija, kada je postavljeno pitanje šta propisati za njenu alternativu, da li kaznu doživotnog ili dugotrajnog zatvora. To pitanje je i tema ovog rada. A rasprave o ovom problemu rekli bismo uvijek iznova počinju sa mnogobrojnim dilemama, a tako se i završavaju, mada sve ovo uslovno rečeno, jer ova tema koja je bila predmet razmatranja mnogih teoretičara, odnosno stručne javnosti, kao da nema kraja (Tomić, 2015:178).

Posmatrajući naše krivično zakonodavstvo u istorijskoj retrospektivi možemo naći da je kaznu doživotnog zatvora (robiju) poznavalo i krivično zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije, a u isto vrijeme za određena krivična djela bila je propisana i smrtna kazna. Prvi posljeratni Krivični zakonik iz 1948. godine u registru krivičnih sankcija predviđao je i kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom koja je mogla biti vremenski ograničena i doživotna. Kaznu doživotnog zatvora sa prinudnim radom sud je mogao da izrekne za krivična djela za koja zakon propisuje smrtnu kaznu ako utvrdi da postoje objektivno-subjektivne okolnosti koje dopuštaju mogućnost ublažavanja kazne. Kazna doživotnog zatvora zadržana

je i u Krivičnom zakoniku iz 1951. godine i bila je vezana za smrtnu kaznu, odnosno kao zamjena za smrtnu kaznu. Postojale su dvije mogućnosti izricanja ove kazne. Prva je kada sud ocijeni da smrtnu kaznu treba zamijeniti kaznom strogog zatvora u doživotnom trajanju, a druga mogućnost je da se aktom amnestije i pomilovanja, kao aktima milosti, smrtna kazna zamijeni kaznom strogog zatvora u doživotnom trajanju. Najviše pod uticajem ideja Nove društvene odbrane izmjenama Krivičnog zakonika iz 1959. godine kazna doživotnog zatvora brisana je iz registra krivičnih sankcija. Krivični zakon iz 1976. godine zadržao je smrtnu kaznu, kazna zatvora je unificirana sa opštim maksimumom petnaest godina ali je predviđena i kazna zatvora od dvadeset godina kao zamjena za smrtnu kaznu. Polazeći od Ustava SRJ iz 1992. godine (čl. 21 st. 2) gdje je bilo propisano da se smrtna kazna ne može predvidjeti za krivična djela koja se propisuju saveznim zakonom, u Krivičnom zakonu SRJ brisane su sve odredbe o toj kazni. To je dovelo, pomalo, do apsurdna da se smrtna kazna ne može propisivati saveznim krivičnim zakonom, a može krivičnim zakonima republika (za teška ubistva i teške oblike razbojništva i razbojničke krađe) iako su u saveznoj nadležnosti ostala takođe teška krivična djela kao što su genocid, ratni zločin i slično (čitava grupa krivičnih djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom). Konačno je smrtna kazna ukinuta 2002. godine. Od tog momenta ostalo je otvoreno pitanje kojom kaznom popuniti mjesto koje je „ostalo prazno“ nakon brisanja smrtno kazne iz registra krivičnih sankcija. Već tada se upozoravalo da je tada smrtna kazna ukinuta u nepovoljnim opštim okolnostima, bez temeljnije procjene opravdanosti njenog daljeg zadržavanja u sistemu kazni, pa ta činjenica upućuje na oprez pri izboru njene zamjene (Subotić, 1996:116). Kao što se to radilo i ranije kod pripremanja nacrtu krivičnih zakona, rješenje ovog pitanja moglo se naći u uporednom zakonodavstvu. Zamjenu za smrtnu kaznu uporedna zakonodavstva vide u kazni lišenja slobode, i to u dva vida – kazni doživotnog zatvora i kazni dugotrajnog zatvora. Prema navodima iz bogate dokumentacije u svojoj studiji iz 2019. godine Dirk van Zylsmit i Catherine Appleton može se vidjeti da od 216 država i teritorija njih 183 predviđaju mogućnost izricanja doživotne kazne zatvora (Ignjatović, 2019:122), dok 36 država nemaju u svom sistemu izričito propisanu kaznu doživotnog zatvora. U našoj literaturi je već tada bilo mišljenja da isključivanje kazne doživotnog zatvora na samom početku „stanja bez smrtno kazne“ bez ikakve iskustvene provjere njene djelotvornosti ne bi se moglo smatrati opravdanim (Subotić, 1996:116). Međutim, uzdržanost u ranijoj jugoslovenskoj krivičnoj teoriji prema kazni doživotnog zatvora najbolje je izražena kada je ona izmjenama Krivičnog zakonika iz 1959. g. brisana iz registra krivičnih sankcija (Petrić, 1999:341). U hrvatskoj krivičnoj teoriji svoje stanovište o kazni doživotnog zatvora slikovito je izrazio profesor Horvatić

opaskom da je on „samo korak od antiabolicionizma i uvođenja smrtne kazne“ (Breneselović, 2011:333). I danas postoje mišljenja da ova kazna treba da bude izuzetna i da ona zamjenjuje smrtnu kaznu (Lazarević, Škulić, 2015:41; Stojanović, 2019:289). Drugi pak ističu da ovakvo stanovište ima vrednosni nedostatak jer se njime daje na značaju kazni koja je u najvećem dijelu svijeta ukinuta zbog svoje nehumanosti (Ilić, V. 2019:157).

Ne može se sporiti da doživotni zatvor koindicira sa ukidanjem smrtne kazne i sa ratifikacijom Protokola broj 6 uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim je ukinuta smrtna kazna, što znači da je kroz istoriju bio povezan sa smrtnom kaznom. Iz tog razloga, zbog nehumanih karakteristika, mnogi za doživotni zatvor kažu da je „odložena smrtna kazna“ ili da predstavlja „civilnu smrt“ (Dimovski i drugi, 2019:96). Kaznu doživotnog zatvora najprostije možemo definisati kao kaznu kojom se odlukom suda osuđenom licu do kraja života oduzima sloboda (Ignjatović, 2019: 121), odnosno suspenduje sloboda kretanja na neodređeno vrijeme i smještanje osuđenika u posebnu zatvorsku ustanovu (Dimovski i drugi, 2019:96).

Kad je riječ o kazni dugotrajnog zatvora ona se različito određuje u nauci i zakonodavstvu. Negdje se navodi da su to kazne lišenja slobode deset godina i više (Ignjatović, 2015:184), a negdje kazna zatvora od pet godina i više (Kambovski, 2006:666). Kad je riječ o zakonskom određenju ove kazne onda su to ekstremno duge kazne lišenja slobode izražena u fiksnom iznosu (na primjer 20, 30, 40 godina) ili u rasponu (na primjer od 20 do 30, od 20 do 40 godina) (Ćorović, 2018:196). Kao i za doživotni zatvor, tako se uzima i za dugotrajni zatvor da predstavlja zamjenu za smrtnu kaznu. Međutim, to ne bi trebao da bude i jedini razlog njihovog ozakonjenja. Zapravo, postavlja se pitanje da li legitimitet jedne kazne izvoditi iz nepostojanja i nelegitimiteta druge kazne, jer ako su ove kazne samo supstituti smrtnoj kazni, kako se ističe u literaturi, onda one nisu ništa drugo do puka retribucija, pa su zato upitne sa stanovišta načela humanosti, kao i sa stanovišta resocijalizacije koji se u savremenim zakonodavstvima proklamuju u vezi sa izricanjem i izvršenjem kazni, prije svega kazne zatvora (Ćorović, 2018:197).

3. O kazni dugotrajnog i doživotnog zatvora u zemljama bivše SFRJ

U zakonodavstvu zemalja na području bivše Jugoslavije (ili kako se to područje danas popularno naziva region) koje baštine krivično zakonodavstvo bivše nam zajedničke države ovo pitanje je različito uređeno, tako da imamo zastupljene i kaznu doživotnog i kaznu dugotrajnog zatvora, i jedna i druga su supstituti uki-

nutoj smrtnoj kazni. Zajedničko im je to da se propisuju za najteža krivična djela, odnosno za teške oblike teških krivičnih djela i da se ne mogu propisati kao jedine nego uz „redovni“ zatvor. U nekim zakonodavstvima kazna dugotrajnijeg zatvora je bila, ili je propisana u fiksnom iznosu, a u drugim u rasponu.

Osim što su propisane za najteža krivična djela u zakonodavstvima postoje razlike u pogledu izuzimanja lica kojima se ne mogu izreći ove kazne. Ono što je još zajedničko ovim zakonodavstvima jeste tamo gdje je kazna doživotnog, odnosno dugotrajnog zatvora propisana za određena krivična djela, propisana je uz kaznu „redovnog“ zatvora najmanje deset godina (izuzev u KZ Hrvatske gdje je za neka krivična djela vezana za kaznu zatvora od pet godina, i u KZ Crne Gore gdje je za krivično djelo genocida vezana za kaznu zatvora najmanje osam godina, a u KZ Slovenije je vezana za kaznu zatvora najmanje petnaest godina).

Nakon prezentiranja zajedničkih karakteristika ovih kazni u krivičnom zakonodavstvu zemalja sa područja bivše Jugoslavije ukratko ćemo predstaviti zakonska rješenja ovih kazni u zakonodavstvima ovih zemalja.

1. Poznato je da u Bosni i Hercegovini imamo četiri krivična zakona/zakonika: Krivični zakon BIH¹, Krivični zakon Federacije BIH², Krivični zakonik Republike Srpske³ i Krivični zakon Brčko Distrikta⁴. Sva ova četiri zakona/zakonika predviđaju kaznu dugotrajnog zatvora. Potpuno su identična rješenja u krivičnim zakonima BIH, Federacije BIH i Brčko Distrikta tako da je kazna dugotrajnog zatvora propisana u rasponu od 21 do 45 godina, propisuje se za najteže oblike teških krivičnih djela i ne može se izreći licima koja u vrijeme izvršenja krivičnog djela nisu navršila 21 godinu. Nema nikakvih posebnih uslova za odobravanje uslovnog otpusta u odnosu na krivična djela za koja se izriče kazna zatvora.

Kazna dugotrajnog zatvora u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske prvobitno je bila propisana u Krivičnom zakoniku iz 2003. godine umjesto kazne doživotnog zatvora koja je bila predviđena u KZ iz 2000. godine, i to za najteže oblike teških krivičnih djela. Sada je ona propisana u novom KZ u članu 45 u rasponu od 25 do 45 godina i to za teška krivična djela i najteže oblike teških krivičnih djela. Dakle, ne samo za najteže oblike teških krivičnih djela (kao što je do sada bilo) nego i za najteža krivična djela čime se proširuje pravni okvir njezne primjene. Isto kao u ostalim krivičnim/kaznenim zakonima u BIH ona se ne može izreći licima koja u vrijeme izvršenja krivičnog djela nisu navršila 21 godinu, ali se uz to dodaje da se ne može izreći trudnoj (bremenitoj) ženi. Ovo izu-

1 Službeni glasnik BIH br. 3/03, 54/04, 30/05, 53/06, 8/10, 47/14, 40/15 i 35/18

2 Službene novine br. 33/03, 21/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 46/16, 75/17

3 Službeni glasnik br. 6/05, 21/10, 9/13

4 Službeni glasnik RS br. 64/17, 104/18.

zimanje bremenitih žena od mogućnosti izricanja kazne dugotrajnog zatvora u literaturi je kritikovano i navodi se da je ono vjerovatno iz ranijeg zakonodavstva preuzeto po inerciji slijedeći rješenje kod ograničenja izricanja smrtne kazne. Uz to se naglašava da kazna dugotrajnog zatvora nema dodirnih tačaka sa smrtnom kaznom, a bliska je maksimalnoj kazni zatvora od dvadeset godina koja se može izreći i bremenitoj ženi, pa razlozi za ovo isključivanje nisu opravdani (Ikanović, 2019:13). Uslovni otpust, amnestija i pomilovanje mogu se dati tek nakon izdržane dvije trećine kazne dugotrajnog zatvora.

2. U Kaznenom zakonu Republike Hrvatske⁵ pored kazne zatvora postoji i kazna dugotrajnog zatvora (čl. 46) i to, možemo reći, izražena u dva oblika. Prvi oblik je izražen u rasponu od 21 do 40 godina. Drugi oblik je izražen u fiksnom iznosu pa je u članu 46 st. 2 propisano da se izuzetno za krivična djela počinjena u sticaju pod uslovima propisanim Kaznenim zakonom jedinstvena kazna dugotrajnog zatvora može izreći u trajanju od 50 godina. U odnosu na zakonodavstva u zemljama na prostoru bivše Jugoslavije postoji razlika kada je riječ o ograničenjima u odnosu na lica koja su izuzeta od primjene ove kazne. Tako se ova kazna ne može izreći licu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo osamnaest godina. Interesantno da je i ranije u literaturi bilo predloga da za mlađa punoljetna lica ne bi bilo opravdano uvoditi takvo ograničenje, jer u praksi ima slučajeva da ova lica vrše izuzetno teška krivična djela (Subotić, 1996:117).

Inače, bez obzira što kazna doživotnog zatvora predstavlja zamjenu za smrtnu kaznu pri rješavanju pitanja ograničenja u izricanju kazne doživotnog zatvora s obzirom na svojstva učinioca treba imati u vidu različite prirode doživotnog zatvora i smrtne kazne, jer dok ova druga znači fizičko uklanjanje učinioca, druga, pod određenim uslovima, može da bude korigovana putem uslovnog otpusta ili pomilovanja. Još da naglasimo da se u KZ Hrvatske ne naznačava da se dugotrajni zatvor može propisati za najteže oblike teških krivičnih djela, a isto tako ne postoje posebni uslovi za odobravanje uslovnog otpusta.

3. U Krivičnom zakoniku Sjeverne Makedonije⁶ u članu 33 gdje se navode vrste kazni pominje se samo kazna zatvora, a onda se u članu 35 st. 1 propisuje da kazna zatvora ne može da bude kraća od 30 dana, niti duža od dvadeset godina. Osim kazne zatvora u istom ovom članu pominje se kazna dugotrajnog i doživotnog zatvora. Zanimljivo je kako se pravnotehnički izražavaju ove kazne. Tako je kazna dugotrajnog zatvora određena u fiksnom iznosu od 40 godina, a može se izreći za krivična djela za koja je propisana i kazna doživotnog zatvora. U stavu 2 člana 35 se navodi ako je za krivično djelo izvršeno sa umišljajem

5 Narodne novine br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18 i 126/19

6 Službeni vesnik br. 82/13 i 132/14

propisana kazna od 20 godina zatvora, za teške oblike tog krivičnog djela može da se propiše i kazna doživotnog zatvora. Ove kazne se ne mogu izreći licu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo 21 godinu. Ako je neko lice osuđeno na kaznu doživotnog zatvora može se pustiti na uslovni otpust nakon 25 godina izdržane kazne.

4. Krivični zakon Slovenije⁷ poznaje kaznu doživotnog zatvora, ali je, slično kao u Krivičnom zakoniku Sjeverne Makedonije, posebno ne navodi u članu koji govori o vrstama kazni, nego je pominje u članu 46 koji reguliše kaznu zatvora. Tako je u članu 46 st. 1 propisan opšti minimum i maksimum kazne zatvora (od mjesec dana do 30 godina, a onda je u stavu 2 člana 46 predviđeno za koja se krivična djela može propisati kazna doživotnog zatvora. Tu se pominju krivična djela: genocid, zločin protiv čovječnosti, ratni zločin, agresija, terorizam, teško ubistvo, ubistvo predsjednika republike, ugrožavanje lica pod pratnjom ako dođe do smrti jednog ili više lica i krivično djelo uzimanja talaca ako dođe do nastupanja smrti jednog ili više lica. Kako vidimo, zanimljivo je da se u opštem dijelu Krivičnog zakonika navode krivična djela za koja se može propisati kazna doživotnog zatvora. Interesantno je i na koji način je u posebnom dijelu Krivičnog zakonika kod inkriminisanja naprijed navedenih krivičnih djela propisana kazna, gdje se ne pominje kazna doživotnog zatvora nego se propisuje da će se učinilac kazniti zatvorom najmanje petnaest godina. To ostavlja mogućnost sudu da primjenjujući opštu odredbu (čl. 46) učinioцем izrekne kaznu zatvora i do 30 godina ili kaznu doživotnog zatvora. Kazna doživotnog zatvora ne može se izreći licu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo 21 godinu. Uslovni otpust može se odobriti nakon izdržanih 25 godina kazne doživotnog zatvora.

5. U Krivičnom zakonodavstvu Srbije nakon što je 2002. godine smrtna kazna izbrisana iz sistema krivičnih sankcija tražila se zamjena toj kazni u odgovarajućem iznosu kazne zatvora. U tom smislu te godine je kao zamjena za smrtnu kaznu uvedena kazna zatvora u fiksnom trajanju od 40 godina. Da li se ovdje radi o posebnoj vrsti kazne zatvora ili pak o posebnom opštem maksimumu kazne običnog zatvora mišljenja su podijeljena. Po jednim se radi o opštem maksimumu kazne zatvora (Lazarević, 2011:232), a drugi je tretiraju kao posebnu vrstu kazne zatvora (Stojanović, 2015(a):288; Đokić, 2016:225). Obzirom da je kazna „običnog“ zatvora propisana u rasponu od 30 dana do 20 godina i da se kazna zatvora ne može izricati od 20 do 40 godina razumljivo je da se kazna zatvora od 40 godina smatra posebnom vrstom kazne. Upravo radi ovolike vremenske distance između opšteg maksimuma kazne „običnog“ zatvora i kazne od

7 Uradni list br. 55/08, 66/08, 39/09, 91/11

40 godina zatvora Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika⁸ učinjena je izmjena pa je dugotrajni zatvor umjesto u fiksnom iznosu od 40 godina preuređen pa je dat u rasponu od 30 do 40 godina, čime se smanjila razlika između opšteg maksimuma zatvora i donje granice dugotrajnog zatvora (Kolarić, 2016:205).

Međutim, s reformom krivičnog zakonodavstva u odnosu na kaznu koja će zamijeniti smrtnu kaznu tu se nije stalo pa je Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika⁹ iz 2019. godine uvedena kazna doživotnog zatvora. Tako je u članu 44 st. 1 propisano: Da se za najteža krivična djela i za najteže oblike teških krivičnih djela može uz kaznu zatvora izuzetno propisati i kazna doživotnog zatvora. Propisano je (čl. 44 st. 2) koja su lica izuzeta od mogućnosti izricanja ove kazne, a to su lica koja u vrijeme izvršenja krivičnog djela nisu navršila 21 godinu života. Ovaj zatvor se ne može izreći ni u slučajevima kada zakon predviđa da se kazna može ublažiti ili kada postoji neki od osnova za oslobođenje od kazne. U obrazloženju Predloga Zakona stoji da kriminalno političko opravdanje doživotnog zatvora jeste u tome što on treba da bude izuzetna mjera koja zamjenjuje smrtnu kaznu. Ovakvom obrazloženju se prigovara da nije u dobrom vremenskom kontekstu, te ako se uvodi u krivično zakonodavstvo kao zamjena za smrtnu kaznu, onda je to trebalo učiniti onda kada je smrtna kazna brisana iz sistema krivičnih sankcija (2002. g.), a ne skoro dvije decenije poslije (Ignjatović, 2019:124). Ako je tada ocijenjeno da je kazna od 40 godina adekvatna da zaštiti društvo od kriminaliteta, kada će takva lica i ako prežive okončanje tolike kazne doživjeti toliku starost, za koju kriminologija smatra da više biološki nisu sposobni za vršenje krivičnih djela, zašto onda sada uvoditi kaznu doživotnog zatvora.

U obrazloženju ozakonjenja ove kazne se poziva i na to da je u Evropi, pa i šire najzastupljenija (kao što smo već naveli poznaje je 183 zemlje, odnosno teritorije), kao i to da ona ima određeni simbolički značaj i da može da adekvatnije izrazi težinu nekih krivičnih djela i stepen krivice. Čak se ističe da se u izvršenju, faktički, može da svede i na kaznu zatvora od 40 godina (Stojanović, Kolarić, 2015:6). Takođe predlagači ističu i njen generalno preventivni značaj, što je opet u literaturi ocijenjeno kao nepoznavanje kriminoloških disciplina budući da se činioци koji navode ljude da vrše zločine ne nalaze u oblasti pravne regulative, a ideja o tome da kazna zatvora ima snažno generalno preventivno dejstvo, upravo kada su u pitanju ta djela za koja je propisana je odavno osporena u nauци (Ignjatović, 2019:126).

8 Službeni glasnik br. 85/05

9 Službeni glasnik br. 35/19

Iako se kazni doživotnog zatvora prigovara da je nehumana, protagonisti ove kazne navode da u određenim slučajevima ona čak može da bude humanija od kazne dugotrajnog zatvora. Na primjer u slučaju kada osuđeni koji je izdržavao kaznu zatvora od 40 godina bude pred kraj svog života pušten na slobodu, time ništa ne dobija obzirom da je, po pravilu, bez sredstava za život, u dubokoj starosti, sa prekinutim vezama sa porodicom i prijateljima (Stojanović, Kolarić, 2015:7). Ima mišljenja da se kaznom doživotnog zatvora dobija jasnije razgraničenje sa kaznom zatvora, a izbjegava se arbitrarnost u pogledu njegovog trajanja jer trajanje doživotnog zatvora ne zavisi ni od zakonodavca ni suda (Kolarić, 2016:220).

Nakon predstavljanja ovih mišljenja ne smijemo zanemariti stav javnog mnjenja koje sa odobravanjem gleda na uvođenje doživotnog zatvora, jer dosadašnja iskustva govore da je naša javnost uvijek izražavala potrebu za represivnijim djelovanjem (Ćirić, 2014).

Uostalom, svima je poznato da je kazna doživotnog zatvora uvedena pod uticajem Fondacije „Tijana Jurić“. Uvođenje kazne doživotnog zatvora u krivično zakonodavstvo Srbije bilo je aktuelno i 2015. godine. O Nacrtu Izmjena i dopuna tog zakona izjašnjavao se i Vrhovni kasacioni sud i on se usprotivio tom predlogu i istakao „ako maksimalna kazna zatvora ostane zatvor od 20 godina, a uvede se doživotni zatvor kao najteža kazna, može se realno očekivati da će se sudovi teže opredjeljivati za doživotni zatvor, obzirom da je smanjena mogućnost da individualizaciju kazne, obzirom da između kazne zatvora od 20 godina i doživotnog zatvora sud nema mogućnosti da eventualno utvrdi, odnosno odmjeri kaznu zatvora koja će biti duža od 20 godina, ali ne takva da bude doživotni zatvor“ (Bilten Vrhovnog kasacionog suda, 2015).

Iz naprijed predstavljenog vidimo da se u relativno kratkom vremenskom periodu često mijenjao stav zakonodavca u odnosu na iznalaženje adekvatne zamjene za smrtnu kaznu. Ono što je evidentno na te promjene je najmanje uticalo iskustvo u primjeni postojećih rješenja, jer se u kratkom vremenskom periodu nisu ni mogli sagledati efekti tih dugotrajnih kazni bilo da je ona bila izražena u fiksnom iznosu ili u odgovarajućem vremenskom razmaku. Zato nam se čini da je na „raspoloženje“ zakonodavca ka uvođenju dugotrajnih kazni zatvora, pa i doživotnog veći uticaj bio spolja, od javnosti, nego li iz oblasti nauke i struke. Zato bi prilikom uvođenja kazne dugotrajnog odnosno doživotnog zatvora u krivično zakonodavstvo trebalo pristupiti racionalno, a ne emotivno, jer je kriminalna politika, kao i svaka politika racionalna djelatnost (Ćorović, 2018:208).

Ono što je karakteristično za kaznu doživotnog zatvora, kao, uostalom, i za smrtnu kaznu jeste da se ona ne odmjerava, nego se vrši samo njen izbor (Stojanović, 2015:6). Ili drugačije rečeno, izricanje kazne doživotnog zatvora se u poređenju sa drugim vrstama kazni odigrava u užem „slobodnom prostoru“, a

to može uticati na realizaciju načela individualizacije kazne (Ilić, V. 2019:128). Imajući u vidu da se kod kazne doživotnog zatvora ne vrši odmjeravanje, nego izbor, a da je i dalje ostao opšti maksimum kazne zatvora 20 godina, mislimo da se u praksi neće „ostvariti očekivanja“ zakonodavstva o pooštavanju kaznene politike, jer će se sudovi upravo zbog velikog raspona između doživotnog zatvora i zatvora rjeđe opredjeljivati za kaznu doživotnog zatvora.

Kao što smo vidjeli naučna i stručna javnost je podijeljena u pogledu opravdanosti uvođenja u krivično zakonodavstvo kazne doživotnog zatvora. Međutim, ta ista javnost je nepodijeljena u osudi ograničenja mogućnosti odobravanja uslovnog otpusta za neka krivična djela za koja je propisana kazna doživotnog zatvora.

Tako je u članu 46 st. 5 isključena mogućnost da se osuđeni koji je osuđen na kaznu doživotnog zatvora pusti na uslovni otpust ako je izvršio krivično djelo: teško ubistvo (čl. 114 st. 1 tačka 9), silovanje (čl. 178 st. 4), obljava nad nemoćnim licem (čl. 179 st. 3), obljava sa djetetom (čl. 180 st. 3), obljava zloupotrebom položaja (čl. 181 st. 5). U literaturi se navodi da se ne bi moglo reći da je samo težina krivičnog djela uticala na zakonodavca da zabrani uslovni otpust za ova krivična djela, jer ima podjednako teških, pa i težih krivičnih djela kod kojih nije isključena mogućnost uslovnog otpuštanja (Kolarić, 2019:26). U stvari, u obrazloženju Predloga zakona samo se kaže „u skladu sa inicijativom Fondacije „Tijana Jurić“ predviđeno je da sud ne može otpustiti osuđenog za krivična djela određena tom inicijativom (Dimovski, 2019:99). Zabrana uslovnog otpuštanja samo određene kategorije učinilaca, može se osporavati i sa aspekta ljudskih prava, odnosno nejednakom položaju građana pred zakonom. Može li se naći kriminalnopolitičko ili drugo objašnjenje zbog kojeg je, primjera radi, zabranjeno uslovno otpuštanje učinioaca ubistva djeteta, a dozvoljeno otpuštanje osuđenog za genocid, ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti (Ilić V., 2019:157). U svakom slučaju, nije dovoljno objašnjenje da je razlog uskraćivanja uslovnog otpusta to što se radi o nečijoj inicijativi. Još da dodamo da je i za ona krivična djela koja nisu izuzeta od mogućnosti uslovnog otpuštanja, propisano da osuđeni na kaznu doživotnog zatvora mora da izdrži najmanje 27 godina da bi mogao da se pusti na uslovni otpust što je suprotno stavu Evropskog suda za ljudska prava po kome osuđeni na kaznu doživotnog zatvora ima pravo na preispitivanje potrebe daljeg izdržavanja doživotnog zatvora poslije 25 godina. Imajući u vidu da se kod izricanja kazne doživotnog zatvora ne vrši odmjeravanje, nego izbor kazne, bez sumnje uslovni otpust predstavlja ključni mehanizam uz pomoć kojeg se nadomješćuje nedostajuće odmjeravanje kazne, jer se na osnovu ocjene prije svega ličnih crta osuđenog, a ne težine krivičnog djela, određuje stvarno trajanje kazne doživotnog zatvora (Stojanović, 2015:6; Ignjatović, 2016:54; Ilić G., 2019:128).

Da li je uvođenje kazne doživotnog zatvora iniciralo i dopunu člana 42 novom tačkom 4 u kojoj se navodi da je svrha kažnjavanja „ostvarivanje pravednosti i srazmjernosti između učinjenog djela i težine krivične sankcije“ u literaturi je različito komentarisano. Po jednom mišljenju upravo je kazna doživotnog zatvora ograničena principom pravednosti i srazmjernosti (Stojanović, 2015:7). Po drugom mišljenju ovo normativno proširenje svrhe kažnjavanja ne bi trebalo dovesti u vezu isključivo sa kaznom doživotnog zatvora, ali je nesumnjiv retributivni naboj novog cilja, te samim tim i veza koja postoji i sa kaznom doživotnog zatvora, a pravednost i srazmjernost predstavljaju svojevrsno retributivno mjerilo kroz koje se posmatra težina krivičnog djela i odlučuje o kazni, pa i o kazni doživotnog zatvora (Ilić G., 2019:127). Imamo i one koji jasno kažu da se radi o pokušaju „prilagođavanja“ odredaba o svrsi kažnjavanja doživotnom zatvoru bez mogućnosti uslovnog otpusta, stavljanjem akcenta na retribuciju odjevenu u „fino ruho“ pravednosti i srazmjernosti (Ilić V., 2019:158).

Mislimo da nije bilo nikakve potrebe za ovom novom tačkom o svrsi kažnjavanja, bez obzira na uvođenje kazne doživotnog zatvora u registar kazni jer prilikom odmjeravanja bilo koje kazne, između ostalog, mora se imati u vidu i pravednost i srazmjernost između učinjenog krivičnog djela i težine kazne.

Ustav Srbije u članu 20 st. 2 propisuje posebnu zaštitu sloboda i prava građana gdje se kaže da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjiti, pa ima mišljenja da je uvođenjem doživotnog zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta povrijeđen osnovni i najviši pravni akt (Dimovski i drugi, 2019:97).

Postavlja se pitanje da li je uvođenje kazne doživotnog zatvora u suprotnosti sa članom 3 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. O tome se više puta izjašnjavao Evropski sud za ljudska prava a najčešće se pominje stanovište Velikog vijeća iskazano u presudi Vinter i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Odluka od 9. jula 2013. g., po predstavci 66069/09, 130/10 i 3896/10 par. 103-122), gdje se ne dovodi u pitanje postojanje kazne doživotnog zatvora, ali je nužno da je nacionalnim zakonodavstvom predviđen mehanizam koji predviđa mogućnost da nadležni organ nakon određenog vremena, a ne duže od 25 godina od početka izdržavanja ispita da li su kod osuđenog nastupile tako značajne promjene i da je postignut takav napredak ka rehabilitaciji da nastavak izdržavanja te kazne ne bi bio opravdan penološkim razlozima. Ono što je bitno jeste da ova mogućnost osuđenom mora da bude poznata još u toku trajanja krivičnog postupka. U suprotnom, ako domaće pravo ne obezbjeđuje nijedan mehanizam ili mogućnost preispitivanja kazne doživotnog zatvora, neusaglašenost te kazne sa članom 3 EKLJP po ovom osnovu se pojavljuje već u trenutku njenog izricanja, a ne u trenutku njenog izdržavanja (Ilić G., 2019:130).

Podsjećamo da i Rimski statut kojim je osnovan stalni Međunarodni krivični sud predviđa mogućnost izricanja kazne doživotnog zatvora pod uslovom da je to opravdano ekstremnom težinom zločina i individualnim okolnostima vezanim za ličnost učinioca. Ima mišljenja da ova odredba Statuta posredno obavezuje nacionalna zakonodavstva (Kolarić, 2016:220). Međutim, ako pogledamo član 80 Statuta onda ćemo vidjeti da on izričito naglašava da ništa u ovom dijelu Statuta (dio sedmi koji je posvećen kaznama) ne utiče na primjenu kazni od strane države, koje određuje pravni sistem te države, kao i zakon država koje ne primjenjuju kazne opisane u ovom dijelu. Prema tome, ne može se smatrati da propisivanje kazne doživotnog zatvora predstavlja ispunjenje međunarodne obaveze u smislu usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa navedenim Statutom (Ćorović, 2015:84).

6. Nakon brisanja smrtne kazne iz registra krivičnih sankcija zakonodavac u Crnoj Gori se, poput drugih država sa prostora bivše Jugoslavije, našao pred izazovom koju kaznu predvidjeti kao zamjenu za smrtnu kaznu. Opredijelio se za kaznu zatvora od trideset godina i to je tada bilo u odnosu na ostale države iz okruženja najblaža kazna, ali se smatralo da je to adekvatna zamjena za smrtnu kaznu. U tom smislu u članu 35 Krivičnog zakonika¹⁰ je propisano da se: za najteže oblike teških krivičnih djela može propisati kazna zatvora od trideset godina, s tim da se ne može propisati kao jedina kazna za određeno krivično djelo. U stavu 2 člana 35 propisano je da se ona ne može izreći: a) licu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo dvadeset jednu godinu života, b) licu kojem je u vrijeme izvršenja krivičnog djela uračunljivost bila bitno smanjena, c) za pokušaj krivičnog djela. Iz citiranih odredbi može se zaključiti da je prvi uslov da se radi o „najtežem obliku teškog krivičnog djela“, a to znači da se radi o djelu koje se u osnovnom obliku ne može smatrati „najtežim“ već takvim postaje nastupanjem neke posebno otežavajuće okolnosti (Lazarević i drugi, 2004:111). Međutim, ako se pogleda posebni dio Krivičnog zakonika onda se može primijetiti da zakonodavac nije ostao dosledan članu 35 st. 1 budući da je taj zatvor propisao i za neka krivična djela koja nemaju teže oblike, kao što je na primjer genocid, zločin protiv čovječnosti i slično.

Bilo je primjedbi zašto nisu izuzeta od primjene ove kazne još neka lica kao što su bremenite žene, lica u podmakloj starosnoj dobi, žene koje imaju maloljetnu djecu i slično (Lazarević i drugi, 2010:116).

Tako česte izmjene našeg zakonodavstva nisu zaobišle ni kaznu zatvora. Ubrzo, nakon tri godine od donošenja Krivičnog zakonika uslijedile su njegove izmjene i dopune donošenjem Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog za-

10 Službeni list RCG br. 70/03

konika¹¹ 2006. godine kojim je kazna od trideset godina zamijenjena kaznom od četrdeset godina zatvora. Šta je bio *ratio legis* ove izmjene nije sasvim jasno ako se za tako kratko vrijeme nije moglo ni sagledati kriminalno političko opravdanje dotadašnje kazne imajući u vidu da je u tom periodu u vrlo malo slučajeva i izričana. Možda je jedan od razloga bio i to što u odnosu na zakonodavstva u okruženju je bio i najniža kazna, a predstavljala je zamjenu za smrtnu kaznu. Svakako razlog nije u činjenici što za period od trideset godina nije moguća potpuna resocijalizacija, pa bismo mogli reći da su za ovu promjenu primarni razlozi generalne prevencije. Inače, vlada mišljenje da svako lišenje slobode koje traje preko deset godina progresivno dovodi do uništavanja ličnosti osuđenog, a prelomnim se smatraju dvanaest ili petnaest godina neprekidnog boravka u zatvoru kada se kod zatvorenika pojavljuju stadijumi rezignacije, depresije i ravnodušnosti (Đorđević Đ., 2002:88). Zašto se zakonodavac opredijelio za četrdeset godina (tada je u KZ Srbije takođe bila u fiksnom iznosu od 40 godina isto kao u Makedoniji, a u KZ Hrvatske kao gornja granica dugotrajnog zatvora) i kako pravdati činjenicu da se zatvor ne smije odmjeravati između opšteg maksimuma (dvadeset godina) i te kazne? Vjerovatno se radi o kriminalno-političkoj procjeni koja teško može da se temelji na nekim objektivnim kriterijumima, pa se u literaturi ocjenjuje da je opredjeljivanje za najtežu kaznu istovremeno dobar primjer da je stvaranje krivičnog prava i subjektivan čin (Stojanović, 2005:17). I dalje je ostalo da se kazna zatvora od 40 godina može propisati za najteže oblike teških krivičnih djela i pored toga što je u posebnom dijelu, kao što smo već naglasili, propisan i za neka krivična djela koja nemaju teške oblike. Zakonodavcu je trebalo sedam godina da uoči tu nedosljednost pa je Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika¹² iz 2010. godine otklonio tu protivrječnost time što je u članu 35 st. 1 riječi „najteže oblike teških krivičnih djela“ zamijenio riječima „najteža krivična djela“.

Iako je povećanjem fiksnog iznosa kazne zatvora sa 30 godina na 40 godina zatvora, gledano sa legislativnog aspekta, pooštrena kaznena politika mislimo da to u praktičnom pogledu neće imati značajnijeg uticaja. I dok je ta kazna bila 30 godina, pa i nakon toga 40 godina osnovni problem je što se nije u onim slučajevima kada su izricane te kazne vršilo odmjeravanje kazne nego izbor kazne. Zbog velike razlike između opšteg maksimuma kazne „običnog“ zatvora i ove najteže izražene u fiksnom iznosu ima slučajeva da je teško nekom učiniocu ili pak saučesniku izreći ovu najstrožu kaznu, a i opšti maksimum kazne zatvora. To će u praksi uticati da će se sudovi radije odlučivati za opšti maksimum kazne „običnog“ zatvora, nego

11 Službeni list RCG br. 47/06

12 Službeni list CG br. 25/10

za najstrožu kaznu. Inače, često se kaže da nam je zakonska kaznena politika stroga, a sudska kaznena politika blaga. Zato je bolje rješenje kojeg imamo u zemljama iz okruženja da se kazna dugotrajnog zatvora propisuje u rasponu, nego u fiksnom iznosu. Nakon eksperimentisanja sa fiksnim iznosom najstrože kazne zatvora u našem zakonodavstvu, zakonodavac se konačno priklonio onim zakonodavstvima koja zamjenu za smrtnu kaznu nalaze u kazni dugotrajnog zatvora, pa je Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika¹³ iz 2017. godine i nominalno uveo kaznu dugotrajnog zatvora i odredio je u rasponu od 30 do 40 godina. Obrazloženje ove izmjene dato je samo u jednoj rečenici pa se kaže: „Predložena izmjena je potreba prakse naročito u slučajevima kada su izvršena najteža krivična djela od strane saizvršilaca, a u odnosu na jednog saizvršioca postoje dvije ili više naročito olakšavajućih okolnosti.“ Postavlja se pitanje da li je postojeće rješenje (misli se na rješenje kada je ova kazna bila u fiksnom iznosu od 40 godina) adekvatno u ovim slučajevima, tj. da se tom saizvršiocu može izreći kazna zatvora od 20 godina ili kazna zatvora od 40 godina. Ako se vratimo unazad i pogledamo kako je bilo zakonsko uređenje ove najstrože kazne vidimo da je ovdje za minimum kazne dugotrajnog zatvora uzeta ona u fiksnom iznosu iz 2003. godine a maksimum (40 godina) ona koja je uvedena Novelom KZ iz 2006. godine. Ovom novelom KZ i uvođenjem kazne dugotrajnog zatvora u rasponu, a ne u fiksnom iznosu, učinjen je izvjesni napredak ka individualizaciji ove kazne (a ne samo izboru što je bilo prije toga), ali problemi su samo ublaženi, ali nijesu riješeni. Po našem mišljenju i dalje je ostala velika diskrepanca između opšteg maksimuma zatvora i posebnog minimuma kazne dugotrajnog zatvora. Mislimo da je bolje rješenje koje je prihvaćeno u KZ Hrvatske (od 21 do 40 godina) ili u Krivičnim zakonima u BIH (od 21 do 45, odnosno u Republici Srpskoj od 25 do 45 g.). Raspon od deset godina koji razdvaja ova dva modaliteta kazne zatvora mislimo da je dugačak. Ako su ispunjeni uslovi za strogo kažnjavanje sudu se ostavlja mogućnost ili maksimum kazne zatvora od 20 godina ili zatvor između 30 i 40 godina (dugotrajni zatvor). Šta ako se sudu čini da je dvadeset godina malo, a trideset puno?

4. Zaključak

Na kraju kako da odgovorimo na pitanje postavljeno u naslovu ovog rada – dugotrajni ili doživotni zatvor? Ako imamo u vidu rešenja u uporednom zakonodavstvu onda možemo zapaziti da oko 85 % država i posebnih teritorija u svijetu poznaje kaznu doživotnog zatvora, a tek ostatak kaznu dugotrajnog zatvora. Mi-

13 Službeni list CG br. 44/17

slimo ako bi se, same za sebe posmatrale ove dvije kazne bez uključivanja drugih instituta krivičnog prava, onda ne bi bilo razlike, ili bi ona bila vrlo mala između ovih kazni imajući u vidu da će za mnoge učinioce i kazna dugotrajnog zatvora biti doživotni zatvor. Od tih drugih instituta svakako je na prvom mjestu uslovni otpust kojeg bi trebalo da ima i osuđeni na dugotrajni i osuđeni na doživotni zatvor. Ovaj drugi pod drugačijim uslovima, uključujući i izdržanih ne više od 25 godina. Ta smanjivost kazne treba da bude rezultat njegovog ponašanja. I jedan i drugi zatvor imaju naglašen retributivno-represivni karakter, s tim što ne treba zanemariti ni mogućnost resocijalizacije, u koju kod učinilaca teških krivičnih djela puno ne vjerujemo. Ali, mi moramo priznati ljudsko dostojanstvo i prema učiniocima teških krivičnih djela iako ga oni često nisu spremni da priznaju drugima prvenstveno onim protiv kojih su učinili tako teška krivična djela. Ljudsko dostojanstvo je zato esencija koja razlikuje državu od osuđenog, kap koju može da upije površna zatvorenička svakodnevnica, ali može da bude i presudni činilac koji će pripomoći klijanju nade da je preobražaj moguć (Ilić G., 2019:140).

Ako se opredijelimo za kaznu dugotrajnog zatvora bolje je da ona bude predviđena u određenom rasponu čija će donja granica biti bliža maksimalnoj kazni običnog zatvora, jer je u našem zakonodavstvu ta diskrapanca i nakon prelaska ove kazne izražene u fiksnom iznosu na njeno određenje u rasponu i dalje velika. Kod pooštavanja kaznene politike (uvođenjem strogih kazni) ne treba izgubiti iz vida da i nauka i praksa odavno ukazuju da povećanje represije ne vodi suzbijanju teških oblika kriminaliteta, a nerijetko na pooštavanje kaznene politike utiče i laička javnost ponukana pojedinačnim slučajevima teških krivičnih djela, pa su nekada i zakoni simbolički nazivani imenima žrtava krivičnih djela. Uostalom, davno je rekao Bekarija da je bolje da kažnjavanje bude brzo i izvjesno, nego da bude oštro jer se samo na taj način postiže efikasnost.

Literatura

- Breneselović, L. (2011) *Kazna doživotnog lišenja slobode prema njemačkom Krivičnom zakoniku, u Uvod u pravo Njemačke*. Beograd: Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet u Beogradu.
- Ćirić, J. (2014) Pravosuđe i pritisci javnosti. U: *Reformama krivičnog prava*. Kopaonik: Udruženje javnih tužilaca i zamjenika javnih tužilaca Srbije.
- Ćorović, E. (2015) *Sistem krivičnih sankcija Republike Srbije*. SVEN: Novi Pazar.
- Ćorović, E. (2018) Kazna doživotnog zatvora (da ili ne). U: *Organizacija pravosuđa i efikasnost sudske zaštite (Evropski standardi i stanje u Srbiji – krivičnopravni aspekt)*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

- Dimovski, D., Vujačić, M., Jovanović, M. (2019) Doživotna kazna zatvora – zakonodavstvo Srbije i međunarodni standardi. *Pravna riječ*, 60.
- Đokić, I. (2016) Reforma kazne zatvora u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije – kazna zatvora u dugom trajanju ili doživotni zatvor. U: *Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (Poglavlje 23 – norma, praksa i mere harmonizacije)*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i prasku.
- Đorđević, Đ. (2002) Kazna zatvora u Krivičnom zakoniku SRJ posle njegovih najnovijih izmena. U: *Mesto jugoslovenskog krivičnog prava u savremenom krivičnom pravu*. Beograd: Srpsko udruženje za krivično pravo.
- Đorđević, M. (2000) Krivične sankcije prema najnovijim rešenjima u Nacrtu Krivičnog zakonika. U: *Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija*. Beograd: Udruženje za penologiju Jugoslavije.
- Ignjatović, Đ. (2019) Kazna doživotnog zatvora – razlozi uvođenja i osvrt na rešenja u poslednjoj Noveli Krivičnog zakonika. U: *Izmjene u krivičnom zakonodavstvu i status nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i prasku.
- Ignjatović, Đ. (2015) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ignjatović, Đ. (2016) Uslovni otpust – pravno i penološka analiza. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1, str. 31-66.
- Ikanović, V. (2019) Sistem kazni u Krivičnom zakoniku Republike Srpske. U: *Kaznena politika i prevencija kriminaliteta*. Trebinje: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i prasku.
- Ilić, G. (2019) Marginalije o kazni doživotnog zatvora, uslovnom otpustu i ljudskim pravima. U: Đ. Ignjatović (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji IX deo*. Beograd: Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, str. 123-142.
- Ilić, V. (2019) (Ne)pomirljivost kazne doživotnog zatvora i ljudskih prava. *Crimen*, 10(2), str. 156-173.
- Kambovski, V. (2006) *Kazneno pravo, Opšt del*. Štip – Skopje: Praven Fakultet „Justinijan“.
- Kolarić, D. (2016) Reforma sistema kazni u funkciji suzbijanja kriminaliteta, *RKK*, 54(2-3), str. 203-236.
- Kolarić, D. (2019) Krivični zakonik i (ne)adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (sadašnje stanje i nova rešenja). U: *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i prasku.
- Lazarević, Lj. (1987) Sistem krivičnih sankcija. *JRKK*, 25(2), str. 28-45.

- Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V. (2004) *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Cetinje: Obod.
- Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V. (2010) *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Tivat: Fakultet za mediteranske poslovne studije.
- Lazarević, Lj. (2011) *Komentar Krivičnog zakonika Srbije*. Beograd: Savremena administracija.
- Lazarević, J., Škulić, M. (2015) Osnovne planirane novele Krivičnog zakonika Srbije. *Bilten Vrhovnog Kasacionog suda Srbije*, 2.
- Lukić, R. (1995) *Metodologija prava*. Beograd: BIGZ.
- Petrić, B. (1999) Smrtna kazna: da ili ne. *Glasnik AKV*, 71(10), str. 336-351.
- Radulović, D. (2009) *Alternative kratkotrajnoj kazni zatvora*. Podgorica: Pravni fakultet u Podgorici.
- Stojanović, Z. (2015) Sistem kazni u krivičnom pravu Srbije i potreba njegovog daljeg usavršavanja. U: Đ. Ignjatović (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji, V deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 1-24.
- Stojanović, Z. (2015a) *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stojanović, Z. (2019) *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stojanović, Z. (2005) Pravno filozofske koncepcije u Predlogu Krivičnog zakonika Srbije, u Krivičnom zakoniku Crne Gore. U: *Kazneno zakonodavstvo – progresivna ili regresivna rešenja*. Beograd : Institut za kriminološka i socialna istraživanja.
- Stojanović, Z., Kolarić, D. (2015) U susret Zakonu o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika. U: *Suprotstavljanje savremenim oblicima kriminaliteta – analiza stanja, evropski standardi i mere za unapređenje*. Tara: Kriminalističko-policijska akademija.
- Subotić, D. (1996) Kazna lišenja slobode sa posebnim osvrtom na ukidanje smrtne kazne, *JRKK*, 34(3), str. 113-122.
- Tomić, M. (2015) Kazna doživotnog zatvora. U: *Suđenje u razumnom roku i drugi krivičnopravni instrumenti adekvatne državne reakcije na kriminalitet*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

Darko RADULOVIĆ, PhD
Faculty of Law, University of Montenegro

LONG-TERM OR LIFE IMPRISONMENT

The system of criminal sanctions is one of the most important issues in criminal law. This is understandable, bearing in mind that criminal sanctions represent the basic tool for implementing the protective function of criminal law. Consequently, every reform more or less includes criminal sanctions as well. In the introductory remarks of the paper, the author writes about the significance of criminal sanctions in general, and then about the sanction of detention which has taken an important position in the criminal sanctions system. Even though it was introduced to replace the previous severe punishments, it also received some complaints. The focus of this work is on the most severe forms of detention – long-term and life imprisonment, in the criminal legislation of the former Yugoslav countries. The author expresses the similarities and the differences between these legislations. This is followed by an overview of how this matter has been regulated in each of the countries from the region. Ultimately, the author provides a response to the question asked in the title of this paper – long-term or life imprisonment.

Key words: *Law, serious criminal offences, long-term imprisonment, life imprisonment.*

Radenko ŠĆEKIĆ*
Viši naučni saradnik
Istorijski institut
Univerziteta Crne Gore

Pregledni naučni rad
UDK: 341.231.14
Primljeno: 19.1.2020.
Prihvaćeno: 13.2.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.5>

UPOTREBA LJUDSKIH PRAVA U GEOPOLITIČKE SVRHE

Korpus ljudski prava se široko koristio i koristi u cilju ostvarivanja željenih geopolitičkih interesa. U te svrhe se koriste masovni mediji, ekonomske sankcije, hibridni rat, humanitarne vojne intervencije. U tom kontekstu, zaštita ljudskih prava postaje formalni temelj intervencionizma, kojim se oblikuju političke prilike u brojnim državama. Putem medijskog promovisanja univerzalnih normi ljudskih prava i sloboda i stavljanjem ciljanog fokusa na one koji ih se ne pridržavaju, putem masovnih medija se pripremao teren za potencijalne političke i vojne akcije. Geopolitičke promjene i Velike sile u skladu sa svojim partikularnim interesima, utiču na upotrebu ljudskih prava, kao povoda za intervencije u druge države. Intervencije toga tipa su često protivne međunarodnom pravu i poveljom UN.

Ključne reči: ljudska prava, geopolitika, mediji, humanitarne intervencije, međunarodno pravo.

1. Geopolitičke promjene na globalnoj „šahovskoj tabli“

Klasičnu geopolitiku su koncipirali Evropljani za ostvarivanje pretežno evropocentričnih interesa.¹¹ Globalno iznenađenje predstavlja raspad SSSR-a i vojne organizacije Varšavskog ugovora. Vojno-politički blok NATO, formiran

* e-mail: scekic@yahoo.com

11 „Međutim, Evropljani su na zemljinoj kugli manjina, a istorija evropskog kolonijalizma u sebi sa-
drži toliki broj zločina, laži i ljudske patnje da je u pravu bio Mahatma Gandhi koji je, kada su ga

1949. radi „ograničavanja“ SSSR, od početka 90-ih godina dosledno se pomjera ka granici Ruske Federacije, ignorišući njene geopolitičke interese, kreirajući novi globalni poredak. Uprkos obećanjima datim Mihailu Gorbačovu, NATO se nakon ere Hladnog rata proširio na Istok, uključujući u svoj sastav i neke od bivših sovjetskih republika (Čehulić, 2010: 162). Tako je ušao u prostor koji Rusija smatra „zonom svojih zaštićenih interesa i svoga prava“. Generalni sekretar NATO-a Manfred Verner, u govoru od 17. 5. 1990. u Briselu, rekao je sledeće: „Sama činjenica da nismo spremni da NATO trupe razmješamo dalje od teritorije Federalne Republike (Njemačke) Sovjetskom Savezu pruža čvrste bezbjedonosne garancije”.² Sam NATO je priznao da se tako mogu interpretirati neke izjave vodećih političara Zapada toga vremena, ali da se to nikad nije pretvorilo u legalno, pravno obavezujući pismeni ugovor.

Monopolarizam koji se stvorio tokom 90-tih godina 20. vijeka kroz ideju *Novog svjetskog poretka*, SAD kao jedine preostale globalne supersile i ujedinjenje Njemačke kao ekonomske sile (koja je težila da ekonomsku nadmoć u Evropi potkrijepi i političkim uticajem i ambicijama nakon ujedinjenja), nametali su nova pravila igre. Dž. Fridman, šef obaveštajno-analitičke agencije „Stratfor“ ističe da su SAD u poslednjih 100 godina vodili vrlo doslednu spoljnu politiku, čiji je glavni cilj – ne dozvoliti nijednoj sili da stekne suviše veliku vlast u Evropi. Treba reći da su SAD uvijek smatrale da najveća opasnost prijeti od potencijalnog saveza Rusije i Nemačke. Ruska Federacija nastoji da povрати svoj uticaj na raznim tačkama planete i kroz vidove ekonomskih i političkih integracija i saveza poput ZND (Zajednice Nezavisnih Država) i Evroazijske unije ili BRIKS (ekonomskog povezivanja: Brazil-Rusija-Indija-Kina-Južna Afrika), u epohi koja se često naziva „postameričkom“. BRIKS je najveće tržište na planeti, jer ga čini 2,9 milijardi ljudi ili oko 40% globalne populacije.

Može se iznijeti i stav da su simboličke konstrukcije i teze, poput „sukoba civilizacija“ i sličnih, trebale da pomogne Zapadu (u prvom redu SAD) koje su se nakon pada komunizma, našle u krizi identiteta, da se definiše pomoću novog neprijatelja, odnosno „nove prijetnje“. Tako je dotadašnjeg glavnog neprijatelja, komunizam, odnosno SSSR, kao njegovu personifikaciju trebalo zamijeniti „novim neprijateljem“ – islamskom civilizacijom. Jer je Sjeveroatlanskom vojnom savezu (NATO) bilo neophodno da se pod hitno iznađe i „stvari novi neprijatelj Zapadne civilizacije i kulture“ u svrhe opravdanja postojanja pakta. Kreirajući nakon završetka Hladnog rata, nove “iskonske” neprijatelje Zapada i “demokratskog svijeta”,

pitali što misli o evropskoj civilizaciji, odgovorio da bi to „bila dobra ideja“ (da civilizacija u Evropi uopšte i postoji, prim. aut) – više u Kovačević, 2005:15-21.

2 Više na: NATO (2014) *Встреча на высшем уровне 1990 года: поворотный момент в отношениях между Востоком и Западом*. – dostupno na: https://www.nato.int/eps/ru/natohq/news_116133.htm?selectedLocale=ru, stranici pristupljeno 11.6.2019.

zapadni geopolitički planeri su markirali islamske države kao “pogodne” za novu ulogu i zamjenu za nekadašnje komunističke države “istočnog lagersa”. Tako je Šiitski Iran proglašen „osovinom zla“, dok su režimi u Libiji, Siriji, Egiptu okarakterisani kao „nedemokratski i diktatorski“.

Zanimljivo je istaći da Japan danas predstavlja globalno ekonomskog i tehnološkog diva, a sa druge strane: političkog „patuljka“ zavisnog od SAD pod čijom se okupacijom nalazio sve do 1952. Slično kao Velika Britanija, izolacija i odsječenost od kontinenta iz koje proizlazi okretanje prema sebi, ili vječna želja za osvajanjem kopna koja je temeljna pretpostavka imperijalizma, su diskursi utkani u geopolitičku kulturu Japana.

Na diplomatskom planu, Indija traži način da se drži srednjeg puta pomažući izgradnju multipolarnog svijeta. Ona sebe vidi kao jednu od nekoliko nezavisnih sila i regionalnih geopolitičkih igrača koje će se u budućnosti uzajamno balansirati. Zato i umnožava sporazume i dogovore sa drugim glavnim akterima. Indijski geopolitičari govore o potrebi za sve većom Indijom koja bi imala dominantnu poziciju na području koje se proteže od Irana do Tajlanda. Britansko kolonijalno nasleđe je na Indijskom podkontinentu ostavilo krizno žarište u vidu etničkih i religijskih sukoba Indija-Pakistan, Šri Lanci i sl., ali i borba za prevlast i uticaj u regionu između dva ekonomska “džina” Indije i Kine.

Globalna dominacija SAD dostigla je svoj zenit bombardovanjem tadašnje Jugoslavije 1999. Vojnim intervencijama u Avganistanu 2001. i Iraku 2003., izazivanjem tzv. Arapskih proleća 2011., intervencijama u Libiji i Siriji, organizovanje smjene vlasti u Ukrajini 2014. Američka administracija na čelu s Bušom i potpredsjednikom Čejnijem (koja je zvanično vladala SAD od 2001. do 2009.) imala je kristalno jasno stratešku misiju: ostvariti kontrolu nad prostorom Evroazije koja je bogata mineralima i to kroz odvajanje Rusije i Kine, postavljanjem lanca vojnih baza od Bliskog istoka do Gruzije, te kontrolisanjem naftovoda na cjelokupnom evroazijskom kontinentu. U Pentagonu je vojni establišment taj plan nazvao “dominacijom punog spektra” koja podrazumijeva kontrolu kopna, mora i vazdušnog prostora, svemira pa čak i kibernetičkog prostora.³ Izborom prvog tamnoputog predsjednika u istoriji SAD, Baraka (Huseina) Obame (2009-2017), euforično je iz raznih svjetskih krugova isticana nada, da će se tradicija američkog militarizma i intervencija prekinuti. Međutim, iako je čak dobio i Nobelovu nagradu za mir (kako su isticali kritičari: “za nešto što neće učiniti”), Obama je nastavio politiku svojih prethodnika, poslavši dodatnih 30.000 vojnika u Avganistan, a povodom agresije na Libiju, u duhu “humanitarnog interven-

3 Irak je bio u središtu te strategije, gdje je i izvršena vojna invazija 2003., a dvije godine ranije zauzet je Avganistan. Preko Turske, Balkana, Ukrajine, Poljske do Baltika, trebalo je vojnim bazama okružiti protivnika (Engdahl, 2009).

cionalizma” izjavio: “*Neke nacije mogu da pasivno posmatraju zlodjela, ali ne i Amerikanci*” (Šćekić, 2019).

Novi momenti na globalnoj sceni: ekonomska kriza, Ruska intervencija u Gruziji 2008., građanski rat na istoku Ukrajine i prisajedinjenje poluostrva Krim Ruskoj Federaciji, politički poraz Zapada u Siriji, politička kriza u EU, Bregzit, ekonomsko-političko jačanje i povezivanje Rusije i Kine, kao i regionalnih igrača poput Irana, Turske, Sjeverne Koreje – imaju za posledicu opadanje globalne moći Zapada.⁴ Kako na ekonomskom i vojnom, tako i na kulturno-ideološkom polju. Hibridni, sajber ratovi, mediji kao bojno polje, u epohi „kontrolisanog haosa“ usložnjavaju i dodatno komplikuju savremenu geopolitičku sliku. Borba u samim SAD između Trampove administracije i tzv. „duboke države“;⁵ preliva se i na globalni nivo.

Kroz Strategiju nacionalne bezbjednosti SAD prepoznaje Kinu i Rusiju kao akutne prijetnje što se ogleda i u ponovnom pokretanju Odbora za aktuelnu opasnost, koji je u doba Hladnog rata iznalazio razne načine za suprotstavljanje SSSR-u, ali je sada izričito usredsređen na podrivanje Kine koja, kako tvrde članovi odbora, predstavlja egzistencijalnu prijetnju za SAD. Multipolarni svijet koji se stvara u novom milenijumu, umanjuje dominantnu moć SAD i MMF.⁶

- 4 U svom govoru u Minhenu 2007., Vladimir Putin kritikovao je unipolarnost svijeta uspostavljenu nakon Hladnog rata: „To je svijet sa jednim gospodarom, jednim suverenom, što je opasno i za sve ostale i za samog suverena, jer ga razara iznutra“, rekao je dodavši da je takav poredak „i neprihvatljiv, i nemoguć“.
- 5 „Duboka država“ (deep state) je Zapadna kovanica umjesto: “država u državi” (gr. κράτος εν κράτει, “imperium in imperio”, “status in statu”, “State within a state”). Duboka država (turski: derin devlet) je izraz koji se koristio prvenstveno u kontekstu turske politike kako bi opisao navodnu čvrstu spregu vrhova vojske, bezbjedonosnih struktura, sudstva i kriminala, odnosno svojevrsnu tajnu vladu koja de facto upravlja zemljom umjesto demokratskih institucija. U evropskim politikama u 19. vijeku, duboku državu definisao je britanski esejista, osnivač časopisa “Economist” Volter Bedžhot, koji uočava da Britanija ima “duplu vladu”, “jednu za paradu, fasadu i prihvatanje odluka – koje donosi ona druga – koja zapravo vlada zemljom”. Izraz “duboka država” postao je aktuelan u SAD, gdje su se bezbjedonosne službe optuživale za manipulaciju javnošću za vrijeme predsjedničkih izbora 2016. Američki kongresmen Majk Lofgren je još 2014. duboku državu opisao kao “hibridnu asocijaciju dijelova vlade sa finansijskim i privrednim centrima koji su sposobni da samostalno upravljaju državom, sasvim nezavisno od formalnih političkih procesa”. On u svojoj knjizi otkriva ko odlučuje u ime vlade SAD: “To je hibrid institucija nacionalne bezbednosti – departmana i agencija za odbranu, unutrašnje bezbednosti, agencija za obavještajne poslove, spoljne poslove, pravdu, dio sudstva i svakako Trezor zbog kontrole finansijskih tokova”. Konstanta u svim novijim definicijama bilo gdje na svijetu je: integrisanost različitih dijelova birokratskog aparata u državi, sa dijelovima obavještajnih službi, sudstva i finansija. Ovakve “strukture unutar sistema” sposobne su da sprovedu kroz institucije sistema (ne delujući nužno sa najviših pozicija), onu politiku za koju oni smatraju da je adekvatna.– više o fenomenu “duboke države” (Lofgren, 2014; Goldsmith, 2018).
- 6 Minhenski izveštaj o bezbjednosti 2017. (Munich Security Report 2017), objavljen uoči istoimene konferencije koji su pripremili razni instituti, svedoči i da je ova, najvažnija međunarodna konferencija o bezbjednosti – zabrinuta. Potpuno je jasan i šef Minhenske konferencije Wolfgang Išinger. On već u uvodu tog dokumenta piše da je međunarodna bezbjednost „u ovom trenutku fragilnija nego što je bila ikada od kraja Drugog svjetskog rata“. Nije isključeno da se svijet nalazi i pred „post-zapadnim“ periodom, što znači da postoji mogućnost da Zapad i njegov liberalni poredak prestanu da postoje”.

Ekonomska snaga Kine prijete da potisne SAD sa dominirajuće pozicije glavne svjetske ekonomije. Obnovljena vojna moć Rusije u kombinaciji sa monopolom nad snadbijevanjem energentima i agresivnom medijskom propagandom – umanjuje američku vojnu i političku dominaciju na Bliskom istoku, Balkanu i drugim regionima svijeta. Kroz stvaranje konflikata niskog intenziteta u određenim regionima, vode se posrednički ratovi preko trećih strana. Radi se o hibridnom ratu koji ne prerasta u otvoreni rat, a vodi se putem ekonomskih sankcija, kroz informativni rat na internetu, diskreditovanjem protivnika pred međunarodnom javnošću i organizacijama, vođenjem proxy konflikata manjeg intenziteta.

2. (Zlo)upotreba ljudskih prava

Živimo (barem formalno i deklarativno) u vremenu ostvarenja ljudskih prava i sloboda. Međutim, korpus tih prava je često podložan manipulisanju i upotrebi u ostvarivanju geopolitičkih ciljeva. Ostvarujući svoje ekonomske i političke interese u procesu globalizacije, vodeće zemlje svijeta su često ostajale bez suštinskih argumenata u procesu realizacije svojih ciljeva, pa se pristupilo korišćenju argumenta o ljudskim pravima, pravima manjina, ugroženih grupa i sl. Ako bi se u određenom trenutku ova grupa pitanja proglasila najznačajnijom i stavila u međunarodni fokus (što se često i dešavalo) – dobijala bi se strateška pregovaračka prednost. Logika je bila pragmatično jednostavna: Što više neku državu kritikuju zbog manjaka ljudskih sloboda i prava, ona će lakše otvoriti svoje tržište za firme iz zemalja koje joj prigovaraju iz „razloga univerzalne prirode“.⁷ Ovaj metod se naročito primjenjivao prema Kini, Rusiji, Iranu i dr.

Kraj Prvog svjetskog rata predstavljao vrhunac kolonizacije i moći “bi-jele” Evrope nad ostatkom svijeta. Superiornost koju su evropski kolonizatori pokazivali prema koloniziranom stanovništvu ogledala se u širokom spektru, od nipodaštavanja, rasne segregacije do fizičke torture i genocida. Brak u SAD između osoba različite rase bio je zakonom zabranjen sve do 1967. Ni “očevi osnivači” SAD krajem 18. vijeka, nisu previše marili za jednakost svih, iako su je deklarativno isticali.⁸ Dok su tokom 19. vijeka u procesu stvaranja SAD, ljud-

7 Opšta deklaracija o ljudskim pravima i Konvencija o ukidanju svih oblika (rasne) diskriminacije garantuju prava na obrazovanje, medicinsku i socijalnu zaštitu i dostojan standard svakom građaninu. Iako je i sama ratifikovala ove međunarodne konvencije najvišeg značaja, SAD nije usvojila predlog da ekonomska i socijalna prava budu sastavni dio ljudskih prava. Više u *Sudar svetova*, <https://www.vesti.rs/>, stranici pristupljeno 17.4.2019.

8 Tomas Džeferson je poznat po rečenici “svi su ljudi stvoreni jednaki” u Deklaraciji o nezavisnosti, ali to nije baš išlo u prilog stotinama njegovih robova koje je posjedovao na svojim plantažama.

ska prava⁹ bila u drugom planu.¹⁰ Od kraja 19. veka, kolonijalnoj dominaciji nad ogromnim dijelom planete pridodate su diskriminatorne mjere protiv ne-bijelaca u zemljama u koje su imigrirali.

Prvi svjetski rat uzdigao je Japan u silu prvog ranga među svjetskim nacijama. Carstvo je profitiralo od ulaska u rat 1914. na strani Antante, a protiv Njemačke, ojačavši svoju poziciju na Dalekom istoku i Pacifiku. Japan nije uspio u svojoj namjeri da Društvo naroda usvoji „jednakost rasa“ na konferenciji Lige naroda (preteče UN) 1919.¹¹ Tokom perioda Hladnog rata, korpus ljudskih prava je široko sagledavan i često medijski i politički korišćen u međunarodnim odnosima od strane suprostavljenih blokova.¹² Mada često selektivno i u skladu sa partikularnim interesima.

U posthladnoratovskoj doktrini posebno je politika zaštite ljudskih prava postala moćno sredstvo spoljnog uticaja na politiku određene zemlje. Tako je 1990. američki predsjednik Buš retorikom “zaštite ljudskih prava, moralnosti, jedinstva,

9 Vjekovima, pod uticajem patrijahata i religijskih dogmi, žene nisu bile ravnopravne sa muškarcima. Novi Zeland je prva država koja je dala ženama pravo glasa 1893., Rusija 1918. dok su SAD to pravo dale tek 1920., Britanija 1928. Čak su i neke evropske države vrlo kasno uvele pravo glasa za žene. Tako ga je Švajcarska uvela 1971., a u Aziji Kuvajt 2005. i Saudijska Arabija 2015.

10 Od kraja građanskog rata, Abraham Linkoln je bio poznat kao predsjednik koji je oslobodio robove, njegova namjera tokom građanskog rata je dominantno bila spas američke Unije. Godine 1862. napisao je pismo Horasu Grilliju, uredniku “New York Tribune”, rekavši: “Da sam mogao da spasim Uniju bez oslobađanja bilo kog roba, to bih i uradio”. – više na: <https://www.cdm.me/>, stranici pristupljeno 22.5.2019.

11 Ipak, cilj Japana nije tada bila jednakost svih rasa. Japanska vlast se plašila da bi inferioran položaj japanskih državljana ugrozio poziciju Zemlje izlazećeg sunca u budućem međunarodnom poretku. U SAD, bijeli južnjaci su se osvetili za poraz u Građanskom ratu stvarivši sistem segregacije i Kju Kluks klan (KKK). Kalifornija je 1854. uvela novi porez za strance nepogodne za naturalizaciju. Na ovaj način planeta je podijeljena na belce i one koji to nisu i rođena je zamišljena zajednica koja je nadilazila nacionalne granice. Američki Senat je u martu 1920. odbio da ratifikuje Versajski sporazum i SAD se nikada nisu učlanile u Društvo Naroda. U decembru 1948., novoosnovane Ujedinjene nacije će u prvom članu Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima proglasiti da se „Sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“ (Miho, 2019; Aydin, 2007).

12 Kao primjer možemo navesti Džekson-Venikov amandman iz 1974. na postojeći Zakon o trgovini, koji je stupio na snagu sledeće godine. Povod je odluka Prezidijuma Vrhovnog saveta SSSR-a da oni sovjetski građani koji emigriraju u inostranstvo, a imaju visokoškolsku diplomu, državi prethodno vrate novac koji je ona uložila u njihovo obrazovanje (to je bilo vrijeme kada su Jevreji masovno odlazili u Izrael). Odluka je protumačena kao udar na ljudska prava i bila je povod da SAD unesu pomenuti amandman, na inicijativu senatora Henrija Džeksona i Čarlsa Venika. Taj amandman zabranjivao je davanje statusa najpovlašćenije nacije, kao i izdavanje kreditnih garancija i kredita uopšte, onim državama koje svojim građanima uskraćuju pravo na emigraciju. Naknadno su važenje tog zakona vlasti SAD proširile i na Kinu, Vijetnam i Albaniju. Sa promjenama u SSSR-u i uopšte u međunarodnim odnosima, 1989. je na amandman Džekson-Venik uveden moratorijum, a 2002. je Vašington zvanično objavio da rusku ekonomiju smatra tržišnom, da bi 21. novembra 2012. Džekson-Venikov amandman bio zvanično ukinut, a Rusija primljena u Svjetsku trgovinsku organizaciju posle gotovo dvije decenije čekanja – više na: <https://rs-lat.sputniknews.com/sto-godina-sankcija-protiv-rusije>, stranici pristupljeno 23.4.2019.

pravde i zakonitosti osigurao uspostavljanje široke vojne koalicije tokom napada na Irak. B. Klinton upravo na zaštitu ljudskih prava temelji praksu humanitarnih intervencija (Somalija 1993.; Haiti 1994.; Bosna 1995.; SR Jugoslavija 1999.); nakon čega ljudska prava postaju često “upotrebljiva” u geopolitici novog milenijuma.¹³

Putem medijskog promovisanja univerzalnih normi ljudskih prava i sloboda i stavljanjem ciljanog fokusa na one koji ih se ne pridržavaju, već krše ljudska prava, putem masovnih medija se pripremao teren za potencijalne političke i vojne akcije. Intervencionistička politika se odnosi na angažman neke zemlje na teritoriju i/ili u državnim poslovima druge zemlje, a radi ostvarivanja vlastitih nacionalnih interesa. Intervencionizam može biti ostvaren i nevojnim sredstvima, ekonomskim sankcijama ili djelovanjem obavještajnih agencija (Kos-Stanišić, 2000). Kritičari ističu argumenti protiv vojnih humanitarnih intervencija: takva akcija predstavlja ekskluzivno asimetrično pravo jakih država. Intervencionističke države obično nisu motivisane humanitarnim razlozima već nekim drugim, to im je samo povod, sama upotreba vojne sile predstavlja kršenje ljudskih prava, evidentan je slab učinak vojnih humanitarnih intervencija. Političke i ekonomske posledice vojnih intervencija u Avganistanu¹⁴, Iraku¹⁵ i

13 Njemački sociolog Ulrich Bek, režim zaštite ljudskih prava smatra “vrlo efikasnom strategijom koja “revolucionira svjetski politički poredak“, na način da meta-moć globalnog civilnog društva (NVO), kao novog subjekta međunarodnih odnosa, nametanjem pitanje zaštite ljudskih prava urušava autonomiju nacionalne države. Nacionalna ili socijalna prava gube prednost pred režimom zaštite ljudskih prava čime se otvara bezgranični prostor moći svjetske unutrašnje politike u kojem se zapadne, globalno uticajne države, ali i nevladine organizacije vrlo intenzivno miješaju u unutarnju politiku drugih, na način da mogu mijenjati njihove strukture vlasti. Bek govori o “mješovitom obliku humanitarne nesebičnosti i imperijalne logike moći, posebno iskazane u vojnim humanitarnim intervencijama, i ističe, kako teme globalnog civilnog društva poput zaštite ljudskih prava, često bivaju instrumentalizovane od strane SAD, EU kao i drugih globalnih aktera, na način da postaju vrlo korisna “ideološka oprema za ekonomske i vojne ratove“ (Polović, 2017).

14 Procenjuje se da je proizvodnja opijuma u Avganistanu porasla sa 8.000 hektara 2001. na 200.000 hektara 2017. Dakle, od kada je NATO, izvršio invaziju u Avganistanu, proizvodnja opijumskog maka porasla je čak 25 puta. <https://www.b92.net/info/vesti/index.php>, stranici pristupljeno 25.5.2019.

15 Za neophodnost oružanog odgovora, pored pravnih i ekonomskih, isticani su i humanitarni razlozi zaštite civilnog stanovništva od zločina Iračana 1991. Jedna od najpoznatijih priča takvog tipa je priča o mrtvim kuvajtskim bebama: “Tada se pred Odborom za ljudska prava u SAD pojavila mlada Kuvajćanka, predstavljena kao medicinska sestra, koja je izjavila da su u bolnici u Kuvajtu u kojoj je radila, upali irački vojnici, vadili novorođene bebe iz inkubatora i bacali ih na pod, bebe su pri tome umrle – njih čak 312”. Svedočenje ove mlade djevojke izazvao je šok, gnušanje i znatno doprinijelo oblikovanju javnog mnjenja u SAD pa i šire u podržavanju vojne akcije. Sam tadašnji predsjednik Buš je u svojim javnim nastupima spomenuo ovo svjedočenje više od 30 puta. Tek 9 mjeseci nakon završetka operacije Pustinjska oluja, koja je protjerala Iračane iz Kuvajta, objavljena je puna istina o ovom slučaju i identitetu mlade Kuvajćanke. Djevojka uopšte nije bila medicinska sestra, već ćerka kuvajtskog ambasadora u Vašingtonu, i nije neposredno došla iz Kuvajta, već je više godina neprekidno boravila u SAD. nije bila nikakav očevidac niti je bilo ikakvih beba ubijenih na takav način Priča je predstavljala veliki propagandni uspjeh firme za javne odnose

Libiji¹⁶, te neuspjeh “demokratizacije” ovih država, poništavaju temeljnu ideju “vojnog humanitarizma”: zaštitu civilnog stanovništva.

Još je Versajski sporazum 1919. je priznao da je sama agresija bila uzrok Svjetskog rata: Austrija je iskoristila sarajevski atentat kao izgovor i povod za napad na Srbiju, a Njemačka je krenula u agresivni rat napadajući Belgiju i Francusku”. Proizilazeći direktno iz ovog priznanja, zabrana agresije je brzo postala glavno načelo međunarodnog prava. Kelog-Brajanov pakt iz 1928. zabranio je agresivne ratove, a okrivljeni u Nirnbergu 1945. bili su optuženi za „zločine protiv mira”. U Povelji UN 1945. zabranjen je napadački rat.¹⁷

Međutim, strateški imperativi kontrole prirodnih resursa sve vidljivije usmjeravaju tok budućih spoljnopolitičkih akcija globalnih aktera. Naime, posljedice ovakve strategije svjetske supersile i njenih saveznika, primjenjene na Balkanu, Iraku, Avganistanu¹⁸, Libiji, posredno i drugim zemljama Sjeverne i podsaharske Afrike, te Siriji, jesu razorena društva koja svojom nestabilnošću, spolja izazvanim haosom, siromaštvom, civilnim žrtvama i rijekama imigranata ugrožavaju međunarodni mir i sigurnost. Evropa se suočila s poplavom imigranata kao potencijalnih azilanata. Migraciona kriza je samo posledica prethodnih uzroka – geopolitičkih uplitanja spoljnih faktora u politički nestabilna područja Afrike i Azije. Pitanje širenja demokratije i ljudskih prava postaju neobično i široko “upotrebljiva” u geopolitici 21. vijeka. U tom kontekstu zaštita ljudskih pra-

Hill i Knowlton, koja je primila 12 miliona dolara za nekoliko mjeseci rada. Punu istinu je objavio Džon Mekartur u knjizi “Drugi front” (prema Tadić, 2002: 115).

- 16 Vojnu intervenciju u Libiji 2011. pokrenula je zapadna koalicija predvođena SAD, Velikom Britanijom i Francuskom nakon što je SB UN-a izglasalo Rezoluciju 1973. U knjizi Mitovi, laži i ratovi za naftu, W. Engdahl “humanitarni” rat u Libiji sagledava kao de facto čin neokolonijalizma, koji, s ciljem prisilne promjene režima, krši temeljne norme međunarodnog prava. Autor navodi kako libijski slučaj predstavlja pokušaj uvođenja opasnog koncepta Odgovornosti za zaštitu (*The Responsibility to Protect*) kao nove norme na polju međunarodne bezbjednosti i ljudskih prava, zbog čega je opravdanje za upotrebu sile i u Libiji utemeljeno na prioritetu zaštite ljudskih prava. – više na: <https://www.geopolitika.news/analize/>, stranici pristupljeno 20.4.2019.
- 17 U prvoj presudi Nirnberškog suda 1946. navedeno je: „Započinjanje napadačkog rata nije samo međunarodni zločin; to je vrhovni međunarodni zločin koji se razlikuje od drugih ratnih zločina samo po tome što sadrži u sebi cjelokupno akumulirano zlo.” (više u: „Politika“, 30. jun 2014; O pitanju invazije i ratne okupacije, zaštite civilnog stanovništva; Degan, 2000: 894).
- 18 Projekat za novi američki vijek (*Project for New American Century*), neokonzervativni *tink-tenk*, analitički centar čiji je proklamovani cilj bila „promocija globalnog liderstva Amerike“, godinu dana prije napada 11. septembra je objavio izveštaj pod naslovom „Ponovna izgradnja američke odbrane: Strategija, snage i resursi za novi vijek“, u kome se zagovara pojačano američko vojno prisustvo širom svijeta a navodi se i da je to što oni žele malo vjerovatno „osim u slučaju katastrofalnog i kataklizmičkog događaja — kao što bi bio novi Perl Harbur“. Upravo to, novi Perl Harbur uslijediće 11. septembra 2001, a naročito je važno napomenuti da su čelnici Projekta devet meseci ranije zauzeli važne funkcije u Bušovoj administraciji — Dik Čejni postao je potpredsednik SAD, Donald Ramsfeld sekretar za odbranu, njegov zamenik bio je Pol Volfovic, stručnjak za formiranje javnih narativa. – više na: <http://www.newamericancentury.org/>, stranici pristupljeno 12.2.2019.

va postaje formalni temelj intervencionizma, kojim se oblikuju političke prilike u zemljama evropske periferije (Ukrajina, Makedonija, KosMet) ili se na prostoru Sjeverne Afrike i Bliskog istoka nasilno ruše nepodobni režimi, instaliraju novi, doktrinom “kontrolisanog haosa” ili “Odgovornosti za zaštitu”.

Kritičari ističu, da se SAD kao “supersila u zalasku”, ne susteže od osporavanja suvereniteta¹⁹ drugih država, nasilnog mijenjaja režima i prekrajanja granica. Ne obaziru se previše na međunarodni poredak niti međunarodno pravo, koristeći emocionalnu argumentaciju u međunarodnim odnosima, često utemeljenu na medijskim manipulacijama, sve se češće odlučuju upotrijebiti silu s ciljem promjene režima. Takva praksa, koja poslednjih decenija postaje pravilo, svoju legitimnost temelji na vrlo fluidnim kriterijima opravdanosti intervencija (Šćekić, 2019: 279). U kontekstu savremenih međunarodnih odnosa, posebno režim zaštite ljudskih prava se koristi kao vrijedan argument za vođenje tzv. pravednih ratova. Odgovornost za zaštitu (*The Responsibility to Protect*), kao set UN-ovih normi koje koriste SAD i njeni evropski saveznici postupno se kreće prema otvorenom, brutalnom i nasilnom mijenjanju nepodobnih režima s jasnim ciljem ovladavanja energetskim resursima te putevima njihova protoka na području Evroazije i Sjevera Afrike”. Naročito nakon 11. septembra 2001. imperativ zaštite ljudskih prava opravdava upotrebu sile i kršenje načela suverenosti država protiv tzv. nepodobnih, ili odmetničkih država, pojam koji su nakon 1990. uvele tzv. prosvjetljene države (Č, 2008: 124), a s ciljem zaštite *civilnog stanovništva, spriječavanja genocida, etničkog čišćenja kao zločina protiv čovječnosti*²⁰ i sličnih floskula koje se medijski promovišu.²¹

19 Oспорavanje i ograničavanje suvereniteta sprovodio je ranije Sovjetski Savez prema svojim satelitima u Centralnoj Evropi, nakon oružanih intervencija u Mađarskoj (1956.) i Čehoslovačkoj (1968.): Lideri Varšavskog pakta su se 3. avgusta 1968., okupili u Bratislavi na zajedničkom sastanku gde se pojavio generalni sekretar Komunističke partije i lider Sovjetskog Saveza Leonid Brežnjev koji je po prvi put proklamovao “Doktrinu ograničenog suvereniteta”, kao važan segment nove politike Sovjetskog Saveza prema članicama Varšavskog pakta i ostalim zemljama socijalističkog tabora. Ova doktrina bila je veoma jasna u pogledu suvereniteta neke zemlje, a to znači da neka država može ostati suverena onoliko dugo, ukoliko nema štete po interese ostalih socijalističkih zemalja i država članica Varšavskog pakta. – više na: <https://www.ekspres.net/istorija/pola-veka-od-praskog-proleca>, stranici pristupljeno 20.5.2019.

20 Robert MekNamara je bio najuticajniji sekretar odbrane SAD 20. vijeka. Služio je predsjednicima Džonu Kenediju i Lindonu Džonsonu od 1961. do 1968. Karijeru je završio kao predsjednik Svjetske banke. Izjavio je: „Spalili smo na smrt 100.000 japanskih civila u Tokiju – muškarce, žene i djecu, a sveukupno je stradalo oko 900.000 civila u Japanu“. General Kurtis LiMej, koji je vodio vazduhoplovne snage tokom japanskog rata je rekao „Da smo izgubili rat, svi bismo bili procesuirani kao ratni zločinci“ i mislim da je u pravu. Svi smo mi bili ratni zločinci“ rekao je MekNamara (Chomsky, 2006).

21 U američkoj posthladnoratovskoj strategiji ljudska prava sve više postaju politički instrument, vrlo korisno sredstvo utjecaja na unutarnju politiku određene zemlje te postupno formalni temelj američkog intervencionizma – više (Polović, 2017).

Sam koncept ljudskih prava je liberalan i Zapadni i u njega je ugrađeno razumijevanje ljudskih prava (zakon) i sloboda Zapadnog prosvetiteljstva. Pravo je uspostavljeno kao opšta kategorija, potpuno odvojena od stvarnog postojanja određenog društva i njegovih specifičnosti, posebnosti, tradicije, etnosa, kulture. Nasilno nametanje zapadne kulture i normi kroz formu meke sile ili intervencija dovodi do konflikata. Sâma ova ideologija je osnova za zapadnjački intervencionizam prema drugim državama i njihovim poslovima, koji ne moraju ni da imaju neke veze sa Zapadom.²² Sukob u Angoli koji je tinjao nekoliko decenija tokom druge polovine 20. vijeka, predstavlja karakterističan primjer geopolitičke upotrebe jednog prostora, kroz formu borbe za slobodu i ostvarivanja željenih ljudskih prava (v. Hironaka, 2009). Sličan geopolitički sukob regionalnih geopolitičkih igrača, vodi se danas u Jemenu (sukob Irana i Saudijske Arabije). Dvije organizacije za ljudska prava, *Amnesty International* i *Human Rights Watch* zatražile su da se Saudijska Arabija suspenduje iz Savjeta za ljudska prava UN zbog sprovođenja vojne kampanje u Jemenu.²³ Naravno, u politici se ništa ne dešava “slučajno” ni “spontano”, a iako se dogodi – to je unaprijed već dogovoreno, poput “Arapskih proleća”.²⁴ Dešavanja u Srpskoj pokrajini Kosovo (Kosmet) tokom druge polovine 90-tih godina 20. vijeka, predstavljaju primjer upotrebe rješavanja ljudskih prava, kao povoda za ostvarivanje željenih geopolitičkih ciljeva.²⁵ Situacija je, u vezi sa ljudskim pravima u Izraelu, takođe pod medijskom pažnjom, jer većina ilegalno zatvorenih i mučenih su Palestinci. Nasilje nad njima se sprovodi na njihovoj sopstvenoj teritoriji, koja je pod dugogodišnjom izraelskom okupacijom. Teroristička organizacija DA-

22 Ideologija ljudskih prava je Rusiji nametnuta posle raspada Sovjetskog saveza i ogleda se u strukturi novog ruskog zakonodavstva; nakon dolaska na vlast konzervativne vlade Vladimira Putina, pokušalo se sa ponovnim tumačenjem liberalne dogme na konzervativni način. Za Rusiju, osnovno ljudsko pravo je pravo na život u slobodnoj zemlji suverenoj u odnosu na diktat Zapada – <https://www.geopolitica.ru/sr/agenda/nashe-pravo-ljudska-prava-i-rusija>, stranici pristupljeno 25.5.2019.

23 U zajedničkom saopštenju za javnost, oni ističu da je Saudijska Arabija, za dvije i po godine od kada je u Savjetu UN za ljudska prava, počinila “brutalana i sistematska kršenja ljudskih prava”. Saudijska Arabija je zloupotrijebila svoj položaj i zaustavila nezavisne istrage i kritike o tome kako je ta zemlja započela rat u Jemenu. U saopštenju se navode i slučajevi kršenja ljudskih prava i u sâmoj Saudijskoj Arabiji, uključujući zatvaranje disidenata i diskriminaciju radnika-imigranata, žena i šiitske manjine. Navodi se dalje da se talas pogubljenja u Saudijskoj Arabiji pojačao otkad je zemlja član Saveta za ljudska prava UN – Saudijska Arabija i Savjet za ljudska prava UN – dostupno na: <https://www.geopolitica.ru/sr/article/oksimoron-un-saudijska-arabija-i-savet-za-ljudska-prava-un>. U Saudijskoj ambasadi u Istanbulu, ubijen je 2018. saudijski novinar Kašogi.

24 Kako ističe visoki francuski oficir u vezi sa organizovanim dešavanjima u Arapskom svijetu: „Masovno smo uništili infrastrukturu i stanovništvu ponudili odvratnu sliku onoga što bi moglo da bude oslobođanje u zapadnom stilu koje iza sebe ostavlja sjeme pobune koju odmah može da povede novi protivnik“, naveo je Legrije, F. National defense review, „Top French officer raps West’s tactics against IS in Syria, faces punishment“ – više na: <https://www.reuters.com/article/us-germany-security-france-syria/top-french-officer-raps-west-tactics-against-is-in-syria>, stranici pristupljeno 22.5.2019.

25 Više u: Nation, 2003; Kyril, Gokay, Waller, 2014:176.

EŠ držala je pod okupacijom dio teritorije Sirije i Iraka. Opisana su brojna ubistva, mučenja, seksualno nasilje, porobljavanje ljudi, kidnapovanja. Uopšteno uzevši, geografija mučenja pokazuje stabilnu težnju ka političkoj polarizaciji. Tortura se sprovodi u državama koje, s jedne strane, kao SAD²⁶ i Izrael, promovišu vladavinu prava, a sa druge strane u državama u kojima postoji nagla transformacija političkog sistema. U ovim slučajevima, liberalno-demokratske institucije se koriste kao “kišobran” kojim se opravdava nasilje.²⁷

U savremeno doba, upotreba nasilja je prerogativ države. Kako je Maks Veber naveo, „jedino država ima pravo da sprovodi nasilje“. Institucionalizacija nasilja je počela u isto vrijeme kada su demokratske institucije osnovane. Pravno tumačenje raznolikih “okrutnosti” u SAD krajem 18. i početkom 19. vijeka je odobravalo i opravdavalo nasilje od strane države. U Masačusetskom “habeas corpus” iz 1841. se kaže da osuđeni kriminalac može biti mučen ako je kriv, ali „mučenje ne smije biti varvarsko ili nehumano“.²⁸ Pitanje ljudskih prava i sloboda steklo je jasnu geopolitičku komponentu, a poslednjih decenija sve češće postaje izgovor za političko-ekonomske i vojne konflikte. U poslednje dvije decenije ustalio se izraz „humanitarna intervencija“, što podrazumijeva miješanje spolja u neki unutardržavni konflikt u cilju “zaštite ljudskih prava”. U politici vodećih sila, na vrlo složen način su isprepletani i normativni i praktični motivi, vezani za osiguranje svojih nacionalnih političkih ekonomskih interesa.

26 SAD su nakon 11.9.2001. sistemski sprovodili torturu, držeći zarobljene islamiste u vojnoj bazi Gvantanamo na Kubi, ali i u tajnim zatvorima u Rumuniji i Poljskoj, što je bila tema medijskih skandala.

27 “Posebno su u SAD i Izraelu programi torture povezani sa izgovorom nacionalne bezbjednosti. U slučajevima narušenih država, kao što su Irak ili Ukrajina, izlivi nasilja su povezani sa razdvajanjem države od njenih društvenih obaveza, uključujući i one da zaštiti živote, prava i slobode građana, i sa geopolitičkim interesima trećih strana. U Ukrajini je sprovedena namerna nacifikacija i revizionizam, kako bi se u društvu stvorila klima rusofobije i slijedile zakonodavne aktivnosti u zemlji, koje jedino idu na ruku Vašingtonu“ – više na: https://www.geopolitica.ru/sr/article/geopolitika-muchenja_stranici_pristupljeno_dana_12.2.2019.

28 “Konvencija protiv nasilja iz 1984. se širi izvan definicije mučenja kao nehumanog čina i definiše ga kao nelegalno mučenje. Prema ovom tumačenju, onda, svaki čin koji je proglašen legalnim, nije mučenje. Stoga, ako vlasti imaju moć da deluju u ime nekih apstraktnih interesa nacionalne bezbednosti, mogu da muče osumnjičene, jer im to dozvoljava zakon. Odsjek za pravnu pomoć američkog Ministarstva pravde je čak, na zahtev CIA, pripremio dokument u kome se kaže da, ako će državni zaposlenik da muči zarobljene i osumnjičene za terorizam, on to mora da čini kako bi spriječio nove napade teorističke mreže al-Kaida u Sjedinjenim državama. Džordž Tenet, šef CIA od 1997. do 2004. je lično odobrio okrutne tehnike ispitivanja, uključujući i razne metode davljenja u vodi. Tenet je bio zadužen da unaprijedi, promijeni ili odbaci sve predloge u vezi sa istraživanjima koja uključuju “humane subjekte”. Najneslavniji slučajevi iz ovog programa u poslednjih par godina, jesu mučenje iračkih zatvorenika u zatvoru Abu Greb i smještanje u specijalne zatvore mnogobrojnih osumnjičenih stranaca povezanih sa Al-Kaidom, od kojih se većina i dalje nalazi u američkoj vojnoj bazi u Gvantanamu (i to na kubanskoj teritoriji, koju su SAD okupirale 1959.)“ (Foley, 2003; Geopolitika mučenja <https://www.vesti.rs/Politika/Geopolitika-mucenja.html>, stranici pristupljeno dana 12.2.2019.)

Nakon 11. septembra 2001. humanitarne intervencije poprimaju formu rata protiv terorizma koji direktno dovodi u pitanje suverenitet²⁹ tzv. “odmetničkih država”. Rangirajući druge države prema njihovoj “spremnosti za poštovanjem ljudskih prava i vjerskih sloboda”, SAD³⁰ su često i unilateralno (jednostrano) intervenisala u lokalne konflikte primjenjujući američke zakone eksteritorijalno na području drugih država. Mediji imaju ključnu ulogu u promovisanju ljudskih prava i izgradnji društva tolerancije i zato je potrebno unapređivati njihov rad. Različitost mišljenja zasniva se na toleranciji.

Ono što uopšteno karakteriše međuetničke i međuvjerske sukobe, kako Bliskog istoka tako i prostora Jugoistočne Evrope jeste problem “mržnje malih razlika”. Jer, što je bliskost (jezička, genetska, etnička, kulturna) veća – to je animozitet i sukob među takvim zajednicama jači. Kao karakteristične primjere možemo navesti prostor Palestine, Ukrajine, Balkana. Ove male razlike (jezičke, vjerske, karakterne, kulturne) se iz geopolitičkih centara moći namjerno i ciljano produbljuju. Po obrazcu “zavadi pa vladaj”. Stvaraju se krizna žarišta koje potom geopolitički centri mire i šire ekonomske i političke reforme, namećući nove kulturne obrazce i željeni korpus ljudskih prava.

3. Zaključna razmatranja

Masovni mediji, u prvom redu internet i televizija igraju jednu od ključnih sredstava u procesu nove geopolitičke prekompozicije u novom milenijumu. Druga decenija novog milenijuma donijela je zaoštavanje medijskog diskursa na globalnom nivou. Savremena dešavanja na Bliskom istoku i Evropi navode na razmišljanje: u kojoj mjeri su ona rezultat spontanih procesa, a u kojoj mjeri su vještački izazvani sa strane? U toku je geopolitička borba, u kojoj se radi ostvarivanja određenih političkih i ekonomskih interesa, prema ciljanim državama koriste različita sredstva po modelu “kontrolisanog haosa”. Korpus ljudski prava se široko koristio i koristi u cilju ostvarivanja željenih geopolitičkih interesa. U te svrhe se koriste masovni mediji, ekonomske sankcije, hibridni rat, humanitarne vojne intervencije. Suđenje za kršenje ljudskih prava od Nirnberga do Haga, daje osnova i za optužbe da

29 CIA je 2003. kidnapovala Milanskog imama, Abu Omara, i prevezla ga u Egipat. Svještenik Abu Omar je mučen zbog navodnih veza sa islamistima. Nakon protesta javnosti, italijanski sudovi su optužili preko 26 agenata CIA i mnoge druge zbog ovog događaja i međunarodnog skandala. – više na: <http://www.watchingamerica.com/>, stranici pristupljeno 27.3.2019.

30 “SAD ne smeta da proklamuje neke svoje posebne nacionalne i državne interese i da jednostavno zaobidu međunarodne pravne norme uopšte. Na jednoj konferenciji u Bratislavi, krajem aprila 2000. američki predstavnik je na samitu NATO-a i novih kandidata za članstvo u NATO rekao: „Tamo gdje međunarodno pravo stoji na putu ostvarivanja interesa NATO-a i interesa SAD, treba ga ukloniti.“ – više u Jovanović, Ž. <https://rs-lat.sputniknews.com/intervju/Zivadina-Jovanovic>, stranici pristupljeno 27.5.2019.

se međunarodni sudovi zloupotrebljavaju u cilju selektivnog odabira žrtava i okrivljenih u skladu sa određenom politikom. Primjeri kršenja ljudskih prava u Ruandi, Argentini i na prostoru bivše Jugoslavije, daju osnova za takve kritike. Čest je i obrazac: dopustiti kršenje prava, a onda se pozvati na stvorenu faktičku situaciju kao pravni osnov za intervenciju. Za njih pak nužno trebaju podršku javnosti, i zato u medije lansiraju određenu propagandu koja opravdava takva djelovanja.

Literatura

- Aydin, C. (2007) *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*. New York: Columbia University Press.
- Chomsky, N. (2006) *Imperijalne težnje*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Čehulić, L. (2010) *Euroatlantizam*. FPZ: Zagreb.
- Degan, V. Đ. (2000) *Međunarodno pravo*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Engdahl, F. W. (2009) *Full Spectrum Dominance: Totalitarian Democracy in the New World Order*. Edition.Engdahl.
- Foley, C. (2003) *Combating torture*. London: Human Rights Centre. University of Essex.
- Hironaka, A. (2009) *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kos-Stanišić, L. (2000) Vojne komponente američke vanjske politike. *Polemos*, 3(1), str. 111-140.
- Kyril, D., Gokay, B., Waller, M. (2014) *Kosovo: the Politics of Delusion*. New York: Routledge.
- Kovačević, F. (2005) *Teoretičari klasične geopolitike*. Podgorica: CGO.
- Nation, R. C. (2003) *War in the Balkans, 1991-2002*. US: Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Šćekić, R. (2019) *Mediji i geopolitika*. Nikšić: Medijska kultura.
- Tadić, M. (2002) *Osnove međunarodne propagande*. Beograd: BINA.

Internet izvori:

- Geopolitika mučenja, <https://www.vesti.rs/Politika/Geopolitika-mucenja.html>, stranici pristupljeno dana 12.2.2019.
- Goldsmith, J. (2018) The ‘deep state’ is real. But are its leaks against Trump justified? *The Guardian*. – dostupno na: <https://www.theguardian.com/com->

- mentisfree/2018/apr/22/leaks-trump-deep-state-fbi-cia-michael-flynn, stranici pristupljeno 12.5.2019.
- <https://rs-lat.sputniknews.com/sto-godina-sankcija-protiv-rusije>, stranici pristupljeno 23.4.2019.
 - <https://www.b92.net/info/vesti/index.php>, stranici pristupljeno 25.5.2019.
 - <https://www.cdm.me/>, stranici pristupljeno 22.5.2019.
 - <http://www.ceopom-istina.rs/>, stranici pristupljeno 12.5.2019.
 - <https://www.ekspres.net/istorija/pola-veka-od-praskog-proleca>, stranici pristupljeno 20.5.2019.
 - <https://www.ekspres.net/uncategorized/duboka-drzava>, stranici pristupljeno 12.5.2019.
 - <https://www.geopolitika.news/analize/>, stranici pristupljeno 20.4.2019.
 - <https://www.geopolitica.ru/sr/agenda/nashe-pravo-ljudska-prava-i-rusija>, stranici pristupljeno 25.5.2019.
 - <https://www.geopolitica.ru/sr/article/geopolitika-muchenja>, stranici pristupljeno dana 12.2.2019.
 - <https://www.geopolitica.ru/sr/article/oksimoron-un-saudijska-arabija-i-savet-za-ljudska-prava-un>
 - <http://www.newamericancentury.org/>, stranici pristupljeno 12.2.2019.
 - <https://www.reuters.com/article/us-germany-security-france-syria/top-french-officer-raps-wests-tactics-against-is-in-syria>, stranici pristupljeno 22.5.2019.
 - <http://www.watchingamerica.com/> stranici pristupljeno 27.3.2019.
 - Jovanović, Ž. <https://rs-lat.sputniknews.com/intervju/Zivadin-Jovanovic>, stranici pristupljeno 27.5.2019.
 - Lofgren, M. (2014) Essay: Anatomy of the Deep State. Bill Moyers.com. Retrieved 2018. – dostupno na: <https://billmoyers.com/2014/02/21/anatomy-of-the-deep-state/>
 - Miho, M. (2019, 5.april) Kako je Društvo naroda odbacilo jednakost rasa 1919, *Nedeljnik* – dostupno na: <https://www.nedeljnik.rs/kako-je-drustvo-naroda-odbacilo-jednakost-rasa-1919/>
 - Munich Security Conference (2017) Munich Security Report. Minhen – dostupno na: <https://www.securityconference.de/debatte/munich-security-report/>, stranici pristupljeno 26.5.2019.
 - NATO (2014) Встреча на высшем уровне 1990 года: поворотный момент в отношениях между Востоком и Западом. – dostupno na: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_116133.htm?selectedLocale=ru, stranici pristupljeno 11.6.2019.

- Polović, J. (2017) Etički aspekti Američkog intervencionalizma, *Geopolitika.news* – dostupno na: <http://geopolitika.news/analize/>, stranici pristupljeno 25.4.2019.
- Polović, J. (2017) Ljudska prava kao formalni temelj intervenističkih politika. *Geopolitika.news* – dostupno na: <https://www.geopolitika.news/>, stranici pristupljeno 12.5.2019.
- Sudar svetova – dostupno na: <https://www.vesti.rs/>, stranici pristupljeno 17.4.2019.

Radenko ŠĆEKIĆ, PhD
Historical institute, University of Montenegro
Senior research associate

USE OF HUMAN RIGHTS FOR GEOPOLITICAL PURPOSES

The Human Rights corpus has been widely used and is used to pursue the desired geopolitical interests. Mass media, economic sanctions, hybrid war, humanitarian military interventions are used for these purposes. In this context, the protection of human rights becomes the formal basis of interventionism, which shapes political opportunities in many countries. Through the media promoting universal norms of human rights and freedoms and placing a targeted focus on those who do not adhere to them, the ground for potential political and military action was being prepared through the mass media. Geopolitical changes and the Great Powers, in accordance with their particular interests, influence the use of human rights as a pretext for interventions in other countries. Such interventions are often contrary to international law and the UN Charter.

Key words: *human rights, geopolitics, media, humanitarian interventions, international law*

*dr Vedad GURDA, vanredni profesor**
Pravni fakultet, Univerzitet u Tuzli

Pregledni naučni rad
UDK: 343.2/.7:343.91-053.6(4)
Primljeno:19.5.2020.
Prihvaćeno:17.6.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.6>

EVROPSKI INSTRUMENTI I STANDARDI U OBLASTI MALOLJETNIČKOG KRIVIČNOG PRAVOSUĐA

Cilj ovog rada bio je ponuditi kraći pregled supranacionalnih standarda postupanja sa maloljetnicima u sukobu sa zakonom sadržanim u pojedinim dokumentima Vijeća Evrope i Evropske unije, te u odlukama Evropskog suda za ljudska prava. S tim u vezi, dat je prikaz najznačajnijih standarda sadržanih u Evropskim pravilima o sankcijama i mjerama izrečenim maloljetnim učiniteljima krivičnih djela (Rec (2008) 11) i Smjernicama o pravosuđu prilagođenom djeci (2010) Vijeća Evrope, te Direktivi EU 2016/800 o procesnim garancijama za djecu koja su osumnjičena ili optužena u krivičnim postupcima. Zaključno je konstatovano kako su regionalna zakonodavstva iz predmetne oblasti u značajnom obimu usklađena sa navedenim dokumentima, ali je i ukazano na pojedine standarde koje bi de lege ferenda trebalo impregnirati u regionalne zakone iz oblasti maloljetničkog krivičnog pravosuđa.

Ključne riječi: maloljetni učinitelji, evropski standardi, prava djece i maloljetnika.

1. Uvod

S obzirom da maloljetnici predstavljaju kategoriju mladih i nedoraslih osoba koje se nalaze u procesu intenzivnog psihofizičkog i socijalnog rasta i sazrijevanja, oni u mnogim oblastima prava uživaju specifični status, pa tako i u oblasti krivičnog

* e-mail: vedad.gurda@untz.ba

prava. Potreba za posebnim načinom tretiranja ove kategorije učinitelja prepoznata je i na internacionalnom nivou te je u okviru Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: UN) kreiran specifičan pravni instrumentarij posvećen maloljetnicima u sukobu sa zakonom. Plodonosnu prekretnicu u razvoju prava maloljetnika (djece) u sukobu sa zakonom predstavlja razdoblje 80-ih i 90-ih godina prošlog vijeka kada je došlo do usvajanja *Standardnih minimalnih pravila UN za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila)* (1985) te posebno *Konvencije UN-a o pravima djeteta* (1989). Nakon toga su usvojena i *Pravila UN-a za zaštitu maloljetnika lišenih slobode (Havanska pravila)* (1990), *Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijad-ske smjernice)* (1990) kao i *Smjernice UN-a za djelovanje prema djeci u sistemu krivičnog pravosuđa (Bečke smjernice)* (1997). Navedenim instrumentima definirani su različiti međunarodni standardi u oblasti materijalnog, procesnog i izvršnog maloljetničkog krivičnog prava, dok su istim po najmanje bile obuhvaćene viktimo-loške perspektive krivičnopravnog statusa maloljetnika. Taj nedostatak je otklonjen 2005. godine usvajanjem *Smjernica UN-a o pravosuđu u predmetima koji uključuju djecu kao žrtve i svjedoke krivičnih djela* (2005).

Od svih pobrojanih dokumenata *Konvencija o pravima djeteta* (u daljem tekstu: Konvencija) je svakako najznačajnija, ne samo zbog toga što definira sveukupni pravni status djeteta (uključujući i slučajeve djece koja su učinila krivično djelo), već i stoga što predstavlja jedini obavezujući instrument za zemlje potpisnice, za razliku od ostalih dokumenta tipa pravila ili smjernica, koji čine tzv. *soft law*, a koji formalnopravno nisu obavezujući. Njome su obuhvaćene sve kategorije ljudskih prava kao što su građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna, a što je predstavljalo svojevrsni novum u oblasti međunarodnih ugovora o ljudskim pravima u vrijeme kada je donošena (Simović i dr., 2013: 42). Zbog tako širokog i sveobuhvatnog pristupa kao i zbog njene obligatornosti, Konvencija je bila i ostala najznačajniji dokument i vrhovni autoritet u oblasti međunarodnog prava o pravima djeteta. Istovremeno, ona spada u red međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima sa najviše ratifikacija, koji je ratificiralo oko 200 država (Liefwaard, Doek, 2015: 1), te se može konstatirati da je to jedan od onih instrumenata koji je doživio gotovo univerzalnu ratifikaciju. Nakon što je Somalija 2015. godine ratificirala Konvenciju,¹ Sjedinjene Američke Države su ostale jedina država na svijetu koja to nije učinila.²

1 Vidi: https://www.huffpost.com/entry/children-migrants-rights_b_8271874 (pristup: 30.03.2020.)

2 Značaj i sadržajni potencijali Konvencije dodatno su upotpunjeni tokom XXI vijeka kada je usvojeno nekoliko njenih dopunskih fakultativnih protokola i to: *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o učešću djece u oružanim sukobima iz 2000.*, *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji iz 2000.*, te *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na postupak po predstavkama iz 2017. godine*.

Sve države članice koje su ratificirale Konvenciju i njene protokole imaju obavezu da usklade svoje zakonodavstvo te poduzimaju odgovarajuće mjere u cilju učinkovite zaštite i osiguranja prava koja su garantovana predmetnom Konvencijom. Kao instrument provjere napretka u implementaciji prava djeteta Konvencijom je previđena obaveza svih država da *Komitetu za prava djeteta* periodično dostavljaju izvještaje o stanju dječijih prava u nekoj državi (Bećiraj, Bakrač, 2014: 91). Nakon što razmotri dostavljeni izvještaj, Komitet donosi zaključna razmatranja o stanju ljudskih prava predviđenih Konvencijom u državi potpisnici te istoj upućuje određene preporuke za unapređenje prava djeteta. Dodatno, *Fakultativnim protokolom koji se odnosi na postupak po predstavkama* iz 2017. godine kreiran je novi mehanizam obraćanja Komitetu. Naime, odredbama člana 5 Protokola predviđena je mogućnost ulaganja podnesaka (predstavki) Komitetu od strane pojedinca ili grupe pojedinaca pod nadležnosti države potpisnice, koji tvrde da su žrtve te države potpisnice jer je povrijedila neko od prava propisanih Konvencijom ili nekim od druga dva fakultativna protokola. Na temelju takvog podneska Komitet će sprovesti odgovarajuću istragu te odrediti određene zaštitne mjere i preporuke (čl. 4 i 10). Zaključno treba istaći kako Komitet predstavlja i vrhovni autoritet u interpretaciji odredbi Konvencije, koju vrši kako kroz prethodno dvije opisane procedure, tako i kroz usvajanje *Generalnih komentara* na pojedine odredbe Konvencije. Do danas je usvojeno više takvih komentara od kojih su za oblast maloljetničkog krivičnog prava najznačajniji *Generalni komentar br. 10 o pravima djece u sistemu maloljetničkog pravosuđa* iz 2007. godine i *Generalni komentar br. 12 o pravu djeteta da budu saslušano* iz 2009. godine i *Generalni komentar br. 24 o pravima djece u sistemu pravosuđa za djecu* iz 2019. godine.

Na kraju, ono što posebno treba naglasiti jeste da je usvajanja Konvencije i ostalih pobrojanih instrumenata pokrenulo i val kreiranja regionalnih dokumenata iz oblasti prava djeteta, pa je tako po uzoru na Konvenciju već 1990. godine donesena *Afrička povelja o pravima i dobrobiti djeteta* (Vandenhole, 2016: 29-31). S druge strane, sa sličnim aktivnostima na tlu evropskog kontinenta krenulo se još i ranije, jer je usvajanje *Pekinskih pravila* predstavljalo svojevrsni poticaj Vijeću Evrope da 1987. godine donese *Preporuku (R (1987) 20) o društvenim reakcijama na prestupništvo maloljetnika iz 1987. godine*, koja predstavlja prvi dokument ove regionalne organizacije posvećen postupanju sa maloljetnicima u sukobu sa zakonom (Rap, 2015: 42). Dodatno, nekoliko godina nakon usvajanja Konvencije u okviru Vijeća Evrope donesena je i *Evropska konvencija o ostvarivanju dječijih prava* (1996.). Predmet istraživanja ovog rada predstavljaju upravo regionalni instrumenti i u njima sadržani standardi postupanja sa maloljetnima učiniteljima krivičnih djela na tlu evropskog kontinenta doneseni od strane Vijeća Evrope i Evropske Unije. Prethodni kratki prikaz nastanka međunarodnih dokumenata iz predmetne oblasti ljudskih prava imao je poslužiti kao svojevrsni uvod stoga što

spomenuti međunarodni dokumenti predstavljaju platformu na kojoj se je razvijao i evropski sistem prava djece (maloljetnika) u sukobu sa zakonom.

2. Instrumenti i standardi postupanja sa maloljetnicima u sukobu sa zakonom Vijeća Evrope

Počevši od druge polovine prošlog vijeka pa do danas u okviru Vijeća Evrope kreirana je izuzetno bogata paleta dokumenata koji uspostavljaju određene standarde postupanja u oblasti maloljetničkog (krivičnog) pravosuđa i prevenciranja maloljetničkog prestupništva. To su sljedeći dokumenti:

- *Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950.*
- *Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja iz 2007. godine*, kao i mnoštvo instrumenata koji pripadaju kategoriji tzv. mekih izvora prava (*soft law*), kao što su:
- *Preporuka (R (1987) 20) o društvenim reakcijama na prestupništvo maloljetnika iz 1987. godine*
- *Preporuka (R (1988) 6) o društvenim reakcijama na prestupništvo mladih iz migrantskih porodica iz 1988. godine*
- *Preporuka (R (1993) 2) o socijalno-medicinskim aspektima zlostavljanja djece iz 1993. godine*
- *Preporuka (R (2003) 20) o razmatranju novih načina djelovanja na području maloljetničkog prestupništva i uloge maloljetničkog pravosuđa iz 2003. godine*
- *Preporuka (R(2005)5) o pravima djece koja žive u ustanovama iz 2005. godine*
- *Rezolucija Parlamentarne Skupštine (1530) „Djeca žrtve: suzbijanje svih oblika nasilja, izrabljivanja i zloupotreba“ iz 2007. godine*
- *Preporuka (Rec (2008) 11) o Evropskim pravilima o sankcijama i mjerama izrečenim maloljetnim učiniteljima krivičnih djela iz 2008. godine*
- *Smjernice o pravosuđu prilagođenom djeci iz 2010. godine*
- *Rezolucija Parlamentarne Skupštine (1796) „Mladi učinitelji: socijalne mjere, edukacija i rehabilitacija“ iz 2011. godine, te*
- *Rezolucija Parlamentarne Skupštine (13511) „Maloljetničko pravosuđe prilagođeno djeci: od retorike do stvarnosti“ iz 2014. godine.*

Premda konvencije predstavljaju *hard law* i imaju mnogo veći pravni značaj u odnosu na preporuke, smjernice i rezolucije kao instrumente „mekog prava“, u daljem tekstu se spomenute konvencije neće šire eksplicirati. To iz razloga što EKLJP ne predstavlja instrument kojim se isključivo uređuje pravni status maloljetnika u sukobu sa zakonom, već je riječ o instrumentu općeg karaktera kojim se

definiraju fundamentalna prava i slobode svih ljudi.³ S druge strane, *Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja iz 2007. godine* uređuje tek jedan manji segment viktimološkog statusa maloljetnika te iz tog razloga ni ona neće biti bliže analizirana.⁴ Osim toga, zbog ograničenosti prostora neće se razmatrati niti svi navedeni instrumenti koji spadaju u kategoriju *soft law*, već nekoliko instrumenata koji su usvojeni u skorije vrijeme.

2.1. *Evropska pravila o sankcijama i mjerama izrečenim maloljetnim učiniteljima krivičnih djela*

Evropska pravila o sankcijama i mjerama izrečenim maloljetnim učiniteljima krivičnih djela (u daljem tekstu: *Evropska pravila za maloljetnike*) predstavljaju jako opsežan dokument usvojen 5. novembra 2008. godine od strane Komiteta Ministara Vijeća Evrope kojim se definiraju odgovarajući standardi izricanja i izvršenja sankcija i mjera prema maloljetnim učiniteljima, kao i kada je to primjereno prema mlađim punoljetnim učiniteljima, bilo da je riječ o sankcijama i mjerama koje se izvršavaju u zajednici ili o sankcijama koje uključuju lišenje slobode. Sa izradom ovog dokumenta u okviru Vijeća Evrope krenulo se 2006. godine odmah nakon usvajanja *Evropskih zatvorskih pravila*, no on je sveobuhvatniji od *Evropskih zatvorskih pravila*, jer obuhvata sve oblike lišavanja slobode maloljetnika, kao što su pritvor, pritvor u (zatvorenim) ustanovama socijalnog staranja, maloljetnički zatvor te smještaj u psihijatrijske ustanove za maloljetnike (Dunkel, 2009: 34-35). U stvari, *Evropskim pravilima za maloljetnike* su se nastojali adaptirati te djelimično unaprijediti standardi sadržani u *Evropskim zatvorskim pravilima*, ali i *Evropskim pravilima (R(1992)16) o sankcijama i mjerama u zajednici* iz 1992. godine, kada se primjenjuju prema maloljetnicima u sukobu sa zakonom (Chapman i dr., 2015: 6). Štaviše, u preambuli *Evropskih pravila za maloljetnike* se naglašava da se prema njima mogu primjenjivati i ova dva dokumenta pod uvjetom da je njihova primjena u interesu maloljetnika te ukoliko njihove odredbe nisu u suprotnosti sa *Evropskim pravilima za maloljetnike*. S tim u vezi, može se zaključiti da *Evropska pravila za maloljetnike*

3 Ipak, *Evropski sud za ljudska prava* kao vrhovni tumač *Konvencije* donio je mnoštvo odluka vezanih za status djece (maloljetnika) uključujući i djecu u sukobu sa zakonom te će neke od njih biti spomenute u ovom radu.

4 Osim ove dvije konvencije u okrilju Vijeća Evrope doneseno je još nekoliko konvencija iz oblasti prava djeteta, poput *Evropske konvencije o ostvarivanju dječijih prava* iz 1996. godine, *Konvencije o kontaktima sa djecom* iz 2003. godine i *Konvencije o usvojenju djece (revidirana)* iz 2008. godine, no predmetni instrumenti neće biti bliže razmatrani jer tretiraju isključivo prava djeteta iz oblasti porodičnog prava (Hrabar, 2013: 71).

predstavljaju *lex specialis* propise u odnosu na druga dva instrumenta koji predstavljaju propise *lex generalis* karaktera (Škulić, 2011:222).

U skladu sa odredbama Evropskih pravila za maloljetnike⁵ maloljetnim učiniteljem se smatra osoba koja nije navršila 18 godina a za koju se sumnja ili za koju je utvrđeno da je učinila djelo, dok se mlađim punoljetnim učiniteljem smatra osoba između 18 i 21 godine za koju se sumnja ili za koju je utvrđeno da je učinila djelo te na koju se primjenjuju ova pravila. Pod učiniteljima se misli kako na učinitelje krivičnih djela, odnosno one koji krše odredbe krivičnog zakona tako i na učinitelje drugih vrsta delikata povodom kojih postupa sud ili neki drugi pravosudni ili upravni organ (pravilo 21.).

Evropska pravila su podjeljena na više poglavlja kojima su definirana: a) osnovna načela (1-20), b) sankcije i mjere u zajednici (23-48), c) lišavanje slobode (49-119), d) pravna pomoć i savjetovanje (120), e) procedure prigovaranja, monitoring i inspeksijski nadzor (121-126), f) osoblje nadležno za izvršenje sankcija i mjera prema maloljetnicima (127-134) te g) evaluacija, istraživanje i rad sa medijima i javnim mjenjem (135-141). Zbog ograničenosti prostora u tekstu koji slijedi dat će se kratki prikaz osnovnih načela vezanih za izricanje i izvršenje maloljetničkih mjera i sankcija kojima bi se trebali rukovoditi zakonodavci u državama članicama Vijeća Evrope prilikom kreiranja nacionalnog maloljetničkog krivičnog zakonodavstva.

S tim u vezi, Evropska pravila proklamiraju načelo *poštivanja ljudskih prava* maloljetnih učinitelja kojima su izrečene sankcije ili mjere, kao i *načelo zakonitosti*, shodno kojem sankcije ili mjere koje se mogu izreći maloljetnicima, kao i način njihovog izvršenja, trebaju biti uređeni zakonom, a na temelju načela društvene integracije i obrazovanja, te prevencije ponavljanja učinjenja krivičnog djela. Također, ona predviđaju da sankcije i mjere mogu izricati sudovi ili neki drugi organi određeni zakonom, no svojevrsni novitet koji donose Pravila u odnosu na ostale međunarodne dokumente jeste zahtjev da odluke o izricanju sankcija i mjera donesene od strane vanskudskih organa podliježu brzom preispitivanju od strane suda (*načelo sudskog preispitivanja odluka*) (1-3). Sljedeće načelo jeste da minimalna dob potrebna za izricanje sankcija ili mjera kao rezultat učinjenja krivičnog djela ne smije biti preniska i utvrđuje se zakonom.⁶ Dodatno, Evropskim pravili-

5 Bez obzira što je riječ o pravno neobavezujućem dokumentu ESLJP se je u nekim svojim odlukama referirao na Evropska pravila za maloljetnike u procesu interpretacije pojedinih odredbi EKLJP, kao, primjera radi, u predmetu *Blokhin v. Russia* (no. 47152/06), 2016, par. 79 i *Bouyid v. Belgium* (no. 23380/09), 2015.

6 Insistirajući na primjeni načela zakonitosti kod utvrđivanja minimalnog uzrasta za izricanje sankcija i mjera, odnosno za nastupanje krivične odgovornosti maloljetnika, Evropska pravila čine iskorak po tom pitanju u odnosu na Pekinška pravila i druge dokumente UN. Međutim, ne određujući minimalni uzrast u kvantitativnom smislu one svakako zaostaju za *Komitetom UN-a za prava*

ma se proklamira princip da će se izricanje i izvršenje sankcija ili mjera zasnivati na najboljem interesu maloljetnih učinitelja i da treba biti ograničeno težinom krivičnog djela (*načelo srazmjernosti*), uz uzimanje u obzir njihovog uzrasta, tjelesnog i duševnog blagostanja, razvoja, mogućnosti i ličnih okolnosti (*načelo individualizacije*), koje se, kada je to neophodno, utvrđuju na osnovu psiholoških, psihijatrijskih ili socijalnih izvještaja. Također se proklamira i princip da organi nadležni za izvršenje mjera i sankcija moraju imati dovoljan stepen diskrecionih ovlaštenja kako bi izvršenje prilagodili okolnostima svakog konkretnog slučaja, kao i princip da sankcije ili mjere neće djelovati ponižavajuće niti degradirati maloljetnike kojima su izrečene (*zabrana nehumanog i ponižavajućeg postupanja*), ali i principi da se sankcije ili mjere ne smiju primjenjivati na način koji naglašava njihov prinudni karakter ili predstavlja pretjeran rizik od fizičke ili duševne povrede te da će se sankcije ili mjere izvršavati bez nepotrebnog odgađanja i samo u mjeri i periodu koji je krajnje neophodan (*načelo minimalne intervencije*) (4-9).

Evropska pravila naglašavaju standard koji je sadržan u Konvenciji o pravima djeteta, Pekinškim pravilima, te Preporuci Vijeća Evrope o razmatranju novih načina djelovanja na području maloljetničkog prestupništva i uloge maloljetničkog pravosuđa (Dunkel, 2009: 40) da lišavanje slobode maloljetnika treba predstavljati krajnju mjeru (*last resort*) i da se treba određivati i izvršavati u najkraćem mogućem trajanju te da se posebni naponi moraju poduzeti kako bi se izbjegalo određivanje pritvora.⁷ Također, ona sadrže i dobro poznato načelo međunarodnog prava o ljudskim pravima o zabrani diskriminacije, a koje u ovom kontekstu podrazumijeva da će se sankcije ili mjere izricati i izvršavati bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, seksualna orijentacija, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa pojedinom nacionalnom manjinom, imovinom, rođenjem ili drugim statusom. Na kraju, njima se naglašava da će se u svim fazama postupanja prema maloljetnicima podsticati primjena posredovanja (medijacije) ili drugih

djeteta, koji je u svom *Generalnom komentaru Konvencije o pravima djeteta br. 10* iz 2007. godine zauzeo stajalište da minimalna starosna granica krivične odgovornosti ispod 12 godina nije međunarodno prihvatljiva (Cipriani, 2016: 58), a u *Generalnom komentaru br. 24* iz 2019. godine, koji je zamjenio ovaj iz 2007., pozvao države članice da kao minimalnu granicu sposobnosti za kršenje krivičnog zakona odrede dob od 14 godina.

- 7 Standard da se lišenje slobode maloljetnika ima primjenjivati kao krajnje sredstvo i u što kraćem trajanju treba se primjenjivati kako prilikom izricanja krivičnih sankcija, tako i prilikom određivanja pojedinih mjera, poput procesne mjere pritvora. Zahtjev da se pritvor kao i drugi oblici lišenja slobode prema maloljetniku imaju koristiti kao krajnje sredstvo i u što kraćem trajanja prihvaćen je i u praksi ESLJP u predmetima *Korneykova v Ukraine* (no. 39884/05), 2012, par. 41-48 i *J. M. v. Denmark* (no. 34421/09), 2012, par. 63. Dodatno, princip da se moraju poduzeti posebni naponi kako bi se izbjegalo određivanje pritvora zasigurno da podrazumijeva i obavezu vlasti da razmotre primjenu alternativa pritvoru prije suđenja maloljetniku, a koju obavezu naglašava i ESLJP u predmetu *Güveç v. Turkey* (no. 70337/01), 2009., par. 108.

mjera restorativne pravde (10-12). Ovakav zahtjev je sasvim razložen imajući u vidu da su se ideje restorativne pravde kao univerzalno prihvaćene savremene alternative krivičnom postupku prvobitno počele razvijati upravo u oblasti postupanja sa maloljetnicima u sukobu sa zakonom.

Daljni principi koje propisuju Evropska pravila jesu da svaki pravosudni sistem koji se bavi postupanjem sa maloljetnicima mora osigurati njihovo djelotvorno učestvovanje u postupku u vezi s izricanjem i izvršenjem sankcija ili mjera te da maloljetnici ne smiju imati manja zakonska prava i procesne garancije od onih koje imaju punoljetni učinitelji po općim pravilima krivičnog postupka. Nadalje, proklamira se i princip da svaki pravosudni sistem koji se bavi postupanjem sa maloljetnicima treba posvetiti dužnu pažnju pravima i dužnostima roditelja i zakonskih staratelja te će ih u najvećoj mogućoj mjeri uključiti u postupak i izvršenje sankcija i mjera, izuzev ako to nije u najboljem interesu maloljetnika, kao i da članovi maloljetnikove šire porodice i zajednice, također, mogu biti povezani s postupcima kada je to primjereno. Na kraju, svaki pravosudni sistem koji se bavi postupanjem sa maloljetnicima mora slijediti multidisciplinarni i multiagencijski pristup i biti integrisan sa širim društvenim inicijativama za maloljetnike, kako bi se osigurao holistički pristup i kontinuitet brige i staranja za takve maloljetnike (*načelo uključenosti zajednice i neprekidne brige i staranja*) (13-15).

Izuzetno važna načela koja se naglašavaju i Evropskim pravilima jesu da će maloljetnikovo pravo na privatnost biti u potpunosti poštovano u svim fazama postupka te da identitet maloljetnika i povjerljive informacije o njima i njihovim porodicama neće biti dostupne nikome ko nije zakonski ovlašten za dobijanje takve informacije,⁸ kao i načelo da se mlađi punoljetnici mogu, kada je to primjereno, smatrati maloljetnicima te u skladu sa tim postupati sa njima na odgovarajući način. Također, Evropska pravila ukazuju i na značaj osoblja koje radi sa maloljetnicima te inauguriraju princip da njihovo zapošljavanje, obuka i uvjeti rada moraju osigurati da te osobe mogu pružiti odgovarajuću brigu maloljetnicima, ali im služiti i kao pozitivan uzor. Dodatno, naglašava se kako je nužno obezbjediti dovoljno sredstava i osoblja kako bi se osiguralo da intervencije u život maloljetnika imaju smisla te da nedostatak sredstava ne može nikada opravdati kršenje ljudskih prava maloljetnika.⁹ Na kraju, posljednji bazični princip na kojem počivaju

8 ESLJP je u predmetima *V. v. United Kingdom (no. 24724/94) 1999* i *T. v. United Kingdom (no. 24888/94) 1999*, između ostalog, raspravljao i o pravu na privatnost maloljetnika te je našao da je maloljetnim apelantima povrijeđeno navedeno pravo stoga što su procesuirani pred sudom opće nadležnosti u krivičnom postupku koji je bio otvoren za javnost.

9 Princip da nedostatak sredstava ne može nikada opravdati kršenje ljudskih prava maloljetnika predstavlja svojevrsnu ekstenziju standarda sadržanog u Evropskim zatvorskim pravilima da “nedostatak sredstava ne opravdava uvjete u zatvorima koji znače kršenje ljudskih prava” (čl. 4.), a koji je potvrdio i ESLJP u predmetu *Orchowski v. Poland (no. 17885/04), 2009, par. 153*.

Evropska pravila jeste princip da izvršenje bilo koje od sankcija ili mjera treba biti podvrgnuto redovnim državnim inspekcijama i nezavisnom nadzoru (16-20).

2.2. Smjernice o pravosuđu prilagođenom djeci

Smjernice o pravosuđu prilagođenom djeci (u daljem tekstu: *Smjernice*) predstavljaju regionalni, supranacionalni instrument zaštite dječijih prava koji je 10. novembra 2010. godine usvojio Komitet Ministara Vijeća Evrope. Aktivnosti na izradi ovog dokumenta otpočele su 2007. godine kada su evropski ministri pravde usvojili *Rezoluciju br. 2 o pravosuđu prilagođenom djeci*¹⁰ te zadužili nadležna tijela Vijeća Evrope da pripreme Evropske smjernice o pravosuđu prilagođenom djeci. U pripremi Smjernica učestvovalo je 17 eksperata, uključujući sudije, advokate, tužitelje, akademske radnike, psihologe, policijske službenike, socijalne radnike, predstavnike vlada država članica te predstavnike najznačajnijih nevladinih i međuvladinih organizacija iz oblasti prava djeteta (Liefwaard, Kilkelly, 2018: 60-61). Značajnu novinu u procesu kreiranja Smjernica predstavljala je činjenica da su po prvi put u procesu donošenja međunarodnog dokumenta o pravima djeteta konsultirana i sama djeca na način da je Odjel za prava djeteta Vijeća Evrope sproveo istraživanje kojim je ispitivao njihove stavove i mišljenja. Metodom slučajnog uzorka odabrano je blizu 3800 mladih ljudi iz 25 država članica Vijeća Evrope, od kojih je oko polovina bila mlađa od 15 godina i većina koja je ranije imala neki kontakt sa pravosudnim sistemom, bilo u okviru građanskog ili krivičnog postupka. Ključne teme obuhvatale su porodicu, problem povjerenja, odnosno nepovjerenja u autoritete, potrebu za poštovanjem djece i maloljetnika i važnost toga da se saslušaju mišljenja djece i mladih (Kilkelly, 2010).

Smjernice su zamišljene tako da služe kao praktično sredstvo državama članicama Vijeća Evrope da prilagode svoje sisteme maloljetničkog krivičnog pravosuđa specifičnim pravima i potrebama djece te na tom tragu postupke koji se provode pred sudovima za djecu učine više prilagođenim populaciji djece (*child friendly*) (Rap, 2015: 78). Štaviše, tokom protekle decenije one su, iako predstavljaju *soft law* instrument, polučile određene vrijedne političke, ali i pravne učinke. S tim u vezi, Smjernice su poslužile za izradu značajnih političkih akata Vijeća Evrope, poput Strategije „*Izgradnja Evrope za djecu i sa djecom*“ (2009-2011), zatim „*Strategije o pravima djeteta*“ (2012-2015), već spominjane rezolucije Parlamentarne Skupštine Vijeća Evrope „*Maloljetničko pravosuđe*

10 Council of Europe, 28th Conference of the European Ministers of Justice, Lanzarote, 26 October 2007, MJU-28 (2007) Resolution 2E.

prilagođeno djeci: od retorike do stvarnosti“ iz 2014. godine te aktuelne „*Strategije o pravima djeteta*“ (2016-2021), koja se kao i prethodno spomenuti dokumenti temelji na *child-friendly* pristupu (Liefwaard, 2016: 913).

Također, bez obzira što je riječ o pravno neobavezujućem dokumentu ESLJP se je u nekim svojim odlukama referirao na Smjernice u procesu interpretacije pojedinih odredbi Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljem tekstu: EKLJP). Tako je, primjera radi, u predmetu *Z. J. v. Lithuania* (no. 60092/12), 2014, par. 34 ESLJP naglasio da je “u slučaju skrbnništva nad djecom potrebno primjeniti načelo hitnosti što je u skladu sa Smjernicama o pravosuđu prilagođenom djeci”. Dodatno, u predmetu *M. D. and Others v. Malta* (no. 64791/10), 2012, par. 11 ESLJP je utvrdio da je u skladu sa čl. 6. stav 1. EKLJP u interesu pravde djeci (apelantima) trebalo imenovati staratelja *ad litem* ili pravnog zastupnika koji bi postupao u ime djece. ESLJP je zaključio da bi „takvo postupanje bilo u skladu sa porukom koju u ovoj oblasti promiče Vijeće Evrope te posebno da bi bilo na tragu Smjernica o pravosuđu prilagođenom djeci iz 2010. godine“. Osim toga, u pojedinim predmetima, kao što su *M. & M. v. Croatia* (no. 10161/13), 2015, par. 39 ili *Blokhin v. Russia* (no. 47152/06), 2016, par. 80 Sud je naveo Smjernice kao jedan od međunarodnih instrumenata koji čine opći referentni okvir koji koristi ESLJP. Pa premda nije jasno u kojoj mjeri su Smjernice utjecale na meritum odluke Suda u spomenutim slučajevima, prethodna konstatacija ipak ukazuje na značaj Smjernica u kreiranju pravnog okvira na temelju kojeg ESLJP razvija svoju judikaturu (*case law*) (Liefwaard, 2016: 914).

Također, značaj Smjernica ogleda se i u činjenici da su one poslužile kao jedan od kamena temeljaca i orijentira za kreiranje *Direktive EU/2016/800 o procesnim garancijama za djecu koja su osumnjičena ili optužena* iz 2016. godine (Zagorec, 2017: 292) te su države članice Evropske unije u procesu usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa ovom direktivom inkorporirale mnoge standarde *child-friendly justice* sistema u domicilne zakone.¹¹ Na kraju, pod utjecajem Smjernica u teoriji se sve više govori o *pravosuđu prilagođenom djeci* kao savremenom konceptu evropskog maloljetničkog (krivičnog) pravosuđa, odnosno o novom poželjnom modelu postupanja sa maloljetnicima u sukobu sa zakonom u pojedinim državama, poput Engleske i Velsa (Phoenix, 2018: 16).

Smjernice predstavljaju pokazatelje državama kako se trebaju ophoditi prema djeci u postupku, neovisno da li se radi o krivičnom, građanskom ili administrativnom (upravnom) postupku, s tim da treba naglasiti kako se, ipak, pretež-

11 Smjernice su poslužile i kao egzemplar za izradu *Smjernica o djelovanju u sistemu pravosuđa za djecu u Africi* koje su usvojene 2011., a koje je 2012. godine potvrdio i Afrički komitet stručnjaka za prava i dobrobit djece (Loth-Nielsen, 2015: 316, 327)

no odnose na krivične postupke. Pri tome, pod pravosuđem prilagođenom djeci podrazumijeva se cjelokupan nacionalni pravosudni sistem, koji uključuje sudove, tužilaštva, organe uprave, policijske službenike kao i svako drugo tijelo koje djeluje unutar ovog sistema (Hrabar, 2018: 6, 26). U svrhu Smjernica djeteta označava svaku osobu mlađu od 18 godina. *Osnovna načela* na kojima se treba temeljiti svaki sistem pravosuđa prilagođenog djeci jesu: a) načelo sudjelovanja, b) najboljeg interesa djeteta, c) poštivanja dostojanstva djeteta, d) zaštite od diskriminacije i e) načelo vladavine prava. Pored osnovnih načela Smjernice definiraju i *opće elemente* pravosuđa prilagođenog djeci te navode potrebu *informisanja i savjetovanja* djece i njihovih roditelja. Informisanje djece i njihovih roditelja je osnovno polazište za ostvarivanje njihovih prava, jer se niti jedno pravo u postupku ne može ostvariti bez potpunih i tačnih informacija o sadržaju i načinu ostvarivanja tog prava (Stalford, Cairns, Marshall, 2017: 208). S tim u vezi, prilikom prvog doticaja s pravosudnim ili drugim nadležnim tijelima (kao što su policija, imigracijske i obrazovne službe te službe socijalne i zdravstvene skrbi) kao i tokom tog postupka djeca i njihovi roditelji trebaju biti brzo i odgovarajuće obaviješteni o svojim pravima i instrumentima koji im stoje na raspolaganju u određenom sudskom ili vansudskom postupku, o ulozi djeteta u postupku, mehanizmima podrške i posljedicama postupka, kao i o nizu drugih relevantnih informacija vezanim za postupak (v. čl. 1-5). Sljedeći opći elemenat *child-friendly* pravosuđa jeste *zaštita privatnog i porodičnog života*, što, između ostalog, uključuje zabranu objavljivanja ličnih informacija o djetetu u javnosti, posebno u medijima, izuzev ukoliko je to u najboljem interesu djeteta,¹² kao i ograničeni pristup svim evidencijama ili ispravama koje sadrže lične i osjetljive podatke o djetetu, naročito u postupku u kojemu ono sudjeluje (v. čl. 6-10). U generalne elemente predmetnog pravosuđa Smjernice ubrajaju i *određene sigurnosne, odnosno posebne preventivne mjere* (čl. 11-13), standarde vezane za *obuku stručnjaka* (čl. 14-15), zahtjev za *multidisciplinarnim pristupom* (čl. 16-18), kao i uspostavu određenih postulata koji se odnose na *lišavanje slobode* djece (19-22).

Predmetnim dokumentom su artikulirana i izvjesna pravila pravosuđa prilagođenog djeci vezana za stadije postupanja *prije sudskog postupka*. S tim u vezi, kada je riječ o *starosnim granicama nastupanja krivične odgovornosti* prihvaćen je standard iz Evropskih pravila o sankcijama i mjerama izrečenim maloljetnim učiniteljima krivičnih djela, a shodno kojem ista ne smije biti preniska i treba biti uređena zakonom. Dodatno, kada je to u najboljem interesu djeteta tre-

12 Objelodanjivanje premeta u javnosti može biti u interesu djeteta, primjera radi, kada je riječ o otmici djeteta ili ukoliko bi izlaganje javnosti ukazalo na probleme djeteta i podstaklo različite subjekte u društvu na rješavanje tih problema (v. Vujić, Stevanović, 2015:50-51).

ba podsticati primjenu *alternativa sudskom postupku*, kao što su mirenje, izvan-sudska nagodba i drugi oblici alternativnog rješavanja sporova te se posebno potencira pravo djeteta na *obavještanje i mišljenje* o mogućnostima pribjegavanja sudskom postupku ili alternativama izvan sudskog okruženja (čl. 23-26). Također, Smjernice sadrže i izvjesne standarde vezane za *odnos djece i policije* prije pokretanja postupka, kao što su, između ostalog, zahtjev da uvijek kad policija dijete liši slobode ono treba biti obavješteno na način i na jeziku koji odgovara njegovoj dobi i nivou razumijevanja o razlogu zbog kojeg je lišeno slobode, kao i zahtjev da djeci već prilikom prvog ispitivanja treba osigurati pristup branitelju¹³ te im dati priliku za stupanje u kontakt sa roditeljima ili osobom kojoj vjeruju, kao i neke druge standarde (čl. 27-33).

Istovremeno, Smjernicama se definiraju i izvjesna pravila svojstvena pravosuđu prilagođenom djeci *tokom krivičnog postupka*. S timu vezi, proklamira se *pravo djeteta na pristup sudu i sudskom postupku* te se, *inter alia*, preporučuje uklanjanje svih prepreka za pristup sudu, kao što su troškovi postupka ili nepostojanje odvjetnika, a države članice se podstiču na preispitivanje zastarnih rokova predviđenih nacionalnim zakonodavstvima, koji zasigurno mogu limitirati mogućnosti djece da ostvare pristup sudu. Također, djeci se garantuje i *pravo na branitelja i zastupanje*,¹⁴ pri čemu, između ostalog, branitelji koji zastupaju djecu trebaju biti posebno osposobljeni i raspolagati znanjima o pravima djeteta i s tim povezanim pitanjima, ali i biti sposobni komunicirati s djecom u skladu s njihovom mogućnostima shvatanja. Djeca trebaju imati pristup besplatnoj pravnoj pomoći pod istim ili povoljnijim uvjetima nego odrasli (čl. 34-43). Jedno od osnovnih procesnih prava djeteta u postupku jeste i *pravo biti saslušan i izraziti svoje mišljenje*. Pravo biti saslušan je djetetovo pravo, a ne dužnost. Uvijek kad dijete inicira svoje saslušanje u predmetu koji ga pogađa, sudija ne smije, osim

13 Standard da maloljetnik mora imati branitelja već prilikom prvog lišenja slobode i ispitivanja od strane policije istaknut je i od strane ESLJP u predmetu *Salduz v. Turkey* (no. 36391/02), 2008, par. 55., a isti standard prihvaćen je i u predmetu *Adamkiewicz v. Poland* (no. 54729/00), 2010.

14 Osim prilikom prvog ispitivanja maloljetnik treba imati pomoć branitelja i u ostalim stadijima postupka, odnosno na glavnom pretresu ili u postupku po pravnim lijekovima te bi suđenjem maloljetniku bez prisustva branitelja bili dovedeni pod znak pitanja principi „jednakosti oružja“ i poštenog suđenja, a kakvo stajalište je zauzeo ESLJP u predmetu *Kuptsov and Kuptsova v. Russia* (no. 6110/03), 2011, par. 101-102. Naravno, titular bilo kojeg prava, pa i prava na stručnu pomoć branitelja može se odreći tog prava, s tim da je ESLJP u predmetu *Panovits v. Cyprus* (no. 4268/04), 2008, par. 68 zauzeo stajalište da osim uvjeta utvrđenih u drugim predmetima (v. *Sejdovic v. Italy* (no. 56581/00), 2006 i *Talat Tunç v. Turkey* (no. 32432/96) 2007), kada je riječ o optuženom maloljetniku, zbog njegove ranjivosti, odricanje od prava na branitelja, kao i drugih prava iz čl. 6. EKLJP, može se prihvatiti samo ako je maloljetnik takvo odricanje izrazio na nedvosmislen način te nakon što su vlasti poduzele sve razumne korake kako bi osigurale da on u potpunosti razumije značaj svojih prava na odbranu, kao i da može procijeniti, koliko je to moguće, posljedice odricanja od tih prava.

kad je to u najboljem interesu djeteta, odbiti saslušati dijete te treba saslušati njegova stajališta i mišljenje o stvarima koje ga se tiču u tom predmetu. Sredstva upotrijebljena u tu svrhu treba primijeniti na način koji odgovara djetetovoj mogućnosti razumijevanja i sposobnosti komuniciranja, vodeći računa o okolnostima predmeta. Djecu treba pitati na koji način žele biti saslušana (čl. 44-49).

Smjernicama se proklamira i *načelo hitnosti postupanja*¹⁵ u svim postupcima u kojima učestvuju djeca radi osiguranja brze reakcije i zaštite djetetovog najboljeg interesa, ali uz poštovanje vladavine prava. Dodatno, pledira se za kreiranje strukture postupka, okruženja i primjenu jezika koji su prilagođeni djeci. Kada je riječ o *okruženju prilagođenom djeci*, ono, između ostalog, podrazumijeva da u postupcima u kojima učestvuju djeca treba postupati u okruženju koje ih neće zastrašiti i koje je prilagođeno djeci. Dodatno, kada god je to moguće, sobe za obavljanje razgovora i čekaonice moraju biti uređene tako da predstavljaju okruženje prilagođeno djeci. Djeca trebaju biti što više zaštićena od slika ili informacija koje bi mogle štetiti njihovoj dobrobiti. Zasigurno da okruženje prilagođeno djeci mogu ponudi tijela i ustanove koja su specijalizirana za rad sa djecom te se Smjernicama preporučuje da kada god je to moguće treba osnovati specijalizirane sudove (ili sudska vijeća), postupke i ustanove za djecu koja su u sukobu sa zakonom. To može uključiti osnivanje specijaliziranih jedinica unutar policije i pravosuđa, odnosno sistema sudova i tužilaštava.¹⁶ S druge strane, pojedine *radnje postupanja i struktura postupka* koji reflektiraju standarde postupanja prilagođenom djeci, in-

15 Na obavezu i potrebu hitnog postupanja u krivičnim predmetima maloljetnika ukazivao je i ESLJP, između ostalih, u predmetima *Assenov and others v. Bulgaria* (no. 24760/94), 1998 i *Bouyid v. Belgium* (no. 23380/09), 2015, par. 133.

16 Slične standarde postupanja sa djecom u sudskim i vansudskim postupcima *eksplicitno* ne navode ili *bar šire ne* određuju drugi (raniji) međunarodni instrumenti, a pogotovo ih ne ekspliciraju na ovako slikovit i sadržajan način. Ipak, ESLJP je u predmetu *V. v. United Kingdom* (no. 24724/94) 1999 i *T. v. United Kingdom* (no. 24888/94) 1999 (*Bulgar case*) ukazao kako sudsko okruženje u kojemu se procesuiraju maloljetnici treba predstavljati okruženje koje neće djelovati zastrašujuće za dijete. Naime, u ovom predmetu su maloljetni dječaci uzrasta od 10 godina koji su bili optuženi za krivično djelo ubistva drugog dječaka transferirani na redovni krivični sud (*Crown Court*) i procesuirani pred tim sudom. ESLJP je našao da je takvo okruženje redovnog krivičnog suda u kojem se procesuiraju punoljetni učinitelji djelovalo zastrašujuće na optužene maloljetne apelante. Iz tih razloga sačinjeno je *Praktično uputstvo* za suđenje djeci i mladima pred sudovima Njenog Kraljevskog Veličanstva (*Crown Court*). Neka od upustava predviđaju sljedeće: nekorištenje perika i sudijskih odora u sudnici, objašnjenje postupka na način i riječima koje dijete može da razumije, ograničeno prisustvovanje ročištima, kao i mogućnost da dijete posjeti sudnicu prije početka suđenja, da bi se upoznalo sa njom, a koju prepruku sadrže i Smjernice (čl. 55) (Mole, Braitwhite, 2016: 105).

Također, i Komitet UN za prava djeteta u svom *Generalnom komentaru br. 12 o pravu djeteta da bude saslušano* (par. 34) iz 2009. godine zauzeo je stajalište da sudski postupci moraju biti pristupačni i prilagođeni djeci. S tim u vezi, Komitet ističe da, između ostalog, treba obratiti pažnju na prikladnost dizajna i enterijera sudnica, odjeće sudija i pravnika te korištenje odvojenih prostorija u kojima će djeca čekati na suđenje (Liefwaard, Rap, Bolscher, 2016: 28).

ter alia, uključuju zahtjeve da sudske rasprave na kojima sudjeluju djeca treba prilagoditi djetetovom ritmu i rasponu pažnje te treba planirati redovne pauze, a ročišta ne smiju predugo trajati. Djeca trebaju biti što više zaštićena od prikazivanja slika ili informacija koje bi mogle štetiti njihovoj dobrobiti. Dodatno, podstiče se da se rezultati ispitivanja uz korištenje audio i video snimanja te ispitivanje u prethodnom postupku izvan sudnice trebaju koristiti i prihvatiti kao dokazi u postupku. Nadalje, treba koristiti *jezik primjeren djetetovom uzrastu i nivou razumijevanja* te prilikom saslušanja ili obavljanja razgovora sa djetetom nadležni subjekti trebaju se ophoditi prema njima sa poštovanjem i posebnim senzibilitetom. Na kraju, Smjernicama su definirani i određeni standardi vezani za *dokaze i izjave djece*, posebno izjave djece koja su svjedoci ili žrtve krivičnih djela (čl. 54-74). Završne odredbe Smjernica posvećene su standardima postupanja po okončanju sudskog postupka kao i promoviranju drugih aktivnosti prilagođenih djeci, poput podsticanja istraživanja te razmjeni prakse i saradnje u području pravosuđa prilagođenog djeci na međunarodnom nivou (čl. 75-80 i poglavlja V i VI).

2.3. *Maloljetničko pravosuđe prilagođeno djeci: od retorike do stvarnosti (Res. (13511) 2014)*

Rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope pod naslovom „*Maloljetničko pravosuđe prilagođeno djeci: od retorike do stvarnosti*“ predstavlja političku proklamaciju država članica Vijeća Evrope o raskoraku između normativnog i stvarnog u postupanju sa maloljetnicima u okviru pravosuđa prilagođenog djeci. Pa iako je riječ o dokumentu čije odredbe nemaju obavezujući karakter ona sadrži izvjesne principe i standarde za koje je očekivati da će *pro futuro* biti impregnirani u dokumente veće pravne snage, kao i u nacionalna zakonodavstva država članica, s obzirom da je riječ o standardima koji bi predstavljali značajan iskorak u oblasti maloljetničkog krivičnog prava. Neki od najznačajnijih standarda koji se navode u predmetnoj rezoluciji, a koje bi države članice Vijeća Evrope trebale inkorporirati u svoje zakone i praksu odnose se na obaveze država da: a) odrede minimalnu starosnu granicu nastupanja krivične odgovornosti i vežu je za uzrast od 14 godina, kao i da kreiraju paletu odgovarajućih alternativa vođenju krivičnog postupka prema maloljetnim učiniteljima; b) zabrane izuzetke vezane za navedeni minimalni uzrast nastupanja krivične odgovornosti čak i povodom teških krivičnih djela, odnosno da zabrane primjenu propisivanja dviju starosnih granica nastupanja krivičnog prava; c) odrede starosnu granicu, odnosno uzrast ispod kojeg maloljetnike ne bi bilo dozvoljeno lišiti slobode, po mogućnosti veću od starosne granice nastupanja krivične odgovornosti i maloljet-

stva;¹⁷ d) ukinu sve oblike kazne doživotnog zatvora za maloljetnike; e) uspostave razložan maksimalni period trajanja sankcija za maloljetnike te f) izvrše dekriminalizaciju statusnih delikata (*status offences*), kao ponašanja koja se smatraju deliktima isključivo kada ih izvrše djeca (maloljetnici) (v. čl. 6.2. – 6.7.).

3. Instrumenti u oblasti maloljetničkog krivičnog pravosuđa Evropske unije

Premda Evropska Unija (u daljem tekstu: EU) posjeduje izuzetno bogato pravno naslijeđe u različitim oblastima prava, pa i u oblasti krivičnog prava, koje se ima primjenjivati kako prema punoljetnim, tako i prema maloljetnim učiniteljima, vrlo je malo dokumenata ove supranacionalne asocijacije država koji se isključivo odnose na maloljetnike u sukobu sa zakonom. Ipak, tokom zadnje dvije decenije doneseno je i par dokumenata posvećenih isključivo maloljetnim prestupnicima i to:

- *Rezolucija Evropskog parlamenta o maloljetničkoj delinkvenciji, ulozi žena, porodici i društvu (2007/2011(INI))*
- *Mišljenje Evropskog ekonomskog i socijalnog vijeća o “Prevenaciji maloljetničke delinkvencije: načini suočavanja s maloljetničkom delinkvencijom i uloga maloljetničkog krivičnog pravosudnog sistema u EU” (2006/C110/13) te*
- *Direktiva EU 2016/800 o procesnim garancijama za djecu koja su osumnjičena ili optužena u krivičnim postupcima.*

S obzirom da direktive imaju daleko veći pravni značaj od rezolucija i mišljenja, ali i stoga što se spomenutom direktivom uređuju najznačajnija procesna prava djece (maloljetnika) koji su osumnjičeni/optuženi, u tekstu koji slijedi dati će se kratki prikaz najznačajnijih standarda koje u sebi sadrži ova direktiva.

3.1. Direktiva EU/2016/800/EU o procesnim garancijama za djecu koja su osumnjičena ili optužena u krivičnim postupcima

Direktiva 2016/800/EU o procesnim garancijama za djecu koja su osumnjičena ili optužena u krivičnim postupcima (u daljem tekstu: Direktiva) donesena je kako bi se unaprijedio pravni položaj djece (maloljetnika) u krivičnom

17 S tim u vezi, Komitet UN za prava djeteta je u svom *Generalnom komentaru br. 10* iz 2007. godine zauzeo stajalište kako ta granica ne bi trebala biti niža od 16 godina, bilo da je riječ o lišenju slobode koje se primjenjuje kao mjere pritvora ili pak u okviru krivičnih sankcija institucionalnog tipa. No, povodom ovog prijedloga mogu se čuti i određeni prigovori (Pleić, Radić, 2019: 524).

postupku u državama članicama EU. To iz razloga što je, kako se navodi u Preambuli, od strane Evropske komisije utvrđeno da Konvencija o pravima djeteta predstavlja suviše uopćeni dokument koji se tek djelimično odnosi na postupanje sa maloljetnim učiniteljima, dok su drugi međunarodni i regionalni dokumenti neobavezujućeg karaktera te se Direktivom pokušavaju nadomjestiti dati nedostaci. Ipak, mnogi od tih dokumenata poslužili su kao platforma za kreiranje predmetne Direktive, baš kao i druge direktive EU kojima su definirani određeni standardi postupanja u krivičnom postupku, poput Direktive 2010/64/EU o pravu na tumačenje i prevođenju u krivičnom postupku (više u: Bajčić, 2019: 223-248), Direktive 2012/13/EU o pravu na informisanje u krivičnom postupku (više u: Ivičević Karas i dr., 2016: 24-39), Direktive 2013/48/EU o pravu na pristup branitelju u krivičnom postupku i u postupku na osnovu evropskog naloga za hapšenje te o pravu na obavještanje treće strane u slučaju oduzimanja slobode i na komunikaciju sa trećim osobama ikonzularnim tijelima (Ibid: 39-58) te Direktive 2016/343/EU o jačanju određenih oblika pretpostavke nevinošti i prava učestvovanja na raspravi u krivičnom postupku (više u: Novokmet, 2017:113-142), a čiji su sadržaji prilagođeni te djelimično unaprijeđeni u pogledu postupanja sa djecom u krivičnom postupku. Posebno su značajni standardi sadržani u Direktivi 2012/13/EU i Direktivi 2013/48/EU.¹⁸

Direktiva je donesena 2016. godine a države članice EU su imale obavezu da je implementiraju kroz nacionalna zakonodavstva do polovine 2019. godine. Ona se odnosi na djecu (maloljetnike) koji su osumnjičeni/optuženi u krivičnom postupku, kao i na tražene osobe u postupku na osnovu primjene evropskog naloga za hapšenje. Njene pojedine odredbe odnose se i na one koji su bili djeca u trenutku pokretanja postupka ali su u međuvremenu napunili 18 godina, s tim da države članice mogu odlučiti ne primjenjivati ovu Direktivu kada takve osobe napune 21 godinu (čl. 2.3.). Ona se načelno ne primjenjuje u postupcima povodom lakših krivičnih djela, izuzev kada je dijete lišeno slobode, u kom slučaju slijedi njena primjena neovisno na stadij krivičnog postupka (čl. 2.6.). Direktivom su normirana određena procesna prava i garancije koje se odnose na: a) pravo na informisanje djece, b) pravo na informisanje nosioca roditeljske odgovornosti ili drugih odraslih osoba, c) pomoć advokata (branitelja), d) pravo na individualnu procjenu ličnosti djeteta i njegovih ekonomsko-socijalnih i drugih prilika, e) pravo na ljekarski pregled,¹⁹

18 Usvajanje svih pobrojanih direktiva uključujući i Direktivu 2016/800/EU planirano je *Rezolucijom o smjernicama za jačanje procesnih prava osumnjičenih, odnosno optuženih u krivičnom postupku*, koje su predstavljale dio *Štokholmskog programa-otvorena i sigurna Evropa koja služi svojim građanima i štiti ih* iz 2009. godine (Radić, 2018: 469).

19 Pravo na ljekarski pregled djece koja su lišena slobode iz čl. 8. predstavlja jednu od novih procesnih garancija koju ne poznaju drugi (raniji) međunarodni dokumenti obavezujućeg karaktera (Plečić, Radić, 2019: 533).

f) audiovizuelno snimanje ispitivanja,²⁰ g) ograničavanje lišenja slobode, h) alternativne mjere pritvaranju,²¹ i) posebno postupanje u slučaju lišenja slobode, j) pravovremeno i pažljivo rješavanje predmeta, k) pravo na zaštitu privatnosti, l) pravo djeteta na pratnju nositelja roditeljske odgovornosti tokom postupka, m) pravo djece da lično prisustvuju i sudjeluju na svom suđenju,²² n) pravo na pravnu pomoć i nj) pravo na pravne lijekove (čl. 4-19).

S obzirom da bi detaljna analiza svih prava nadilazila okvire ovog rada u tekstu koji slijedi ponuditi će se kraći osvrt na pravo na informisanje i pravo na pravo na branitelja. Pravo na informisanje djece i njihovih roditelja je jedno od osnovnih procesnih prava, čije ostvarenje predstavlja polaznu platformu za uživanje svih drugih prava koja se *de facto* ne mogu implementirati bez potpunih i tačnih informacija o sadržaju i načinu ostvarivanja tih prava (Stalford, Cairns, Marshall, 2017: 208). Direktivom 2016/800/EU je predviđeno da se djeca prilikom obavještenja o tome da su osumnjičena ili optužena informiraju o svim pravima predviđenim Direktivom 2012/13/EU o kojima se imaju obavijestiti punoljetni učinitelji krivičnih djela²³ te o dodatnim pravima utvrđenim ovom direktivom (2016/800/EU), pri če-

-
- 20 Obaveza audiovizuelnog snimanja ispitivanja djeteta je ograničenog karaktera i shodno odredbama čl. 9 Direktive države članice osiguravaju audiovizualno snimanje ispitivanja djece od strane policije ili drugih organa krivičnog postupka ako je to srazmjerno i nužno s obzirom na okolnosti konkretnog predmeta, a posebno uzimajući u obzir da li je prilikom ispitivanja prisutan branitelj te da li je dijete lišeno slobode, pri čemu je najbolji interes djeteta uvijek na prvome mjestu. Ako ispitivanje nije audiovizualno snimano, bilježi se na neki drugi odgovarajući način, na primjer, pisanjem zapisnika koji se propisno provjerava. Ovom prilikom vrijedi istaći kako se Direktivom propisuju *minimalna zajednička pravila vezana za procesna prava djece u krivičnom postupku* te da nacionalni zakonodavci mogu proširiti opseg i učinke svakog od tih prava. S tim u vezi, treba naglasiti kako je hrvatski zakonodavac u procesu harmoniziranja svoga zakonodavstva sa Direktivom *Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o sudovima za mladež* iz 2019. godine (Narodne novine, br. 126/2019) proširio navedeni standard te u čl. 17. stav 4. predvidio da se ispitivanje maloljetnika koje provodi policija i državni odvjetnik snima audio-video uređajem *uvijek i bez izuzetka*.
- 21 Odredbama čl. 11. Direktive je predviđeno da države članice osiguravaju da nadležna tijela, ako je moguće, koriste mjere koje predstavljaju alternativu pritvaranju (alternativne mjere). Upravo je u jednoj skorijoj odluci iz 2018. godine (*Agit Demir v. Turkey* (no. 36475/10) 2018, par. 44-45) ESLJP utvrdio da je određivanje pritvora 13-godišnjem maloljetniku bilo nezakonito stoga što nadležni sud prilikom određivanja pritvora nije prethodno razmatrao mogućnosti primjene alternativnih mjera koje su zakonom propisane.
- 22 Čl. 16. stav 2. Direktive propisuje obavezu država da osiguraju ponovno suđenje djetetu ili neki drugi pravni lijek ako djeca nisu bila prisutna tokom krivičnog postupka koji se vodio protiv njih, odnosno u slučaju suđenja u odsutnosti.
- 23 Pravo na informisanje prema ovoj direktivi uključuje dvije vrste prava i to: a) pravo na informisanje o osnovnim procesnim pravima (*pravo na branitelja – pravo na besplatan pravni savjet – pravo na informisanje o optužbama – pravo na tumačenje i prevodenje – pravo na uskraćivanje iskaza*) i b) pravo na informisanje o pravima prilikom hapšenja ili zadržavanja (*pravo pristupa spisu predmeta – pravo obavještanja konzularnih tijela i jedne osobe – pravo pristupa hitnoj ljekarskoj pomoći – najveći mogući broj sati ili dana na koji mogu biti lišeni slobode prije izvođenja pred sud – informacije o mogućnostima pobijanja hapšenja, preispitivanja zadržavanja ili podnošenje zahtjeva za privremeno puštanje na slobodu*).

mu se o: a) pravu da nosilac roditeljske odgovornosti treba biti obavješten, b) pravu na pomoć branitelja, c) pravu na zaštitu privatnosti, d) pravu na pratnju nosioca roditeljske odgovornosti u fazama postupka koje ne obuhvataju saslušanje te e) pravu na pravnu pomoć, dijete ima informisati odmah prilikom obavještenja o tome da je osumnjičeno ili optuženo, dok se o pravima na: a) individualnu procjenu, b) ljekarski pregled i pomoć, c) ograničenje lišenja slobode i korištenje alternativnih mjera, d) na pratnju nosioca roditeljske odgovornosti prilikom saslušanja pred sudom, e) lično prisustvo suđenju te f) djelotvorne pravne lijekove, ima informisati u najranijoj prikladnoj fazi postupka. Informisanje se može vršiti usmeno, pismeno, kombinovano, te dostavljanjem pisma o pravima u skladu sa Direktivom 2012/13/EU, na jednostavnom i razumljivom jeziku (čl. 4.1.- 4.3.).

Direktivom je predviđena obveza država članica da osiguraju mehanizme da se u najkraćem mogućem roku o svim pravima o kojima se obavještava dijete obavijeste i nosioci roditeljske odgovornosti, odnosno roditelji ili staratelji djeteta. Međutim, ukoliko bi pružanje spomenutih informacija nosiocima roditeljske odgovornosti a) bilo protivno najboljem interesu djeteta ili b) oni nisu poznati ili dostupni ili c) ako bi navedeno moglo ugroziti vođenje krivičnog postupka²⁴ tada će se o datim informacijama obavjestiti druga odrasla osoba koju odredi dijete uz saglasnost nadležnog organa.

Direktiva djeci garantuje i pravo na pristup branitelju kako bi im se omogućilo djelotvorno ostvarivanje prava na odbranu. Djeca bez nepotrebnog odlaganja imaju pravo na pomoć branitelja već od bilo kojeg od sljedećih trenutaka, a zavisno od toga koji je od njih najraniji: a) prije ispitivanja od strane policije ili drugog nadležnog tijela, b) nakon lišavanja slobode, c) prije pojavljivanja pred sudom ili d) po izvršenju istražne radnje ili radnje prikupljanja dokaza, odnosno tokom pojedinih istražnih radnji. S tim u vezi, odredbama čl. 6. stav 4. tačka c) Direktive je predviđeno da je prisustvo branitelja nužno prilikom radnji prepoznavanja,²⁵ suočavanja i rekonstrukcije, ukoliko su iste predviđene nacionalnim zakonodavstvom i ukoliko se od osumnjičenog/optuženog zahtjeva ili mu je dopušteno da istim prisustvuje. No, predmetno pravo nije apsolutnog karaktera te se predviđa i mogućnost ograničavanja prava na pomoć branitelja ako takva pomoć nije neopodna s obzirom na prirodu krivičnog djela i okolnosti konkretnog slučaja, a u skladu sa pravom na pošteno suđenje i najboljim interesom djeteta. Ono se može ograničiti

24 Obavještavanje nosilaca roditeljske odgovornosti ne bi bilo u najboljem interesu djeteta a moglo bi ugroziti i vođenje krivičnog postupka, primjera radi, u slučaju kada je on uključen u izvršenje krivičnog djela nad maloljetnikom (Tako: Horvat, 2018, 589).

25 Međutim, zanimljivo je da je ESLJP u skorašnjoj odluci u predmetu *Zherdev v. Ukraine* (no. 34015/07) 2017, par. 142-147 in concreto zauzeo stajalište kako učešće maloljetnika bez prisustva branitelja u proceduri prepoznavanja i utvrđivanja identiteta optuženog tokom istrage ne predstavlja povredu EKLJP.

u mjeri u kojoj je to opravdano, s obzirom na posebne okolnosti predmeta, i u slučaju a) ako postoji hitna potreba za sprječavanjem ozbiljnih štetnih posljedica po život, slobodu ili tjelesni integritet neke osobe te b) ako je hitno djelovanje istražnih organa nužno za sprječavanje značajne opasnosti za krivični postupak u vezi s teškim krivičnim djelom. No, ovo ograničenje je moguće samo tokom faza koje prethode sudskom postupku, odnosno u predistražnim i istražnim stadijima postupka. U svakom slučaju pravo na branitelja se ne može ograničiti kada je dijete pozvano pred nadležni sud kako bi se odlučilo o pritvoru te tokom cijelog trajanja pritvora (čl. 6. stav 3-8).

4. Zaključak

Zaključujući ovo izlaganje može se konstatovati da analizirani dokumenti Vijeća Evrope i Evropske unije u sebi impregniraju mnoštvo međunarodnih standarda sadržanih u dokumentima Ujedinjenih nacija iz oblasti postupanja sa maloljetnicima u sukobu sa zakonom, ali i uspostavljaju neke nove standarda. S obzirom da su zakonodavci iz regiona u značajnom obimu uskladili svoje primarne izvore maloljetničkog krivičnog prava sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, može se zaključiti da su ti zakoni u značajnom obimu usklađeni i sa evropskim standardima. Ipak, postoje određeni evropski standardi koje bi *pro futuro* trebalo inkorporirati u regionalna zakonodavstva.

S tim u vezi, svi ti zakoni predviđaju mogućnosti izricanja alternativnih (diverzionih) mjera maloljetnim učiniteljima od strane nesudskih organa, odnosno od strane nadležnog tužitelja u, primjera radi, formi *vaspitnih naloga* u Srbiji i Crnoj Gori, *odgojnih (vaspitnih) preporuka* u Bosni i Hercegovini te *posebnih obaveza određenih od strane državnog odvjetnika* u Hrvatskoj, odnosno u formi konvencionalnog načela *oportuniteta* krivičnog gonjenja. No niti jedan od tih zakona ne predviđa mogućnosti niti obavezu preispitivanja ovih tužilačkih odluka od strane suda, što nije u skladu sa čl. 3. *Evropskih pravila o sankcijama i mjerama izrečenim maloljetnim učiniteljima krivičnih djela*, koja sadrže standard da odluke o izricanju sankcija i mjera donesene od strane vansudskih organa podliježu brzom preispitivanju od strane suda.

Također, i *Direktiva 2016/800/EU o procesnim garancijama za djecu koja su osumnjičena ili optužena u krivičnim postupcima* sadrže još neke standarde koje ne poznaju maloljetnička krivična zakonodavstva pojedinih država iz regiona, poput Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, no koja će spomenuta zakonodavstva morati usvojiti u procesu pristupanja Evropskoj uniji i usklađivanja domaćeg prava sa njenim pravnim naslijeđem. Bez namjere da se istaknu svi ti

standardi, evidentno je kako će u regionalne zakone biti neophodno inkorporirati pravila vezana za informisanje djece (maloljetnika) i nositelja roditeljske odgovornosti ili drugih lica o pravima u krivičnom postupku (čl. 4-5), kao i odredbe o pravu maloljetnika na pratnju nositelja roditeljske odgovornosti (roditelja ili staratelj) ili druge odrasle osobe tokom postupka (čl. 15) te odredbe o pravu na ljeakarski pregled maloljetnika lišenog slobode (čl. 8). Na kraju, nužno je redefinirati pravo na branitelja maloljetnika, kojeg umjesto od trenutka prvog ispitivanja, kako je to normirano aktuelnim zakonima, maloljetnik shodno odredbama čl. 6. Direktive mora imati još i ranije, odnosno i prilikom određenih istražnih ili procesnih radnji koje se preduzimaju prije prvog ispitivanja.

Literatura

- Bajčić, M. (2019) Pravo okrivljenika na tumačenje i prevođenju u kaznenom postupku kroz prizmu recentne prakse Europskog suda za ljudska prava i Suda EU-a. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 69(2), str. 223-248,
- Bećiraj, A., Bakrač, A. (2014) Primjena Konvencije o pravima djeteta u Bosni i Hercegovini. *Pravni vjesnik (Osijek)*, 30(2), str. 89-99
- Chapman, T. et al. (2015) *European Research on Restorative Juvenile Justice (volume II)*, I. Brussels: International Juvenile Justice Observatory.
- Cipriani, D. (2016) *Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility: A Global Perspective*. New York: Routledge.
- Dunkel, F. (2009) Young People's Rights: The Role of the Council of Europe. In: Junger-Tas, J., Dunkel, F. (eds.), *Reforming Juvenile Justice*. Dordrecht-New York: Springer.
- Horvat, L. (2018) Postupovna jemstva za djecu koja su osumnjičena ili optužena u kaznenim postupcima sukladno direktivi EU/2016/800. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb)*, 25(2), str. 575-603.
- Hrabar, D. (2013) Nova procesna prava djeteta – europski pogled. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 4(1), str. 65-76.
- Ivičević Karas, E., Burić, Z., Bonačić, M. (2016) Unapređenje procesnih prava osumnjičenika i okrivljenika u kaznenom postupku: pogled kroz prizmu europskih pravnih standarda. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb)*, 23(1), str. 11-58.
- Kilkelly, U. (2010) *Listening to Children about Justice: Report of the Council of Europe Consultation with Children on Child-Friendly Justice*. Strasbourg: Council of Europe.

- Liefwaard, T. (2016) Child-Friendly Justice: Protection and Participation of Children in The Justice System. *Temple Law Review*, 88, str. 905-927.
- Liefwaard, T., Rap, S. Bolscher, A. (2016) *Can Anyone Hear Me? Participation of Children in Juvenile Justice: A Manual on How to Make European Juvenile Justice Systems Child-Friendly*. Brussels: International Juvenile Justice Observatory (IJJO).
- Liefwaard, T., Kilkelly, U. (2018) Child-Friendly Justice: Past, Present and Future. In: Goldson, B. (ed.), *Juvenile Justice in Europe: Past, Present and Future*. London – New York: Routledge.
- Loth-Nielsen, J. (2015) What’s in a Name? „Child-Friendly“ Justice in Africa. In: Mahmoudi, S. et al. (eds.), *Child-Friendly Justice: A Quarter of A Century of the UN Convention on the Rights of the Child*. Leiden-Boston: Brill Nijhoff.
- Mole, N., Braitwhite, B. (ur.) (2016) *Pravosuđe po mjeri djeteta u kontekstu krivičnog prava*. Sarajevo: AIRE Centre.
- Phoenix, J. (2018) A Child-Friendly Youth Justice? In: Bateman, T., Goodfellow, P., Little, R. and Wigzell, A. (eds.), *Child-Friendly Youth Justice*. London: National Association of Youth Justice, pp. 15–19.
- Pleić, M., Radić, I. (2019) Pre-Trial Detention of Children: European Standards and Croatian Law. In: Duić, D. (ed.), *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*. Osijek: Pravni fakultet.
- Radić, I. (2018) Right of the Child to Information According to the Directive 2016/800/EU on Procedural Safeguards for Children Who are Suspects or Accused Persons in Criminal Proceedings. In: Duić, D., Petrašević, T. (eds.), *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*. Osijek: Pravni fakultet,
- Rap, S. (2015) *The Participation of Juvenile Defendants in The Youth Court: A Comparative Study of Juvenile Justice Procedures in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović, M. (2013) *Maloljetničko krivično pravo*. Istočno Sarajevo: Pravni fakultet,
- Stalford, H., Cairns, L., Marshall, J. (2017) Achieving Child Friendly Justice through Child Friendly Methods: Let’s Start with the Right to Information. *Social Inclusion*, 5(3), pp. 207-2018.
- Škulić, M. (2011) *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vandenhoe, W. (2015) Children’s Rights from A Legal Perspective: Children’s Rights Law. In: Vandenhoe, W., Desmet, E., Reynaert, D., Lemberchts, S. (eds.), *Routledge International Handbook of Children’s Rights Studies*. London – New York: Routledge.

- Vujić, N., Stevanović, I. (2015) Pravosuđe po meri deteta pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka u Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 34(1), str. 34-76.
- Zagorec, M. (2017) Problematika postupanja prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. *Policija i sigurnost (Zagreb)*, 26(4), str. 283-301.

Vedad GURDA, PhD
Faculty of Law, University of Tuzla

EUROPEAN INSTRUMENTS AND STANDARDS IN THE AREA OF JUVENILE CRIMINAL JUSTICE

The aim of this study was to provide a brief survey of supranational standards dealing with juveniles in conflict with the law contained in some documents of the Council of Europe and the European Union and in the decisions of the European Court of Human Rights.

In this regard, the most significant standards contained in European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures (2008) and Guidelines on child-friendly justice (2010) of the Council of Europe and Directive (EU) 2016/800 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings are presented. In conclusion, it was noted that the regional legal framework in the area in question is in a considerable extent harmonized with the mentioned documents, but also it was indicated that individual standards should be impregnated de lege ferenda into regional laws in the field of juvenile criminal justice.

Key words: *juvenile offenders, European standards, rights of children and minors.*

*Višnja RANĐELOVIĆ, asistent**
Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu

Pregledni naučni rad
UDK: 341.231.14:343.988-053.6
Primljeno: 9.1.2020.
Prihvaćeno: 18.2.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.6>

MALOLETNA LICA KAO ŽRTVE MEĐUNARODNIH KRIVIČNIH DELA

Činjenica da u modernim sukobima najveći broj žrtava čine civili, a među njima i maloletna lica, je usmerila aktivnosti međunarodne zajednice ka pružanju intenzivnije zaštite ovim licima. U tom smislu su u Statutu Međunarodnog krivičnog suda propisana određena krivična dela koja predstavljaju isključivu povredu ili ugrožavanje maloletnih lica kao pasivnih subjekata, a u pogledu pojedinih međunarodnih krivičnih dela je zauzet stav da predstavljaju naročito teška dela onda kada su učinjena prema maloletnim licima. Ciljevi rada jesu da se prikaže kako su ova krivična dela propisana u međunarodnom krivičnom pravu, kakvi su stavovi sudske prakse u međunarodnom krivičnom pravosuđu u vezi sa ovim krivičnim delima, kao i kakve su posledice ovih krivičnih dela po maloletna lica. Radi ostvarenja navedenih ciljeva, u radu se koriste normativno-dogmatski metod, za analizu relevantnih normi međunarodnog krivičnog prava, i analiza sadržaja prilikom istraživanja odluka međunarodnih krivičnih sudova i teorijskih stavova o međunarodnim krivičnim delima čije su žrtve maloletna lica.

Ključne reči: maloletna lica, žrtve, međunarodna krivična dela, prinudno premeštanje dece, regrutovanje maloletnih lica, seksualno nasilje.

* e-mail: vmilekic@jura.kg.ac.rs

1. Uvod

Brojni statistički podaci do kojih se došlo sprovedenim istraživanjima u okviru Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, UNICEF-a, *Amnesty International*-a i drugih međunarodnih organa i organizacija, su pokazali da su u modernim sukobima civili, a među njima i maloletna lica, sve češće mete napada, čime postaju žrtve međunarodnih krivičnih dela. Maloletna lica su često žrtve ubistava, mučenja, sakaćenja, silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, ali i nekih krivičnih dela koja mogu da se učine samo prema maloletnom licu, jer je maloletstvo obeležje bića krivičnog dela, kao što je, na primer, genocid premeštanjem dece iz jedne grupe u drugu.

Ako se posmatra istorijski razvoj međunarodnog krivičnog pravosuđa, primetno je da je prvobitno, pred tribunalima osnovanim nakon Drugog svetskog rata, vrlo malo pažnje posvećivano žrtvama počinjenih međunarodnih krivičnih dela, jer je fokus bio na utvrđivanju odgovornosti počinitelaca. Iako su tokom Drugog svetskog rata maloletna lica često bila žrtve počinjenih krivičnih dela (posebno od strane Nacista koji su veliki broj maloletnih Jevreja poslali u gasne komore), ona se samo sporadično pominju u presudama donetim od strane međunarodnih vojnih tribunala u Nirnbergu i Tokiju (Aptel, 2010: 15).

Međutim, nacionalni pokreti žrtava, koji su se pojavili 60-ih godina 20. veka i zalagali se za jačanje uloge i prava žrtava u krivičnim postupcima, su svoj odjek pronašli u pravnim aktima *ad hoc* tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, koji posvećuju pažnju pružanju pomoći i zaštiti žrtava (Garkawe, 2003: 346-349). Ipak, i pored brojnih dokaza o viktimizaciji maloletnih lica tokom oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi, ni pred ovim tribunalima nije bilo sistematskog fokusa na međunarodna krivična dela počinjenja prema maloletnim licima, pa ni na ovim licima kao žrtvama. Priznajući veliki značaj žrtava međunarodnih krivičnih dela, uključujući i maloletne žrtve, kako u postupcima pred međunarodnim krivičnim sudovima, tako i u procesima nacionalnog pomirenja, u Statutu stalnog Međunarodnog krivičnog suda¹ se žrtvama međunarodnih krivičnih dela dodeljuje vrlo aktivna uloga u postupku.

Međunarodna krivična dela počinjena na štetu maloletnih lica se smatraju naročito teškim, imajući u vidu posebnu zaštitu koja se maloletnim licima pruža u međunarodnom pravu uopšte. Naravno da činjenje tako teških krivičnih dela kao što su međunarodna ostavlja ozbiljne i teške posledice po svaku žrtvu,

1 International Criminal Court, *Rome Statute of the International Criminal Court*, Rome, 17 July 1998, in force 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, no. 38544; *Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda*, „Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 5/2001.

ali posledice ovih dela po maloletna lica su još izraženije jer višestruko utiču na njihov bio-psihički i socijalni razvoj. Dodatno, posledice međunarodnih krivičnih dela učinjenih prema maloletnim licima se odražavaju i na njihove porodice i zajednice, i prenose na buduće generacije.² Posledice samih oružanih sukoba po maloletna lica su poražavajuće i dalekosežne, jer se odražavaju u gubitku ili odvajanju od porodice, lošim životnim uslovima, prestanku školovanja, raznim bolestima (Goldson, 1996: 809-819; Jensen, Shaw, 1993: 697-708). Svest o ovim posledicama je izražena i u Preambuli Statuta Međunarodnog krivičnog suda, gde se ističe da su tokom 20. veka milioni dece, žena i muškaraca bili žrtve nezamislivih zločina koji duboko šokiraju svest o humanosti, pa je Međunarodni krivični sud i osnovan za dobrobit sadašnjih i budućih generacija.

Moglo bi se reći da su maloletne žrtve međunarodnih krivičnih dela lica mlađa od 18 godina prema kojima su počinjena međunarodna krivična dela. Međunarodna krivična dela učinjena prema maloletnim licima se mogu podeliti na dve grupe. U *prvu grupu* spadaju međunarodna krivična dela kod kojih je *maloletstvo element bića krivičnog dela*, a to su prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu kao radnja izvršenja genocida i regrutovanje i korišćenje lica mlađeg od 15 godina u oružanim sukobima kao radnja izvršenja ratnih zločina. Inkrimisanje ovih radnji je posledica uviđanja da i na nivou međunarodnog krivičnog prava maloletnim licima treba pružiti posebnu zaštitu od pojedinih radnji izvršenja međunarodnih krivičnih dela. U *drugu grupu* spadaju sva ostala međunarodna krivična dela čija žrtva može biti svako lice, ali se unutar ove grupe ipak izdvajaju određena krivična dela koja *više pogađaju maloletna lica od drugih žrtava*, kao što su seksualno nasilje, i namerno usmeravanje napada na škole i druge civilne i humanitarne objekte (slično: Chamberlain Bolanos, 2014; Miano, 2013: 30).

2. Međunarodna krivična dela kod kojih je maloletstvo element bića krivičnog dela

2.1. Prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu kao jedna od radnji genocida

Radnja izvršenja krivičnog dela genocida je propisana alternativno i može se sastojati u ubistvu članova grupe, teškoj povredi fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe, namernom podvrgavanju grupe životnim uslovima koji

² International Criminal Court, The Office of the Prosecutor, *Policy on Children*, November 2016, strp. 26-27.

treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog uništenja, primeni mera upe-
renih na sprečavanje rađanja u okviru grupe, i prinudnom premeštanju dece iz
jedne grupe u drugu. Pojedine radnje izvršenja imaju drugačije posledice kada su
preduzete prema maloletnim licima nego kada su preduzete prema punoletnim
licima, u smislu da intenzivnije pogađaju maloletna lica upravo zbog njihovog
uzrasta i stepena biopsihičke zrelosti. Na primer, teška povreda fizičkog ili men-
talnog integriteta može imati teže posledice kada je preduzeta prema maloletnim
licima, nego prema punoletnima. Takođe, radnja izvršenja podvrgavanja članova
grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog
uništenja se može, na primer, sastojati u lišavanju članova grupe njihovih medi-
cinskih i higijenskih potreba ili potreba za ishranom, čije posledice teže pogađaju
maloletna lica kod kojih su ove potrebe zahtevnije nego kod odraslih. Sprečava-
nje rađanja u okviru grupe takođe ima posledice na maloletna lica u smislu da
je usmereno na rađanje dece u okviru jedne grupe, što pojedini autori dovode u
vezu sa polemikom o pravima nerođene dece i pravom na abortus (Chamberlain
Bolanos, 2014: 113-114).

Iako maloletna lica mogu biti pasivni subjekti svih radnji genocida, jedna
od radnji sadrži maloletstvo kao element bića krivičnog dela, a to je radnja pri-
nudnog premeštanja dece iz jedne grupe u drugu. Prema Elementima krivičnih
dela stalnog Međunarodnog krivičnog suda³, da bi neko lice bilo odgovorno za
ovu radnju izvršenja, moraju biti ispunjeni sledeći uslovi: 1. počinilac je prinud-
no premeštao jednu ili više osoba; 2. ta osoba ili osobe su pripadale posebnoj na-
cionalnoj, etničkoj, rasnoj ili verskoj grupi; 3. počinilac je imao nameru da uništi,
u celini ili delimično, tu nacionalnu, etničku, rasnu ili versku grupu kao takvu;
4. premeštanje je bilo iz te grupe u drugu; 5. osoba ili osobe su bile mlađe od 18
godina; 6. počinilac je znao, ili je trebalo da zna, da su osoba ili osobe bile mla-
đe od 18 godina; 7. ponašanje je preduzeto u kontekstu manifestovanog obrasca
sličnog ponašanja usmerenog protiv te grupe, ili je bilo ponašanje koje je moglo
samo po sebi da ostvari takvo uništenje (čl. 6 (e)). U pogledu toga da premešta-
nje mora da bude prinudno, se pojašnjava da prinuda nije ograničena na fizičku
silu, već može uključiti i pretnju upotrebom sile ili prinude, kao što je ona ko-
ja prouzrokuje strah od nasilja, primoravanja, pritvaranja, psihičkog ugnjetava-
nja ili zloupotrebe moći, prema toj ili drugoj osobi, ili iskorišćavanjem okruženja
prinude.⁴ U ovom kontekstu su i sudije Međunarodnog krivičnog tribunal za Ru-

3 International Criminal Court, *Elements of Crimes*, reproduced from the Official Records of the As-
sembly of State Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New
York, 3-10 September 2002.

4 International Criminal Court, *Elements of Crimes*, fusnota 5.

andu u predmetu Akajesu zauzele stav da cilj ove odredbe nije samo da se sankcioniše direktan akt prinudnog fizičkog premeštanja, već i akti pretnje ili traume koji bi doveli do prinudnog premeštanja dece iz jedne grupe u drugu.⁵

Iz Elemenata krivičnih dela proizlazi da pasivni subjekt ove radnje izvršenja mogu biti samo lica mlađa od 18 godina, a bitno je postojanje i subjektivnog obeležja prema kome je učinilac znao ili je trebalo da zna da su pasivni subjekti lica mlađa od 18 godina.

Prilikom izrade Nacrta Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, odredba o prinudnom premeštanju dece iz jedne grupe u drugu je prvobitno ostavljena po strani jer je shvaćena kao kulturni genocid, s obzirom na to da izvršenjem ove radnje pasivni subjekti mogu izgubiti svoj kulturološki identitet, a tvorci Nacrta su smatrali da predmet zaštite ne treba da bude kulturni genocid. Ipak, Komisija za međunarodno pravo je smatrala da i ova radnja treba da predstavlja radnju izvršenja genocida, jer prisilno premeštanje dece ima posebno teške posledice po buduću održivost grupe kao takve. Prema pojedinim autorima, ova radnja izvršenja ima smisla samo kada je usmerena prema relativno maloj deci, jer tada postoji opasnost da će ona, odgajanjem u drugoj grupi, korišćenjem jezika te grupe, učešćem u njenoj kulturi i usvajanjem njene religije, izgubiti svoj kulturološki identitet. Verovatnoća da se to desi je manja kod starije dece (Schabas, 2000: 175-176). Ovakvo shvatanje ima opravdanja, jer se teleološkim tumačenjem ove odredbe može zaključiti da njen cilj i jeste da se spreči potpuno ili delimično uništenje jedne grupe do koga može doći ako se deca iz te grupe premeštaju u drugu grupu, usled čega mogu izgubiti svoj kulturološki identitet i osećaj pripadnosti jednoj grupi kao takvoj. I zaista, veća opasnost da se ovo dogodi postoji kada je radnja izvršenja usmerena prema deci mlađeg uzrasta.

2.2. Zabrana regrutovanja i korišćenja lica mlađeg od 15 godina u oružanim sukobima kao jedna od radnji ratnih zločina

Regrutovanje i korišćenje lica mlađeg od 15 godina u oružanim sukobima je prvi put inkriminisano Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda, gde je ova radnja ratnih zločina propisana na sledeći način: “Regrutovanje ili angažovanje dece mlađe od 15 godina starosti u nacionalne oružane snage ili oružane grupe, ili njihovo korišćenje za aktivno učešće u neprijateljstvima”. Ovo krivično delo je propisano u dva stava, na prvom mestu u slučaju postojanja međunarod-

5 International Criminal Tribunal for Rwanda, *Judgment*, The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, Case no. ICTR-96-4-T, 2 September 1998, par. 509.

nog oružanog sukoba (čl. 8. st. 2. (b) (xxvi)), kada se zabrana odnosi na nacionalne oružane snage, a zatim i u slučaju postojanja unutrašnjeg oružanog sukoba (čl. 8. st. 2. (e) (vii)), kada se zabrana odnosi na oružane grupe.

Reč je takođe o krivičnom delu kod koga se maloletstvo javlja kao element bića krivičnog dela. Ipak, kao pasivni subjekti se ne javljaju sva maloletna lica, već samo ona koja su mlađa od 15 godina. Naime, prema Elementima krivičnih dela pasivni subjekti su lica mlađa od 15 godina i bitno je da je počililac znao ili je trebalo da zna da se radnja izvršenja preduzima prema licima mlađim od 15 godina. Primenom teleološkog tumačenja može se zaključiti da je cilj ove inkriminacije da ova lica ni na koji način ne budu regrutovana i angažovana od strane oružanih snaga i grupa, i da se ova lica zadrže izvan neprijateljstva, tj. izvan oružanog sukoba. Kao krajnji cilj se može izdvojiti nastojanje da se pruži zaštita fizičkom i psihičkom integritetu lica mlađih od 15 godina tokom oružanih sukoba, tj. da se onemogućí da postanu direktne mete u oružanom sukobu. Odnosno, cilj zabrane regrutovanja dece jeste da se deca drže izvan nasilja, zloupotreba i eksploatacije, imajući u vidu rizik po njihovu fizičku i psihičku dobrobit koji predstavlja učešće u oružanim snagama i grupama, bez obzira da li su učestvovala u borbi ili se bavila poslovima kuvanja (Chamberlain Bolanos, 2014: 130).

Nastojanje da se maloletna lica drže izvan oružanog sukoba je proizašlo iz ukazivanja na brojne negativne posledice koje po njih ima učešće u oružanom sukobu. U predmetu Lubanga pred Međunarodnim krivičnim sudom je angažovan stručni svedok koji je ukazao na psihološke posledice koje po maloletna lica ima njihovo učešće u oružanim sukobima kao dece vojnika. Psihološke posledice se ogledaju u izloženosti traumatskom stresu, posttraumatskom stresnom poremećaju, životu sa posttraumatskim stresnim poremećajem i simptomima traume, uticaju traume na telesni integritet (Schauer, 2009: 10-17). Kao dalje posledice učešća maloletnih lica u oružanim sukobima javljaju se korišćenje opojnih droga, depresija i suicidnost, otuđivanje i derealizacija, negativno ponašanje, posvećenost ideologiji, kognitivno i obrazovno nazadovanje, smanjenje prilika za zaposlenje, transgeneracijski prenos psiholoških posledica, društvena stigmatizacija devojčica i žena nakon vraćanja u porodicu ili zajednicu iz oružanih snaga i grupa (Schauer, 2009: 18-29).

Iz ovih razloga demobilizacija i reintegracija dece vojnika nosi sa sobom dosta izazova. I pored svih navedenih psiholoških problema sa kojima se susreću žrtve ratnog zločina regrutovanja dece, dodatni problem postaje njihova reintegracija, jer često bivaju stigmatizovani i odbačeni od strane zajednice. U tom smislu, stav zajednice i njena podrška su od velikog značaja u ublažavanju traumatskih simptoma nakon povratka dece vojnika u svoje zajednice. Ipak, nakon oružanog sukoba, autohtoni mehanizmi izlečenja i pomirenja na nivou porodice i

zajednice često ne funkcionišu, što otežava rehabilitaciju i reintegraciju dece vojnika koji su žrtve ratnog zločina regrutovanja dece. Usled toga dolazi do društvene izolacije dece vojnika koji onda formiraju civilnu podgrupu unutar zajednice, što često dovodi i do njihovog ponovnog regrutovanja (Schauer, 2009: 29-34).

Kako bi se ovakve posledice izbegle, treba imati u vidu primere dobre prakse postupanja sa maloletnim žrtvama ratnog zločina regrutovanja dece koje su stručnjaci razvili u zemljama u kojima je praksa regrutovanja dece bila zastupljena u velikom obimu tokom oružanog sukoba, kao što je Sijera Leone. Stručnjak koji je radio sa ovim licima u Sijera Leoneu, je na osnovu svog iskustva zaključio da psihološki programi koji se primenjuju prema žrtvama ratnog zločina regrutovanja dece treba da se rukovode sledećim ciljevima: revitalizovanje sposobnosti i osećaja sopstvene vrednosti kod žrtava, ponovno uspostavljanje društvenog jedinstva u značajnoj meri i obnavljanje empatije među bivšim maloletnim borbicima, kao i empatije između njih i ostalih žrtava sukoba (Harris, 2010: 334-354).

3. Međunarodna krivična dela čijim izvršenjem su maloletna lica više pogođena od drugih žrtava

3.1. Seksualno nasilje

Gotovo da nema oružanog sukoba koji nije praćen vršenjem seksualnog nasilja. I dok su raniji izveštaji o oružanim sukobima najčešće ukazivali na lica ženskog pola kao žrtve seksualnog nasilja tokom trajanja sukoba, statistički podaci novijeg datuma govore o velikom broju lica muškog pola, i to najčešće maloletnih, koja su takođe žrtve seksualnog nasilja (Sivakumaran, 2010: 259-277). Ovo je, između ostalog, posledica i činjenice da se maloletna lica i ženskog i muškog pola u sve većem broju nalaze u sastavu oružanih snaga i grupa, gde obavljaju različite uloge i zadatke, a vršenje seksualnog nasilja prema njima postaje svakodnevica. Statistički podaci su ukazali na njihovu korišćenje kao seksualnih robova, za zaključivanje prisilnih brakova, kao i vršenje drugih vrsta seksualne eksploatacije.

Seksualno nasilje se koristi kao krovni pojam koji obuhvata bilo koju radnju seksualne prirode koja je izvršena pod prinudnim okolnostim. U tom smislu, seksualno nasilje ne obuhvata samo radnje fizičkog napada na telo, već može uključiti i radnje koje ne podrazumevaju fizički kontakt, kao što je prisiljavanje lica ženskog pola da igraju bez odeće kako bi zabavljala druge (Machel, 2001: 54). U dugom periodu istorije je seksualno nasilje posmatrano kao neizbežni

sporedni efekat oružanih sukoba, međutim današnje shvatanje je da se seksualno nasilje koristi kao sistematsko i taktičko oružje rata u cilju slabljenja morala suprotne strane. Seksualno nasilje ostavlja duboke i trajne posledice na fizički, psihički i socijalni razvoj, što je posebno izraženo kod maloletnih lica, često doводи i do odbacivanja žrtve od strane zajednice, a veliki broj lica na taj način biva zaražen HIV-om i drugim polno-prenosivim bolestima (Machel, 2001: 55-56).

Statut Međunarodnog krivičnog suda predstavlja značajan korak napred u propisivanju i regulisanju radnji seksualnog nasilja, predviđajući ih i kao radnje ratnih zločina i kao radnje zločina protiv čovečnosti.⁶ Kod međunarodnih krivičnih dela radnje izvršenja su alternativno propisane i često vrlo brojne i raznovrsne, a mnoge od njih u svojoj biti predstavljaju vršenje nekog oblika seksualnog nasilja prema drugome. Nekoliko radnji izvršenja zločina protiv čovečnosti podrazumevaju vršenje seksualnog nasilja prema drugome, to su sledeće radnje: silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilno sterilisanje, kao i svaki drugi oblik seksualnog zlostavljanja ovakve ili slične prirode (čl. 7. st. 1. g) Statuta). Takođe, proterivanje kao radnja izvršenja zločina protiv čovečnosti (čl. 7. st. 1. h) Statuta) može da se vrši prema bilo kojoj grupi ili zajednici na političkoj, verskoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj i polnoj osnovi, u skladu sa definisanjem pola u čl. 7. st. 3. Statuta Međunarodnog krivičnog suda, gde je propisano da se pod pojmom “pol” (eng. *gender*) u smislu odredaba Statuta podrazumevaju muški i ženski pol, i to sa značenjem koje im se pridaje u društvu, i da pojam pol ima isključivo to značenje. I u ovom smislu Statut MKS predstavlja korak napred jer prvi put propisuje da proterivanje može da bude zasnovano i na polnoj osnovi, a takvi primeri se mogu pronaći i u praksi, na primer u Avganistanu gde je vršeno namerno i teško lišavanje osnovnih prava na osnovi pola žrtava (Bedont, Hall Martinez, 1999: 72).

6 Kažemo da Statut Međunarodnog krivičnog suda u propisivanju radnji seksualnog nasilja kao krivičnih dela predstavlja korak napred jer to zaista oslikava istorijski razvoj međunarodnog prava, s obzirom na to da ni Haške konvencije, ni statuti međunarodnih vojnih tribunala u Nirnbegu i Tokiju, niti statuti međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu nisu predviđali radnje seksualnog nasilja kao krivično delo. Ipak, zbog rasprostranjenosti ove vrste nasilja u oružanim sukobima u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi, veća ovih tribunala su se našla pozvanim da adresiraju i ova pitanja. Iako krivična dela seksualnog nasilja nisu bila propisana u njihovim Statutima, a položaj ovih krivičnih dela u međunarodnim pravu je bio nejasan, stručnjaci iz oblasti međunarodnog prava i sudije su zauzele stav da radnje seksualnog nasilja predstavljaju teška kršenja međunarodnog prava jer se mogu podvesti pod radnje izvršenja nekih drugih krivičnih dela, kao što su tortura, nehumano postupanje, namerno prouzrokovanje teških patnji ili ozbiljnih povreda po telo i zdravlje. Prateći ovako zauzet stav, prvo pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, a zatim i pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za Ruandu, su podizane optužnice i za silovanje kao radnju izvršenja nekog od krivičnih dela propisanih njihovim statutima. Više o tome: Bedont, Hall Martinez, 1999: 66-69.

Za potrebe člana 7. Statuta Međunarodnog krivičnog suda, propisano je i šta pojedine od navedenih radnji predstavljaju, odnosno date su njihove definicije. Tako, *porobljavanje* znači vršenje pojedinačnih ili svih ovlašćenja koja proističu iz prava svojine nad nekim licem, a koja podrazumevaju vršenje ovih ovlašćenja u trgovini licima, posebno ženama i decom (čl. 7. st. 2. c) Statuta MKS). U definiciju porobljavanja je uključena izričita referenca koja se odnosi na decu. U kontekstu radnje izvršenja *seksualnog ropstva*, ovako određeno porobljavanje treba dovesti u vezu sa vršenjem pojedinačnih ili svih ovlašćenja koja proističu iz prava svojine nad nekim licem, koja podrazumevaju korišćenje tog lica u seksualne svrhe. Zatim, *prisilna trudnoća* predstavlja protivpravno zadržavanje nasilno oplodjene žene, sa namerom da se na taj način utiče na promenu etničkog sastava stanovništva, ili da se dovede do drugog teškog kršenja međunarodnog prava (čl. 7. st. 2. f) Statuta MKS).⁷ Pored ovih definicija, nije određeno značenje nijedne druge radnje seksualnog nasilja, što u praksi može izazvati dosta problema, sporova i različitih tumačenja.

Kod ratnih zločina se pod drugim ozbiljnim povredama zakona i ratnih običaja koji se primenjuju u međunarodnom oružanom sukobu, ali i oružanom sukobu koji nije međunarodnog karaktera, ubrajaju sledeće radnje koje podrazumevaju vršenje seksualnog nasilja prema drugome: silovanje, seksualno ropstvo, prisiljavanje na prostituciju, prisilna trudnoća, prema definiciji ovih pojmova u čl. 7. st. 2. f) Statuta MKS, kao i prisilna sterilizacija ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja koji predstavlja teška kršenja Ženevskih konvencija (čl. 8. st. 2. b) xxii) i čl. 8. st. 2. e) vi) Statuta MKS).

Kod gore navedenih radnji izvršenja je jasno da predstavljaju vršenje seksualnog nasilja prema drugome, međutim postoje i neke radnje izvršenja koje nekada, pored ostalog, mogu da podrazumevaju i vršenje seksualnog nasilja. Ovde spadaju dve radnje izvršenja (Chamberlain Bolanos, 2014: 139). *Prvo*, radnja izvršenja genocida koja se sastoji u prouzrokovanju teških fizičkih ili mentalnih patnji članova grupe (čl. 6. st. 1. b) Statuta MKS), za koju je u Elementima krivičnih dela pojašnjeno da može da obuhvati i radnje torture, silovanja, seksualnog nasilja ili nehumanog ili ponišavajućeg postupanja.⁸ *Drugo*, ratni zločin regrutovanja dece vrlo često u praksi podrazumeva i vršenje seksualnog nasilja prema regrutovanoj deci, o čemu svedoče i ranije navedeni statistički podaci. Pi-

7 U pogledu *prisilne trudnoće* u radu je usvojen prevod koji koristi Ristivojević u: Ristivojević, B., *Međunarodna krivična dela*, deo I, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2011, str. 103., jer ga smatramo ispravnijim u odnosu na prevod koji postoji u Zakonu o potvrđivanju Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda.

8 International Criminal Court, *Elements of crimes*, fusnota 3.

tanje da li se tumačenjem radnji izvršenja ratnog zločina regrutovanja dece može obuhvatiti i vršenje seksualnog nasilja prema njima je često razmatrano od strane međunarodnih sudova, jer gotovo da nije bilo situacije u kojoj regrutovana deca ujedno nisu korišćena i u seksualne svrhe. Na primer, u predmetu Lubanga deca vojnici su svedočili o seksualnom nasilju nad regrutovanom decom, ali i pored toga Sudeće veće nije utvrđivalo činjenice niti odlučivalo o krivičnim delima seksualnog nasilja jer Tužilac u svojoj optužnici nije obuhvatio radnje seksualnog nasilja.⁹ Ipak, jedna sudija je u svom izdvojenom mišljenju zauzela stav da “seksualno nasilje koje se vrši nad decom u oružanim grupama prouzrokuje nepopravljivu štetu i predstavlja direktnu i nerazdvojivu posledicu njihovog učešća u oružanim grupama. Seksualno nasilje je unutrašnji element radnje “korišćenja dece za aktivno učešće u neprijateljstvima”. Maloletna lica ženskog pola koja se koriste kao seksualne robinje ili “supruge” komandanata ili drugih članova oružanih grupa, obezbeđuju esencijalnu podršku oružanim grupama. Seksualni napad u svim svojim oblicima proizvodi znatnu štetu i pokazuje neuspeh u zaštiti života i integriteta žrtava. Postoje dodatne potencijalne posledice koje su specifične za pol, kao što su neželjene trudnoće koje često dovode do smrti majke ili deteta, bolesti, HIV, psihološke traume i društvena izolacija. Ipak, mora se razjasniti, da iako seksualno nasilje predstavlja jedan element pravne definicije zločina regrutovanja dece, krivična dela seksualnog nasilja su različita i odvojena krivična dela koja su mogla biti cenjena odvojena od strane Sudećeg veća da je Tužilac podneo i optužbe za ove radnje.¹⁰

Iako brojni statistički podaci i svedočenja pred međunarodnim krivičnim sudovima pokazuju da su regrutovana deca često žrtve seksualnog nasilja unutra oružanih snaga i grupa, ipak smatramo da se seksualno nasilje ne može podvesti pod radnju izvršenja korišćenja dece za aktivno učešće u neprijateljstvima, jer po logici stvari i ranije datom određenju pojma “aktivno učešće u neprijateljstvima”, ne može se smatrati da, na primer, korišćenje dece kao seksualnih robova unutar oružanih grupa predstavlja ujedno i njihovo korišćenje za aktivno učešće u neprijateljstvima. Osim toga, razni oblici seksualnog nasilja su određeni kao posebne radnje izvršenja ratnih zločina, pa ih u optužnici na taj način treba kvalifikovati.

9 International Criminal Court, *Judgment pursuant to Article 74 of the Statute*, The Prosecutor vs. Thomas Lubanga Dyilo, No. ICC-01/04-01/06, 14 March 2012, str. 390-391., par. 896.

10 International Criminal Court, Trial Chamber I, *Judgment pursuant to Article 74 of the Statute*, The Prosecutor vs. Thomas Lubanga Dyilo, No. ICC-01/04-01/06, 14 March 2012, *Separate and Dissenting Opinion of Judge Odio Benito*, str. 7-8., par. 20.

3.2. Pojedinačne radnje seksualnog nasilja

Silovanje, kao radnja zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina, prema Elementima krivičnih dela postoji kada je počinitelj napao na telo neke osobe preduzimanjem ponašanja koje za rezultat ima prodor, makar i ovlaš, bilo kog dela tela žrtve ili počinioca polnim organom, ili prodor analnog ili genitalnog otvora žrtve bilo kojim predmetom ili bilo kojim delom tela. Pri tome, bitan uslov jeste da je napad izvršen upotrebom sile ili pretnjom upotrebe sile ili prinude, kao što je ona koja prouzrokuje strah od nasilja, primoravanja, pritvaranja, psihičkog ugnjetavanja ili zloupotrebe moći, prema toj ili drugoj osobi, ili iskorišćavanjem okruženja prinude, ili je napad izvršen nad osobom koja nije sposobna da da stvarni pristanak.

U pogledu definisanja “napada” ideja jeste da se shvati dovoljno široko kako bi obuhvatio napad i na lica ženskog i na lica muškog pola,¹¹ pa se smatra da je radnja silovanja i data na ovako složen način kako bi obuhvatila sve oblike prodora u telo žrtve bilo da je žrtva ženskog ili muškog pola (Ristivojević, 2011: 105). Kada su u pitanju osobe koje nisu sposobne da daju stvarni pristanak, pojašnjava se da se smatra da osoba nije sposobna da da stvarni pristanak onda kada je pogođena prirodnom, indukovanom ili nesposobnošću koja je u vezi sa uzrastom. Pred Specijalnim sudom za Sijera Leone je u AFRC predmetu zauzet stav da pristanak mora biti dat dobrovoljno, tj. kao posledica slobodne volje i mora biti cenjen u svetlu konkretnih okolnosti. Prema tome, upotreba sile ili pretnja upotrebom sile predstavljaju jasan dokaz da pristanak ne postoji. Iako i drugi faktori osim sile mogu da isključe pristanak, u okolnostima oružanog sukoba primena sile je gotovo univerzalna. Kada su u pitanju maloletna lica, zauzet je stav da maloletna lica mlađa od 14 godina nisu sposobna da daju validan pristanak.¹²

Seksualno ropstvo prema Elementima krivičnih dela postoji kada su ispunjena dva uslova, *prvo*, da je počinitelj vršio jedno ili sva ovlašćenja koja proističu iz prava svojine nad jednom ili više osoba, kao što su kupovina, prodaja, iznajmljivanje ili razmena te osobe ili osoba, ili nametanje njima sličnog uskraćivanja slobode, i *drugo*, da je počinitelj prouzrokovao da se ta osoba ili osobe uključe u jednu ili više radnji seksualne prirode.¹³ Radnja izvršenja se, dakle, sa-

11 International Criminal Court, *Elements of crimes*, fusnota 15.

12 Special Court for Sierra Leone, *Judgement*, The Prosecutor against Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara and Santigie Borbor Kanu, No. SCSL-2004-16-PT, 20 June 2007, str. 214., par. 694.

13 Kao primer ovog krivičnog dela se navodi rasprostranjena pojava u Drugom svetskom ratu gde je oko 200.000 žena po naredbi japanske vrhovne komande, lišeno slobode i prinudno odvedeno na bojište da služe pripadnicima japanske vojske za različite, između ostalog, i seksualne svrhe. Navedeno prema: Ristivojević, 2011: 107.

stoji u vršenju jednog ili svih ovlašćenja koja proističu iz prava svojine na nekim licem, i da bi se radilo o krivičnom delu seksualnog ropstva potrebno je da se ta ovlašćenja vrše tako da za posledicu imaju uključivanje lica u jednu ili više radnji seksualne prirode. U pogledu lišenja slobode se objašnjava da ono može, u nekim okolnostima, da uključuje i zahtevan prinudni rad ili na drugi način dovođenje osobe u pokoran položaj kao što je definisano u *Konvenciji o ukidanju ropstva, trgovine robovima, institucija i praksi sličnih ropstvu* iz 1956. godine. Takođe, ponašanje počinioca u kontekstu ove radnje izvršenja obuhvata i trgovinu ljudima, posebno ženama i decom.¹⁴

Prinudna prostitucija prema Elementima krivičnih dela postoji kada počinitelj prouzrokuje da se jedna ili više osoba uključe u jednu ili više radnji seksualne prirode putem sile, ili pretnje upotrebom sile ili prinude, kao što je ona koja prouzrokuje strah od nasilja, primoravanja, pritvaranja, psihičkog ugnjetavanja ili zloupotrebe moći, prema toj ili drugoj osobi, ili iskorišćavanjem okruženja prinude, ili iskorišćavanjem nesposobnosti osobe da da stvarni pristanak. Pored ovog uslova, potrebno je i da su počinitelj ili druga osoba pribavili ili očekivali da pridobiju novčanu naknadu ili drugu korist u zamenu za ili u vezi sa radnjama seksualne prirode. Radnja izvršenja se ovde sastoji u prouzrokovanju da se jedna ili više osoba uključe u jednu ili više radnji seksualne prirode, i ovakvim određenjem radnje izvršenja se nastoji da se obuhvate sve one radnje kojima počinitelj omogućava da se neko lice uključi u radnje seksualne prirode. Za razliku od seksualnog ropstva, ovde je svrha ostvarivanja novčane ili druge koristi od uključivanja lica u seksualne radnje.

Sledeća radnja izvršenja koja obuhvata seksualno nasilje jeste prisilna trudnoća,¹⁵ koja je, kako je određeno u Elementima krivičnih dela, ostvarena onda kada je počinitelj zadržao jednu ili više nasilno oplodjenih žena, sa namerom da se tako utiče na etnički sastav nekog stanovništva ili da se dovede do drugog teškog kršenja međunarodnog prava. Da bi bilo ostvareno ovo krivično delo, potrebno je prvo nasilno oploditi ženu, a pretpostavka je da je to učinjeno silovanjem ili nekim drugim seksualnim deliktom koji uključuje prinudu, a zatim je potrebno takvu ženu protivpravno zadržati. Takođe, radnja izvršenja se preduzima sa namerom da se utiče na promenu etničkog sastava stanovništva ili dovede do drugih teških povreda međunarodnog prava.¹⁶

14 International Criminal Court, *Elements of crimes*, fusnota 18.

15 Predmet Ongven pred MKS je prvi predmet u istoriji međunarodnog krivičnog pravosuđa koji uključuje optužbe za prisilnu trudnoću. Više o tome: Grey, R., *The ICC's First 'Forced Pregnancy' Case in Historical Perspective*, *Journal of International Criminal Justice*, vol. 15, issue 5, 2017, str. 905-930.

16 Prema stavovima u literaturi ovo krivično delo je propisano Statutom Međunarodnog krivičnog suda zbog politike etničkog čišćenja koja je, između ostalog, obuhvatala i silovanja kod kojih su si-

Zatim, radnja izvršenja koja se sastoji u *prisilnom sterilisanju* je, prema Elementima krivičnih dela, ostvarena onda kada je počinitelj lišio jednu ili više osoba biološke reproduktivne sposobnosti, a takvo ponašanje nije bilo opravdano medicinskim ili bolničkim tretmanom odnosno osobe ili osoba niti sprovedeno uz njihov stvarni pristanak. Objašnjava se da lišenje reproduktivne sposobnosti ne uključuje mere kontrole rađanja koje nemaju trajni efekat u praksi, kao i da stvarni pristanak u smislu ove odredbe ne uključuje pristanak pribavljen prevareno.¹⁷ Kao radnja izvršenja se može javiti bilo koja radnja koja je podobna da neko lice liši njegove reproduktivne sposobnosti.

Konačno, radnje izvršenja koje se mogu podvesti pod *druge oblike seksualnog nasilja* su, u skladu sa Elementima krivičnih dela, ostvarene onda kada je počinitelj izvršio neku radnju seksualne prirode prema jednoj ili više osoba ili prouzrokovao da se ta osoba ili osobe uključe u radnje seksualne prirode upotrebom sile ili pretnje upotrebom sile ili prinude, kao što je ona koja prouzrokuje strah od nasilja, primoravanja, pritvaranja, psihičkog ugnjetavanja ili zloupotrebe moći, prema toj ili drugoj osobi, ili iskorišćavanjem okruženja prinude, ili iskorišćavanjem nesposobnosti osobe da da stvarni pristanak. Neophodan uslov je da takvo ponašanje po svojoj težini bude uporedivo sa prethodno navedenim radnjama seksualnog nasilja i da je počinitelj svestan činjeničnih okolnosti koje su ustanovile težinu njegovog ponašanja. Pred Specijalnim sudom za Sijera Leone, drugi oblici seksualnog nasilja su definisani kao kategorija koja obuhvata preostale radnje seksualnog nasilja koja može da uključi neograničeni broj radnji dokle god su one seksualne prirode i koje podrazumevaju povrede seksualne prirode učinjene prema fizičkom ili moralnom integritetu žrtve sredstvima prinude, pretnje upotrebom sile ili zastrašivanja.¹⁸ Kao tipičan primer radnji koje se mogu podvesti pod druge oblike seksualnog nasilja se navodi genitalno sakaćenje koje u nekim državama predstavlja običajnu praksu koja se vrši prema devojkicama (Chamberlain Bolanos, 2014: 144).

Kod svih navedenih radnji seksualnog nasilja koje se javljaju kao radnje izvršenja zločina protiv čovečnosti, kao obavezan uslov se u Elementima krivičnih dela postavlja da je radnja izvršena kao deo sveprisutnog i sistematskog napada na bilo koje civilno stanovništvo i da je izvršilac znao da je radnja deo, ili je hteo da bude deo takvog napada.

lovane žene zadržavane do trenutka kada više nisu mogle da pobace i tako su prisiljavane da nose i rode decu koja imaju etničku pripadnost svojih očeva. Više o tome i teorijskoj raspravi o ovom krivičnom delu vidi u: Ristivojević, 2011:114-117.

17 International Criminal Court, *Elements of crimes*, fusnote 19. i 20.

18 The Special Court for Sierra Leone, *Judgement*, The Prosecutor against Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara and Santigie Borbor Kanu, No. SCSL-2004-16-PT, 20 June 2007, str. 222-223., par. 720.

3.3. Namerno usmeravanje napada na škole i druge civilne i humanitarne objekte

Kao jedna od radnji ratnih zločina propisano je i namerno usmeravanje napada na verske, obrazovne, umetničke ili naučne objekte ili objekte koji se koriste u dobrotvorne svrhe, istorijske spomenike, bolnice i mesta gde se sakupljaju bolesni i ranjeni, pod uslovom da to nisu vojni ciljevi (čl. 8. st. 2. b) ix) i čl. 8. st. 2. e) iv) Statuta Međunarodnog krivičnog suda).¹⁹ Iako je cilj ovih inkriminacija da se zaštite civilno stanovništvo i civilni objekti uopšte, izvršenjem ovih krivičnih dela su nesrazmerno više pogođena maloletna lica, iz razloga što ona predstavljaju značajan deo civilnog stanovništva u modernim oružanim sukobima i zato što oni u najvećoj meri koriste ove posebno zaštićene objekte, kao što su škole, centri za dnevnu brigu, centri unutar zajednice i objekti javnog zdravlja. Iz ovog razloga je Komitet za Konvenciju o pravima deteta usvojio Preporuku prema kojoj države treba da osiguraju da će škole biti zone mira i mesta koja su zaštićena od vojnih napada, prisvajanja od strane vojnika i korišćenja kao regrutnih centara (Chamberlain Bolanos, 2014: 149). Prema statističkim podacima Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i mnogobrojnim svedočenjima pred međunarodnim krivičnim sudovima, jasno je da oružane snage i grupe imaju ustaljenu praksu korišćenja škola kao regrutnih centara, pa je i razumljivo nastojanje međunarodne zajednice da se upravo školama kao civilnim objektima od posebnog značaja za maloletna lica, pruži posebna zaštita, na koji način se i samim maloletnim licima pruža zaštita.

Prema Elementima krivičnih dela, da bi ova radnja izvršenja bila ostvarena, neophodno je da budu ispunjena tri uslova. *Prvo*, da je počinitelj usmerio napad. *Drugo*, objekat napada je bila jedna ili više zgrada koje se koriste za religijske, obrazovne, umetničke, naučne ili dobrotvorne svrhe, istorijski spomenici, bolnice ili mesta gde se sakupljaju bolesni i ranjeni, pod uslovom da to nisu vojni ciljevi. *Treće*, počinitelj je imao nameru da neki od ovih objekata bude predmet napada.

19 U praksi Međunarodnog krivičnog suda je relativno skoro doneta presuda u predmetu Al Mahdi, gde se optužnica odnosila samo na ovo krivično delo, a čije izvršenje je okrivljeni priznao. Više o shvatanjima Veća u ovom predmetu vidi: International Criminal Court, *Judgment and Sentence*, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, No. ICC-01/12-01/15, 27 September 2016; Više o praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u pogledu ovog krivičnog dela vidi: Ivanišević, Ilić, Višnjić, Janjić, 2008: 37-39.

4. Zaključak

Po ugledu na trend koji je uzeo maha u nacionalnim zakonodavstvima, da se propišu posebna krivična dela koja imaju za cilj zaštitu maloletnih žrtava, i na međunarodnom nivou je uočena potreba da se maloletnim licima pruži posebna zaštita od pojedinih ponašanja koja se preduzimaju tokom oružanih sukoba. To je učinjeno na dva načina. *Prvo*, propisivanjem maloletstva kao elementa bića krivičnog dela, što je slučaj kod genocida prinudnim premeštanjem dece iz jedne grupe u drugu i kod ratnog zločina regrutovanja dece. *Drugo*, isticanjem od strane organa nadležnih da postupaju u postupcima za međunarodna krivična dela, ali i čitave međunarodne zajednice, da će se određena međunarodna krivična dela onda kada su počinjena prema maloletnim licima smatrati naročito teškim, zbog ozbiljnosti njihovih posledica po ova lica. Tu se izdavaju seksualno nasilje prema maloletnim licima i namerno usmeravanje napada na škole i druge civilne i humanitarne objekte.

Kada je u pitanju položaj svih, pa i maloletnih lica, kao žrtava u međunarodnom krivičnom pravu, videli smo da su na početku razvoja međunarodnog krivičnog pravosuđa žrtve bile marginalizovane u postupcima pred međunarodnim krivičnim sudovima. Ovakva praksa je promenjena usvajanjem Statuta Međunarodnog krivičnog suda koji već u svojoj Preambuli ističe koliko je važno da žrtvama bude priznat njihov status žrtava, a zatim snabdeva žrtve međunarodnih krivičnih dela iz svoje nadležnosti sa raznim pravima tokom postupka.

Posvećivanje veće pažnje žrtvama međunarodnih krivičnih dela je posledica okolnosti da u modernim sukobima najveći procenat žrtava čine civili, koji, po pravilu, predstavljaju zaštićenu kategoriju lica. Takođe, okolnost da među civilnim žrtvama u modernim sukobima ima sve više i više maloletnih lica, je usmerila i aktivnost međunarodne zajednice ka intenzivnijoj zaštiti ove kategorije lica, što za posledicu ima, između ostalog, i inkriminisanje onih ponašanja koja predstavljaju povrede ili ugrožavanje isključivo maloletnih lica kao pasivnih subjekata, i smatranje određenih međunarodnih krivičnih dela naročito teškim onda kada se vrše prema maloletnim licima.

Literatura

- Aptel, C. (2010) *Children and accountability for international crimes: The contribution of International Criminal Court*. Florence: UNICEF, Innocenti Research Centre.
- Bedont, B., Hall Martinez, K. (1999) Ending Impunity for Gender Crimes under the International Criminal Court. *The Brown Journal of World Affairs*, VI(1), str. 65-86.
- Garkawe, S. (2003) Victims and the International Criminal Court: Three major issues. *International Criminal Law Review*, 3(4), str. 345-367.
- Goldson, E. (1996) The effect of war on children. *Child Abuse & Neglect*, 20(9), str. 809-819.
- Grey, R. (2017) The ICC's First 'Forced Pregnancy' Case in Historical Perspective. *Journal of International Criminal Justice*, 15(5), str. 905-930.
- Ivanišević, B., Ilić, P. G., Višnjić, T., Janjić, V. (2008) *Vodič kroz Haški tribunal, propisi i praksa*. Beograd: Misija OEBS u Srbiji.
- Jensen, P. S., Shaw, P. (1993) Children as Victims of War: Current Knowledge and Future Research Needs. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 32(4), str. 697-708.
- Machel, G. (2001) *The Impact of War on Children*. New York: Palgrave, UNICEF.
- Miano, S. M. (2013) Toward a Child-Oriented Approach to Reparations: Reflecting on the Rights and Needs of Child Victims of Armed Conflict. *The Fletcher Journal of Human Security*, 28, str. 28-45.
- Ristivojević, B. (2011) *Međunarodna krivična dela, deo I*. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.
- Sivakumaran, S. (2010) Lost in translation: UN responses to sexual violence against man and boys in situations of armed conflict. *International Review of the Red Cross*, 92(877), str. 259-277.
- Schabas, W. A. (2000) *Genocide in International Law: the Crimes of Crimes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, D. A. (2010) When Child Soldiers Reconcile: Accountability, Restorative Justice, and the Renewal of Empathy. *Journal of Human Rights Practice*, 2(3), str. 334-354.
- Chamberlain Bolanos, C. (2014) *Children and the International Criminal Court: analysis of the Rome Statute through a children's rights perspective*, Leiden: Universiteit Leiden.

Ostali izvori:

- International Criminal Tribunal for Rwanda, *Judgment*, The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, Case no. ICTR-96-4-T, 2 September 1998.
- International Criminal Court, *Elements of Crimes*, reproduced from the Official Records of the Assembly of State Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3-10 September 2002.
- International Criminal Court, *Judgment pursuant to Article 74 of the Statute*, The Prosecutor vs. Thomas Lubanga Dyilo, No. ICC-01/04-01/06, 14 March 2012.
- International Criminal Court, Trial Chamber I, *Judgment pursuant to Article 74 of the Statute*, The Prosecutor vs. Thomas Lubanga Dyilo, No. ICC-01/04-01/06, 14 March 2012, *Separate and Dissenting Opinion of Judge Odio Benito*.
- International Criminal Court, *Judgment and Sentence*, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, No. ICC-01/12-01/15, 27 September 2016.
- International Criminal Court, *Rome Statute of the International Criminal Court*, Rome, 17 July 1998, in force 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, no. 38544.
- International Criminal Court, The Office of the Prosecutor, *Policy on Children*, November 2016.
- Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 5/2001.
- Special Court for Sierra Leone, *Judgement*, The Prosecutor against Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara and Santigie Borbor Kanu, No. SCSL-2004-16-PT, 20 June 2007.

Višnja RANĐELOVIĆ
Faculty of Law, University of Kragujevac
Teaching assistant

JUVENILES AS VICTIMS OF INTERNATIONAL CRIMES

The fact that in modern conflicts civilians, including juveniles, present the largest number of victims, has directed the activities of the international community towards providing more intensive protection to these persons. In that sense, the Statute of the International Criminal Court prescribes certain crimes that constitute the exclusive injury or endangering of juveniles as passive subjects, and in respect of certain international crimes, there is an attitude that they constitute particularly grave offenses when committed against juveniles. The aims of the paper are to show how these crimes are prescribed in international criminal law, what are the views of the case law in international criminal justice in relation to these crimes, and what are the consequences of these crimes against minors. In order to achieve these goals, a normative-dogmatic method for the analysis of relevant norms of international criminal law, and content analysis for the research of decisions of international criminal courts and theoretical views on international crimes whose victims are minors, will be used in the paper.

Key words: *juveniles, victims, international crimes, forcible transfer of children, juveniles' recruitment, sexual violence.*

Jelena RAKIĆ, MA*
Pravni fakultet,
Internacionalni univerzitet
Novi Pazar

Pregledni naučni rad
UDK: 343.359.2(497.11)
336.225.68(497.11)
Primljeno: 15.3.2020.
Prihvaćeno: 25.6.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.7>

KRIVIČNO DELO PORESKA UTAJA – ZAKONITI I NEZAKONITI PRIHODI

Zakonit osnov sticanja prihoda ili predmeta koji su od značaja za određivanje visine poreske obaveze dugo je bio jedan od neophodnih uslova za postojanje poreske utaje. Međutim, izmenjeno biće krivičnog dela više ne zahteva zakonitost prihoda ili predmeta iz čega proizilazi da poreska utaja može postojati i kada su u pitanju nezakoniti prihodi ili predmeti ukoliko su ostvareni i ostali elementi ovog krivičnog dela. Navedenu izmenu prati pitanje koje se odnosi na uspostavljanje obaveze prijavljivanja nezakonitih prihoda i predmeta poreskim organima kao i pitanje u vezi sa naplatom poreza, odnosno o mogućem uspostavljanju obaveze na plaćanje poreza i kada su prihodi ili predmeti stečeni na nezakonit način. Novelom predmetnog krivičnog dela nije uspostavljena obaveza prijavljivanja nezakonitih prihoda što proizilazi iz prava na odbranu. Ipak, to ne znači da ne može biti uspostavljena obaveza plaćanja poreza na tako stečene prihode ili predmete. Naime, nezakoniti prihodi ili predmeti obuhvaćeni su bićem poreske utaje i u onim slučajevima kada je otkriveno lice koje prihode, odnosno predmete stiće protivpravno podnosi se krivična prijava. U krivičnom postupku može se podneti imovinskopравни zahtev kojim se od okrivljenog traži da uplati iznos neplaćenog poreza čija se visina uspostavlja rešenjem Poreske uprave.

Ključne reči: porezi, poreske obaveze, poreska krivična dela, poreska utaja, zakoniti prihodi, nezakoniti prihodi.

* e-mail: jelenarakic808@yahoo.com

1. Uvod

Izbegavanje plaćanja poreza nije konstrukt savremenog sveta i života u njemu, već pratilac ljudskog društva od perioda kada je država uvela ovaj namet. Obaveza plaćanja poreza, globalno posmatrano, postojala je još u starim civilizacijama¹ i inkorporirana je u sve savremene pravne sisteme. Na našem prostoru odredbe o obavezi plaćanja poreza mogu se naći od perioda Dušanovog zakonika kojim je predviđeno ubiranje carskog dohotka², a zatim u svim potonjim zakonskim propisima koji uređuju ovu oblast.

Plaćanje poreza nalazi svoj *ratio* u potrebi države da obezbedi sredstva za pravilno funkcionisanje koje je od značaja za sve građane. Stoga je obaveza plaćanja poreza i drugih dažbina propisana Ustavom Republike Srbije.³ Međutim, nisu svi građani voljni da deo svojih prihoda ustupe državi. Razlozi za to ogledaju se u: subjektivnom osećaju poreskih obveznika da poreske dažbine utiču na smanjivanje njihove ekonomske snage i kupovne moći (Jovašević, 2005:542), finansijskim problemima s kojima se suočavaju ili, pak, sebičnosti (Hrustić, 2013:522; Risimović, 2016:3), pretpostavci da država neadekvatno usmerava materijalna sredstva dobijena od poreza (Popović, 1997:451), negativnom stavu o pravičnom rasporedu poreskog tereta između različitih poreskih obveznika (Kulić, Milošević, 2011:323) i drugo. Suočena sa otporom prilikom naplate poreza, od strane lica pod njenom jurisdikcijom, kojim se destabilizuju javne finansije, država propisuje sankcije za nedisciplinu poreskih subjekata. *Ratio legis* zabrane nepoželjnih ponašanja nalazi se u činjenici da se izbegavanjem poreskih obaveza direktno ugrožava osnovni fiskalni prihod države, dok indirektno utiče na sve građane s obzirom na to da se tako dobijena materijalna sredstva usmeravaju ka institucijama od opšteg interesa (škole, bolnice, sudstvo, policija itd.) s obzirom na to da poreski deficit negativno utiče na obim i kvalitet njihovih usluga (Tomaš, 2010:46).

Kršenje poreskih propisa dovodi do deliktne odgovornosti koja može predstavljati privredni prestup ili krivično delo što zavisi od težine povrede postojeće poreske obaveze.

-
- 1 Tako su trgovci u Kini za vreme dinastije Han bili opterećeni visokim porezima. U Rimu su birana dva cenzora koji su procenjivali imovinu u cilju ubiranja poreza, a od perioda vladavine Julija Cezara sakupljanje poreza nalazilo se na visokom mestu među bitni zadacima upravnog aparata (Karličić, 2015:95-96).
 - 2 Propisano je da carski dohodak koji može biti soća, odnosno žitni danak caru, namet i harač, daje svaki čovek i to pola na Mitrovdan i pola na Božić. Davao se novčani danak i danak u žitu. Žitni danak moga se platiti i novcem (perperom) (Novaković, 1870:9-10).
 - 3 Službeni glasnik RS, br. 98/2006, čl. 91

Poreskim krivičnim delima nanosi se najviše štete fiskalnom sistemu jedne države. Ova krivična dela propisana su Zakonom o poreskom postupku i poreskoj administraciji (u nastavku: ZPPPA)⁴ i Krivičnim zakonikom (u nastavku: KZ)⁵. Poreska utaja predstavlja centralno poresko krivično delo predviđeno odredbama Krivičnog zakonika u glavi krivičnih dela protiv privrede.

Prema ranijem krivičnopravnom rešenju zakonitost prihoda predstavljala je *conditio sine qua non* za postojanje poreske utaje. Zakonodavac više ne propisuje zakonitost prihoda kao jedan od ključnih uslova za postojanje poreske utaje, na koji način izlazi iz okvira tradicionalnog poimanja ovog krivičnog dela. Novo zakonsko rešenje dovelo je do nedoumica u vezi sa tim da li su nezakoniti prihodi obuhvaćeni poreskom utajom, ali i uspostavljanjem obaveze na prijavljivanje nezakonitih prihoda ili predmeta i obaveze plaćanja poreza u odnosu na ovako stečene prihode ili predmete. Shodno navedenom cilj rada je dobijanje odgovore na postavljena pitanja.

2. Krivično delo poreska utaja

Poresku utaju karakteriše blanketna dispozicija te je za dokazivanje potrebno konsultovanje drugih propisa koji ne pripadaju oblasti krivičnog prava⁶, što ukazuje na kompleksnu strukturu ovog krivičnog dela.

Poreska utaja vrši se u nameri da se potpuno ili delimično izbegne plaćanje poreza, doprinosa ili drugih propisanih dažbina i to davanjem lažnih podataka o stečenim приходima, predmetima ili drugim činjenicama koje su od uticaja na utvrđivanje poreske obaveze ili neprijavlivanjem istih, kada postoji obaveza prijavljivanja ili prikrivanjem podataka koji se odnose na utvrđivanje poreske obaveze, pri čemu visina izbegnute poreske obaveze prelazi iznos od milion dinara (KZ, čl. 225, st. 1).

Objekt zaštite kod poreske utaje je fiskalni sistem kao glavni nosilac ekonomskog sistema svake države. Kao objekt napada mogu se naći porezi, doprinosi ili druge dažbine koje su svrstane u javni prihod.

4 Službeni glasnik RS, br. 80/2002, 84/2002 – ispr., 23/2003 – ispr., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – dr. zakon, 62/2006 – dr. zakon, 63/2006 – ispr., dr. zakona, 61/2007, 20/2009, 72/2009 – dr. zakon, 53/2010, 101/2011, 2/2012 – ispr., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 – autentično tumačenje, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/201895/2018 i 86/2019

5 Službeni glasnik RS br. 85/2005, 88/2005 ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019

6 S tim u vezi ZPPPA propisuje relevantne činjenice koje se odnose na postupak utvrđivanja, naplate i kontrole javnih prihoda, zatim prava i obaveza poreskih obveznika, registracija poreskih obveznika (čl. 1). Drugi propisi su od značaja za utvrđivanje da li je određeno lice u konkretnom slučaju izvršilo ovo krivično delo, rečju drugi propisi upotpunjuju blanketnu dispoziciju poreske utaje (Mrvić Petrović, 2018:120; Radulović, 2010:466).

Formulacijom „ko u nameri da potpuno ili delimično izbegne plaćanje poreza, doprinosa ili drugih propisanih dažbina daje lažne podatke o stečenim prihodima, predmetima ili drugim činjenicama...“ zakonodavac je propisao da učinilac ovog krivičnog dela može biti poreski obveznik ukoliko preduzme neku od predviđenih radnji izvršenja. Obaveza na ispunjenje neke radnje određene poreskopравnim odnosom propisana je za fizička i pravna lica (ZPPPA, čl. 12), ali se kao izvršioci poreske utaje mogu naći i njihovi zakonski zastupnici.⁷

Radnju krivičnog dela zakonodavac je odredio alternativno i može biti ostvarena ukoliko se: daju lažni podaci o stečenim prihodima, predmetima ili drugim činjenicama, ne prijave stečeni prihodi onda kada postoji obaveza njihovog prijavljivanja ili se na neki drugi način prikrivaju podaci relevantni za utvrđivanje poreske obaveze. Zakonodavac nije ograničio broj i varijetete radnje izvršenja s obzirom na to da je upotrebio formulaciju „ko na drugi način prikrije...“ što listu radnji čini znatno širom budući da se njome, osim najčešćih radnji izvršenja, obuhvata i neodređeni broj radnji koje se do sada nisu pojavile u praksi, ali se mogu očekivati. Krivično delo poreska utaja može se izvršiti davanjem lažnih podataka, odnosno radnjom činjenja, ili tako što se ne prijave stečeni prihodi, predmeti ili druge činjenice koje su od bitnog značaja za određivanje poreza, doprinosa ili drugih dažbina, odnosno radnjom nečinjenja. Kada je radnja izvršenja preduzeta neprijavlivanjem poreski obveznik uopšte ne navodi činjenice koje su od značaja za utvrđivanje poreza ili propušta da u propisanom roku podnese poresku prijavu⁸ (Nicević, Ivanović, 2013:142). Radnja krivičnog dela može biti ostvarena i prikrivanjem relevantnih podataka na neki drugi način, dakle kako činjenjem tako i nečinjenjem (Anđelković, Jovašević, 2006:194). Primera radi ovo krivično delo postojalo bi kada preduzetnik zasnuje sa radnicima radni odnos u kom slučaju postoji obaveza poslodavca da obračuna i plati poreze i doprinose na zarade pri čemu sa radnicima dogovori mesečnu zaradu višu od propisane najniže zarade, ali u poslovnoj dokumentaciji evidentira da se radnicima isplaćuje najniža zarada (Milošević, Bošković, 2009:262; Nicević, Ivanović, 2013:145). U tom slučaju postoji razlika između stvarne zarade radnika i zarade prema kojoj se obračunava poreska osnovica jer je poreska osnovica niža u odnosu na onu koja bi trebalo da bude uzimajući u obzir faktičko stanje. Ovo krivično delo postojaće i u slučaju kada recimo obveznik poreza

7 Zakonski zastupnici fizičkog lica mogu biti roditelji maloletnog lica, staralac poslovno nesposobnog lica i dr.; zakonski zastupnik pravnih lica je fizičko lice koje je kao takvo upisano u propisani registar. Osim toga, poreske obaveze lica koje zastupaju ispunjavaju i poslovođa preduzetnika i privremeni staralac zaostavštine (ZPPPA, čl. 15).

8 Pojam, sadržina poreske prijave, način i rok podnošenja kao i mogućnost njene izmene određeni su ZPPPA čl. 38-40.

na imovinu daje lažne podatke o broju članova domaćinstva, korisne površine zgrade i stanova, srodnosti naslednika i dr. (Milošević, Bošković, 2009:269). U ovom slučaju učinilac u poresku prijavu unosi lažne podatke o bitnim činjenicama za utvrđivanje poreske obaveze s ciljem da umanja visinu iste. Osim navedenih zabeleženi su drugi pojavni oblici poreske utaje kao što su: davanje lažnih podataka o broju zaposlenih lica ili broju članova domaćinstva ili broju dece koja se školuju, o radnom statusu bračnog partnera (Anđelković, Jovašević, 2006:195; Radulović, 2010:467); propuštanje poreskog dužnika da se prijavi poreskim vlastima (Jovašević, 2017:124); neprijavlјivanje prihoda poreskom organu ili prijavljivanje nižih prihoda od ostvarenih, prijavljivanje odbitaka po osnovu rashoda koji su lažni ili su bili manji od navedenog iznosa ili isticanje odbitaka čija svrha nije istinita (Popović, 2012:624); nepravilno obračunavanje poreskih obaveza, lažno bilansiranje pojedinih pozicija, vođenje dvojnog knjigovodstva (Nicević, Ivanović, 2013:143) i drugo. S obzirom na to da poreski obveznik dovodi u zabludu merodavni organ u vezi sa činjenicama koje su od bitnog značaja za pravilno određivanje visine poreske obaveze u teoriji je zastupljeno mišljenje da poreska utaja predstavlja poseban modalitet prevare (Lazarević, 2006:625). Postoje i mišljenja da je poreska utaja lakša od krivičnog dela prevare (Stojanović, Perić, 2006:197).

Za postojanje krivičnog dela neophodno je da iznos utajenog poreza čije se plaćanje izbegava prelazi milion dinara. Ukoliko je iznos niži od minimalno propisanog neće postojati krivično delo poreska utaja već poreski prekršaj. Reč je o objektivnom uslovu inkriminacije koji se vezuje za jednu kalendarsku godinu (Kulić, Milošević, 2011:328).

U pogledu subjektivnog elementa bića krivičnog dela potrebno je da postoji umišljaj koji je određen ispunjenjem dodatnog uslova – postojanjem namere, odnosno potreban je direktni umišljaj kao najviši stepen svesti i volje učinioaca da jednom od alternativno predviđenih radnji izvršenja potpuno ili delimično izbegne plaćanje poreske obaveze. Namera predstavlja posebno subjektivno obeležje krivičnog dela, odnosno psihički fenomen koji utiče na preduzimanje određenih delatnosti radi postizanja određenog cilja. Ukoliko kod učinioaca nije postojala namera da delimično ili u potpunosti izbegne plaćanje poreza, doprinosa ili drugih dažbina onda ne možemo govoriti o ispunjenosti subjektivnog elementa poreske utaje a samim tim neće postojati ovo krivično delo (Škulić, Delibašić, 2018:71).

Krivično delo poreska utaja ima dva kvalifikovana oblika. Da li će postojati osnovni ili neki od kvalifikovanih oblika zavisi od visine iznosa čije se plaćanje izbegava. Ukoliko učinilac izbegava plaćanje najmanje pet miliona dinara radiće se o prvom težem obliku, dok se najteži oblik ovog krivičnog dela vezuje za minimalni novčani iznos od petnaest miliona dinara (KZ, čl. 225, st. 2 i 3). Da bi postojao jedan od dva kvalifikovana oblika

poreske utaje zakonodavac zahteva da kod učinioca postoji umišljaj, odnosno svest i htenje izbegavanja obaveze u većem iznosu, ali ne mora postojati svest o tačnom iznosu.

Delo je dovršeno preduzimanjem radnje izvršenja pri čemu nije od značaja da li je učinilac uspeo u nameri da u potpunosti ili delimično izbegne plaćanje poreza ili druge propisane obaveze, ali je od značaja da visina obaveze čije se plaćanje izbegava prelazi milion dinara.

Zakonom je propisana kazna zatvora uz koju se uvek kumulativno izriče i novčana kazna. Za osnovni oblik dela zaprećeno je kaznom od jedne do pet godina. Kazna zatvora za prvi kvalifikovani oblik može se izreći u rasponu od dve do osam godina, dok je za najteži oblik propisana kazna zatvora od tri do deset godina (KZ, čl. 225, st. 2 i 3).

2.1. Poreska utaja – zakoniti i/ili nezakoniti prihodi

Prema ranijem normativnom rešenju svojstvo stečenih prihoda bilo je od krucijalnog značaja za postojanje poreske utaje. Izostavljanje termina „zakoniti“ iz zakonskog opisa ovog krivičnog dela aktuelizuje pitanje u vezi sa postojanjem poreske utaje kada se radi o nezakonitim приходima.

Mišljenje da su nezakoniti prihodi obuhvaćeni poreskom utajom postojalo je i pre izmene bića ovog krivičnog dela. Tako pojedini autori smatraju da su nezakoniti prihodi bili obuhvaćeni formulacijom „ko na drugi način prikrije podatke koji se odnose na utvrđivanje poreske obaveze“ (Hrustić, 2013:524). Prema mišljenju drugih autora krivično delo poreska utaja moglo je postojati kada se radnja izvršenja odnosila na prihode koji potiču od obavljanja delatnosti koja nije zabranjena, ali za koju obveznik nema odobrenje (Kulić, Milošević, 2011:327-328) što proizilazi iz odredbi Zakona o porezu na dohodak građana⁹ kojim je propisano da se prihodom od samostalne delatnosti smatra i prihod ostvaren trajnim ili sezonskim iskorišćavanjem zemljišta u nepoljoprivredne svrhe (vađenje peska, šljunka i kamenja, proizvodnja kreča, cigle, crepa, ćumura i sl.), inkubatorskom proizvodnjom živine i drugim sličnim delatnostima, nezavisno od toga da li su kao samostalne delatnosti registrovane kod nadležnog organa.

⁹ Službeni glasnik RS, br. 24/2001, 80/2002, 80/2002 – dr. zakon, 135/2004, 62/2006, 65/2006 – ispr., 31/2009, 44/2009, 18/2010, 50/2011, 91/2011 – odluka US, 7/2012 – usklađeni din. izn., 93/2012, 114/2012 – odluka US, 8/2013 – usklađeni din. izn., 47/2013, 48/2013 – ispr., 108/2013, 6/2014 – usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 – dr. zakon, 5/2015 – usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 7/2017 – usklađeni din. izn., 113/2017 i 7/2018 – usklađeni din. izn., čl. 31, st. 2.

Sa stanovišta teorije nezakoniti prihodi mogli su biti obuhvaćeni poreskom utajom, ali je zakonodavac ovo krivično delo vezivao za zakonito stečene prihode tako da se u onim slučajevima kada su prihodi bili stečeni recimo prodajom robe na crno, odnosno kada nisu bili zakoniti nije moglo govoriti o poreskoj utaji već o nekom drugom krivičnom delu.¹⁰ U vezi sa pomenutim je i presuda Apelacionog suda u Nišu, Kž1. br. 431/10 u kojoj se navodi „Ako je prihod bio zakonit a nisu plaćeni odgovarajući porezi, onda se može raditi o krivičnom delu poreske utaje, a ako prihod nije bio zakonit onda se može raditi o nekom drugom krivičnom delu, u kom slučaju se taj prihod ne može oporezivati već se mora oduzeti“. Isti stav nalazimo i u presudi Opštinskog suda u Paraćinu K. br. 280/07 od 23.06.2008. godine i presudi Apelacionog suda u Kragujevcu Kž1.br.2666/10 od 07.09.2010. godine „Kako odredba čl. 229, st. 1 KZ glasi: „ko u nameri da potpuno ili delimično izbegne plaćanje poreza, doprinosa ili drugih dažbina, daje lažne podatke o zakonito stečnim prihodima, o predmetima ili drugim činjenicama koje su od utaja za utvrđivanje ovakvih obaveza, ili ko u istoj nameri u slučaju obavezne prijave ne prijavi zakonito stečeni prihod itd.“, što upućuje na to da je radnja izvršenja vezana za zakonito stečene prihode, a ne i za one koji su stečeni na protivpravan način, time što je u izreku presude prvostepeni sud uneo utvrđenje da je okrivljeni nabavljenu robu i prodavao na „crno“, što znači na nedozvoljen i protivpravan način, i takve radnje kvalifikovao kao krivično delo iz člana 229 KZ učinio je izreku presude nerazumljivom i protivurečnoj samoj sebi.“ Presudom Apelacionog suda u Beogradu, Kž1. 4/2011 od 10.6.2011. godine zauzet je sledeći stav „Krivično delo poreska utaja ne postoji kada se radnja izvršenja dela ne vezuje za zakonito stečene prihode. Naime, da bi postojalo krivično delo poreska utaja, neophodno je da je roba pribavljena na legalan način, pa da ovlašćeno lice u svojoj poslovnoj dokumentaciji umanju visinu poreza ili na drugi način prikaže neistinite podatke o porezu, a što nije slučaj u konkretnoj situaciji, jer su okrivljeni slali fakture koje nije pratila roba, pa se ne može govoriti o krivičnom delu poreska utaja, s obzirom da se radnja izvršenja ne vezuje za zakonito stečene prihode.“

Ipak, ukoliko se osvrnemo na skoriju sudsku praksu stiče se utisak da su sudovi prilikom donošenja odluka pristupali ekstenzivnijem shvatanju pojma „zakoniti“. Tako je Viši sud u Kragujevcu presudom, 1K-34/17 od 24.11.2017. godine oglasio krivim direktora društva s ograničenom odgovornošću navodeći da isti „u nameri da delimično izbegne plaćanje poreza nije prijavio zakonito stečeni prihod ... na taj način što je izvršio promet

10 Na primer krivično delo građenje bez građevinske dozvole (KZ, čl. 219a); krivično delo nedozvoljena proizvodnja (čl. 234); krivično delo nedozvoljena trgovina (čl. 235); krivično delo neovlašćeno organizovanje igara na sreću (čl. 352); krivično delo neovlašćeno bavljenje određenom delatnošću, čl. 353 i dr.

robe bez evidentiranja u knjigovodstvenoj dokumentaciji tako što neplaćeni iznos od prodaje robe nije uplatio na poslovni račun privrednog društva, a izlaz robe nije opravdao verodostojnim računovodstvenim ispravama“. Presudom Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici, 1K 377/17 od 18.12.2017. godine, oglašen je krivim poljoprivredni proizvođač koji „...u nameri da potpuno izbegne plaćanje poreza na dodatu vrednost, nije prijavio zakonito stečeni prihod, tako što je izvršio uzgoj stoke – tovnih svinja, nerasta i krmača i njihov dalji promet – prodaju privrednom subjektu ... koji promet nije evidentirao u svojim poslovnim knjigama, za isti nije izdao PDV račune i nije obračunao i podneo poreske prijave što je bio dužan da učini prema Zakonu o porezu na dodatu vrednost i na taj način nije obračunao, nije prijavio nadležnom poreskom organu niti platio PDV... na koji način je izbegao plaćanje poreza na dodatu vrednost ...“. Presudom Višeg suda u Pirotu, K 4/2016 od 20.11.2017. godine, kada okrivljenog oglašava krivim sud navodi „...radnja izvršenja okrivljenog se ogleda u nabavci i prodaji tečnog naftnog gasa bez evidencije u poslovnim knjigama preduzeća...“. U sva tri navedena slučaja radi se o postojećim poreskim obveznicima koji svoju delatnost obavljaju u skladu sa zakonom, odnosno imaju dozvolu za bavljenje određenom delatnošću. U prvom i drugom slučaju iz sudske prakse okrivljeni su vršili prodaju robe bez evidentiranja iako su za istu imali urednu ulaznu dokumentaciju dok u trećem slučaju nije postojala uredna kako ulazna tako i izlazna dokumentacija. Prema našem mišljenju u navedenim slučajevima radilo se o prometu i/ili nabavci robe na crno što se ne može smatrati zakonitim ukoliko bi se prilikom tumačenja ovog termina zauzeo rigidan stav.

Čini se da je Vrhovni kasacioni sud dao smernicu za fleksibilnije tumačenje pojma zakonitih prihoda zauzevši stav „... kada je reč o pitanju uticaja zakonitosti načina sticanja prihoda mora se praviti razlika između prihoda stečenih zakonitom delatnošću obveznika poreza, delatnošću koja nije zabranjena ali za koju obveznik nema odobrenje i delatnošću koja predstavlja krivično delo, privredni prestup ili prekršaj“ (KZZ 112/2013 od 17.10.2013. godine). S tim u vezi uzimajući u obzir pozitivno određenje poreske utaje učinio bi se moglo smatrati i lice koje u skladu sa zakonom obavlja delatnost i bavi se recimo trgovinom na malo prehrambenim proizvodima u odnosu na koje uredno izmiruje poreske obaveze, ali se terenskom kontrolom ustanovi da prodaje duvanske proizvode za koje je potreban upis u posebni registar¹¹ a ne poseduje takvu dozvolu što znači da duvanske proizvode

11 Zakon o duvanu, Službeni glasnik RS br. 101/2005, 90/2007, 95/2010, 36/2011, 6/2012-usklađeni izn., 69/2012- usklađeni izn., 93/2012, 8/2013-usklađeni izn., 64/2013-usklađeni izn., 108/213, 4/2014-usklađeni izn., 79/2014-usklađeni izn., 5/2015-usklađeni izn., 67/2015-usklađeni izn., 5/2016-usklađeni izn., 65/2016-usklađeni izn., 8/2017-usklađeni izn., 76/2017-usklađeni izn. i 18/2018-usklađeni izn., čl. 45

nabavlja i prodaje na crno. Dalje, ukoliko se neki već registrovani privredni subjekt odluči na privremeni prekid obavljanja privredne delatnosti i u odnosu na svoju odluku ispoštuje zakonsku proceduru, odnosno registruje privremeni prekid obavljanja delatnosti¹², ali nastavi da posluje, što znači da se u tom periodu obavljanja delatnosti nalazi u zoni sive ekonomije i da su tako ostvareni prihodi, posmatrano u užem smislu, nezakoniti mogao bi se smatrati učinioem poreske utaje. Pored toga kao primer možemo navesti lice koje se bavi proizvodnom delatnošću i koje prodajom svojih proizvoda ostvaruje prihode ali nije registrovani preduzetnik kod Agencije za privredne registre (APR)¹³ ili drugog organa kada je registracija potrebna radi obavljanja delatnosti, što znači da nema poreski identifikacioni broj (PIB)¹⁴ i kao preduzetnik nije vidljiv poreskim organima. Takva delatnost može biti recimo pružanje usluga kateringa koja se neretko reklamira putem društvenih mreža. Spremanje hrane za katering obavlja se u stanovima, kućama i sl., u kom slučaju je upitno ispunjavanje standarda koji se tiču higijenskih, sanitarnih i drugih uslova. Ukoliko delatnost ovog „nepostojećeg“ preduzetnika bude otkrivena moglo bi se govoriti o postojanju poreske utaje. Učinioem poreske utaje mogao bi se smatrati i preduzetnik, bez obzira na to da li se radi o registrovanoj ili neregistrovanoj delatnosti, koji zapošljava sve ili pojedine radnike bez zaključenog ugovora o radu.

Krivičnopravna norma više ne predstavlja prepreku da nezakoniti prihodi budu obuhvaćeni poreskom utajom. To znači da se preduzimanjem navednih kao i brojnih drugih radnji može izvršiti poreska utaja ukoliko su ispunjeni ostali elementi ovog krivičnog dela, odnosno da iznos utajenog poreza prelazi milion dinara i da je kod lica postojala namera da preduzimanjem radnje izvršenja delimično ili u potpunosti izbegne poresku obavezu. U vezi sa namerom kao subjektivnim elementom bića krivičnog dela polazimo od toga da se ista utvrđuje na osnovu faktičkog ponašanja učinioaca. Postojanje namere može se konstatovati ukoliko učinilac ne evidentira promet što navodi na zaključak da to čini u cilju izbegavanja poreske obaveze (Kulić, Milošević, 2011:332). Logičnim zaključivanjem namera bi postojala i kada se radi o nezakonitim prihodima ili predmetima budući da poslovanje na nezakonit

12 Zakon o privrednim društvima, Službeni glasnik RS, br. 36/2011, 99/2011, 83/2014-dr. zakon, 5/2015 i 44/2018, čl. 90

13 Postupak registracije propisan je Zakonom o postupku registracije u agenciji za privredne registre Službeni glasnik RS, br. 99/2011, 83/2014 i 31/2019, čl. 5-24.

14 Poreski identifikacioni broj – PIB dodeljuje se od strane Poreske uprave fizičkim licima, preduzetnicima i pravnim licima u cilju da budu identifikovani kao poreski obveznici što proizilazi iz odredbi ZPPPA. Postupak i način dodeljivanja PIB-a propisan je članom 2 Pravilnika o poreskom identifikacionom broju, Službeni glasnik RS, br. 57/2003, 68/2003, 32/2009, 48/2010 i 44/2018 – dr. zakon

način ima za cilj izbegavanje plaćanja poreza. Jedan od vidova utaje poreza upravo je neprijavljivanje, odnosno neregistrovanje radnje, preduzeća ili delatnosti koja se obavlja. Na taj način direktno se izbegava plaćanje poreskih obaveza vezanih za obavljanje delatnosti i posedovanje preduzeća i radnje (Jovašević, 2016:140) što se može uzeti kao indikator za postojanje namere kod učinioca.

Dakle, poreska utaja postoji i kada se obavlja delatnost za koju lice nema odobrenje kada je takvo odobrenje potrebno, odnosno kada je u pitanju neregistrovani subjekt ili kada se vrši promet robe za koju lice nema potrebno ovlašćenje uz postojanje namere i ispunjenje objektivnog uslova inkriminacije. S tim u vezi s aspekta novelirane poreske utaje pod nezakonitim prihodima ili predmetima podrazumevaju se oni koji su nastali kao rezultat obavljanja delatnosti koje nisu zabranjene zakonom. Tako ne bismo mogli govoriti o poreskoj utaji kada su prihodi ili predmeti nastali prodajom robe do koje se došlo izvršenjem krađe, ili kada su isti nastali kao rezultat neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga i sl., koje su zakonom zabranjene.

3. Poreska obaveza i nezakoniti prihodi

Tumačenjem sintagme „stečeni prihodi“ koju koristi zakonodavac jasno je da zakonitost prihoda više nije jedan od uslova za postojanje poreske utaje. Ipak nedoumice postoje u vezi sa uspostavljanjem obaveze na prijavljivanje nezakonito stečenih prihoda ili predmeta kao i u vezi sa naplatom poreza od tako stečenih prihoda ili predmeta.

3.1. Uspostavljanje obaveze na prijavljivanje nezakonito stečenih prihoda

Jedan broj autora ukazuje na to da novim zakonskim rešenjem nije uspostavljena obaveza fizičkih i pravnih lica na prijavljivanje nezakonito stečenih prihoda u odnosu na koje bi se odredila visina poreske obaveze (Lazarević, Škulić, 2015:56; Škulić, Delibašić, 2018:74; Risimović, 2016:14). Naime, zastupnici ovog stava navode da bi pomenuta obaveza u tom slučaju značila da zakonodavac zahteva samoprijavljivanje učinilaca krivičnih dela (Lazarević, Škulić, 2016:56; Škulić, Delibašić, 2018:74). U literaturi se mogu naći mišljenja da kada lice koje je otkriveno u vršenju krivičnog dela ili prekršaja kao i neovlašćenom obavljanju privredne delatnosti bude pozvano da podnese prijavu o tako ostvarenim nezakonitim prihodima nema obavezu da se odazove

poreskim organima i podnese poresku prijavu sa istinitim podacima jer bi na taj način optužilo samo sebe (Miloš navedeno prema Jovašević, 2016:99). Saglasni smo sa navedenim mišljenjima budući da bi obaveza prijavljivanja nezakonito stečenih prihoda bila u suprotnosti s pravom na odbranu o čemu je i sudska praksa zauzela jasan stav. Prema opšteusvojenom stavu lica koja su stekla prihode nelegalan, protivzakonit način (npr. obavljanja samostalne delatnosti od strane lica koje nema odobrenje od strane nadležnog organa, rad na „crno“, delatnosti u oblasti sive ekonomije) nemaju obavezu da takve prihode prijave jer bi u tom slučaju sebe prijavila kao izvršioca nekog krivičnog dela što zakon ne traži s obzirom na to da je pravom na odbranu obuhvaćeno da učinilac krivičnog dela ima pravo da prikriva ili na drugi način izbegava utvrđivanje svoje odgovornosti za izvršeno krivično delo (Presude Vrhovnog suda Srbije Kž. I 1384/73 i Kž. I 196/83).

3.2. Obaveza plaćanja poreza u odnosu na nezakonito stečene prihode

Lice koje je prihode steklo nezakonito nema obavezu da tako stečene prihode prijavi poreskim organima što ne znači da tako stečeni prihodi ne mogu biti oporezovani, odnosno da se ne može utvrditi visina poreske obaveze i ista naplatiti.

U literaturi dominira mišljenje da se ne može oporezivati ono što je stečeno nezakonito i protivpravno (Kulić, Milošević, 2011:327; Popović, 2012:627; Radulović, 2010:468; Risimović, 2016:12; Škulić, Delibašić, 2018:74), jer bi to značilo odobravanje nezakonitog osnova sticanja takvih prihoda (Kulić, Milošević, 2011:327). Ipak, mogu se sresti i suprotna mišljenja kojima se ukazuje na dve kategorije nezakonitih prihoda. Prvoj grupi pripadaju prihodi od dopuštene delatnosti čije je obavljanje uslovljeno postojanjem odobrenja od nadležnog organa. U drugu grupu svrstavaju se prihodi ostvareni vršenjem krivičnih dela. Razlike između ovih grupa, koje se ogledaju u ugrožavanju i povredi zaštićenih dobara, prava i interesa, opravdavaju oporezivanje prihoda koji pripadaju prvoj grupi, odnosno onih koji su ostvareni na osnovu obavljanja dopuštene delatnosti za koju je potrebno odobrenje, ali kada takvo odobrenje nije izdato (Vuković, 2009:160). Sledi da bi mogla biti uspostavljena obaveza plaćanja poreza u odnosu na nezakonite prihode.

Kao što je već obrazloženo u radu nezakoniti prihodi obuhvaćeni su bićem poreske utaje. Odredbama ZPPPA propisano je da se pod poreskim krivičnim delima podrazumeva preduzimanje radnji u cilju potpunog ili delimičnog izbegavanja plaćanja poreza, kada se sačinjava ili podnosi falsifikovana dokumentacija koja je od značaja za oporezivanje, ugrožavanje

naplate poreza i poreske kontrole, kada se radi o nedozvoljenom prometu akciznih proizvoda ili su preduzete druge nazakonite radnje koje su u vezi sa izbegavanjem i pomaganjem u izbegavanju plaćanja (čl. 135, st. 2). Osim toga ZPPPA propisuje da se javnom tužiocu podnosi krivična prijava kada postoje osnovi sumnje da su prihodi ili predmeti proistekli iz poreskog krivičnog dela (čl. 137, st. 1). S obzirom na to da je navedenom definicijom o poreskim krivičnim delima obuhvaćena poreska utaja Poreska policija podnosi krivičnu prijavu kada tokom obavljanja delatnosti iz svoje nadležnosti otkrije lice u odnosu na koje postoje osnovi sumnje da je učinilo ovo krivično delo. Posmatrano iz krivičnogpravnog ugla određivanje visine poreske obaveze u direktnoj je vezi s vođenjem krivičnog postupka. Naime, utvrđivanje tačnog iznosa poreske obaveze koja se izbegava proizilazi iz činjenice da je isti od važnosti za rešavanje pitanja postojanja krivičnog dela kao i meritornog odlučivanja budući da ovaj iznos predstavlja objektivni uslov inkriminacije. U vezi s navedenim postoji mišljenje da sud nije vezan rešenjem poreskog organa koje se odnosi na visinu poreske obaveze koja se izbegava jer je jedino krivični sud ovlašćen da ceni da li je izvršeno krivično delo, odnosno da prilikom odlučivanja o optuženju nije neophodno da se iznos obaveze čije se plaćanje izbegava prethodno utvrđuje u poreskom postupku od strane poreskog organa (Kulić, Milošević, 2011:328). S navedenim mišljenjem možemo se delimično saglasiti. Saglasni smo s navodima da je jedino sud ovlašćen da ceni da li je izvršeno krivično delo s obzirom na to da je teret dokazivanja optužbe na tužiocu¹⁵. Ipak, ne možemo se saglasiti sa stavom da nije neophodno u poreskom postupku utvrditi iznos poreske obaveze čije se plaćanje izbegava. Naime, dužnost suda nije da utvrđuje tačan iznos poreza, odnosno poreske obaveze koja se izbegava već to spada u delatnost Poreske uprave donošenjem poreskog rešenja (ZPPPA, čl. 54, st. 1). I u onim slučajevima kada poreski organi identifikuju obavljanje neregistrovane, odnosno neprijavljene delatnosti ZPPPA propisuje da se donosi rešenje kojim će se utvrditi visina poreske obaveze (čl. 129a, st. 2). Dakle, obaveza plaćanja poreza u odnosu na zakonito i nezakonito stečene prihode i predmete uspostavlja se rešenjem Poreske uprave. Prema stavu sudske prakse iznos neplaćenog poreza može biti predmet imovinskopravnog zahteva kojim se traži da okrivljeni uplati državi iznos neplaćenog poreza (Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. 1533/2012 od 20. aprila 2012 navedeno prema Rsimović, 2016:10), što se u skladu sa izmenjenim bićem krivičnog dela odnosi kako na zakonite tako i na nezakonite prihode.

¹⁵ Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019 čl. 15, st. 2

4. Zaključak

Prema pozitivnopravnom određenju poreska utaja se vrši u nameri potpunog ili delimičnog izbegavanja plaćanja poreza, doprinosa ili drugih propisanih dažbina i to davanjem lažnih podataka o stečenim prihodima, predmetima ili drugim činjenicama koje su od uticaja na utvrđivanje poreske obaveze ili neprijavlivanjem istih kada postoji obaveza prijavljivanja ili prikrivanjem podataka koji se odnose na utvrđivanje poreske obaveze bez obzira na to da li se radi o zakonito ili nezakonito stečenim prihodima ili predmetima.

Ovakvim propisivanjem poreske utaje zakonodavac zauzima stav netolerancije u odnosu na poreski (ne)moral. To je učinio brisanjem nejasno definisane granice prilikom tumačenja pojmova zakonitih i nezakonitih prihoda ili predmeta. Intencija zakonodavca svakako nije bila ozakonjenje prihoda koji potiču od vršenja krivičnih dela tako da se ne može govoriti o poreskoj utaji ukoliko je prihod stečen delatnostima koje su zabranjene zakonom. Dakle, pod nezakonitim prihodima ili predmetima podrazumevaju se oni prihodi ili predmeti stečeni obavljanjem zakonom dozvoljenih delatnosti nezavisno od toga da li postoji ili ne postoji odobrenje za obavljanje određene delatnosti i da li se radi o registrovanom ili neregistrovanom subjektu. S tim u vezi u onim slučajevima kada je otkriveno lice koje obavlja zakonom dozvoljenu delatnost u cilju delimičnog ili potpunog izbegavanja poreske obaveze može se govoriti o poreskoj utaji ukoliko su ispunjeni ostali elementi ovog krivičnog dela.

Kada govorimo o poreskim obavezama neophodno je praviti razliku između obaveze na prijavljivanje nezakonitih prihoda – koja ne postoji i potencijalne obaveze plaćanja poreza u odnosu na tako stečene prihode. Naime, činjenica da neko lice nema obavezu da prijavi prihode ili predmete koji su stečeni na nezakonit način nije garancija da poreski dug neće biti naplaćen. U slučaju nezakonitih prihoda nepostojanje obaveze na prijavljivanje takvih prihoda poreskim organima ne anulira dužnost obavljanja delatnosti u zakonom predviđenim okvirima. Ovo dalje znači da s obzirom na to da svojstvo prihoda nije od značaja za postojanje krivičnog dela poreska utaja onda nezakoniti prihodi mogu biti predmet imovinskopravnog zahteva. Poreska obaveza može se naplatiti u odnosu na nezakonite prihode, odnosno u svakom konkretnom slučaju uspostavlja se obaveza plaćanja poreza bez obzira na to da li su prihodi zakoniti ili nezakoniti donošenjem rešenja od strane Poreske uprave.

Literatura

- Anđelković, M., Jovašević, D. (2006) *Izbegavanje plaćanja poreza: fiskalni i krivičnopравни aspekt*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta.
- Hrustić, H. (2013) Poreska krivična dela. *Glasnik advokatske komore Vojvodine*, 10, str. 521-539.
- Jovašević, D. (2017) Poreska utaja kao oblik ispoljavanja privrednih krivičnih dela U: I. Stevanović, V. Čolović (ur.) *Privredna krivična dela*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za uporedno pravo, str. 119-131.
- Jovašević, D. (2016) *Poreska krivična dela*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Jovašević, D. (2005) Poreska evazija i poreska krivična dela oblici ispoljavanja poreske evazije. *Bezbednost*, 4, str. 541-564.
- Karličić, M. (2015) Osvrt na krivično delo poreska utaja. *Tužilačka reč*, 28, str. 95-107.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019
- Kulić, M., Milošević, G. (2011) Odnos krivičnih dela poreske utaje i neuplaćivanja poreza po odbitku u srpskom krivičnom pravu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2, str. 321-343.
- Lazarević, J., Škulić, M. (2015) Osnovne planirane novele Krivičnog zakonika Srbije. *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, 2, str. 32-75.
- Lazarević, Lj. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Beograd: Savremena administracija
- Milošević, G., Bošković, G. (2009) Poreska evazija u Republici Srbiji. *Bezbednost*, 1-2, str. 254-275.
- Mrvić Petrović, N. (2018) Značaj naknadnog izvršenja poreske obaveze na kažnjavanje za poreske kaznene delikte U: J. Kostić, A. Stevanović (ur.) *Finansijski kriminalitet*, Beograd: Institut za uporedno pravo, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 119-129.
- Nicević, M., Ivanović R.A. (2013) Poreska utaja. *Ekonomski izazovi*, 3, str. 139-150
- Popović, D. (1997) *Nauka o porezima i poresko pravo*. Budimpešta, Beograd: Institut Otvoreno društvo/Institut za ustavnu i zakonodavnu politiku, Savremena administracija
- Popović, I. (2012) Poreska utaja u našem pravu U: P. Dimitrijević (ur.) *Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom prostoru*, Niš: Pravni fakultet, str. 619-636.

- Radulović, Lj. (2010) Krivično delo poreske utaje iz člana 229 KZ RS (akcenti iz sudske prakse). *Pravo i privreda*, 4-6, str. 463-475.
- Pravilnik o poreskom identifikacionom broju, Službeni glasnik RS, br. 57/2003, 68/2003, 32/2009, 48/2010 i 44/2018 – dr. zakon
- Risimović, R. (2016) Radnja izvršenja krivičnog dela poreska utaja. *NBP- Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 3(1), str. 1-19.
- Stojanović, Z., Perić, O. (2006) *Krivično pravo-posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga
- Škulić, M., Delibašić, V. (2018) Poreska utaja – normativna konstrukcija i neka sporna pitanja U: M. N. Simović (ur.) *Krivično zakonodavstvo i funkcionisanje pravne države*, Trebinje: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Grad Trebinje, Ministarstvo pravde Republike Srpske
- Tomaš, R. (2010) *Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006
- Vuković, M. (2009) *Poreska utaja u policijskoj i sudskoj praksi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zakon o duvanu, Službeni glasnik RS br. 101/2005, 90/2007, 95/2010, 36/2011, 6/2012-usklađeni izn., 69/2012- usklađeni izn., 93/2012, 8/2013-usklađeni izn., 64/2013-usklađeni izn., 108/2013, 4/2014-usklađeni izn., 79/2014-usklađeni izn., 5/2015-usklađeni izn., 67/2015-usklađeni izn., 5/2016-usklađeni izn., 65/2016-usklađeni izn., 8/2017-usklađeni izn., 76/2017-usklađeni izn. i 18/2018-usklađeni izn.
- Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019
- Zakon o porezu na dohodak građana, Službeni glasnik RS, br. 24/2001, 80/2002, 80/2002 – dr. zakon, 135/2004, 62/2006, 65/2006 – ispr., 31/2009, 44/2009, 18/2010, 50/2011, 91/2011 – odluka US, 7/2012 – usklađeni din. izn., 93/2012, 114/2012 – odluka US, 8/2013 – usklađeni din. izn., 47/2013, 48/2013 – ispr., 108/2013, 6/2014 – usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 – dr. zakon, 5/2015 – usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 7/2017 – usklađeni din. izn., 113/2017 i 7/2018 – usklađeni din. izn.
- Zakon o poreskom postupku i porekoj administraciji, Službeni glasnik RS, br. 80/2002, 84/2002 – ispr., 23/2003 – ispr., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – dr. zakon, 62/2006 – dr. zakon, 63/2006 – ispr., dr. zakona, 61/2007, 20/2009, 72/2009 – dr. zakon, 53/2010, 101/2011, 2/2012 – ispr., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 – autentično tumačenje, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018 i 86/2019

- Zakon o privrednim društvima, Službeni glasnik RS, br. 36/2011, 99/2011, 83/2014- dr. zakon, 5/2015 i 44/2018
- Zakon o postupku registracije u agenciji za privredne registre, Službeni glasnik RS, br. 99/2011, 83/2014 i 31/2019
- Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349-1354 (1870) U: Stojan Novaković (ur.), Beograd. Dostupno na: <http://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Zakonik%20Stefana%20Dusana%20cara%20srpskog%201349.%20i%201354.pdf>, posećen 10.10.2019

Jelena RAKIĆ, MA

Faculty of Law, International university of Novi Pazar

TAX EVASION – LEGAL AND ILLEGAL REVENUES

The legal basis of obtaining revenue or any object relevant for determining tax evasion liability has been one of the necessary conditions for tax evasion for a long time. However, changed substance of a criminal offence no longer demands the legality of revenue, nor objects, which implicates that the notion of tax evasion may occur in the cases of illegal revenue as well, on account of other elements of this criminal offence being fulfilled. It further implies the question of illegal revenue accounts and objects due to be passed to tax authorities, as well as the question related to tax payment i.e. imposing tax claim to the revenues and objects obtained illegally. The novelty in the subject of criminal offence doesn't set the obligation of illegal revenue accounts which stems from the right defence. Nevertheless, it doesn't preclude the obligation of tax payment for the revenues and objects thus obtained. Namely, illegal revenues and objects are comprised by the substance of tax evasion, and criminal charges are filed in the cases of revealing a subject who obtains the revenues and objects illegally. The criminal proceeding involves the filling of restitution claim, by means of which the charged subject is due to pay the tax debt, whose amount was previously determined by tax authorities' decision

Key words: *taxes, tax obligation, tax criminal offence, tax evasion, legal revenue, illegal revenue.*

Ana **PARAUŠIĆ**, Istraživač pripravnik *
Institut za sociološka
i kriminološka istraživanja

Pregledni naučni rad
UDK: 351.74:342.7
Primljeno: 1.4.2020.
Prihvaćeno: 1.5.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.9>

INTEGRITET POLICIJE I POVREDE INTEGRITETA POLICIJE

Policija predstavlja jednu od javnih službi koja je zadužena za očuvanje javnog reda i poretka. Službenici policije mogu primenjivati silu u sprovođenju zakona, i uskraćivati neka od osnovnih prava i sloboda građanima. Iz toga razloga, integritet policije kao i njenih službenika jedno je od uvek aktuelnih teorijskih i praktičnih pitanja. Cilj ovog rada jeste da se prikažu osnovne koncepcije, debate i dileme koje se vezuju za integritet policije, kao javne organizacije. Ovo podrazumeva pre svega, prikaz glavnih određenja i objašnjenja fenomena integriteta policije, zatim prikaz najpoznatijih tipologija povreda integriteta policije, kao i nekih od faktora kojima se objašnjava postojanje povreda integriteta policije.

Ključne reči: policija, službenici policije, integritet policije, povrede integriteta policije, korupcija policije.

1. Uvodne napomene

Službenici policije imaju jedinstvenu ulogu u sprovođenju zakona u ime društva i predstavljaju instituciju koja ima ovlašćenje da primenjuje silu nad građanima. Policija ima značajnu moć obzirom da ni jedna druga vladina služba nema pravnu mogućnost da zadrži građane, pretraži njihove lične stvari, fizički ih

* e-mail: parausicana@gmail.com

napadne ili uskrati druga prava i slobode. Zbog ovih, i brojnih drugih razloga, ne bi trebalo da nas iznenadi to što su policijske organizacije predmet konstantnog preispitivanja šire javnosti.

Uprkos protektivnoj ulozi koja joj je namenjena, korupcija, zloupotreba autoriteta, brutalnost, kršenje ustavnih prava, ostavili su neslavan trag na rad policije u SAD (Goldstein, 1977; Sherman, 1978; Wadman, Allison, 2004; Walker, 1997), kao i u drugim zemljama (Chevigny, 1995; Punch, 1985; Stone, 2007). Poslednjih godina, federalna vlast SAD je pokrenula brojne inicijative kako bi se osnažila kultura integriteta policije kroz primenjena istraživanja (Klockars et al., 2000; Weisburd et al., 2000), treninge i selektivne aktivnosti na nivou pojedinačnih policijskih agencija. Svi ovi napori, delimično, ukazuju na zaključak da problematično i neetičko ponašanje službenika policije, odnosno povrede integriteta policije, predstavljaju jedno od kontinuirano aktuelnih pitanja u teoriji i praksi. Policija je odgovorna društvu i zajednici koje bi trebalo da štiti, te slučajevi korupcije mogu značajno da naruše povrenje građana u policiju (Desta, 2013).

Uvažavajući navedeno, autor rada zainteresovan je za način na koji se integritetu policije pristupa, pre svega, na teorijskoj ravni. Cilj rada jeste da se prikažu osnovne koncepcije, debate i dileme koje se vezuju za integritet policije, kao javne organizacije. Ovo podrazumeva pre svega, prikaz glavnih određenja i objašnjenja fenomena integriteta policije, zatim prikaz najpoznatijih tipologija povreda integriteta policije, kao i nekih od faktora kojima se objašnjava postojanje povreda integriteta policije.

2. Određenje integriteta policije

Može se pretpostaviti da akteri čija je primarna uloga pružanje bezbednosti, zbog prirode posla koji obavljaju i, često, ovlašćenja da primenjuju silu, moraju iskazati naročito visok nivo integriteta. Policija i njeni pripadnici, kao jedan od najznačajnijih aktera sistema bezbednosti, moraju poštovati pravila profesionalne etike i strogo se pridržavati službenih pravila. Zato je opravdano očekivati da će policijski službenici biti osobe koje odlikuju vrline poput časti i savesnosti, da će primenjivati zakon u svakoj situaciji, a njihove odluke moraju biti otvorene za preispitivanje javnosti. Na žalost, istorija policijskog rada ukazuje da ovo nije uvek slučaj i da se policajci uključuju u spektar aktivnosti koje nisu uvek u saglasju sa disciplinskim pravilima i krivičnim pravom (Newburn, 1999; Punch, 2000). Upravljanje, odgovornost, integritet policije, i povezani aspekti, su važni delovi savremenog policijskog rada za koje se veruje da zauzimaju centralno mesto u policiji kao profesiji (Pagon, Lobnikar, 2004).

Među autorima koji su u akademskoj zajednici etablirali problematiku integriteta policije posebnu se ističu Karl Klokars i njegovi saradnici (*Carl B. Klokars et al.*). Nakon inicijalnog koraka koje je predstavljalo pionirsko istraživanje američke policije koje su sproveli Klokars i saradnici (1997), integritet policije bio je tema nekoliko važnih konferencija (*Sixth International Conference on Ethics: Integrity at the Public-Private Interface* 1998; *NIJ/NYU Seminar on Police Integrity and Democracies* 1999; *Strengthening Police-Community Relationship* 1999; *Eastern Europe: Ethics, Integrity and Human Rights* 2000), kao i brojnih publikacija (*Principles of Promoting Police Integrity*, 2001; *Police Integrity and Ethics*, 2004; *The Contours of Police Integrity*, 2004, *Enhancing Police Integrity*, 2006).

Istražujući problematiku integriteta policije, istraživači su tematizovali sisteme ranog upozorenja (v. Walker, Alpert, 2004; Walker, Alpert, Kennedy, 2001), monitoring i odgovornost (v. Davis et al., 2004; Hickman et al., 2004; Walker, 2001, 2005), kao i tradiciionalne oblike prekršaja policajaca (v. Garner, Maxwell, Heraux, 2004; Lerch, Mieczkowski, 2004; Smith, 2004; Terrill, Mastroski, 2004). Ova heterogenost u istraživanju je povezana sa činjenicom da ne postoji jedinstvena definicija niti objašnjenje integriteta policije. Kako navode Hickman i saradnici (Hickman et al., 2004) čini se da istraživači određuju integritet policije najčešće na osnovu njegovog odsustva.

I pored ove poteškoće, brojni autori pokušali su da odrede integritet policije. Delatre integritet definiše kao „duboko ukorenjenu karakteristiku, rešenost i odlučnost, ustaljenu naviku ispravnog postupanja“ koje nije rezultat prisile druge osobe, već sopstvene odluke (1996: 325). Ovaj autor smatra da je integritet/etičko ponašanje „osnova dobrog prijateljstva, braka, roditeljstva, dobrog sportiste, dobrog građanina i dobre javne službe“ (Delattre, 1996: 325, prema Pagon, 2004). U svom uvodnom obraćanju na Nacionalno simpozijumu o integritetu policije, Stiven Vićio (*Stephen Vicchio*, 1997) definiše osobu od integriteta kao nekog koga odlikuje koherentan i relativno stabilan set osnovnim moralnih vrednosti i vrlina, kojima je svojevoljno privržen, i koji odražava ono što kaže ili dela (Vicchio, 1997:125, prema Pagon, 2004). Taj set vrlina, kao sastavni deo integriteta pojedinačnog službenika policije, čine: opreznost/smirenost, poverenje, zanemarivanje sopstvenog interesa, hrabrost, intelektualna iskrenost, pravednost i odgovornost. Integritet policije znači da policijski službenik iskreno prihvata vrednosti i moralne standarde policijskog rada i poseduje vrline svoje profesije i dosledno i svojevoljno postupa u skladu sa tim vrednostima, standardima i vrlinama, čak i u slučaju spoljnih pritisaka (Pagon, 2000: 11).

Prema jednoj grupi autora (Michael et al., 2006), integritet službenika koji sprovode zakon odnosi se na verodostojnost ili snažno poštovanje seta vrednosti

ili principa; skupa moralnih standarda koji omogućavaju sprovođenje zakona u modernim demokratskim društvima. U širem smislu, ovo podrazumeva sprovođenje zakona, održavanje javnog reda i pružanje usluga zajednici koje je u skladu sa ustavnim pravima i slobodama građana (Michael et al., 2006). Svaka osoba ima svoje lične moralne principe, a od pripadnika policije se zahteva naročito visok stepen integriteta koji je teško ugroziti; pripadnici policije postupaju prema visokom standardima kako u službi, tako i u svom privatnom životu. Dešon (2000) takođe ističe da službenici policije moraju da se pridržavaju moralnih i etičkih standarda koji su natprosečni.

Iako zamišljena lista vrlina može da posluži kao osnov za definisanje integriteta policijskih službenika, koncept je teško empirijski izmeriti. Naime, zanemaruje se činjenica, da integritet policije može biti odlika i organizacije, a ne samo pojedinca (Kutnjak Ivković, Khechumyan, 2014: 41). Klockars i saradnici određuju integritet policije kao „normativno nastojanje službenika policije da ne podlegnu iskušenjima da zloupotrebe prava i privilegije koje proizilaze iz njihovog zanimanja“ (Klockars et al., 1997, 2000, 2001, 2004). Ovaj zahtev odnosi se na različite forme iskušenja, ne samo na one koje podrazumevaju sticanje dobiti (tj. korupciju policije) već i ostala iskušenja da se zloupotrebe prava i privilegije koje proizilaze iz obavljanja policijskog posla (Klockaras et al., 2006). Isti autori (Klockars et al., 2004: 2-6) ističu da posebne profesionalne grupe koje imaju moć da donose odluke, a među njima i policija, moraju da prepoznaju problem integriteta. Oni su identifikovali šest aspekata profesionalnog integriteta koji važe za takve grupe:

- *Normativnost* (zajednička moralna uverenja i težnja da se ponašanje uskladi sa tim verovanjima);
- *Opasnost da se podlegne iskušenju* (stavovi nekada nisu prediktori ponašanja pošto se i ljudi od integriteta mogu ponašati na način za koji znaju da je pogrešan, iako zahtev za iskrenošću može da dovede do usvajanja verovanja u vrednost integriteta);
- *Policija kao pojedinac ili kao grupa* (određenje integriteta će se razlikovati u zavisnosti od toga da li se radi o pojedincu ili grupi);
- *Iskušenja* (službenici policije rade u različitim okruženjima i njihovo koruptivno/neetičko ponašanje može imati brojne i različite motive);
- *Zloupotreba službenog položaja* (prihvatanje poklona kao znaka dobre volje ili korišćenje pravnih mogućnosti, kao što je odluka da se ne uhapsi ili pokrene postupak protiv prijatelja);
- *Prava i privilegije koje proizilaze iz zanimanja*.

Organizacija koja neguje kulturu integriteta usvojila je set vrlina kao vodič o tome kako službenici policije štite i služe svojoj zajednici i njihovim žiteljima,

što uključuje i ponašanje i držanje policijskih službenika i kad nisu na dužnosti. Razumevanje kulture integriteta je stoga najlakše ukoliko razmotrimo ponašanja i delovanja predodređena setom vednosti. Za službenike policije koji su usvojili kulturu integriteta veruje se da se ne uključuju u aktivnosti koje se mogu označiti kao koruptivne i nelegalne aktivnosti, kršenje prava, kršenje službenih pravila, ili ugrožavanje javnog poverenje i morala (Schefer, Martinelli, 2008: 310).

Ispitujući konture integriteta policije (*contours of police integrity*), Klockars i saradnici (2004) utvrdili su da postoje značajne varijacije između zemalja i kultura kada je u pitanju ovaj fenomen. Razlike u pogledu stepena integriteta policije moguće su i u okviru iste policije u jednoj zemlji, naročito kada je u pitanju decentralizovan policijski sistem, koji zapošljava veliki broj službenika, a pravni okvir delovanja policije uspostavljen je putem federalnih, državnih i sudskih propisa (Klockars, Kutnjak Ivković, 2004; Klockars et al., 2000). Integritet policije ne znači da će svi službenici policije smatrati da imaju podjednake zahteve da se ponašaju u skladu sa službenim pravilima. Stoga, čak i u istoj policijskoj agencije, konture integriteta policije u odnosu na jedan oblik prekršaja mogu se razlikovati od kontura integriteta policije vezane za drugi prekršaj (Kutnjak Ivković, 2009: 463).

Kroz dugotrajan akademski angažman na polju profesionalnog ponašanja policijskih službenika i sa njim povezan problem integriteta, Klockars i saradnici uspostavili su i teorijsku osnovu za ispitivanje integriteta policije – organizacionu teoriju integriteta policije (Klockars & Kutnjak Ivković, 2004; Klockars et al., 1997, 2001). Zanovano na pionirskom istraživanju Hermana Goldstajna o korupciji u policiji (Herman Goldstein, 1975, 1977), Klockars i saradnici (2000) su organizacionu teoriju integriteta policije operacionalizovali su kroz četiri dimenzije:

1. Organizaciona pravila – Prva dimenzija postulira da su kvilitet zvaničnih pravila i način na koji su izrađena, preneti (*communicated*) i shvaćena od strane službenika policije povezani sa stepenom integriteta policije (Klockars & Kutnjak Ivković, 2004). Očekivanje je da policijske službe visokog integriteta proklamuju pravila koja eksplicitno zabranjuju koruptivna ponašanja i sprovode ih kada god dođe do prekršaja, dok su službenici dobro upoznati sa propisanim pravilima. Set pravila može varirati u zavisnosti od konkretne policijske službe, što naročito važi za ona ponašanja koja možemo označiti kao manje ozbiljne prekršaje, poput prihvatanja obroka, pića, poklona ili popusta.

2. Mehanizmi prevencije i kontrole – Druga dimenzija povezana je sa kvalitetom metoda otkrivanja, istrage i disciplinskog postupka u slučaju prekršaja u policiji (Klockars, Kutnjak Ivković, 2004: 14). Metode prevencije korupcije i kontrole variraju u opsegu od edukacije o etici, testova integriteta, proaktivnih

istraga do reaktivnih istraga koruptivnih ponašanja i kažnjavanja korumpiranih službenika (evidencije policije, unutrašnje kontrole, pritužbe građana). Prema organizacionoj teoriji integriteta policije postoji pozitivna korelacija između postojanja i upotrebe sofisticiranog sistema prevencije korupcije i kontrole i nivoa integriteta u nekoj policijskoj službi.

3. Zakon ćutanja – Treća pretpostavka ovog teorijskog pristupa jeste da smanjenje/sužavanje zakona ćutanja (*code of silence, blue code, blue curtain*) (neformalna zabrana prijavljivanja nedozvoljenog ponašanja kolege) jeste ključno za razvijanje policijske službe visokog integriteta (Klockars, Kutnjak Ivković, 2004: 14). Zakon ćutanja se razvija u svakoj policijskoj službi kao posledica hijerarhizovane strukture; te je praćenje i nadzor nad pridržavanjem zakona ćutanja jedan od glavnih zadataka nadređenih. Ukoliko je zakon ćutanja široko rasprostranjen, službenici policije će biti nemi na prekršaje svojih kolega, i manje spremni da ih prijave nadređenima. Dimenzije zakona ćutanja – šta tačno podrazumeva – razlikuju se među organizacijama. Zakon ćutanja može da se odnosi samo na neznatna nepoštovanja pravila, a nekada i na najozbiljnija koruptivna ponašanja. Koga i šta tačno zakon ćutanja štiti može da varira ne samo u odnosu na različite organizacije već i u okviru jedne službe. Naročito u velikim organizacijama, kultura integriteta može da se razlikuje između policijskih stanica, okruženja, radnih grupa (Klockaras et al., 2000: 2).

4. Očekivanja javnosti – Četvrta pretpostavka organizacione teorije integriteta policije odnosi se na povezanost nivoa integriteta u policiji i šireg socijalnog i političkog okruženja u kojem policijska služba deluje. Ukoliko okruženje vrednuje integritet, policijska služba će postaviti sebi šira očekivanja u pogledu integriteta (Klockars, Kutnjak Ivković, 2004).

3. Povrede integriteta policije

Uverili smo se da oko određenja integriteta policije i dalje ne postoji jasan konsenzus, te je nekada jako teško empirijski proveriti ovaj koncept. Jedan od načina pristupa ovom problemu, jeste operacionalizacija koncepta integriteta policije kroz prepoznavanje različitih oblika neetičkog i koruptivnog ponašanja koji predstavljaju povredu integriteta policije. Moguće je identifikovati dva osnovna nivoa u odnosu na koja se mogu proučavati ponašanja koja su označena kao povrede integriteta: individualni i organizacioni (grupni, institucionalni).

Prvobitni pokušaji da se objasni neetičko ponašanje policijskih službenika, a koje možemo označiti kao individualističko, opisuju se kao teorija „trule jabuke“ (*rotten apple theory*). Kada se suoče sa optužbama za korupciju, policijske

agencije će tvrditi da je problem ograničen samo na manji broj korumpiranih službenika koji su nereprezentativni za čitavu organizaciju. Prema individualističkim tumačenjima povreda integriteta u policiji, neetička i koruptivna ponašanja viđena su kao odraz moralnog posrnuća individualnih službenika. Objašnjavanje povreda integriteta pomoću pristupa „trule jabuke“ bilo je zgodno sredstvo za službenike na višim pozicijama kako bi objasnili incidente u svojim službama (Kersten, 2000; Newburn, 1999). Ovo je pojednostavljeno objašnjenje koje omogućava organizaciji i starešinama da koruptivna ponašanja pripisuju pojedincima ili njihovim manama. Borba protiv korupcije vodila se putem pažljivog odabira kandidata i agresivnog progona „moralno posrnutih“ službenika policije u pokušaju da se udalje sa pozicije pre nego što se njihovo korumpirano ponašanje proširi (Lobnikar, Meško, 2015: 343). Rešenja su bila usmerena ka potrebi kontrole neželjenog ponašanja pojedinaca. Organizacioni i kulturološki faktori, stoga nemaju značaja u interpretaciji kakva je „trula jabuka“ (Desta, 2013).

Ovakav i slični pristupi ubrzo su ocenjeni kao jednodimenzionalni i nedovoljno obuhvatni da se izučiti kompleksan fenomen povreda integriteta u policiji. Integritet policije proširio je fokus ka razvoju zdrave organizacije koja će omogućiti jačanje i održavanje snažnog karaktera i konstruktivne motivacije mnogih pojedinaca koji se pridružuju policiji (Greenberg, 1997).

Kada problem povrede integriteta posmatramo na grupnom ili organizacionom nivou tada možemo govoriti o različitim tipologijama koruptivnog ponašanja policijskih službenika koji su posledica ne samo njihovih individualnih karakteristika, već i organizacionih faktora i okruženja u kojem rade.

Među provobitnim pokušajima klasifikacije povreda integriteta policije pronalazimo onaj koji daje Leo Huberts (1998). Zasnivajući svoju tipologiju na dotadašnjim saznanjima o korupciji, zloupotrebi ovlašćenja i organizovanom kriminalu, policijskoj etici i policijskom radu autor smatra da postoje sledeći oblici narušavanja integriteta u policiji:

- Korupcija policije (zloupotreba položaja zarad sticanja lične dobiti);
- Policijska krađa i prevara;
- Sumnjiva obećanja i pokloni;
- Poslovi sa strane („*moonlighting*“);
- Zloupotreba ili pristup informacijama;
- Diskriminacija i zastrašivanje (kolega, građana);
- Zloupotreba sile/moći (uključujući i korupciju iz plemenitog razloga);
- Trošenje i zloupotreba sredstava;
- Kriminalno ponašanje policajaca (van radnog vremena).

Jednu od najčešće prihvaćenih tipologija povreda integriteta pronalazimo kod Vestmarlanda (*Westmarland*, 2005) koji razlikuje tri grupe ponašanja. Prvu kategoriju čine administrativni i unutrašnji disciplinski prekršaji (*rule bending*). Tu autor svrstava vođenje privatnog posla, prihvatanje obroka tokom dužnosti, poklona u hrani ili alkoholu, prihvatanje slobodnih dana od starešina u zamenu za popravku kola, prihvatanje nekoliko pića u baru koji treba prijaviti. U drugoj kategoriji nalaze se takozvani prekršaji iz plemenitog razloga (*noble cause*) koji predstavljaju ponašanja koja nemaju očigledan finansijski motiv. Ova ponašanja direktno su povezana sa policijskom subkulturom. To su obično situacije kada službenik policije smatra da je osumnjičeni/optuženi kriv, ali usled birokratskih pravila ne može biti osuđen. Tada službenik policije uzima „pravdu u svoje ruke“ i, u slučaju brutalnosti, Klokars (1996: 26) ističe kako neki „opasni momci“ sebe vide kao aktere kontrole kriminaliteta, a građane kao antipolijski nastrojene, što vodi identifikovanju sa kulturnim vrednostima policije. „Deljenje pravde“ može da uključuje i popustljivost prema kolegama koji su počinili neki prekršaj. Ovo se uobičajeno označava kao, već spominjani, *blue code* (ili *code of silence*, kao *blue curtain*). Na kraju, treću kategoriju čine ponašanja koja podrazumevaju prisvajanje novca ili dobara. Tu spadaju prestupi poput krađe pronađenog novčanika, prihvatanje novca umesto pisanja kazne, uzimanje procetna kada se procenjuje neka šteta ili krađa predmeta iz već opljačkanje radnje.

Sličnu kategorizaciju nedozvoljenih/neetičkih/koruptivnih ponašanja daje Miler (2003: 2) ispitujući profesionalne standarde, prekršaje i uzbunjivače (*whistle blowing*), razlikujući tri tipa ponašanja: korupciju, druge forme policijskog kriminaliteta i disciplinske prekršaje.

Odsustvo integriteta policije se obično može identifikovati postojanjem nekog incidenta ili niza incidenata koji uključuju nelegalno, neetičko ili neprofesionalno ponašanje, ali takođe može da se odnosi i na nemogućnost da se postupi prema profesionalnim standardima službe (Garner Maxwell, Heraux, 2004). Stoga nije redak slučaj da se povrede integriteta policije često izjednačavaju sa korupcijom policije, koja se određuje kao zloupotreba ovlašćenja i autoriteta zarad sticanja lične koristi. Prema Roubaku i Barkeru (1974) korupcija policije može, u najširem smislu, da se odnosi na bilo koje ponašanje službenika policije koji prima ili očekuje da primi, usled posla koji obavlja, stvarnu ili potencijalnu materijalnu nagradu ili dobit. Dobit se može odnositi na novac, dobra ili usluge. Koruptivna ponašanja mogu uključivati ponašanja koja nisu specifična samo za policiju, poput lažnih prekovremenih sati, zloupotreba bolovanja i sl. Određenje korupcije može se proširiti tako da uključuje razmenu usluga, kako između službenika policije, tako između službenika policije i članova porodice, prijate-

lja, uticajnih ličnosti i sl. (Desta, 2013: 241). Službenici policije mogu da kupe, trampe ili prodaju određene povlastice (radne zadatke, slobodne dane, odmore, unapređenja i sl). Takva ponašanja, od kojih većina predstavlja kršenje krivičnog prava, mogu uključivati (Desta, 2013: 241):

- *Podmićivanje* – službenik je svestan krivičnog prekršaja, ali neće uhapsiti počinioca u zamenu za mito;
- *Zaštita* – službenik policije štiti osobe uključene u kriminalne aktivnosti poput prostitucije, kockanja, konzumiranja narkotika;
- *Mito* – prijem robe i usluga ili novca za omogućavanje vršenja posla određenim pojedincima ili kompanijama;
- „*Nameštanje slučaja*“ – poništavanje istrage nakon hapšenja osmunjčenog;
- *Uništavanje resursa policije*;
- *Širenje poverljivih informacija zarad lične dobiti*;
- *Krađa*.

Drugi oblici ponašanja koji nisu nužno vezani za ličnu dobit, a predstavljaju povrede integriteta uključuju (Desta, 2013: 242): neiskrenost ili prikrivanje sopstvenog prekršaja ili prekršaja kolega (*code of silence*); diskriminacija prilikom obavljanja službenih dužnosti; prekomerna upotreba sile; falsifikovanje dokaza ili izveštaja; krivokletstvo; širenje poverljivih informacija (ali ne zarad lične koristi); pomaganje drugome u neetičkom ponašanju kroz podsticanje, saučesništvo, pomaganje, zaveru ili prikrivanje; neučtivost; neuspešna saradnja sa drugim javnim službama (Michael et al., 2006).

4. Faktori koji utiču na povrede integriteta policije

Opsežna akademska građa ukazuje da izvori problema vezanih za integritet policije jesu kompleksni i višeslojni. Delom se prekršaji u policiji pripisuju policijskim službama i njihovom neuspehu da regrutuju pojedince visokog integriteta, obezbede adekvatne obuke o etici, iskorene kulturu policije koja je tolerantna prema kršenju pravila, procesuiraju prekršaje, i kažnjavaju službenike koji krše pravila. Drugi eksterni faktori koji mogu uticati na prekršaje policije mogu se odnositi na pasivno tužilaštvo, popustljive sudove, nepostojanje nadzornih organa i tolerancija javnosti na prekršaje službenika policije (Kutnjak Ivković, Shelley, 2005: 438). Brojni drugi faktori koji pogoduju prekršajima u policiji variraju od pristupa „trule jabuke“ ili individualističkih tumačenja uzroka prekršaja u policiji, neprimenjivanja službenih pravila koja zabranjuju prekršaje, po-

stavljanja niskih standarda prilikom regrutacije pa sve do nepostojanja efikasnog nadzora kao i involviranosti nadređenih u nedozvoljenim aktivnostima.

Polijski rad je zanimanje koje pruža specifične mogućnosti za devijantno ponašanje. Stajenberg i Ostern (*Steinberg i Austern*, 1990) sumiraju neke od razloga kojima se mogu objasniti neetički akti službenika policije. Pojedini službenici ističu kako nisu znali da je njihovo ponašanje protivno pravu ili procedurama. Neki veruju da je korupcija deo policijskog posla, i neophodna je kako bi se posao sačuvao. Neki od najdestruktivnijih primera korupcije počinili su pojedinci koji su smatrali da čine ispravnu stvar, da su postupali prema zahtevima službe, ili su se samo povinovali naređenjima. Pojedini su priznali da je koruptivno ponašanje način da se ubrza inače spor birokratizovani sistem, pomogne prijatelju, zloupotrebe ovlašćenja, zadovolji pohlepa, ostvari privatna dobit, nekome osveti, ili reši finasijski problem (Steinberg, Austern, 1990). Dejvid Karter (*David Carter*, 1997) navodi nekoliko različitih faktora koji mogu podstaći koruptivno ponašanje: pohlepa; individualna motivacija poput ega, seksualnog nagona, ili želje za moći; kulturna netolerancija; socijalizacija sa kolegama i/ili organizacijom; loša selekcija kandidata; neadekvatan nadzor i praćenje ponašanja; nedovoljno jasne posledice usled koruptivnog ponašanja; nepostojanje stvarne pretnje sankcije ili disciplinske odgovornosti (Carter, 1997 prema Newham, 2000).

Određen broj autora pokušao je da ustanovi set faktora koji bi mogli pomoći pri objašnjavanju integriteta policije. Šerman (Sherman, 1978) se ispitujući korupciju policije fokusirao na organizacioni, individualni i eksterni uticaj. Prema ovom autoru, službenici policije nisu imuni na “pritisak” sa kojim se suočavaju obavljajući svoje dužnosti. Autor identifikuje sledeće faktore koji mogu uticati na korupciju u policiji. To su sloboda odlučivanja, nekompetentni menadžeri, netransparentnost, preterana kolegijalnost, menadžerska tajnovitost, problemi sa statusom i povezanost sa kriminalnim svetom.

Postoje brojni faktori koji utiču na povrede integriteta policije, kako u okviru organizacije tako i u okruženju. Neki od njih su organizacione prirode, dok su drugi povezani s prirodom policijskog posla (Loree, 2009). Identifikovani su sledeći faktori:

- *Kultura* se uobičajeno navodi kao značajan faktor za objašnjenje korupcije i kršenje integriteta policije. Kultura obuhvata “kod tišine” i “subkulturu” koja promovise zaštitu kolega koje krše zakon ili službena pravila.
- *Organizaciona struktura i proces* su vezani za subkulturu u policijskim organizacijama. Ovo znači “biti deo određenog tima”, što može dovesti do pritiska da se osoba prilagodi kulturi „ekipe“, odakle i pritisak da se uključi u koruptivno ponašanje (Loree, 2009: 11).

- *Liderstvo* je važan faktor kontrole povreda integriteta policije, koji može uticati direktno ili indirektno. Lideri bi trebalo da daju primer sopstvenim ponašanjem i usmeravaju zaposlene ka zajedničkom cilju – unapređenju integriteta pojedinaca i organizacija.
- *Lični faktori* mogu uticati na povrede integriteta i obično su posledica neadekvatne procedure odabira kandidata, regrutovanja slabo kvalifikovanih ili nekvalifikovanih osoba i ograničenja u karijeri.
- *Političko okruženje* utiče na rad i integritet policije jer je policija jedna od državnih institucija. Ozbiljni problemi nastaju kada je policija podređena političkim i ekonomskim elitama u datoj zemlji kako bi doprinela uvećanju njihovih prihoda (Villiam, 2002) i kada se vrši politički pritisak na osobe koje treba da napreduju (posebno do najviših pozicija u policiji), i kada pojedinačni službenici kao i čitava organizacija ne mogu da se odupru političkom uticaju (Heywood, 1997; Noor, 2009).

Istražujući institucionalne i kulturne faktore koji utiču na korupciju i kršenje integriteta policije moguće je identifikovati četiri glavna područja u kojima su moguće povrede integriteta: zapošljavanje, obuke i promocije; resursi, kao što su plate i oprema; sistemi i odgovornost unutar odeljenja; pravosuđe i zakoni i kulturološka tradicija koja onemogućava razvoj profesionalnih standarda policije (Newham, 2002). Klokars, Kutnjak Ivković i Haberfeld (2005) takođe potvrđuju da su zapošljavanje, selekcija i obuka ključne komponente koje oblikuju okruženje integriteta unutar policijske službe. Pojedini autori su zaključili da meritokratski sistem zapošljavanja smanjuje nivo korupcije u nekim zemljama. Za sprovođenje sistema meritokratskog zapošljavanje neophodno je postojanje konkurentnog formalnog ispitivanja i posedovanje univerzitetske diplome (Rauch, Evan, 2000).

Jedan od najsveobuhvatnijih okvira za analizu faktora koji utiču na povrede integriteta policije predstavio je Klitgar (Klitgaard, 1991: 94-95). Faktori koje on identifikuje su: selekcija poštenih osoba; povećanje plata i nagrada za poštene aktivnosti; kažnjavanje korumpiranog ponašanja; okruženje koje podstiče otkrivanje devijantnog ponašanja i podrška za uzbunjivače; smanjenje diskrecionih ovlašćenja; rotacija osoblja; kontinuirane obuke i promena organizacione kulture. Ispitujući povezanost uticajnih faktora i povreda integriteta u saobraćajnoj policiji Pakistana, Kalid (2016) usvaja sličnu tipologiju. Međutim, autor napominje da u istraživanje nije moguće uključiti sve faktore, već uglavnom one koji su karaktersitični ili se najčešće mogu identifikovati na organizacionom nivou (Khalid, 2016: 5). Faktori koje on ispituje su: plata i sistem nagrađivanja, regru-

tacija i selekcija, nadzor i kontrola, organizaciona kultura, kvalitet obuke, socio-ekonomski i politički uslovi i liderstvo.

Marše (2009) je na osnovu sekundarne analize rezultata ispitivanja integriteta američke policije razvio ekonometrijski model kojim se mogu objasniti koruptivna ponašanja policijskih službenika. Tom prilikom je indentifikovao set faktora koji mogu uticati na nivo integriteta policije. Ti faktori su: selekcija službenika, treninzi i edukacija, liderstvo, ponašanje nadređenih (*command behaviour*), supervizija, kultura policije, organizaciona struktura, disciplinska struktura, vrednosti zajednice i politički i ekonomski uslovi. Autor ističe da bi objašnjavanje korupcije i integriteta policije pomoću svih ovih faktora bilo idealno, ali da je, imajući u vidu ograničenost dostupnih podataka, moguće razviti eksplanatorne varijable koje se odnose na liderstvo¹, organizacionu strukturu² i kulturu policije³ (Marche, 2009: 471-73).

Neki od elemenata kulture policije ili subkulture jesu među faktorima koji se najčešće povezuju sa povredama integriteta policije. Tako Stodard (*Stoddard*, 1983) ističe kako socijalizacija u organizaciji može imati veliku ulogu kada novi regrut prihvata da učestvuje u nedozvoljenim aktivnostima jer mu u suprotom pretneformalno odbacivanje od strane kolega. Jasno je da, ukoliko novozaposleni preduzme neku aktivnost koja je povreda integriteta, norme koje usvaja od svojih kolega imaće prednost u odnosu na formalna pravila službe. Skolnik (*Skolnick*, 2002) opisuje zakon ćutanja (*blue code of silence*) kao nepisano normativno pravilo koje je sastavni deo kulture policije. On ne podrazumeva samo tajnost, već i snažnu odanost kulturi policije koja je identifikovana kao podstičući element koruptivnog ponašanja, dok istovremeno otežava bilo kakve istražne aktivnosti (*Newburn* 1999). Panč (*Punch*, 2000) ističe da se uz podršku nadređenih, službenik policije uključuje u devijantno ponašanje čime mu se pruža opravdanje i racionalizacija postupka. Krank (*Crank*, 1998) takođe smatra da je kultura policije faktor koji utiče na korupciju i devijantno ponašanje. Prema njegovim rečima, ova kultura podstiče solidarnost, konspirativnost i cinizam među policajcima.

1 Indikator liderstva sastoji se od dve varijable: da li je ispitanik na nekoj supervizorskoj poziciji i da li ispitanik smatra da je opisano ponašanje narušavanje službenih pravila.

2 Uzimajući u obzir broj službenika policije i tip policijske službe, indikator organizacione strukture odnosi se na to da li je služba odeljenje načelnika, veoma velika služba ili veoma mala služba.

3 Kultura policije odnosi se na kulturu zanimanja koju novozaposleni moraju da nauče. Priroda policijskog posla i hijerarhijska struktura policije zahtevaju da službenici uče tokom procesa socijalizacije, te da će ignorisanje prekršaja kolege omogućiti novozaposlenom da stekne poverenje i podršku svojih kolega. Kultura policije podrazumeva postojanje zakona ćutanja a svaki službenik policije mora da nauči šta sve podrazumeva zakon ćutanja u konkretnoj organizaciji. Specifičan zakon ćutanja doprineće i različitim nivoima integriteta u različitim organizacijama. Kultura policije pod uticajem je selekcije, treninga i edukacije. Ovi faktori utičeće na to u kojoj meri će novi regrut u konkretnoj policijskoj organizaciji prisvojiti obrasce policijske kulture.

Mora se istaći da ne postoji samo jedan faktor ili jednostavno objašnjenje povreda integriteta policije i postoji snažna veza između brojnih eksplanatornih faktora. Neetičko ponašanje koje predstavlja povredu integriteta može biti proizvod kombinacije nekoliko seta faktora: individualnih, organizacionih i kulturnoloških (Schafer, Martinelli, 2008). Takođe, povrede integriteta policije imaju brojne uzroke i manifestacije koje rezultuju ugrožavanjem rada policije, učvršćuju zakon ćutanja, smanjuju odgovornost službenika policije i podrivaju legitimitet policije (Kutnjak Ivković, 2005).

5. Zaključne napomene

Imajući u vidu značaj koji se pripisuje integritetu kao odlici pojedinaca (policijskog službenika), ali i organizacije (policije), ne iznenađuje da je značajan akademski napor usmeren ka prepoznavanju načina na koji se integritet može ugroziti, kao i preporučenim strategijama za njegovu izgradnju, zaštitu i unpređenje. Uobičajeno se pretpostavlja da osobe koje obavljaju javno značajne poslove odlikuje visok stepen integriteta. Međutim, za javne organizacije i institucije naročitu bezbednosnu pretnju predstavljaju slučajevi kada se službena lica angažuju u niz aktivnosti kojima se krše propisana pravila ponašanja.

Ovde ćemo samo napomenuti, neke od izazova akademskog istraživanja integriteta policije i njegovog ugrožavanja, iako ovo pitanje zahteva zaseban rad. Istraživanje u oblasti integriteta policije je izazovno zbog povezanosti sa devijantnim ponašanjem čiji počinioci ne žele da budu otkriveni i o čijim postupcima nije poželjno javno diskutovati. Istraživač se nalazi pred problemima pristupa ispitanicima, koa i pouzdanosti i validnosti podataka. Tamna brojka devijacije policije je velika nepoznanica jer pojedini službenici ostaju nezainteresovani za različite presteupe svojih kolega ili ih ignorišu jer su i sami uključeni u nedozvoljene aktivnosti (Newburn, 1999; Sherman, 1974). Za istraživače problem može predstavljati i postojanje norme zaštite svojih kolega – takozvani zid ćutanja (ili plava zavesa ili zakon ćutanja) – kao i tendencija da se zaštititi profesija i organizacija imajući u vidu da je policija često predmet kritike i može se ponašati kao ugroženo „pleme“ (Crank, 1998; Skolnick, 2000). Problem otkrivanja korupcije proizilazi i iz korist koje svi akteri ove nedozvoljene aktivnosti mogu imati, kao i usled toga što ne postoji direktna žrtva koja bi prijavila ovo krivično delo (Klockars et al., 2000).

Pošto osobe anagažovane u koruptivnim aktivnostima teško mogu biti subjekti posmatranja, izazov je proceniti obim ili razmere povreda integriteta direktno, kvantitativno i empirijski. Istraživači su primenili različite tehnike kako bi prevazišli ovaj problem. Pojedini analiziraju zvanične podatke (Fyfe, Kane,

2001), ali obzirom da slučajevi korupcije obično ostanu neprijavljeni, zvanična statistika (broj službenika policije koji su kažnjeni ili otpušteni) u najboljem slučaju može se posmatrati kao mera antikorupcijskih napora, pre nego nivoa korupcije. Drugi pristup podrazumeva opisivanje koruptivnih ponašanja od strane službenika policije, što je takođe problematično, pa ni uverenja o poverljivosti ne mogu biti dovoljna garancija za policijske službenike da će njihov identitet ostati neotkriven (Johnson, 2003: 20). Ovo su samo neke od prepreka koje stoje pred istraživačim integriteta policije, koji iako nalažu oprez i dodatni napor, ne bi trebalo da deluju destimulišuće na akademsku praksu.

Postojeća istraživanja o integritetu policije kao i povredama policijskog integriteta predstavljaju značajno istraživačko polje. Razumevanje različitih formi prekršaja, može olakšati prepoznavanje njihovih različitih posledica i efekata, te u tom smislu izučavanje tipologija povrede integriteta policije ima i praktičnu vrednost. Možemo očekivati da će postojati razlike u načinu na koji organizacije ili vlade razvijaju specifične politike i aktivnosti u odnosu na različite forme povreda integriteta. Razlikovanje tipova integriteta olakšava identifikovanje sličnosti i razlika između njihovih uzroka i posledica, što u krajnje može dovesti do formulacije efikasnijih praksi unapređenja integriteta.

Literatura

- Carter, S. (1997) *Integrity*. New York: Harper Perennial
- Chevigny, P. (1995) *Edge of the knife: Police violence in America*. New York: New Press.
- Crank, J.P. (1998) *Understanding Police Culture*. Lexington, KY: Anderson Publishing Co.
- Davis, R. C., Ortiz, C. W., Henderson, N. J., & Miller, J. (2004) Turning necessity into virtue: Pittsburgh's experience with a federal consent decree. In A. R. Piquero, J. R. Greene, & M. J. Hickman (Eds.) *Police integrity and ethics*. Belmont, CA: Wadsworth, pp. 3–20.
- Delattre, E. J. (1996) *Character and Cops: Ethics in Policing (3rd edition)*. Washington, D.C.: The AEI Press.
- Deshon, R. (2000) *Police Officers' Oath of Office and Code of Ethics: A Question of Knowledge (Master's thesis)*. Ypsilanti, MI: Eastern Michigan School of Police Staff and Command.
- Desta, Y. (2013) Applying a US police integrity measurement tool to the Eritrean context: Perceptions of top-level Eritrean police officers regarding police

- misconduct. *Journal of Organisational Transformation & Social Change*, 10(3), 238-261.
- Fyfe, J. & Kane, R. (2001) *Changes in Patterns of Career-Ending Misconduct*. In: Annual meeting of the American Society of Criminology, 7 November 2001. Atlanta: American Society of Criminology.
 - Garner, J. H., Maxwell, C. D., & C. Heraux (2004) Patterns of Police Use of Force as a Measure of Police Integrity. In: M. Hickman, A. R. Piquero & J. R. Greene (Eds.) *Police Integrity and Ethics*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning, pp. 109-125.
 - Goldstine, H. (1975) *Police Corruption: Perspectives on its nature and Control*. Washington, D.C.: Police Foundation.
 - Goldstine, H. (1977) *Policing a Free Society*. Cambridge, MA: Ballinger.
 - Greenberg, S. F. (1997) Executive summary. In: S. J. Gaffigan, & P. P. McDonald (Eds.) *Police integrity: Public service with honor*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, pp. 1-6.
 - Heywood, P. (1997). Political corruption: Problems and perspectives. *Political Studies*, 45(3), 417-435.
 - Hickman, M., Piquero, A. R., & J. R. Greene (Eds.) (2004) *Police Integrity and Ethics*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning
 - Huberts, L. W. (1998) What can be done against public corruption and fraud: expert views on strategies to protect public integrity. *Crime, Law and Social Change*, 29(2-3), 209-224.
 - Johnson, D. T. (2003) Above the law? Police integrity in Japan. *Social Science Japan Journal*, 6(1), 19-37
 - Kersten, J. (2000) Police Powers and Accountability in a Democratic Society: Introductory Report. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(3), 237-245.
 - Khalid, S.U. (2016) *Theory and practice of police corruption in Pakistan (Doctoral thesis)*. Amsterdam: Vrije University
 - Klitgaard, R. (1991) *Controlling Corruption*. Berkeley, CA: University of California Press.
 - Klockars, C.B. (1996) A theory of excessive force and its control. In: W.A. Geller & H. Toch (Eds.) *Police violence: Understanding and controlling police abuse of force*. New Haven: Yale University Press, pp. 1-22.
 - Klockarks, C.B., Kutnja, S., Harver, W. & Haberfeld, M.R. (1997) *The measurement of police integrity*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.

- Klockar, C.B., Kutnjak Ivković, S., Harver, W.E. & Haberfeld, M.R. (2000) *The measurement of police integrity*. Washington, D.C: National Institute of Justice, research in Brief.
- Klockars, C. B., Kutnjak Ivković, S., Haberfeld, M. R., & Uydess, A. (2001) *Enhancing police integrity: Three case studies*. Washington, D.C.: US Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.
- Klockars, C. B., Ivkovic, S. K., & Haberfeld, M. R. (2004). *The contours of police integrity*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Klockars, C. B., Kutnjak Ivković, S., & Haberfeld, M. R. (2006) *Enhancing police integrity*. New York, NY: Springer.
- Klockars, C. B., Kutnjak Ivković, S., & Haberfeld, M. R. (2005). *Enhancing police integrity*. Washington, DC: National Institute of Justice, Research for Practice.
- Klockars, C. & Kutnjak Ivković, S. (2004) Measuring police integrity. In: A.R. Piquero, J.R. Greene & M.J. Hickman (Eds.) *Police Integrity and Ethics*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing, pp. 3-20.
- Kutnjak Ivkovic, S. (2009) The Croatian police, police integrity, and transition toward democratic policing. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(3), 459-488.
- Kutnjak Ivković, S., & Khechumyan, A. (2014) Measuring police integrity among urban and rural police in Armenia: From local results to global implications. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 38(1), 39-61.
- Kutnjak Ivkovic, S., & Shelley, T. O. C. (2007) Police integrity and the Czech police officers. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 31(1), 21-49
- Kutnjak Ivković, S. (2005) *Fallen blue knights*. New York, NY: Oxford University Press.
- Lersch, K. M. & T. Mieczkowski (2004). Armed and Dangerous: Exploring Police Drug Use and Drug Related Corruption. In: M.Hickman, A. R.Piquero & J. R. Greene (Eds.) *Police Integrity and Ethics*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.;
- Lobnikar, B., Meško, G. (2015) Perception of police corruption and the level of integrity among Slovenian police officers. *Police Practice and Research*, 16(4), 341-353.
- Loree, D. (2009) *Corruption in Policing: Causes and Consequences A Review of the Literature*. Ottawa: Royal Canadian Mounted Police (RCMP).
- Marché, G. E. (2009) Integrity, culture, and scale: an empirical test of the big bad police agency. *Crime, law and social change*, 51(5), 463-486.

- Michael, R., Scharf, P., & Unter, H. (2006) *Managing Law Enforcement Integrity: The State of Art*. New Orleans: Center for Society Law & Justice.
- Miller, J. (2003) *Police Corruption in England and Wales: An assessment of current evidence*. London: Home Office.
- Newburn, T. (1999) *Understanding and preventing police corruption: Lessons from the literature (Police Research Series. Paper 110)*. London: Home office policing and reducing crime unit.
- Newham, G. (2000) Towards Understanding and Combating Police Corruption. *Crime & Conflict*, 9, 21–25.
- Newham, G. (2002) Promoting Police Integrity at Station Level: The Case of the Hillbrow Police Station. *Urban Forum*, 13(3), 20-52.
- Noor, M.T. (2009) *Institutional Dynamics of Governance and Corruption in Developing World: The Case of Pakistan. (PhD Thesis)*. Heidelberg: Faculty of Economics and Social Studies, Ruprecht-Karls-Universitat.
- Pagon, M. (2000) *Police ethics and integrity*. In: M. Pagon, (Ed.) *Policing in Central and Eastern Europe: Ethics, Integrity and Human Rights*. Ljubljana, Slovenia: College of Police and Security Studies, pp. 3-14.
- Pagon, M. (2004) A study of police reform in Slovenia. In: M. Caparini & O. Marenin (Eds.) *Transforming Police in Central and Eastern Europe*. Muenster: Lit Verlag, pp. 115-30.
- Pagon, M. & Lobnikar, B. (2004) Police integrity in Slovenia. In: C.B. Klocač, S Kutnjak Ivković & M.R. Haberfeld (Eds.) *The contours of police integrity*. Thousand Oaks, CA.: Sage, pp. 212-231
- Punch, M. (1985) *Conduct unbecoming*. London: Tavistock Publications.
- Punch, M. (2000) Police corruption and its prevention. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8, 301-324.
- Raines, J. (2006) *Ethics, Integrity, and Police Misconduct: Analyzing Ethical Awareness, Standards and Actions of Law Enforcement Offices in the United States. (PhD thesis)*. Raleigh: North Carolina State University.
- Rauch, J.E., & Evans, P.B. (2000) Bureaucratic structure and bureaucratic performance in less developed countries. *Journal of Public Economics*, 75(1), 49-71.
- Schafer, J. A., & Martinelli, T. J. (2008) First line supervisor's perceptions of police integrity: The measurement of police integrity revisited. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 31(3), 306-323.
- Sherman, L. (1974) *Police corruption: A sociological perspective*. Harlow: Anchor Press.
- Sherman, L.W. (1978) *Scandal and Reform: Controlling Police Corruption*. Berkeley: University of California press.

- Skolnick, J.H. (2000) Code blue: Prosecuting police brutality requires penetrating the blue wall of silence. *The American Prospect*, 49–53.
- Skolnick, J. (2002) Corruption and the blue code of silence. *Police Practice and Research*, 3(1), 7-19.
- Smith, S. (2004) Citizen behavior and police use of force: An examination of national survey data. In: A. R. Piquero, J. R. Greene, & M. J. Hickman (Eds.) *Police integrity and ethics*. Belmont, CA: Wadsworth, pp. 127–138.
- Steinberg, S. & Austern, D. (1990) *Government, Ethics, and Managers: Solving Ethical Dilemmas in the Public Sector*. Westport, CT: Praeger.
- Stoddard, E.R. (1983) Blue Coat Crime. In: C.B.Klockars, (ed.) *Thinking About the Police*. New York: McGraw-Hill.
- Stone, D. (2007) Tracing police accountability in theory and practice: from Philadelphia to Abuja and Sao Paulo. *Theoretical Criminology*, 11, 245-59.
- Terrill, W. & S. D. Mastrofski (2004) Toward a Better Understanding of Police Use of Nonlethal Force. In: M. Hickman, A. R. Piquero & J. R. Greene (Eds.) *Police Integrity and Ethics*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning, pp. 141-161.
- Wadman, R.C. & Allison, W.T. (2004) *To Protect and to Serve: A History of Police in America*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice-Hall.
- Walker, S., & Alpert, G. (2004). Early intervention systems. In A. R. Piquero, J. R. Greene, & M. J. Hickman (Eds.) *Police integrity and ethics*. Belmont, CA: Wadsworth, pp. 21–35
- Walker, S. (2005) *The new world of police accountability*. Newbury Park, CA: Sage.
- Walker, S. (1997) *A Critical History of Police Reform*, Lexington, MA: D.C. Heath.
- Walker, S. (2001) *Police accountability: The role of citizen oversight*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Walker, S., Alpert, G., & Kennedy, D. (2001) *Early warning systems: Responding to the problem police officer*. Washington, DC: National Institute of Justice.
- Weisburd, D., Greenspan, R., Hamilton, E.E., Williams, H. & Bryant, K.A. (2000) *Police Attitudes Toward Abuse of Authority: Findings from a National Study*. Washington, D.C.: National Institute of Justice.
- Westmarland, L. (2005) Police ethics and integrity: Breaking the blue code of silence. *Policing and Society*, 15(2), 145-165.

Ana PARAUŠIĆ

Institute of Criminological and Sociological Research

Research assistant

POLICE INTEGRITY AND VIOLATIONS OF POLICE INTEGRITY

The police represents one of the public services in charge of maintaining law and public order. Police officers can use force and deny and restrict some of the fundamental rights and freedoms to citizens. For this reason, the integrity of the police as well as its officers is one of the most important theoretical and practical issues in police work. The aim of this paper is to present the basic concepts, debates and dilemmas related to integrity of the police as a public organization. This entails, first of all, an outline of the main definitions and explanations of the phenomenon of police integrity, then an overview of the most notable typologies of violations of police integrity, as well as some of the factors that explain the existence of violations of police integrity.

Key words: *police, police officers, police integrity, violations of police integrity, police corruption*

Lazar ĐOKOVIĆ, student*
Pravni fakultet,
Univerzitet u Beogradu

Studentski rad
UDK: 316.64:351.74(497.11)
Primljeno:31.3.2020.
Prihvaćeno:5.5.2020.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.58.1.2.10>

STAVOVI GRAĐANA O RADU POLICIJE – OCENA PRIMENE STRATEGIJE POLICIJE U ZAJEDNICI U REPUBLICI SRBIJI

Predmet istraživanja ovog rada su stavovi i iskustva ispitanika u vezi sa njihovim susretima sa policijskim službenicima. Istraživanje je sprovedeno u cilju utvrđivanja da li su ispunjeni uslovi za razvijanje partnerskog odnosa između društvene zajednice i policije, kakva je priroda tog odnosa, te da li dolazi do valjane primene strategije policije u zajednici – kao zvanične u Republici Srbiji.

Utvrđeno je da građani uglavnom nemaju poverenja u policiju, da uglavnom nisu upoznati sa radom i planovima rada policije, kao i da je visok procenat onih koji imaju negativna iskustva sa policijskim službenicima i zamerke na rad policije. Sa druge strane, zapažena je inertnost građana kada se radi o predlaganju promena i preduzimanju prvih koraka ka kreiranju zdravog odnosa sa policijom. Naposljetku, autor zaključuje da se strategija policije u zajednici ne primenjuje u adekvatnoj meri, kao i da ima mesta za promene kako na strani policije, tako i na strani društvene zajednice u cilju razvijanja kvalitetnog partnerskog odnosa i stvaranja uslova za valjanu primenu ove strategije.

Ključne reči: policija u zajednici, formalna socijalna kontrola kriminaliteta, poverenje u policiju, partnerstvo policije i zajednice, prevencija.

* e-mail: lazarsdjokovic@gmail.com

1. Uvod

U skladu sa Nacionalnim programom za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju, a na osnovu pozitivnog zakonodavstva, Vlada Republike Srbije je 2013. godine donela Strategiju policije u zajednici.⁴ Navedena strategija je doneta kao posledica preporuka iz priručnika i drugih dokumenata Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), ali i dugoročnih reformi MUP-a koje su joj prethodile. Kao cilj implementacije ove strategije izdavaju se: smanjenje konflikata, obezbeđenje bolje dostupnosti pravdi i adekvatan odgovor na bezbednosne potrebe i zahteve građana, uz njihovu podršku radu policije.

Od donošenja strategije do nastanka ovog rada usvojeno je nekoliko Akcionih planova za primenu strategije, Priručnika za njenu primenu, te je sprovedeno i nekoliko studija o radu policije u zajednici. U navedenim dokumentima se predviđaju različite promene na planu organizacije policije, sprovođenja i transparentnosti njenih aktivnosti.⁵

Ovaj rad će se pored osvrta na opšte karakteristike strategije policije u zajednici (Community policing), baviti i time – da li i u kojoj meri u Republici Srbiji, gotovo dvadeset godina posle početka reformi policije, a sedam godina posle usvajanja strategije dolazi do njene primene i da li su ispunjeni uslovi za ostvarenje ciljeva ove strategije.

U radu će biti prikazani podaci do kojih se došlo pri ispitivanju građana o njihovim stavovima prema policiji i informisanosti o radu policije, o poverenju u policiju (kao osnovu razvijanja partnerskog odnosa policije i društvene zajednice), te o osećanjima koja se kod građana javljaju pri susretu sa policijskim službenicima. Osim navedenog, ukazaćemo na neke primedbe na rad i preporuke za poboljšanje rada policije do kojih se pri ispitivanju građana došlo.

2. Uopšteno o strategijama delovanja policije

Tri ključna organa formalne socijalne kontrole kriminaliteta su policija, sudovi i zavodske ustanove (Ignjatović 2018: 152). Našu pažnju u ovom radu okupira policija kao najširi aparat formalne socijalne kontrole.

U evoluiranju policije se mogu uočiti tri značajne faze:

4 “Službeni glasnik RS”, br. 43/2013.

5 Dostupno na: [http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/baner_sadrzaj/lut/p/z1/fY29CsIwFE-ZfJ_SCdb1rB4Nl1VIXo1i_zhNs2SGK4_UtFfHozODt9HDicDxQ0oAhf9oHBD0Q-8l3tdJrt-s8O25HV5FQXPT6_Iq5EUcU5mBXG_Z9lnp_TyyC_oQP23Y866aVI5qG6gYN4BmnFtve-20j5eU8BbJzL9hC_bzB13CxyEq1iFbWWTTUyQYn-XtC0gQ7uE!/,](http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/baner_sadrzaj/lut/p/z1/fY29CsIwFE-ZfJ_SCdb1rB4Nl1VIXo1i_zhNs2SGK4_UtFfHozODt9HDicDxQ0oAhf9oHBD0Q-8l3tdJrt-s8O25HV5FQXPT6_Iq5EUcU5mBXG_Z9lnp_TyyC_oQP23Y866aVI5qG6gYN4BmnFtve-20j5eU8BbJzL9hC_bzB13CxyEq1iFbWWTTUyQYn-XtC0gQ7uE!/) pristupljeno 22.02.2020.

- *politička era* (1840-1930) – policija čvrsto povezana sa političkim strukturama i zavisna od volje vladara, a policijski službenici svoj interes temelje na zadovoljavanju političkih elita, a ne na zadovoljavanju interesa opšte bezbednosti;
- *era reforme* (1930-1980) – ili progresivna era. U ovoj fazi se policija distancira od politike, što se na praktičnom nivou sprovodi na različite načine.⁶ Policija postaje nepristrasan organ za sprovođenje zakona, a kontrola kriminaliteta se zasniva samo na primeni represivnih mera na učinioce krivičnih dela;
- *era zajednice* (1980-danas) – policija se posmatra kao servis građana u širem smislu, decentralizovana je i okrenuta ka rešavanju problema u zajednici, prevenciji kriminaliteta i razvijanju čvršćih odnosa sa zajednicom (Miller, Hess, 2005: 9-17).

Prema odredbi člana 30. pozitivnog Zakona o policiji⁷ svi policijski poslovi – kao zakonom uređeni poslovi koje sprovode policijski službenici, obavljaju se u cilju ostvarivanja bezbednosne zaštite života, prava i sloboda građana, zaštite imovine, kao i podrške vladavini prava. Prevencija kriminaliteta i unapređenje bezbednosti u zajednici se nalaze na prvom mestu pri nabranjanju policijskih poslova (vidi: član 30. stav 3.), iz čega bi se mogla tumačiti namera zakonodavca da naročito ukaže na prioritet obavljanja tih policijskih poslova u odnosu na ostale.

Iako sintagma *borba protiv kriminaliteta* na prvi pogled ukazuje na represivno delovanje, na ovom planu je preventivno policijsko delovanje naročito značajno.⁸ U naučnoj i stručnoj javnosti preovlađuje stav da je veći značaj preventivnog policijskog delovanja na kriminalitet u odnosu na represivni (Ignjatović, 2002: 90-91). Svako represivno delovanje podrazumeva sistem aktivnost koje su usmerene na rešavanje konkretnog slučaja, tj. na *privođenje pravdi* učinioca onog ponašanja koje je društveno neprihvatljivo, a u pogledu kojeg je policija nadležna. Ipak, ovakav pristup rešavanju problema ne može zadovoljiti bezbednosne potrebe u zajednici. Nasuprot represiji, preventivno delovanje po-

6 U literaturi se navodi kao primer da je u Los Anđelesu poziciju šefa policije odlikovalo to da predstavlja servis građana, a svako ko aplicira na tu poziciju morao je položiti određeni test građanske službe; Takođe, u nekim mestima je šef policije biran doživotno od strane građanskih komisija (Miller, Hess, 2005: 10).

7 “Službeni glasnik RS”, br. 6/2016, 24/2018 i 87/2018.

8 Palmiotto, navodeći neke od definicija prevencije kriminaliteta, ukazuje na definiciju National Crime Prevention Institute (1986) – da su to svi oni napori usmereni na direktnu kontrolu kriminaliteta koji smanjuju ekološke mogućnosti nastanka kriminaliteta. U svetlu široke primene strategije delovanja policije u zajednici, autor ukazuje da odgovornost za prevenciju nije samo na policiji, već i na lokalnoj zajednici (Palmiotto, 2011: 153).

drazumeva aktivnosti usmerene na sprečavanje nastanka ekscenog ponašanja, što je svakako ono što građani očekuju kao posledicu rada policije, ali i kao osnovni preduslov za stvaranje osećaja bezbednosti kod svakog pojedinca.⁹

Usled povećanja nivoa straha od kriminaliteta, te nezadovoljstva društvene zajednice radom policije, nastale su nove koncepcije policijskog delovanja čije je osnovno obeležje čvršća povezanost policije i građana. Među novim koncepcijama se izdvajaju: teorija razbijenih prozora (Broken Windows Theory), pristup nulte tolerancije (Zero Tolerance Strategy), strategija problemski orijentisanog policijskog delovanja (POP – Problem Oriented Policing) i ona koja će svoju primenu, bar formalno naći i u Republici Srbiji – strategija policije u zajednici (Community policing) (Nikač 2019: 69-73). Navedene koncepcije nisu međusobno potpuno nezavisne, naprotiv – upravo osnovne postavke koncepta razbijenih prozora, te strategije problemski orijentisanog policijskog delovanja predstavljaju poreklo strategije policije u zajednici, a istovremeno i njene varijacije sa brojnim zajedničkim osobinama (Oliver, 2000: 3-39).

3. Osnovne teorijske postavke strategije policije u zajednici

Pri definisanju policije u zajednici¹⁰ može se navesti da je ona policijska filozofija koja podrazumeva na komunikaciji zasnovanu i strategiju orijentisanu ka rešavanju osnovnih uzroka kriminaliteta, nereda i straha od kriminaliteta (McLaughlin, Muncie, 2006: 41).¹¹ Na osnovu ove, ali i drugih definicija strategije policije u zajednici, mogu se utvrditi neka njena obeležja. Pre svega – community policing je filozofija, a ne samo izolovani program; ona donosi stalnu obavezu prema zajednici; proširuje policijsku misiju izvan kontrole kriminaliteta; obezbeđuje sveobuhvatan, dostupan, personalizovan i decentralizovan rad policije; fokusira se na rešavanje problema; povećava odgovornost; deluje i preventivno i po pozivu građana (Bucqueroux, Trojanowicz, 1998, prema: Roberg, Crank, Kuykendall, 2004:75).

9 Postoje tri modela preventivnog delovanja na kriminalitet: samostalno preventivno postupanje građana u lokalnoj zajednici; preventivno postupanje policije na bezbednosnom sektoru uz delimičnu saradnju sa građanima; saradnja građana i policije na prevenciji kriminaliteta u lokalnoj zajednici (Krivokapić, 2002: 223).

10 O razrešavanju terminoloških dilema vidi: Simonović (2006: 40-42).

11 Na sličan način je strategija delovanja policije u zajednici određena i u dokumentu SEESAC-a (South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons) iz 2006. godine u kojem su istaknuti filozofija i principi ove strategije – Community policing je istovremeno filozofija (način razmišljanja) i organizaciona strategija koja dozvoljava policiji i društvenoj zajednici da rade zajedno na novim rešenjima problema kriminaliteta i pitanja bezbednosti, a sve kako bi se poboljšao život svakog pojedinca u društvenoj zajednici (SEESAC, 2006: 3).

Koncept policije u zajednici se razvija u četiri dimenzije – filozofska, strateška, taktička i organizaciona. Element svake od njih jeste postojanje odnosa određenog kvaliteta između policije i građana – to je odnos koji je drugačiji u od tradicionalnog pristupa i to u smeru profilaktičnog pristupa identifikovanju, definisanju i rešavanju problema u lokalnoj zajednici.¹²

S obzirom da partnerstvo podrazumeva međusobnu jednakost partnera, to bi na delikatnom polju kriminaliteta podrazumevalo da policija i društvena zajednica zajednički odlučuju koja ponašanja je i na koji način neophodno korigovati, te na koja ponašanja treba posebno obratiti pažnju. Prema reči Simonovića, postizanje partnerstva između policije i zajednice je fundamentalni cilj primene strategije i zasniva se na tome da građani zajedno sa policijskim službenicima definišu bezbednosne potrebe i probleme, te da utiču na donošenje policijskih odluka. “Pri uspostavljanju partnerstva, policija postaje neraskidivi deo lokalne zajednice, zavisna od zajednice, kao što je i zajednica zavisna od policije” (Simonović, 2006: 43).

Preduslov za nastanak partnerskog odnosa je da građani steknu poverenje u policiju (Vuković, 2008: 136). Sticanje poverenja je dugotrajan i zahtevan proces u kojem je cilj da svest pojedinaca prema policiji evoluirala iz faze potpunog nepoverenja i straha u fazu u kojoj građani na osnovu, na iskustvu utemeljenih stavova, veruju policiji. U teoriji se mogu pronaći mišljenja o najsnažnijim preprekama u sticanju poverenja građana u policiju, a samim tim i u razvoju partnerskog odnosa; Tako se zaključuje da su prekomerna upotreba sile, korumpiranost, nepristojnost, autoritarizam i politizovanost policije najčešći razlozi zbog kojih se ne može uspostaviti odnos partnerstva između policije i lokalne zajednice (Kappeler, Gaines, 2015: 153-160).

Ne treba zanemariti da je jedan od uslova za nastanak partnerstva postojanje određenog stepena kohezije u društvenoj zajednici. Uprkos tome što postoje brojne definicije društvene kohezije, autori se slažu kad je reč o njenim sastavnim elementima: *prvi*- ljudi u zajednici dele iste vrednosti, poštuju jedni druge i imaju zajednički identitet; *drugi* – ljudi u zajednici dele ciljeve i odgovornost i pokazuju volju da sarađuju međusobno (Peak, 2013: 34).

12 U literaturi se navodi da postoje tri faze razvoja strategije policije u zajednici (sa osvrtom na SAD): *Prva faza* (faza inovacije) od 1979. do 1986. koja je okarakterisana kao svojevrsna posledica uticaja teorije slomljenih prozora kombinovana sa strategijom rešavanja problema. Ova faza je zapravo sačinjena od izolovanih primera eksperimentalne primene ove strategije u svega nekoliko urbanih naselja u SAD-u. *Druga faza* – faza difuzije, od 1987. do 1994. godine, podrazumeva logičnu posledicu prvih pokazatelja uspeha eksperimenata iz faze inovacija, te dolazi do primene različitih programa na širem polju koji podrazumevaju širenje tada postojećih i stvaranje novih organizacionih jedinica policije. Naposletku, *faza institucionalizacije* koja trenutno traje je pokazatelj široke rasprostranjenosti ovog modela policijskog delovanja (Peak, 2013: 53-54; Miller, Hess, 2005: 22-23).

Community policing se zasniva na: konsultovanju policije sa zajednicom (spoznaja ponašanja koja, prema stavu građana predstavljaju opasnost po njihovu bezbednost); odgovaranje na pozive građana što revnosnije¹³; mobilizacija javnosti da samoinicijativno preduzimaju korake ka rešavanju problema (uz saradnju sa policijom) (Bayley, 2006: 59-60).¹⁴

4. Motivi, rezultati i ciljevi strategije

Prema rečima Silvermana, ranije su policijske jedinice češće bile ocenjivane prema njihovoj produktivnosti nego prema njihovom stvarnom uticaju na kriminalitet.¹⁵ “Iako je potreba za promenama jačala, policijska birokratija od vrha prema dnu organizacije, rigidno slojevita i strogo fragmentisana, pod uticajem političkih okolnosti se dugo suprotstavljala promenama“ (Silverman, 1999: 18). Slično stanje se moglo beležiti i na našim prostorima; Tako Simonović ukazuje da su opšte karakteristike policije u zemljama socijalističkog društvenog uređenja bile: dominantna orijentacija policije na zaštitu političkog režima; primarno represivno delovanje u odnosu na ponašanja kojima se narušavaju zakoni; otežano uvođenje profesionalizma u policiju; dominantan politički uticaj i policija udaljena od građana i potpuna zapostavljenost preventivne delatnosti (Simonović, 2006: 17).

Takođe, tradicionalni koncept birokratizovane, militarističke, ka režimu orijentisane i od građana udaljene policije koju je karakterisao gotovo isključivi represivni pristup kriminalitetu, bilo je neophodno promeniti (Simonović, 2005: 75). Od Srbije se početkom ovog stoleća, sa aspekta međunarodne zajednice očekivalo da sprovede ozbiljne društveno-ekonomske promene, da na normativnom i praktičnom nivou dovede do jačanja vladavine prava, a da se rad policije usmeri na potrebe građana. MUP Republike Srbije je od 2001. godine počeo sa sprovođenjem priprema za uvođenje modela policije u zajednici i preduzeo različite mere na planu preventivnog delovanja policije (Nikač 2019, 68).

Konačno, strategija Vlade Republike Srbije navodi, kao osnovni motiv razvoja ove strategije, unapređenje saradnje i zajednički rad policije i zajednice.

13 U praksi se to može sprovesti na više načina: npr. veći broj manjih policijskih stanica, pešačke patrole...

14 U teoriji se navode i osnovni principi na kojima se zasniva community policing; Nikač navodi nekoliko osnovnih principa – promene, vizija, vodstvo, rešavanje problema, partnerstvo, jednakost, poverenje, veća ovlašćenja policijskih službenika, usluge i uzajamna odgovornost policije i zajednice” (Nikač, 2008: 519-520).

15 Npr. uspešnost rada policijskih patrola je bila ocenjivana prema tome na koliko poziva uznemirenih građana su odgovarale, bez obzira na to o kakvom se ponašanju radilo, te da li su lica procesuirana.

Na ovom mestu ističemo da su različite aktivnosti rezultovale bar formalnim promenama u pristupu policije suzbijanju kriminaliteta i to upravo donošenjem Strategije policije u zajednici 2013. godine, zatim usvajanjem Akcionog plana za sprovođenje strategije policije u zajednici za 2015. i 2016. godinu¹⁶, i naposljetku usvajanje Akcionog plana za sprovođenje strategije razvoja MUP-a za period 2018-2023. godine čija je treća strateška oblast posvećena policiji kao servisu građana.¹⁷

4.1. Rezultati i ciljevi primene strategije

Rezultati primene strategije policije u zajednici se ogledaju u: povećanju efikasnosti u suzbijanju kriminaliteta, razvoju prevencije orijentisanjem na probleme koji uzrokuju kriminalitet, veće zadiranje u tamnu brojku kriminaliteta... (Nikač, 2019: 65).

Nasuprot rezultatima primene strategije policije u zajednici, za nas su u ovom radu, posebno značajni ciljevi primene ove strategije kao kvalitativne promene na planu odnosa između policije i društvene zajednice, ali i na planu kvaliteta života građana u zajednici.

Ciljeve strategije policije u zajednici možemo podeliti na neposredne i posredne. Neposredni ciljevi su: veći kvalitet policijskih usluga; dostupan i ravnopravan pristup pravdi za sve, poboljšani odnosi između policije i zajednice, zdrava strateška partnerstva, održiva rešenja bezbednosnih problema zajednice... (Nikač 2019, 66). Sa druge strane, svi neposredni ciljevi treba da budu ispunjeni zarad ostvarenja posrednog, načelnog cilja – poboljšanja kvaliteta života građana.

Primena strategije policije u zajednici podrazumeva da od nje ima korist i društvena zajednica, ali i policija. Roberg, Crank i Kuykendall daju odgovore na pitanje – koje koristi ima zajednica, a koje policija iz primene strategije policije u zajednici. Kada uzmemo u obzir koristi koje ima društvena zajednica, mogu se navesti sledeće pogodnosti: policija se obavezuje da spreči kriminalitet, a ne samo da reaguje na njega; kontrola rada policije je na višem novu (s obzirom da je vrše i sami građani), a policajci su za svoj rad odgovorni i građanima; u skladu sa stavovima građana, policija prioritizuje određena ponašanja kao naročito socijalno pataloška i u skladu sa tim planira svoje postupanje. Sa druge strane, policija

16 Zaključak o usvajanju Akcionog plana za primenu Strategije policije u zajednici za 2015. i 2016. godinu, „*Službeni glasnik RS*“, br.70/2015-79.

17 Dostupno na: http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/671ccef4c-44aa-4687-9959-cbe7af46e904/PDF_LAT_A.P.+strategija+razvoja+MUP+2018-23.pdf?MOD=AJPERES&CVID=mtlSHLr pristupljeno 27.03.2020. godine.

ima veću podršku od zajednice, podignut je i nivo njihove bezbednosti pri obavljanju svoje delatnosti, a sa građanima deli odgovornost za kriminalitet i nered (Roberg, Crank, Kuykendall, 2004: 93).

5. Empirijsko istraživanje

5.1. Teorijski okvir sprovedenog istraživanja

S obzirom da su u prethodnom delu rada okvirno predstavljani nastanak, pojam, motivi, rezultati i ciljevi strategije policije u zajednici, na ovom mestu naglašavamo da je ova strategija u proteklih gotovo pola veka u primeni u različitim državama, te da se kroz vreme menjao fokus istraživanja u ovoj oblasti. Centar interesovanja istraživača se kreće od istraživanja iskustava građana sa policijom usled primene strategije policije u zajednici, do istraživanja povezanosti kvaliteta života građana i stepena zadovoljstva radom policije (Morash, Ford, 2002: 46-50).

Skrećemo pažnju na jedno od poslednjih istraživanja u ovoj oblasti kod nas. Ono se odnosilo na stavove i iskustva 421 ispitanika – polaznika Centra za osnovnu policijsku obuku iz Beograda, 2016. i 2017. godine. U tom radu je utvrđeno da policija u Beogradu nije otvorena ka zajednici, da nije vidljiva u zajednici, te da njene aktivnosti nisu transparentne. Sa druge strane, ukazano je da ima mesta za poboljšanja na planu informisanosti građana o radu policije i bezbednosnoj problematici. Konačno, autori su zaključili da novi koncept rada policije u zajednici nije bio zastupljen u Beogradu, u vreme sprovođenja konkretnog istraživanja (Ivetić, Ivetić, 2019: 142-143).

Istraživanje predstavljeno u ovom radu je sprovedeno sa vremenskom distancom od tri godine u odnosu na prethodno, sa delimično različitim prostornim okvirom. Za vreme proteklog perioda je trebalo da dođe do primene dva Akciona plana za sprovođenje strategije, te se opravdanost ovog rada ogleda u predstavljanju naučnoj i stručnoj javnosti trenutnog stanja na planu implementacije strategije policije u zajednici.

5.2. Metodologija

5.2.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja su bili stavovi i iskustva građana u vezi sa njihovim susretima sa policijskim službenicima, sa poverenjem u policiju i njihovom informisanošću o radu i planovima rada policije.

5.2.2. Istraživački instrument

Kao istraživački instrument korišćena je anonimna anketa sastavljena od 12 pitanja o predmetu istraživanja i 4 pitanja o ličnosti ispitanika.

Pored pitanja o polu, godini rođenja, mestu boravka i stepenu obrazovanja, ispitanicima su postavljana pitanja kojima se zahtevalo da rangiraju osećaj sopstvene bezbednosti u mestu boravka, da rangiraju osećaj poverenja u policiju, te zadovoljstva pruženim policijskim uslugama, kao i stepen upoznatosti sa radom i planovima rada policije. Ispitanicima su postavljena i četiri zatvorena – dihotomna pitanja o tome da li smatraju da se policijski službenici ponašaju jednako prema svim građanima bez obzira na pol, rasnu, versku ili drugu pripadnost; da li su nekada konsultovani od strane policajaca o svom stavu o bezbednosti u mestu boravka, odnosno o saznanjima da li u njihovoj okolini postoje naznake vršenja krivičnih dela ili drugih društveno neprihvatljivih ponašanja, kao i da li imaju zamerke na rad policije.

Ispitanicima su postavljena i pitanja o tome kako se osećaju pri neposrednom odnosu sa policijskim službenicima, odnosno kakva su im iskustva sa ponašanjem policajaca u neposrednom odnosu sa njima, uz ponuđene odgovore. Takođe, ispitanici su mogli da u slobodnoj formi iskažu u čemu se sastoje njihove zamerke na rad policije (ukoliko ih imaju), te da predlože rešenja čijom bi primenom došlo poboljšanja rada policije, a samim tim i do nastanka uslova za ostvarenje ciljeva strategije.

Odgovori su, po prikupljanju, sistematizovani, statistički obrađeni i analizirani, a rezultati analize su predstavljeni deskriptivno ili u tabelarnom prikazu.

5.2.3. Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na uzorku koji se sastoji od 532 punoletna ispitanika, od kojih je 293 (51,3%) ženskog i 259 (48,7%) muškog pola. Uzorak je dobijen na dva načina. Prvi – *uzorak grudve snega* nastao je deljenjem adrese internet stranice na kojoj se nalazila anketa na društvenoj mreži Facebook, a ispitanici su po popunjavanju prosleđivali anketu svojim poznanicima; Drugi način – klasično anketiranje slučajno odabranih građana na javnim prostorima. Starosna struktura uzorka je predstavljena u tabeli br. 1.

Tabela br. 1: Starosna struktura ispitanika.

Okvirne godine starosti	Broj ispitanika	%
Do 20	117	22
20-30	319	60
Preko 30	96	18

Od ispitanika je zahtevano da ostave podatke o stepenu svog obrazovanja, a rezultati su predstavljeni u tabeli br. 2.

Tabela br. 2: *Stepen obrazovanja ispitanika.*

Stepen obrazovanja	Broj ispitanika	%
Osnovna škola	6	1.2
SSS	136	25.6
VS	39	7.3
VSS	351	65,9

5.2.4. Vremenski i prostorni okvir istraživanja

Ispitivanje je sprovedeno u periodu – januar – mart 2020. godine, a ispitanici su građani sa boravištem¹⁸ na teritoriji Beograda (275 građana, odnosno 51,7% ispitanika), Kragujevca (110 građana, odnosno 20,7% ispitanika) i Novog Sada (147 građana, odnosno 27,6% ispitanika).

5.3. Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja su:

- spoznaja prirode i sadržine odnosa između policije i društvene zajednice;
- utvrđivanje da li su ispunjeni uslovi za stvaranje partnerskog odnosa, kao jednog od osnovnih uslova za adekvatnu primenu strategije;
- utvrđivanje da li se i u kojoj meri strategija policije u zajednici primenjuje u Republici Srbiji.

5.4. Rezultati istraživanja

U predstojećem delu rada prikazani su rezultati sprovedenog istraživanja uz napomene zašto su određena pitanja postavljena i kakav je značaj odgovora na ta pitanja za ocenu primene strategije u RS i za ostvarenje njenih ciljeva.

18 Jedan od razloga iz kojeg se zahtevalo od ispitanika da ostave podatak o svom borativštu je da se, pre svega, akcenat stavi na faktičko stanje – kao stvarni boravak na određenom mestu (ne ograničavajući ispitanike da navedu mesto prebivališta u pogledu kojeg u nekim slučajevima može da postoji samo ispunjenost formalnog uslova, tj. da je lice prijavilo svoje prebivalište u određenom mestu, a da zapravo duži vremenski period (nekada i nekoliko godina) boravi na drugom mestu).

5.4.1. Kako biste rangirali sopstveni osećaj bezbednosti u mestu gde boravite?

Značajan pokazatelj bezbednosti u lokalnoj zajednici je sopstveni osećaj bezbednosti svakog pojedinca koji tu zajednicu, kao sistem međusobno povezanih elemenata čini. Ispitanicima je predočena skala od 1 (ne osećam se bezbedno) do 5 (osećam se potpuno bezbedno) na kojoj je, zaokruživanjem odgovarajućeg broja trebalo da iskažu sopstveni osećaj bezbednosti. Rezultati su prikazani u tabeli br. 3.

Tabela br. 3: Rangiranje sopstvenog osećaja bezbednosti.

Nivo bezbednosti	1	2	3	4	5
Odgovori ispitanika u procentima	3,4	17,7	31,8	31	16,1

5.4.2. Stvaranje partnerskog odnosa između zajednice i policije

Kako je ranije ukazano, za ostvarivanje čvrstog partnerstva između policije i zajednice neophodno je da građani imaju poverenje u policiju. Iz tog razloga, od ispitanika je zahtevano da rangiraju osećaj poverenja u policiju od 1 (nemam poverenja) do 5 (imam poverenja). Rezultati su prikazani u tabeli br. 4.

Tabela br. 4: Ranigranje osećaja poverenja u policiju.

Stepen osećaja poverenja	1	2	3	4	5
Odgovori ispitanika u procentima	12,6	27,4	32,1	19,6	8,3

Da bi građani mogli imati poverenja u policiju potrebno je da budu zadovoljni radom policije u mestu u kojem borave. U vezi sa zahtevom da rangiraju sopstveno zadovoljstvo radom policije 25,2% ispitanika je odgovorilo da je u potpunosti zadovoljno ili uglavnom zadovoljno radom policije u mestu u kojem borave, a 34,2% ispitanika je odgovorilo da uopšte nije zadovoljno, odnosno da uglavnom nije zadovoljno radom policije.¹⁹

Informisanost građana o radu policije je neophodna jer građani zajedno sa policijom, kao što smo napred ukazali, treba da utvrde koje ponašanje i kojih pojedinaca je opasno po bezbednosne prilike u zajednici. Takođe, građani moraju biti upućeni u način na koji policija vrši i planira da vrši suzbijanje kriminaliteta, te da iskažu svoje stavove o tome. Zarad utvrđivanja postojanja i ovog konstitutivnog elementa partnerskog odnosa, od ispitanika je zahtevano da rangiraju svoju informisanost o radu i planovima rada policije. Tako je 90 građana, odnosno

19 40,6% ispitanika nije bilo sigurno – tj. zaokružilo je broj 3.

oko 17% ispitanika odgovorilo da je u potpunosti upoznato ili uglavnom upoznato sa radom i planovima rada policije, ali je sa druge strane 322 građanina (60,5% ispitanika) odgovorilo da uopšte nije informisano, odnosno da uglavnom nije informisano o radu i planovima rada policije.

Na osnovu odredaba pozitivnog zakonodavstva, te Ustava Republike Srbije, zabranjena je diskriminacija po bilo kom osnovu.²⁰ U skladu sa navedenim, neophodno je očekivati da pol, rasna, verska ili kakva druga pripadnost ne smeju predstavljati odlučujuće kriterijume za različito postupanje policijskih službenika prema građanima. Jednako postupanje policije prema građanima i jednaka dostupnost pravdi svima, neki su od ključnih uslova za razvijanje osećaja poverenja građana u policiju. Iz napred navedenih razloga, ispitanicima je postavljeno zatvoreno dihotomno pitanje – *Da li smatrate da se policija ponaša jednako prema svim građanima, bez obzira na pol, rasnu, versku ili drugu pripadnost?* Potvrđan odgovor na postavljeno pitanje dalo je 156 građana, odnosno 29,3% od ukupnog broja ispitanika, dok je 376 građana, odnosno 70,7% ispitanika svojim odgovorom navelo da smatra da policija ne postupa jednako prema svim građanima.

Na ovom mestu treba napomenuti da se u predmetnoj anketi našlo i pitanje otvorenog tipa gde su ispitanici imali mogućnost da u slobodnoj formi ukažu na zamerke koje imaju na rad policije (ukoliko ih imaju); među odgovorima se relativno često može naći zamerka koja se upravo odnosi na nejednako postupanje policije prema građanima.²¹

5.4.3. Partnerski odnos društvene zajednice i policije u praksi

Ispitanicima je postavljeno pitanje – *Da li Vas je nekada policijski službenik konsultovao da ukažete da li se u Vašoj okolini dešavaju okolnosti koje bi mogle da ukažu na vršenje krivičnog dela ili drugog društveno neprihvaljivog ponašanja?* Odgovori na navedeno pitanje ukazuju na sadržinu odnosa između društva i policije. Rezultati do kojih se došlo su sledeći: potvrđan odgovor na postavljeno pitanje dalo je 125 građana, odnosno 23,5% ispitanika, a negativno je odgovorilo 407 građana, odnosno 76,5% ispitanika.

Drugo pitanje postavljeno ispitanicima, takođe u vezi sa sadržinom odnosa sa policijom je bilo nešto uopštenijeg tipa – *Da li Vas je nekada policijski služ-*

20 Vidi čl. 21. Ustava Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.

21 Svaki peti ispitanik koji je bio voljan da u otvorenoj formi ukaže na zamerke koje ima na rad policije (od ukupno 94 ispitanika koji su na ovo pitanje ostavili odgovor) je naveo da se policijski službenici ne ponašaju jednako prema svim građanima, te da presudnu ulogu u odlučivanju na koji način će postupati u konkretnom slučaju imaju poznanstva iz sfere privatnog života ili određene predrasude.

benik konsultovao da iskažete Vaš stav o bezbednosti u mestu u kojem boravite? Na postavljeno pitanje je 451 građanin, odnosno 84,8% ispitanika dalo negativan odgovor, a 81, odnosno 15,2% njih je potvrdno odgovorilo.

Kako je ranije napomenuto, svaki pojedinac iz svog susreta sa policijskim službenikom stiče određeni utisak koji, u zbiru sa utiscima svih pojedinaca, predstavlja značajni pokazatelj prirode odnosa društva i policije. Ispitanicima su, iz napred navedenog razloga postavljena sledeća dva pitanja, sa ponuđenim odgovorima od kojih su mogli da odaberu po jedan, ali im je ostavljena mogućnost da dopišu za njih specifičan odgovor.

Kako se osećate pri neposrednom kontaktu sa policajcem? Rezultati su prikazani u tabeli br. 5.

Tabela br. 5: Osećanja ispitanika pri kontaktu sa policajcem.

Ponuđeni odgovor	Broj građana	%
Osećam se bezbedno	78	14,7
Osećam se uplašeno	52	9,8
Osećam se neprijatno	133	25
Ravnodušan/na sam	201	37,7
Uglavnom pokušavam da izbegnem neposredan kontakt	65	12,2
Drugo ²²	3	0,6

Kakva su Vaša iskustva sa ponašanjem policajaca u kontaktu sa Vama? Rezultati su prikazani u tabeli br. 6.

Tabela br. 6: Ponašanje policajca prema ispitanicima.

Ponuđeni govor	Broj građana	%
Predusretljivi	51	9,6
Arogantni	130	24,4
Ljubazni	88	16,5
Zainteresovani	71	13,4
Nezainteresovani	84	15,8
Nisam imao/la neposredan konktakt	103	19,4
Drugo	5	0,9

22 Npr. „zavisi kakvog je raspoloženja policajac“.

5.4.4. Zamerke na rad policije

Na pitanje o tome da li imaju zamerke na rad policije, 53,6% ispitanika je dalo potvrđan odgovor. U cilju suštinskog sagledavanja tih zamernki, ispitanicima je ostavljena mogućnost da u otvorenoj formi upišu u čemu se one sastoje. Nekatke od najčešćih odgovora su bili:

- nezainteresovanost policije za probleme građana,
- značajan uticaj veza koje policajci imaju sa pojedincima iz privatnog života na njihov rad,
- nejednako postupanje policajaca prema građanima,
- agresivnost i neobjektivnost pojedinih policijskih službenika.

Ispitanici su navodili i da policija radi pod uticajem političkih elita, te da se ne ponaša kao servis građana, kao i da primećuju visok stepen korupcije u radu policije.

5.4.5. Predlozi za poboljšanje rada policije

Ispitanicima je ostavljena i mogućnost da predlože promene u radu i organizaciji policije, što bi doprinelo uspešnijoj primeni ove strategije i svakako koristilo stručnoj javnosti.

Neki od odgovora ispitanika su: potrebno je da policijski službenici prisustvuju sastancima stanara u stambenim zgradama i na neposredan način se upoznaju sa svim, pa i bezbednosnim problemima; da policijski službenici metodom *od vrata do vrata* upozaju građane i na taj način iniciraju zdrav odnos sa pojedincima; potrebno je osmisliti metod građanske kontrole policije i povećati unutrašnju kontrolu; povećanje plata policijskim službenicima, te dodatna ulaganja u obrazovanje i motivaciju policijskih službenika...

6. Zaključak i diskusija

U ovom radu pažnja je naročito poklonjena subjektivnom osećaju ispitanika u vezi sa policijom i njenim delovanjem. Tako je 40% ispitanika odgovorilo da nema ili da uglavnom nema poverenja u policiju, a 34,2% je odgovorilo da nije zadovoljno ili uglavnom nije zadovoljno radom policije. Ovakvi rezultati proizlaze iz iskustava ispitanika iz susreta sa policijskim službenicima. Tako je 40,2% ispitanika negativno okarakterisalo ponašanje policajaca prema njima, a njih 34,8% je okarakterisalo svoja osećanja pri susretu sa policajcem kao negativna.

Usled obrade svih relevantnih podataka i teorijskih i strateških aspekata strategije policije u zajednici može se izvesti zaključak da u Republici Srbiji još

uvek ne dolazi do njene primene na zadovoljavajućem nivou iako postoje određeni akti koji formalno ukazuju na rešenost države da uspešno primeni ovu strategiju (uporedi: Ivetić, Ivetić, 2019: 143). Usled toga, jasno je da ne dolazi ni do željenih promena u pogledu povećanja kvaliteta života građana.

Kada se govori o prirodi i sadržini odnosa policije i zajednice, utvrđeno je da skoro svaki drugi ispitanik ima zamerke na rad policije. Većina ispitanika nije informisana o radu i planovima rada policije i nikada nije bila konsultovana od strane policijskih službenika u vezi sa bezbednošću u svom okruženju. Takođe, 12% ispitanika je navelo da pokušava da izbegne susret, a 19,4% nije imalo kontakte sa policijom.

Ipak, 47,1% ispitanika je, uprkos gore navedenim stavovima o zadovoljstvu radom policije i poverenju u policiju, odgovorilo da se oseća bezbedno, odnosno uglavnom bezbedno u mestu u kojem boravi.²³

Kako bi društvena zajednica trebalo da bude partner policiji u suzbijanju kriminaliteta, očekuje se da na taj način i postupa i da predlaže promene u radu policije. Iako smo napred naveli neke odgovore, na ovom mestu ukazujemo da je svega 12% ispitanika bilo voljno da ostavi bilo kakav predlog. Dakle, uočljiva je inertnost građana da se uopšte upuste u razmišljanje o tome kako da umanje svoje nezadovoljstvo radom policije i doprinesu adekvatnoj primeni strategije. Dok god se odnos društva i policije temelji na ovim i sličnim karakteristikama, ne može se govoriti o ispunjenosti uslova za razvijanje valjanog partnerskog odnosa.

Svaki policijski službenik bi trebalo da postupa u skladu sa osnovama ove strategije: pre svega da inicira što veći broj neposrednih odnosa sa građanima, a sve u cilju povećanja sopstvene informisanosti o bezbednosnoj situaciji u zajednici, ali i kako bi građani bili upoznati sa radom policije. Sa druge strane, bilo bi iluzorno govoriti o tome da policija treba da promeni svoje postupanje, ukoliko društvena zajednica, kao partner sa kojim policija mora saradivati, ne preduzme neophodne korake sa svoje strane kako bi strategija valjano funkcionisala. Koначno, stava smo da još uvek postoji mnogo mesta za napredovanje u pogledu policije i aktivnosti koje ona preduzima, ali i u pogledu koherentnosti i samoinicijativnosti društvene zajednice.

Naposletku, ostaje da se vidi da li će u vremenu pred nama doći do preko potrebnih promena uz napomenu da se, imajući u vidu rezultate istraživanja u ovoj oblasti i relativnu nekoherentnost društvene zajednice, do takvih promena ne može doći u kratkom vremenskom periodu.

23 Nelogičnost ove kontradiktornosti je manja uzimajući u obzir da su neki ispitanici obrazložili svoj odgovor tako što sopstvenu bezbednost ne cene prema aktivnostima i snazi policije, već prema sopstvenim sposobnostima da se suprotstave eventualnim opasnostima.

Literatura

- Bayley, D. H. (2006) *Changing the guard: Developing democratic police abroad*. New York: Oxford University Press;
- Bucqueroux, B., Trojanowicz R. (1998) *Community Policing – How to get started*. Cincinnati: Anderson Publishing Co;
- Ignjatović, Đ. (2018) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – Centar za izdavaštvo i informisanje;
- Ignjatović, Đ. (2002) *Strategije policijskog delovanja i prevencija kriminaliteta. Naučno-stručno savetovanje sa međunarodnim učešćem Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta – stanje mogućnosti i perspective (str. 89-101)*. Beograd: Policijska akademija;
- Ivetić, M., Ivetić S. (2019) *Rad policije u zajednici na području grada Beograda – stavovi polaznika osnovne policijske obuke*. *Bezbednost*, 61 (1), str. 124-147;
- Krivokapić, V. (2002) *Prevencija kriminaliteta od strane građana i policije na lokalnom području (sektoru). Naučno-stručno savetovanje sa međunarodnim učešćem Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta – stanje mogućnosti i perspective (str. 223-240)*. Beograd: Policijska akademija;
- Kappeler, E. V., Gaines K. L. (2015) *Community Policing – A contemporary Perspective*. New York: Routledge;
- McLaughlin, E., Muncie J. (2006) *The sage dictionary of criminology compiled and edited by Eugene McLaughlin and John Munci*. London [etc.]: Sage publication;
- Miller, S. L., Hess M. K. (2005) *Community Policing – Partnerships for Problem Solving*. Belmont: Wadsworth/Thomson Learning;
- Morash, M., Ford, J. K. (2002) *The Move to community policing – Making Change Happen*. Thousand Oaks [etc.]: Sage Publications;
- Nikač, Ž. (2019) *Policija u zajednici*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet;
- Nikač, Ž. (2008) *Koncept “policije u zajednici” (community policing) u funkciji zaštite univerzalnih vrednosti. Međunarodno krivično pravo i ljudske slobode (str. 513-527)*Tara: Udruženje za međunarodno krivično pravo.
- Oliver, M. W. (2000) *Community policing : classical readings*. Upper Saddle River: Prentice Hall;
- Palmiotto, J. M. (2011) *Community Policing – A Police-Citizen Partnership*. New York [etc.]: Routledge;
- Peak, J. K. (2013) *Encyclopedia of community policing and problem solving*. Los Angeles [etc.]: Sage publication

- Roberg, R., Crank, J. & Kuykendall, J. (2004) *Policija i društvo*. Sarajevo: Office of Public Affairs Embassy of the United States of America;
- SEESAC (2006) *Philosophy and principles of community-based policing*. Beograd, dostupno na: <http://www.seesac.org/f/docs/Community-Policing/Philosophy-and-principles-of-community-based-policing-2003-EN.pdf>, pristupljeno 17.01.2020;
- Silverman, E. (1999) *NYPO battles crime: innovative strategies in policing*. Boston: Northeastern University press;
- Simonović, B. (2005) *Konceptualne dileme, limiti, nedoslednosti, kritike i slabosti novog koncepta rada policije u zajednici (community policing) s osvrtom na ljudska prava i slobode*. U: Bejatović, S. (ur.) *Slobode i prava čoveka i građanina u konceptu novog zakonodavstva Republike Srbije – Knjiga IV*. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu: Institut za pravne i društvene nauke, str. 75-95;
- Simonović, B. (2006) *Rad policije u zajednici (Community policing)*. Banja Luka. MUP Republike Srpske: Uprava za policijsko obrazovanje: Visoka škola unutrašnjih poslova;
- *Strategija policije u zajednici*, “Službeni glasnik RS”, br. 43/2013;
- *Ustav Republike Srbije*, “Službeni glasnik RS”, br. 98/2006;
- Vuković, S. (2008) *Strategije delovanja policije u prevenciji kriminaliteta na području lokalne zajednice*. Doktorska disertacija. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;
- *Zakon o policiji*, “Službeni glasnik RS,” br. 6/2016, 24/2018 i 87/2018;
- *Zaključak o usvajanju Akcionog plana za primenu Strategije policije u zajednici za 2015. i 2016. godinu* “Službeni glasnik RS”, br.70/2015-79.

Ostali izvori

- [http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/baner-sadrzaj!ut/p/z1/fY29CsIwFE-ZfJSCdb1rB4Ni11VIXo1izhNs2SGK4_UtFfHozODt9HDicDxQ0o-Ahf9oHBD0Q-8l3tdJrts8O25HV5FQXPT6Iq5EUcU5mBXGZ9lnpTyy-CoQP23Y866aVI5qG6gYN4BmnFtve20j5eU8BbJzL9hC_bzB13CxyEq1i-FbWWTTUyQYn-XtC0gQ7uE!/,](http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/baner-sadrzaj!ut/p/z1/fY29CsIwFE-ZfJSCdb1rB4Ni11VIXo1izhNs2SGK4_UtFfHozODt9HDicDxQ0o-Ahf9oHBD0Q-8l3tdJrts8O25HV5FQXPT6Iq5EUcU5mBXGZ9lnpTyy-CoQP23Y866aVI5qG6gYN4BmnFtve20j5eU8BbJzL9hC_bzB13CxyEq1i-FbWWTTUyQYn-XtC0gQ7uE!/) pristupljeno 22.02.2020;
- [http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/671ccef4-44aa-4687-9959-cbe7af46e904/PDF_LAT_A.P.+strategija+razvoja+MUP+2018-23.pdf?MOD=AJPERES&CVID=mtlSHLr,](http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/671ccef4-44aa-4687-9959-cbe7af46e904/PDF_LAT_A.P.+strategija+razvoja+MUP+2018-23.pdf?MOD=AJPERES&CVID=mtlSHLr) pristupljeno 27.03.2020. godine.

Lazar ĐOKOVIĆ
Faculty of Law, UniverBelgrade, student

**CITIZENS' ATTITUDES ON POLICE WORK
– EVALUATION OF THE IMPLEMENTATION
OF THE COMMUNITY POLICING
IN THE REPUBLIC OF SERBIA**

The subject of this paper is the respondents' views and experiences regarding their contacts with police officers. The research was conducted to determine whether the conditions for developing a partnership between the community and the police are fulfilled, what is the nature of that relationship, and whether the Community policing is adequately implemented in the Republic of Serbia.

It was found that citizens generally do not trust the police, that they are generally not familiar with the work and plans of police work, and that there is a high percentage of those who have negative experiences with police officers and objections to police work. On the other hand, citizens' inertia is noticeable when it comes to proposing change and taking the first steps towards creating a healthy relationship with the police. Finally, the author concludes that the community policing strategy is not being adequately implemented and that there is room for change on both the police and community side in order to develop a quality partnership and create conditions for the proper implementation of this strategy.

Key words: *community policing, formal social control of crime, trust in police, partnership between police and community, prevention.*

*Nenad VUJIĆ,*Direktor
Pravosudne akademije, Beograd*

Polemika

STANJE LJUDSKIH PRAVA U REPUBLICI SRBIJI I KOVID19: STANJE JAVNE OPASNOSTI

1. Uvod

Republika Srbija je, u cilju zaštite života i zdravlja građana od opasnosti izazvane virusom Kovid 19, usvojila niz mera i uvela vanredno stanje. Vanredno stanje i mere koje su primenjenene pre, tokom i posle ukidanja vanrednog stanja, u skladu su sa Ustavom i zakonima Republike Srbije, Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i Međunarodnim Paktom o građanskim i političkim pravima.

Virus Kovid 19 predstavlja opasnost koja je stvarna i neposredna, on može ugroziti sve ljude na teritoriji Republike Srbije, on ugražava odvijanje organizovanog života ljudi i zajednice i opasnost je izuzetna tako da nije moguće uobičajenim merama očuvati zdravlje i život ljudi.

Ljudska prava predstavljaju jedan od temelja svakog modernog društva. Jedan broj ljudskih prava predstavlja „tvrdo jezgro“ ljudskih prava i nije moguće njihovo ograničenje ili odstupanje. **Osnovno ljudsko pravo koje čini temelj ovog „tvdog jezgra“ ljudskih prava je pravo na život.** Iz ljudskog života izvire pravo na dostojanstven život, pravo na slobodan život, pravo na porodični život i druga prava. Zato se u svim međunarodnim i domaćim dokumentima pravo na život ističe kao osnovno ljudsko pravo i nije moguće ograničenje ili odstupanje od ovog prava. **Zato je svako, počev od pojedinca pa do države, u obavezi da preduzme sve mere kako bi štitió život.** Od države se zahteva ili da se uzdrži od primene nekih mera (negativna obaveza) ili da preduzme određene mere (pozitivna ili preventivna obaveza) ili da obezbedi vođenje delotvorne istrage (procesna obaveza). **Praksa Evropskog suda za ljudska prava jasno ukazuje da ukoliko Drža-**

* e-mail: nenad.vujic@pars.rs

va potpisnica ne bi preduzela mere zaštite života, to bi predstavljalo kršenje pozitivne obaveze Države iz člana 2 Evropske konvencije-pravo na život.

U cilju zaštite života, međunarodna dokumenta i/ili Ustav dopušta ograničenje jednog broja ljudskih prava koje mora biti preduzeto samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonima ali, i odstupanje od garantovanih ljudskih prava. Ako se ima u vidu da međunarodna dokumenta kao i ustavne odredbe najčešće nisu u dovoljnoj meri sadržinski i pravno-tehnički određene, neophodna je intervencija zakonodavca, ali i tumačenje garancije ljudskih prava koje na kraju daju sudovi, međunarodni i domaći, kroz svoju praksu. Takođe potrebno je sagledati sve okolnosti, činjenice, dokaze koji nam ukazuju da li je ograničenje ili odstupanje, u cilju zaštite ljudskog života, bilo proizvoljno, bez osnova i neophodno.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima koristi složenicu „u slučaju da izuzetna opšta opasnost ugrozi opstanak nacije“ (član 4), dok su prema Evropskoj konvenciji odstupanja moguća kada se radi „o ratu ili drugoj javnoj opasnosti koja pretila opstanku nacije“ (član 15).

Evropski sud za ljudska prava kroz praksu Suda definiše granice prava države da ograniči ljudsko pravo garantovano Konvencijom ili da odstupa od garantovanih prava. Evropski sud za ljudska prava presude donosi polazeći od konkretnih okolnosti, konkretnog događaja i navodnog kršenja. Sud prvo ispituje da li su te okolnosti, događaj, dovoljna pretnja za državu i građane da bi država imala pravo da u konkretnom slučaju od nekih prava odstupa, ako je do odstupanja došlo. **Kada Evropski Sud za ljudska prava utvrdi da je postojala realna pretnja po život zajednice i pojedinca odnosno da postoji “javna opasnost koja pretila opstanku nacije“ prema članu 15 Konvencije, dajući Državi polje slobodne procene realnosti i obima, što je Sud definisao u predmetu A i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, podnosioci predstavke gube osnov za žalbu u odnosu na član Konvencije od kog je Država odstupila. Ova praksa Suda definisana je u predmetu *Branigen i MekBraid protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, tačka 74.**

Evropski sud je bio spreman prihvatiti široko mešanje Države u prava podnosioca predstavke, koje je *de facto* bilo odstupanje od prava, s obzirom na izuzetnu opasnost zbog koje je mera doneta, bez obzira što država nije koristila pravo iz člana 15 Konvencije i kada je u pitanju bila finansijska kriza, što nije ni približno krizi izazvanoj virusom Kovid 19 (*Koufaki and Adedy v. Greece*, 2013; *Da Conceição Mateus v. Portugal and Santos Januário v. Portugal*, 2013; *Savickas and Others v. Lithuania*, 2013).

Država potpisnica Konvencije ima pozitivnu obavezu da štiti život i zdravlje ljudi. Primer pozitivne obaveze države kada je u pitanju zdravlje ljudi nalazimo u praksi Evropskog suda definisano u slučaju *Guera i drugi protiv Italije* od 9.2.1998. godine, kada se radilo o neobaveštavanju stanovništva o opasnostima koje su pre-

tile od hemijske fabrike u susedstvu, kao i mera koje je trebalo preduzeti. Sud je zaključio da je nastala velika šteta po prirodnu okolinu koja je mogla uticati na zdravlje lica i lišiti ih uživanja u njihovim domovima u kojima su boravili čekajući obaveštenje države koje bi im omogućilo da procene opasnosti po njih i njihovu bližu rodbinu zbog izloženosti uticajima iz te fabrike. Sud je ovaj slučaj razmatrao kao kršenje pozitivnih obaveza države koje se ogleda u povredi člana 8 Konvencije. Ovaj slučaj ukazuje na potrebu reagovanja države koja se odnosila na uži krug ljudi, ali je mogla ugroziti njihovo zdravlje i zdravlje njihovih porodica.

Pandemija izazvana virusom Kovid 19 predstavlja realnu pretnju po organizovani život zajednice i život pojedinca. **Prvi slučaj virusa Covid 19 u Srbiji zabeležen je 06.03.2020. godine tako da je došlo do realne ugroženosti života ljudi koji se nalaze na teritoriji Republike Srbije.** Samo postojanje ugroženosti javnog zdravlja i biološkog života ljudi u Srbiji, nije proizvod odluke državnih organa, nego je ono dokazano medicinskim testom. Prema stavu Svetske zdravstvene organizacije (SZO) sama pojava virusa Covid 19 u populaciji, što je testom potvrđeno, ne samo u Republici Srbi već i globalno, je vanredna okolnost a ne redovno stanje u kom se nalaze pojedinci i društvo.

Predsednik Republike Srbije, predsednik Narodne Skupštine Republike Srbije i Vlada republike Srbije, u skladu sa svojim ustavnim i zakonskim ovlašćenjima uz poštovanje prakse Evropskog suda za ljudska prava, doneli su odluku, na osnovu procene, o uvođenju vanrednog stanja 15.03.2020. godine na celoj teritoriji Republike Srbije zbog realne opasnosti po život građana Republike Srbije odnosno radi zaštite života nacije. Uvođenje vanrednog stanja bilo je neophodno kako bi se sprovele hitne mera i otklonila realna opasnost po život i zdravlje ljudi. Ovim su stvoreni uslovi da u skladu sa Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima i slobodama i Ustavom Republike Srbije za sprovođenje hitnih mera u cilju otklanjanju opasnosti po život i zdravlje ljudi bude dozvoljeno odstupanje od jednog broja garantovanih ljudskih prava. **Praksa Evropskog suda daje primat Državi da proceni potrebu uvođenja vanrednog stanja u konkretnoj situaciji u odnosu na Sud** (*A. and Others v. the United Kingdom*, 2009; *Lawless v. Ireland*, 1960; *Brannigan and McBride v. the United Kingdom* 1993). **U skladu sa navedenom praksom Suda, odstupanje Republike Srbije bilo je neophodno, srazmerno i ograničeno vremenski.**

U konkretnom slučaju, zbog pojave nove zarazne bolesti, u situaciji potrebe za angažovanjem celokupnog zdravstvenog sistema, njegovih ljudskih kapaciteta i njegove sanitarne opremljenosti država je došla do zaključka o potrebi aktiviranja člana 200 Ustava i uvođenja vanrednog stanja radi efikasnijeg sprovođenja potrebnih mera i najbolje zaštite stanovništva, a naročito u odsustvu pre-

ventive u vidu vakcinisanja jer vakcina ne postoji. Na taj način je država želela da postigne neohodnu efikasnost u sprečavanju širenja zarazne bolesti jer se time postiže mogućnost brzog reagovanja i regulisanje ključnih pitanja preko ovlašćenja Vlade da donosi Uredbe sa zakonskom snagom. Sve ovo u legitimnom cilju zaštite zdravlja i bezbednosti građana i ljudi koji se nalaze na teritoriji Srbije. Tako da su postupci i mere koje su usledile u skladu sa praksom Evropskog suda.

Izmena mera a naročito njihovo ublažavanje, posebno tokom vanrednog stanja takođe su u skladu sa praksom Evropskog suda. Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava ove izmene ne predstavljaju razlog da bi se moglo smatrati da vanredno stanje i preduzete mere nije trebalo uvoditi. Sud smatra da čak i najava ublažavanja mera pokazuje aktivan odnos Države i njenu želju da što manje i što kraće odstupi od nekih ljudskih prava. Ova stav Sud je formulisao u predmetu Braningen i MekBraid protiv Ujedinjenog Kraljevstva tačka 54 stav treći. „Evropski sud za ljudska prava smatra da značaj odstupanja, od garantovanih prava tokom vanrednog stanja, ne može biti doveden u pitanje zato što je Država tokom trajanja vanrednog stanja mere ublažavala ili preispitivala mogućnost ublažavanja pa i njihovog postepenog ukidanja.“ Sud naglašava, da je takav stav Države u skladu sa Konvecijom. Prvo zato što je ovo dokaz kontinuiranog razmatranja uvedenih mera, kako se to traži članom 15, st. 3 (čl. 15-3) a drugo što se na ovoj način vodi računa o proporcionalnosti odstupanja.

Evropski sud za ljudska prava je od 16.03.2020. zbog pandemije izazvane virusom Covid 19 obavestio javnost da uvodi niz vanrednih mera u borbi protiv pandemije kojima je redukovao aktivnosti, izmenio način rada, ograničio pristup zgradi suda, zaustavio protok roka od šest meseci i drugo. Sud je redukovao aktivnosti koje će se fizički obavljati u zgradi Suda. Prema obaveštenju većina aktivnosti Suda odvijaće se telefonski ili elektronskim putem. Fizički ulazak u zgradu suda imaju samo sudije i nužno potrebni zaposleni koji će dolaziti na dobrovoljnoj osnovi i uz poštovanje svih propisanih zdravstvenih mera i mera zaštite. Pored toga, Sud je zaustavio protok roka od šest meseci koji je propisan Konvecijom.

2. Konkretno okoliš, događaj i da li došlo do vanredne okoliš usled širenja pandemije/epidemije

Postojanje virusa Covid-19 utvrdila je naučna zajednica na čelu sa ovlašćenom organizacijom na svetskom nivou – Svetska zdravstvena organizacija. Takođe, na osnovu medicinske prakse i naučnih dokaza utvrđeno je da virus može biti smrtonosan, a pogotovo u populaciji starijih i ljudi koji imaju druge teže bolesti

(komorbiteti). Relevantna institucija, Svetska zdravstvena organizacija (SZO), je 11. marta 2020. godine proglasila globalnu pandemiju. Prilikom proglašenja pandemije SZO je navela da se radi o situaciji koja ugrožava ili može ugroziti zdravlje ljudi i da predstavlja opasnost po javno zdravlje najšireg obima. U svojoj preporuci SZO je dalje istakla da se radi o „alarmantnom nivou širenja i ozbiljnosti“ (“*the alarming levels of spread and severity*”) i pozvala je vlade država da preduzmu urgentne i agresivne mere kako bi se sprečilo dalje širenje virusa („*called the governments to take urgent and aggressive action to stop the spread of the virus*“).

Činjenica da je SZO konstatovala ozbiljnu pretnju po zdravlje ljudi najšireg obima znači da je došlo do potrebe za hitnim i agresivnim merama (termini koje upotrebljava SZO), a u cilju zaštite opstanka nacije odnosno građana. Preporukom SZO ispunjeni su uslovi da bi se mogla ograničiti neka ljudska prava u skladu sa Principima iz Sirakuze, koji govore o ograničenju i derogaciji odredaba Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Principi iz Sirakuze u tačkama 25 i 26 – „Javno zdravlje“ dozvoljavaju državama da zbog zaštite javnog zdravlja uvedu ograničenja ljudskih prava. Ovo ograničenje treba da budu dok ta opasnost postoji i da ograničenja moraju biti proporcionalna postizanju cilja.

Brzo širenje koronavirusa – i rizik koji on predstavlja po život ljudi i ogroman teret po zdravstvene službe i sistem zbog lica koja su obolela od virusa Covid-19, bolesti koju on prouzrokuje – doveli su do nametanja od strane vlada mnogih ograničenja po normalan život u državama članicama Saveta Evrope (SE). Ova ograničenja nužno imaju posledice na uživanje prava i sloboda prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, bez obzira na to da li je njihovo nametanje praćeno nedavnim obaveštenjem o odstupanju od ljudskih prava prema članu 15 EKLJP, kao što je to uradio veći broj zemalja članica SE među kojima i Srbija. Obuhvat ljudskih prava od kojih se odstupa zavisi od faktora kao što su: priroda ograničenja i/ili njihovo trajanje, opasnost po javno zdravlje i život ljudi, mere koje su neohodne da bi se život zaštitio i drugi faktori.

Pojava virusa u populaciji, predstavlja osnov za primenu mera suzbijanja virusa na teritoriji Republike Srbije. Mere suzbijanja virusa, između ostalog, uključuju testiranje, ograničenje kretanja ljudi, okupljanje ljudi u što manjim grupama, mere izolacije ili karantina i druge mere. Vlada Republike Srbije je, u skladu sa ustavnim i zakonskim ovlašćenjima, ali i ustanovljenom praksom Evropskog suda za ljudska prava (*A. and Others v. the United Kingdom*, 2009), napravila procenu, na osnovu stava stručnjaka iz oblasti medicine i preporuke SZO, da je potrebno uvođenje hitnih varednih mera. *Stavljene su u funkciju Covid ambulante pri Domovima zdravlja i bolnicama radi sprečavanja širenja razne bolesti razdvajanjem lica koja su obolela od drugih bolesti. Zatvoreni su*

restorani, kafići, javna igrališta, parkovi, zabranjeno održavanje skupova i određena je upotreba vojske. To su mere propisane i u drugim državama širom sveta, koje i dalje u velikom broju država postoje, koje se menjaju i postepeno ublažavaju uz praćenje epidemiološke situacije.

3. Mogućnost odstupanja od garantovanih ljudskih prava u skladu sa konkretnim događajem

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima i slobodama i Ustavom Republike Srbije dozvoljeno je ograničavanje (*restrictions*) pojedinih ljudskih prava ali i odstupanje (*derogation*) od garantovanih ljudskih prava uz navođenje jednog broja ljudskih prava od kojih nema odstupanja. Ovo su dva dozvoljena načina zadiranja u ljudska prava.

Pored prava na ograničenje, Evropska Konvencija o ljudskim pravima, u članu 15 omogućava državi i pravo na odstupanje (*derogation*) od preuzetih obaveza. Ova terminološka razlika nije slučajna. Ona ukazuje da Konvencija jasno razlikuje redovne i vanredne okolnosti u životu pojedinca i društva. Konvencija propisuje, a Sud svojom praksom potvrđuje, da kad se radi o redovnim okolnostima života jednog pojedinca i države onda država može, pod određenim uslovima iz Konvencije ili Ustava ograničiti neko ljudsko pravo. U vanrednim okolnostima i situacijama Konvencija, a Sud svojom praksom potvrđuje, priznaje pravo državi da može odstupiti od nekih ljudskih prava. Mogućnost odstupanja od ljudskih prava u vreme vanrednog stanja, ratnog stanja ili druge javne opasnosti Evropska Konvencija propisuje: „U doba rata ili druge javne opasnosti koja pretilo opstanku nacije, svaka država ugovornica može preduzeti mere koje odstupaju od njenih obaveza po Konvenciji, i to u najnužnijoj meri koju zahteva hitnost situacije, s tim da takve mere ne budu u neskladu sa njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu“ (EKLJP član 15, stav 1). Konvencija, Pakt i Ustav propisuju granice odstupanja od ljudskih prava kao i listu apsolutno zaštićenih prava od kojih nije moguće odstupiti u posebno teškim situacijama po državu i građane. Tako, kao apsolutna zaštićena prava, Konvencija garantuje pravo na fizički (biološki) život, zabranu mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, zabranu ropstva, zabranu smrtno kazne i princip legaliteta kažnjavanja, od kojih država ne može odstupiti. Slično je i sa Paktom o ljudskim i građanskim pravima, dok je Ustav Srbije u članu 39, pored navedenih, proširio broj ljudskih prava od kojih se ne može odstupiti.

Pravo na ograničenje i pravo na odstupanje razlikuju se po svojoj pravnoj prirodi i ova razlika nije slučajna. Prva razlika je u formi propisivanja. Ona se ogleda u činjenici da se mogućnost odstupanja propisuje posebnom odredbom

a ne u odredbama svakog pojedinačnog ljudskog prava, kao što je slučaj kad je u pitanju ograničenje. Druga razlika je u karakteru mere. Odstupanje se može uvesti i primenjivati jedino u posebno teškim situacijama po državu i građane dok se ograničenje odnosi na redovne situacije u jednoj državi i društvu. Treća razlika je u vremenskom ograničenju. Odstupanje traje kraće vreme, odnosno samo onoliko koliko je neophodno da bi se ta teška situacija otklonila. Ograničenje u principu traje duže, odnosno sve promene redovnih okolnosti u društvu zbog kojih je ograničenje i uvedeno. Četvrta razlika je u prioritetu. Prioritet ima raspravljanje pitanja ispunjenosti uslova za odstupanje pa tek ako se utvrdi da je prekršeno pravo na odstupanje Sud pristupa raspravi o pravu na ograničenje pojedinačnog prava.

Evropski sud za ljudska prava smatra da značaj odstupanja, od garantovanih prava tokom vanrednog stanja, ne može biti doveden u pitanje prvenstveno zato što je Država tokom trajanja vanrednog stanja mere ublažavala ili preispitivala mogućnost ublažavanja. Sud naglašava, da je takav stav Države u skladu sa Konvencijom zato što je to postupak kontinuiranog razmišljanja koji se traži ne samo članom 15, st. 3 (čl. 15-3) već i zbog činjenice da Država kontinuirano vodi računa o proporcionalnosti odstupanja (*Brannigan and McBride v. the United Kingdom* 1993)

3.1. Postojanje stvarne opasnosti (javna opasnost) i ovlašćenje države

Prema praksi Evropskog suda u vezi postojanja stvarne i neposredne opasnosti, kao razloga odstupanja u skladu sa članom 15 Konvencije, država uživa široko polje slobodne procene. Sud po pitanju postojanja stvarne i neposredne opasnosti prihvata ne samo da se nešto realno desilo, npr. teroristički napad, već da Vlada može napraviti procenu da se opasnost može desiti. Zato Evropski sud za ljudska prava u svojoj praksi navodi kad je u pitanju opasnost zbog koje dolazi do odstupanja „**Opasnost mora biti stvarna, neposredna i takvog intenziteta da redovne mere i ograničenja ljudskih prava koje Konvencija inače dopušta, ne bi bile dovoljne za održanje javne bezbednosti, zdravlja i reda**“. Ovaj svoj stav Evropski sud je definisao prilikom ocenjivanja ispunjenost opravdanosti odstupanja u predmetu *A. i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (predstavka br.3455/05). Podnosioci predstavke su bila lica koja su, nakon terorističkog napada u SAD 11. septembra 2001. godine bila pritvorena u Velikoj Britaniji pod sumnjom da su „međunarodni teroristi“. Britanska vlada nije isporučila ova lica njihovim državama. Velika Britanija se pozvala na činjenicu da je odstupila od određenih prava iz Konvencije u skladu sa članom 15 Konvencije. Podnosioci predstavke su u postupku pred sudom tvrdili da nije postojala stvarna i neposredna

opasnost koja bi opravdala odstupanje od Ljudskih prava i samim tim da je Vlada neopravdano odstupila od ljudskih prava. U tački 180 navedene presude Sud navodi da “domaće vlasti uživaju široku diskrecionu ocenu po članu 15 u procenjivanju da li je život njihove nacije ugrožen javnom opasnošću. (...) Sud prihvata da je to nešto o čemu je svaka pojedinačna Vlada, kao čuvar sigurnosti vlastitog naroda, mogla napraviti svoju procenu na osnovu činjenica koje su joj poznate. Stoga se o ovom pitanju mora dati značaj oceni izvršne vlasti i Parlamenta Ujedinjenog Kraljevstva”. **Sud je dakle prihvatio stav nacionalnih vlasti da je ovakva pretinja postojala, bez obzira što u spornom periodu nije došlo do terorističkog napada u Velikoj Britaniji. Značajno je istaći da praksa Suda, isto u navedenom predmetu, daje državi pravo da odstupi od prava garantovanih Konvencijom pošto, se ne može tražiti da država čeka da se desi određena nesreća i da je zato ovlašćena da preduzme mere u cilju njenog sprečavanja ili umanjenja.**

Takođe, ilustrativan je i primer u predmetu Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva, tačka 207, gde je Sud zauzeo stav da Država treba da proceni neophodnosti vanrednih mera kojima se u cilju „opstanka nacije“ derogiraju pojedina prava i slobode.

Evropska konvencija, kroz navedenu praksu Suda, Državi daje pravo da utvrdi da li se radi o „javnoj opasnosti“ koja pretila opstanku nacije i, ako je to slučaj, koliko daleko je potrebno ići u nastojanjima da se prevlada ta opasnost. Sud je u svojoj praksi istakao da su države u boljoj poziciji da donesu odluku u vezi sa postojanjem takve opasnosti kao i o prirodi i obimu odstupanja potrebnog za sprečavanje ili umanjenje opasnosti u skladu sa članom 15 Konvencije (*A. and Others v. the United Kingdom*, 2009).

Činjenica da je zabeležen prvi slučaj virusa Kovid 19 u Republici Srbiji 06.03.2020. godine predstavlja dokaz da je javno zdravlje Republike Srbije postalo realno ugroženo, a samim tim i biološki život građana. Ugroženosti javnog zdravlja i biološkog života ljudi u Srbiji, nije proizvod odluke državnih organa, nego činjenica dokazana medicinskim testom. Sama pojava virusa Kovid 19 je ne samo u Republici Srbiji već i globalno, vanredna okolnost, a ne redovno stanje u kom se nalaze pojedinci i društvo. U skladu sa ovom činjenicom stvoreni su uslovi za primenu mera suzbijanja virusa na teritoriji Republike Srbije, koje, između ostalog, uključuju testiranje, ograničenje kretanja i okupljanja većeg broja ljudi odnosno, okupljanje ljudi u što manjim grupama, mere izolacije ili karantina i druge mere. Vlada Republike Srbije, u skladu sa zakonskim ovlašćenjima i ustanovljenom praksom Suda u predmetu A idrugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, napravila je procenu, na osnovu medicinskih dokaza, da je potrebno uvođenje hitnih mera.

Predsednik Republike Srbije, predsednik Narodne Skupštine Republike Srbije i Vlada republike Srbije, u skladu sa svojim ustavnim i zakonskim ovlašćenji-

ma uz poštovanje prakse Evropskog suda za ljudska prava, doneli su odluku, na osnovu procene, o uvođenju vanrednog stanja 15.03.2020. godine na celoj teritoriji Republike Srbije zbog realne opasnosti po život građana Republike Srbije. Procenjeno je da je uvođenje vanrednog stanja bilo neophodno kako bi se sprovele hitne mere i otklonila realna opasnost po život i zdravlje ljudi. Sama praksa Evropskog suda, A i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, daje pravo ovlašćenim državnim organima da procene da li je potrebno uvesti vanredno stanje „Sud prihvata da je to nešto o čemu je svaka pojedinačna Vlada, kao čuvar sigurnosti vlastitog naroda, mogla napraviti svoju procenu na osnovu činjenica koje su joj poznate“.

Ovim su stvoreni uslovi, da se u skladu sa Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima i slobodama i Ustavom Republike Srbije, za sprovođenje hitnih mera u cilju otklanjanju opasnosti po život i zdravlje ljudi uvede vanredno stanje. Praksa Evropskog suda daje primat Državi da proceni potrebu uvođenja vanrednog stanja u konkretnoj situaciji u odnosu na Evropski sud. **Prema praksi Evropskog suda, u vezi postojanja opasnosti i potrebe odstupanja u skladu sa članom 15 Konvencije, država uživa široko polje slobodne procene. Na svakoj državi je da utvrdi da li se radi o „javnoj opasnosti“ koja preči opstanku nacije i koliko daleko je potrebno ići u odstupanju da bi se prevladala ta opasnost. Države su, prema praksi Evropskog suda, u boljoj poziciji da donesu odluku u vezi sa postojanjem takve opasnosti kao i o prirodi i obimu odstupanja potrebnog za njeno sprečavanje ili umanjeње u skladu sa članom 15 Konvencije od Evropskog suda. Ovo pravo države jasno je definisano u većem broju predmetima (A. and Others v. the United Kingdom, 2009; Lawless v. Ireland, 1960; Brannigan and McBride v. the United Kingdom 1993).**

Predsednik Republike Srbije, Predsednik Narodne Skupštine Republike Srbije i Vlada republike Srbije, u skladu sa svojim ustavnim i zakonskim ovlašćenjima ali i navedenom praksom Evropskog suda, doneli su odluku o uvođenju vanrednog stanja. Republika Srbija je u skladu sa članom 15 stav 3 Evropske konvencije o tome obavestila Generalnog Sekretara Saveta Evrope 06.04.2020. godine.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava dopušta državi da donosi mere kojima odstupa od garantovanih prava po članu 15 Konvencije i pre nego što formalno uputi obaveštenje po članu 15 stv 3 (*Lawless v. Ireland*, 1960).

Pravni osnov proglašenja vanrednog stanja propisan je članom 200 stav 2 Ustava Republike Srbije. Propisima Republike Srbije propisan je postupak oragana, institucija i građana tokom trajanja vanrednog stanja. Tako da je Republika Srbija ispunila i uslov, koji postavlja Evropski sud, da sve mere, bez obzira na to da li se zasnivaju na odstupanju od ljudskih prava ili ne, moraju, naravno, uvek imati pravni osnov, što uključuje i „poštovanje relevantnih ustavnih garancija i zahteva predmetne zemlje članice (*Mehmet Hasan Altan v. Turkey*, 2018).

3.2. *Opravdanost odstupanja od ljudskih prava zbog postojanja stvarne opasnosti (javne opasnosti)*

Opravdanost odstupanja od ljudskih prava garantovanih Konvencijom moguće je u slučaju proglašenja vanredne situacije uz ispunjavanje uslova koji su propisani u članu 15 Konvencije. Nema nikakve sumnje da opasnost koju predstavlja virus Covid-19, bilo da je opasnost za neku državu stvarna ili moguća, predstavlja opasnosti koja obuhvata celu naciju i koja utiče na odvijanje organizovanog života u zemlji. U predmetima *A i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, [VV], predstavka br. 3455/05 od 19. februara 2009. i *Loles protiv Irske* Sud je istakao da „**javna opasnost koja pretila opstanku nacije predstavlja izuzetnu kriznu situaciju ili opasnost koja utiče na celokupno stanovništvo i predstavlja pretnju za organizovani život zajednice**“.

Opasnost od virusa Kovid 19, prema stavu SZO je takva da predstavlja opasnost koja obuhvata celu naciju i da je potrebno hitno uvođenje mera zaštite. SZO je naglasila da se radi o „alarmantnom nivou širenja i ozbiljnosti“ (“*the alarming levels of spread and severity*”) i pozvala je vlade država da preduzmu urgentne i agresivne mere kako bi se sprečilo dalje širenje virusa („*called the governments to take urgent and aggressive action to stop the spread of the virus*“).

Republika Srbija je, uvažavajući preporuke i stručna mišljenja naučnika i lekara, procenila da mere zaštite, koje se moraju sprovoditi, zahtevaju uvođenje vanrednog stanja. Procenjeno je da je opasnost takva da ograničenja ljudskih prava, koja su u normalnim okolnostima dozvoljene Konvencijom, nisu adekvatne da bi se opasnost savladala i da je neophodno potrebno odstupanje od ljudskih prava. Evropski sud za ljudska prava u svojoj praksi zahteva da postoji opravdanje za odluku o potrebi odstupanja. U konkretnom slučaju to je bila preporuka SZO i realna opasnost najširih razmera, koja je evidentna. Takođe, praksa Evropskog suda daje pravo državi da sama proceni da li će uvesti vanredno stanje i mere koje će sprovoditi tokom odstupanja. Sud smatra da su granice polja slobodne ocene u odnosu na izbor i obim mera preduzetih u suzbijanju opasne situacije *uslovljene prirodom prava od kojih se odstupa, okolnostima koje su dovele do vanredne situacije i njenim trajanjem* i priznao pravo države da oceni da li su mere u pitanju „najnužnije“. Ovaj svoj stav Sud je iskazao u presudi **Braningen i MekBraid tačke 59 i 60 presude**.

Sud čak zbog okolnosti i nužnosti situacije prihvata i **de fakto opravdanost odstupanja mada se država nije pozvala na član 15 Konvencije**, usled činjenice “postojanje izuzetne i do sada nezabeležene krize” (*Koufaki and Adedy v. Greece*, 2013; *Da Conceição Mateus v. Portugal and Santos Januário v. Portugal*, 2013; *Savickas and Others v. Lithuania*, 2013). U skladu sa praksom Suda u nave-

denim predmetima, sama činjenica “nezabeležene krize” za Sud je dovoljan razlog da se donesu opšte mere u cilju zaštite, npr. medicinskih kapaciteta, bez pozivanja na član 15 Konvencije.

U smislu člana 1 Konvencije država jemči svakom u svojoj nadležnosti prava i slobode određene u delu I Konvencije, ali i propisuje u članu 15 da postoje okolnosti u vanrednim situacijama kada može doći do odstupanja od nekih obaveza po konvenciji uz određene uslove.

Odstupanje je moguće u doba rata ili druge javne opasnosti koja pretila opstanku nacije; u najnužnijoj meri koju iziskuje takva situacija; mere ne mogu biti u neskladu sa drugim obavezama države prema međunarodnom pravu.

Ipak, neka od proklamovanih prava su apsolutna i za njih se ne dopuštaju odstupanja (prava iz člana 2, 3, 4 stav 1 i 7 Konvencije).

Član 15 stav 3 Konvencije nalaže državi koja koristi svoje pravo da odstupi od odredaba Konvencije da o tome obavesti generalnog sekretara Saveta Evrope o merama koje preduzima i razlozima za njih.

Član 4 Pakta o građanskim i političkim pravima ima gotovo iste odredbe kao i član 15 Konvencije ali je kod ograničenja u vanrednim okolnostima, kada je u pitanju ograničenje kretanja u članu 12 stav 3 propisano da je to moguće između ostalog kada je u pitanju zaštita zdravlja ljudi.

U ovom smislu javna opasnost koja se navodi u članu 15 Konvencije ima isto značenje kao i odredbe člana 4 i člana 12 stav 3 Pakta o građanskim i političkim pravima.

Pravo na jednaku pravnu zaštitu i pravno sredstvo tokom vanrednog stanja nije ukinuto. Ovo pravo je garantovano članom 36 Ustava RS. Međutim, ono nije povređeno sa razloga što se pravni akti države kojima se uvode vanredne mere postupanja u vanrednom stanju i stanju proglašene epidemije zaraznih bolesti, ne tiču nekog pojedinca, već čitavog stanovništva i svakom pojedinca u određenoj istoj situaciji. One su opšte mere, a na svaku pojedinačnu meru koju donese neki sud, drugi državni organ, imalac javnog ovlašćenja, lice na koje se ona odnosi ima pravo na žalbu i drugo pravno sredstvo, u krajnjem slučaju primenom člana 36 Ustava RS.

4. Pozitivna obaveza Države iz člana 2 Evropske Konvencije o ljudskim pravima – pravo na život

Opasnost po život i fizički integritet ljudi, koji predstavlja virus Covid-19, nesumnjivo zahteva angažovanje države i njenu pozitivnu obavezu u pogledu zaštite prava na život prema članu 2 Konvencije. Pozitivne obaveze Države prema

članu 2 Konvencije jasno su definisane u praksi Evropskog suda. Praksa jasno ukazuje da, ukoliko Država potpisnica ne bi preduzela nikakve ili dovoljne mere, po oceni Suda, to bi takođe predstavljalo kršenje pozitivne obaveze države u cilju zaštite života (npr. aktivno obaveštavanje stanovništva o opasnosti virusa, mere socijalnog distanciranja, mere izolacije zaraženih, karantina i druge mere). Pored toga što je opasnost od potpuno novog virusa teža po karkteru i obimu, definisanje pozitivne obaveze države da preduzima dovoljne mere kojima se štiti život dao je Sud u nekoliko presuda.

Tako država nije ispunila svoju pozitivnu obavezu da štiti život od opasnost koju predstavljaju fizički uslovi kao što je nagomilavanje metana na depozitima (kao u predmetu *Oneruildiz protiv Turske* [VV], predstavka br. 48939/99 od 30. novembra 2004.) ili neadekvatne odbrane od prirodnih opasnosti (kao u predmetu *Budajeva i ostali protiv Rusije*, predstavka br. 15339/02 od 20. marta 2008.) U skladu sa navedenom praksom Suda država je dužna da reaguje i preduzima dovoljne mere kako bi se otklonio rizik po život.

U pogledu izbora samih mera Sud ističe da se moraju uzeti u obzir operativni izbori koje Država mora da napravi, u smislu prioriteta i resursa, kada je suočena sa rizicima po život i fizički integritet ljudi (videti, *Osman v. the United Kingdom*, 1998). Ovim svojim stavom Sud daje državi široku autonomiju u pogledu procene izbora mera koje će Država preduzeti u cilju ispunjenja svoje pozitivne obaveze da štiti život u skladu sa članom 2 Konvencije. Sud jedino procenjuje da li su mere bile dovoljne.

U pogledu neusvajanja mera u cilju zaštite života i zdravlja ljudi, Evropski sud smatra da je došlo do kršenja pozitivne obaveze Države iz člana 2 Konvencije (*Finogenov and others v. Russia*, 2011).

U skladu sa navedenom praksom Evropskog suda Državama je ostavljeno da same odrede mere kako bi ispunile svoju pozitivnu obavezu zaštite života. S tim u vezi, ono što pandemiju virusa Covid-19 čini posebno teškom jeste to što mere koje države preduzima na njenom suzbijanju nikada ne mogu biti univerzalne za sve zemlje potpisnice Konvencije. Tako se moglo u praksi postaviti pitanje odgovornosti Države za nedonošnje težih kaznenih mera radi obuzdavanja postupanja pojedinaca koji predstavljaju rizik po život i fizički integritet drugih ljudi, kao što je na primer nepoštovanje samoizolacije, mera socijalnog distanciranja ili drugih mera. Sa jedne strane postoji granica koliko je ova mera izvodljiva u konkretnom slučaju i u konkretnoj državi. Sa druge strane Država mora adekvatno da reaguje na ponašanje pojedinaca kome je mera određena a koji kršenjem mere ometa sprovođenje prava i sloboda drugih ljudi (videti *Identoba and others v. Georgia*, 2015.).

5. Pitanje slobode kretanja – Sloboda kretanja iz člana 2 Protokola 4 uz Evropsku konvenciju

Ograničenje slobode kretanja podložno je fakultativnim ograničenjima, predviđenim u **članu 2 stav 3 Četvrtog protokola uz Evropsku konvenciju**. Drugim rečima, do ograničenja slobode kretanja može doći kada su ispunjeni sledeći uslovi: ograničenje je u skladu sa zakonom (**Sud pod zakonom podrazumeva svaki akt vlasti, a ne zakon u užem slislu**); neophodno je u demokratskom društvu; preduzeto je radi ostvarenja legitimnog cilja, odnosno iz razloga nacionalne bezbednosti, javne sigurnosti, očuvanja javnog poretka, sprečavanja kriminala, **zaštite zdravlja**, zaštite morala i radi zaštite prava i sloboda drugih lica.

Takođe član 2 stav 4 Četvrtog protokola uz Evropsku konvenciju predviđa i da se pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta lica koje se zakonito nalazi na teritoriji jedne države može ograničiti, u izvesnim oblastima, kada je to ograničenje u skladu sa zakonom i kada je opravdano javnim interesom u demokratskom društvu. Ovde ograničenje mora biti „opravdano“, ali ne i „neophodno u demokratskom društvu“, što je niži standard od onog predviđenog u stavu 3 istog ovog člana. Međutim, to ne znači da se test proporcionalnosti ne primenjuje i u slučaju ograničenja iz člana 2 stav 4 Evropske konvencije, koje ipak dozvoljava šira diskreciona ovlašćenja kada su u pitanju posebne oblasti. Tako, neke posebne oblasti mogu biti zatvorene za javnost ili je njihov pristup ograničen usled zaštite zdravlja, vojnog značaja, zbog sprečavanja krijumčarenja ljudi ili radi ostvarenja ekonomske dobrobiti. (Stav 4 člana 2 Četvrtog Protokola uz Evropsku konvenciju se primenjuje na delove teritorije ili objekte i zato je standard niži, te se traži da ograničenje bude “opravdano” a ne “neophodno u demokratskom društvu”).

Ograničenja koja su nametnuta radi zaustavljanja širenja virusa Kovid 19 predstavljaju ograničenje slobode kretanja prema članu 2 Četvrtog protokola uz Konvenciju, a ne lišavanje slobode iz člana 5 Konvecije. Kao što je Sud u više navrata naglašavao “Radi utvrđivanja da li je nekom “uskraćena građanska sloboda” u smislu člana 5, polazište mora biti njegova/njena konkretna situacija i mora se uzeti u obzir čitava lepeza faktora kao što su vrsta, trajanje, efekti i način sprovođenja mere o kojoj je reč. Polazeći od prakse Suda koja pravi razliku između uskraćivanja i ograničenja slobode zbog razlike u stepenu ili intenzitetu mere suzbijanja virusa Kovid 19 treba posmatrati kao ograničenja dozvoljena prema članu 2 Protokola 4 uz Konvenciju. Predmet (*De Tommaso v. Italy*, 2017, stav 80).

Ograničavanje kretanja na nečiji dom, iako su tamo uslovi možda mnogo bolji nego u zatvoru, može biti isto što i lišavanje slobode (videti *Buzadji v. Moldova*, 2016.). Međutim, postoji razlika između totalne zabrane napuštanja doma (“kućni

pr pritvor”) i nemogućnosti da se to učini, osim u slučaju nužde ili u određenom periodu. Prema praksi Suda, nemogućnosti da se napusti dom, osim u slučaju nužde ili u određenom periodu dana, ne predstavlja “kućni pritvor” i time lišavanje slobode u smislu člana 5 Konvencije. Ovaj svoj stav Sud je izneo u predmetu u predmetu *De Tomaso protiv Italije* (2017).

Mora se imati u vidu razlika između ograničenja slobode kretanja i lišenja slobode. Sud uzima u obzir situaciju u kojoj se lica nalaze, tip, trajanje i efekat mera, i načine primene konkretnih mera (*Austin and others v. the United Kingdom*, 2012).

U konkretnom slučaju uvođenja vanrednog stanja treba razlikovati lišenje slobode u smislu člana 5 Konvencije od ograničavanja prava kretanja u kratkom vremenskom periodu u vreme nastale pandemije, proglašene epidemije zaraznih bolesti, koje još uvek traju, u periodu manjem od 2 meseca uz neprestano preispitivanje i ublažavanje mera. Znači, ne radi se o situacijama propisanim članom 5 Konvencije već o uslovima iz člana 2 stav 3 i 4 Protokola broj 4 uz Konvenciju.

6. Odstupanje/Ograničenje od prava na slobodu kretanja i drugih prava u cilju sprovođenja mera

6.1. Pravo na slobodu i bezbednost

Postojanje pozitivne obaveze države u cilju zaštite života iz člana 2 Konvencije tokom trajanja pandemije virusa Kovid 19 nužno se mora uzeti u obzir kada govorimo o dozvoljenim ograničenjima/odstupanjima koja bi mogla biti nametnuta u odnosu na ostala prava i slobode u cilju sprovođenja mera.

Prema Konvenciji i praksi Evropskog suda zaštita života i zdravlja jeste legitiman cilj radi koga se mogu nametnuti ograničenja ili odstupanja. Pored ostalog, ograničenje ili odstupanje može se nametnuti na: prava na poštovanje privatnog i porodičnog života (član 8), slobodu izražavanja (član 10) i slobodu okupljanja i udruživanja (član 11), a u skladu sa članom 8 do člana 11 Konvencije i slobodu izbora boravišta ili napuštanja bilo koje zemlje, uključujući sopstvenu prema članu 2 Četvrtog protokola uz Konvenciju.

Tako je Sud utvrdio u predmetu *Enhorn protiv Švedske* (2005) da se može pokazati da je širenje zarazne bolesti opasno po javno zdravlje ili bezbednost i da ograničavanje slobode zaraženog lica predstavlja meru za sprečavanje širenja bolesti, ukoliko bi manje ozbiljne mere bile nedovoljne za zaštitu javnog interesa.

U predmetu *Enhorn protiv Švedske*, u paragrafu 41 se navodi da je Evropski sud u praksi razmatrao veoma ograničen broj slučajeva u kojima je neko lice lišeno slobode „da bi se sprečilo širenje zarazne bolesti“. Stoga, se navodi da treba utvr-

diti relevantne kriterijume za ocenjivanje da li je takvo lišenje slobode u skladu sa načelom srazmernosti i zahtevom da ne sme da bude proizvoljno.

U paragrafu 44 se navodi da osnovni kriterijumi prilikom ocenjivanja „zakonitosti“ pritvora nekog lica „da bi se sprečilo širenje zaraznih bolesti“ podrazumevaju sledeće:

- Da li je širenje zarazne bolesti opasno po javno zdravlje ili bezbednost;
- Da li lišenje slobode zaraženog lica predstavlja krajnju meru kako bi se sprečilo širenje zaraze;
- Da li su razmotrene manje stroge mere;
- Da li je zaključeno da su one nedovoljne da bi zaštitile javni interes.

Kada ovi kriterijumi nisu ispunjeni prestaje da postoji osnov za lišenje slobode.

Prema nacionalnom zakonu Švedske lice zaraženo ozbiljnom bolešću mora da se pridržava uputstava koja je izdao lekar. Ukoliko se ne pridržava uputstva lekara, nedobrovoljna hospitalizacija se smatra krajnjim sredstvom prikladnim za zaštitu drugih članova društva, pa lišenje slobode u ovom slučaju nije imalo za cilj da ga kazni što se nije pridržavao uputstava, već u nadi da će se njegovo ponašanje promeniti (Pragraf 32). Izražavajući ovaj stav država Švedska se pozvala na slučaj „Winterwerp uslovi“ koji se odnose na lišenje duševno poremećenih, navodeći da Sud nema praksu u pogledu širenja zaraznih bolesti.

Evropski sud je zaključio da je lišenje slobode podnosioca bilo zasnovano na švedskom pravu.

Dalje je bilo važno utvrditi da li je ono bilo zakonito, u vezi sa čime je pobrojao uslove iz paragrafa 44.

Odgovor na prvo pitanje je bio ispunjen, jer HIV predstavlja opasnost za javno zdravlje i bezbednost (paragraf 45).

Međutim, švedske vlasti nisu razmatrale manje stroge mere, zbog čega je prinudna izolacija podnosioca od skoro 7 godina bila dovoljna da povredi član 5 stav 1 Konvencije. Time je dužina izolacije podnosioca bila neproporcionalna datim okolnostima, pa se upravo iz tog razloga zaključuje da je povređen član 5 stav 1 Konvencije, jer u tako dugom periodu izolacije, nisu preduzete potrebne mere da se „lišenje slobode“ preispita.

Kriterijumi koje je je Sud utvrdio u ovom predmetu nam upravo pokazuje da su preduzete mere u vanrednom stanju u Republici Srbiji imale zakonit i opravdan osnov, bile su proporcionalne cilju kojem se teži, dužinu obavezne samoizolacije propisali su lekari i bile su podložne preispitivanju. Zbog svega navedenog se ne može govoriti o povredi člana 5 stav 1 Konvencije.

Ovo pravo nije povređeno jer su mere koje je država usvojila upravo usmerene na ograničenje slobode kretanja radi zaštite zdravlja i bezbednosti građana, a

ne lišenja slobode u smislu člana 5 Konvencije. Zato nema uslova za postupanje u smislu člana 27 Ustava RS kada se traži obaveštavanje o lišenju slobode konkretnog lica, o razlozima za to, pravima tih lica, pravnoj pomoći i pravnom sredstvu.

6.2. Odstupanje/ograničenje u cilju sprovođenju mera

U slučaju ograničenja nametnutih na druga prava, standard koji mora biti ispunjen jeste da su ona neophodna u demokratskom društvu i stoga proporcionalna s obzirom na legitimni cilj kome se teži. Nema sumnje da određeni stepen slobodne procene pripada i samim Državama. Međutim, Sud je podvukao, u jedinom predmetu u kome je razmatrana primena karantina – *Kuimov protiv Rusije*, predstavka br. 32147/04 od 8. januara 2009. – da ograničenje treba da bude “privremena mera, koja prestaje čim okolnosti to dozvole” i da “će oštra i dugotrajna ograničenja ... naročito dugo trajanje, verovatno biti nesrazmerno legitimnom cilju kome se teži” (stav. 96).

Treba imati na umu da je Sud bio spreman, u nekim slučajevima pre pojave virusa Kovid 19, da prihvati široko zadiranje u ljudska prava koje bi bilo u stvari odstupanje prema članu 15 Konvencije, a ne ograničenje i bez pozivanja Države na član 15 Konvencije. Tako je bilo u slučaju kad je Država usvojila mere u odgovoru na “postojanje izuzetne i do sada nezabeležene krize” (iako je reč o finansijskoj krizi; *Koufaki and Adedy v. Greece*, 2013, stav 37). Ovaj pristup Sud je imao u vezi sa zadiranjem u pravo na imovinu, što je bio rezultat samo običnog smanjenja nedeljnih i mesečnih plata radi zaštite nacionalne ekonomije. Činjenicu “postojanje izuzetne i do sada nezabeležene krize” Sud bi takođe mogao da primeni i na široka ograničenja ljudskih prava radi zaštite npr. infrastrukture zdravstva i to kao u navedenom slučaju kao široko diskreciono pravo Države. Ovakav stav Suda, u predmetima vezanim za zaštitu ljudskih prava tokom pandemije, bio bi očekivan. U slučaju pandemije/epidemije treba posebno uzeti u obzir očiglednu potrebu za opštim merama, a ne samo onima koje se preduzimaju samo protiv konkretnih pojedinaca,ovo bi bilo u skladu sa praksom Suda koju je on definisao u predmetima *Koufaki i Adedy protiv Grčke* (2013), *De Conceicao Mateus i Santos Žanuario protiv Portugala* (2013), *Savickas i drugi protiv Litvanije* (2013).

Sprovođenje mera socijalnog (fizičkog) distanciranja, što predstavlja zadiranje u slobodu kretanja, pa i kroz krivične sankcije je prihvatljivo uz dokazanu opravdanost takvog zadiranja u ljudsko pravo. Prema praksi Suda mogao bi se ustanoviti sledeći test da bi se opravdalo ovakvo zadiranje u prava. Prvo, da li je bilo neophodno. Evidentno je da je ono bilo neophodno za zaustavljanje širenja koronavirusa. Drugo da li je mera usvojena tek kada se druga, manje široka ograničenja nisu pokazala efikasnim. Ova mera usvojena je tek kada se druga,

manje široka ograničenja nisu pokazala efikasnim. Treće pitanje je dužina trajanja ove mere. Mera nije trajala duže nego što bi istinski služilo cilju kome se teži. Takođe, prilikom sprovođenja ove mere nije bez značaja i mogućnost bezbedne nabavke najneophodnijih namirnica za život i dobrobit ljudi, mogućnost da se komunicira sa drugima i da se dobijaju vesti i informacije (videti predmet *Amuur v. France*, 1996) što ukazuje da je Država meru sprovodila, prema praksi Suda, u dozvoljenim granicama.

Ograničenja pristupa određenim mestima ili područjima ili delovima zemlje, pa čak i mestima stanovanja će neizbežno zadirati u pravo na slobodu kretanja prema članu 2 Četvrtog protokola uz Konvenciju. U praksi Suda, ograničenje koje se ticalo pristupa jednog lica određenom delu u jednom gradu koje je trajalo 14 dana, Sud nije smatrao nesrazmernim. U ovom predmetu je zabrana uvedena u odgovoru Države na „vanrednu situaciju“ zbog nedopuštene javne preprodaje i korišćenja teških droga, nakon što su se manje stroge mere pokazale neefikasnim (*Olivieira v the Netherlands*, 2002; *Landvreugd v the Netherlands*, 2002).

Različiti vidovi ograničenja kretanja su nametnuti u mnogim zemljama. U nekim slučajevima mere sprečavaju ljude da putuju dalje, osim na veoma kratke udaljenosti od njihovih domova. Tako, odstupanje od garantovanih prava od strane Estonije predviđa ograničenja na putovanja do određenih ostrva, omogućavajući samo licima koja tamo imaju stalni boravak da tamo odlaze i ukoliko ne pokazuju simptome virusa Covid-19. Proporcionalnost ovih ograničenja, kako u pogledu njihovog obuhvata, tako i trajanja, zavisice od pokazane relevantnosti za sprečavanje širenja bolesti, ali takođe i od njihovog uticaja na pribavljanje najneophodnijeg za život, kao što je kupovina hrane i povlačenje novčanih sredstava (podnosilac predstavke u *Landvreugd* je i dalje bio u mogućnosti da podiže svoja socijalna primanja i poštu iz oblasti koja je inače bila obuhvaćena zabranom), pa čak i smeštaja za lica koja su sprečena da se vrate u svoje mesto boravišta.

Uslovni otpust lica iz zatvora – kao što je predviđeno odstupanjem od prava po članu 15 Konvencije od strane Gruzije i Letonije, mogao bi da zaštiti one koji su pušteni na slobodu od rizika da budu zaraženi u zatvoru. Međutim, ovo ne bi trebalo da se događa bez procene rizika od posledica po ostalo stanovništvo za koje bi to moglo da predstavlja ponavljanje fizičkog nasilja od strane oslobođenog lica i da predstavlja kršenje obaveze da se zaštiti žrtva, što sa sobom povlači kršenje člana 2 i člana 3 od strane Države za koje nije dopušteno odstupanje (videti, npr. *Maiorano and Others v. Italy* (2009) i *Opuz v. Turkey* (2009)).

Produženje zatvorskih kazni, predviđeno odstupanjem od prava po članu 15 Konvencije od strane Letonije, prema dosadašnjoj praksi Suda teško da može biti opravdano. Svako takvo produženje bi, s obzirom na verovatno odsustvo kauzalne veze sa prvobitnom kaznom, bilo neopravdano prema članu 5(1)(a). Dodatno, u nedostatku činjenice da to predstavlja meru koja je neophodna za sprečavanje zara-

znih bolesti, kada je takav zatvorenik zaražen virusom Covid-19, pa je time opravdan osnov za lišavanje slobode u skladu sa članom 5(1)(d), bi predstavljalo kršenje člana 5 stav 1 tačka a. U skladu sa praskom Suda, ovo ne bi bilo kršenje prava garantovanih članom 5 Konvencije ukoliko se uzme činjenica da je Država odstupila od prava po članu 15 Konvencije i da je odlaganje puštanja na slobodu bilo neophodno zbog hitnosti situacije izazvane pandemijom.

7. Položaj lica lišenih slobode u Srbiji

U skladu sa preporukama datim u Izjavi o principima vezanim za tretman lica lišenih slobode u kontekstu pandemije zaraze virusom COVID-19 Saveta Evrope, primenjivani su mehanizmi za snižavanje kazne zatvora licima lišenim slobode i raniji otpust iz zatvora, kao i mehanizmi za ukidanje mere pritvora u svim slučajevima u kojima su ispunjeni zakonom propisani uslovi.

Sve preduzete mere (privremeno ograničenje i suspenzija poseta osuđenim licima, radnog angažovanja van zavoda, korišćenja vanzavodskih prava i pogodnosti) sprovedene su sa ciljem zaštite lica lišenih slobode, tako da nivo zaštite njihovih prava nije smanjen, osim u neophodnom obimu u cilju sprečavanja moguće epidemije virusa COVID -19 u zatvorima. Navedena ograničenja su kompenzovana korišćenjem prava na telefoniranje u većem obimu, kako za osuđena, tako i za pritvorena lica, kao i boravkom na svežem vazduhu u dužem trajanju. Zaštitnik građana je uveo dežurnu telefonsku liniju za lica lišena slobode, što predstavlja značajan mehanizam spoljne kontrole sistema izvršenja krivičnih sankcija, što uz postojeće mehanizme prituživanja u okviru Uprave, kao i sudiji za izvršenje krivičnih sankcija, predstavlja efikasan sistem zaštite prava lica lišenih slobode.

8. Pitanje proporcionalnosti

Proporcionalnost se javlja u svakom predmetu pred Evropskim sudom za ljudska prava u postupku utvrđivanja da li je neko pravo garantovano Konvencijom prekršeno. Uobičajeno je da Sud utvrđuje da li je pravo uopšte bilo uskraćeno, i ako jeste, utvrđuje da li je odstupanje ili ograničenje prava bilo opravdano. Kada govorimo o proporcionalnosti, Sud je u svojoj praksi razvio jedna broj „testova“ proporcionalnosti kako bi se utvrdilo da li je ograničenje ljudskih prava opravdano. Cilj načela proporcionalnosti je ocena odnosa, balansa, između prava pojedinaca i opšteg javnog interesa. Odnosno da li je narušen balans između prava pojedinaca i opšteg interesa u konkretnom slučaju. Praksa suda pokazuje da

se mora postići srazmeran balans između mere koja se primenjuje i cilja koji se tom merom želi postići a koja u praksi zadire u prava pojedinca.

Polazeći od prakse Suda ispituje se:

- da li ograničena sloboda ili pravo spadaju u domen zaštite Konvencije (test obuhvata). Prava o kojima smo govorili spadaju u domen prava zaštićenih Konvecijom.
- da li je ograničenje propisano zakonom (pravnim propisima) i da li se njime ostvaruje legitiman cilj. Odstupanje od ljudskih prava propisano je zakonom (pravnim propisima) i njime je ostvaren legitiman cilj zaštita života u skladu sa Ustavom Republike Srbije i Konvencijom.
- da li je uplitanje neophodno u demokratskom društvu (test proporcionalnosti). Činjenica da je postojanjem virusa na teritoriji Republike Srbije ugrožen život građana i celog društva čine preduzete mere neophodnim u demokratskom društvu.

Na kraju, da li je mešanje države u garantovana prava pojedinca takvog karaktera da je njime narušena sama suština prava. Odgovor je da ovim nužnim i neophodnim merama nije narušena suština garantovanih prava, jer mere osim toga što su bile nužne, bile su i kratkotrajne, usmerene na legitiman cilj zaštite života i zdravlja stanovništva, kontinuirano preispitivane uz praćenje epidemiološke situacije, svetskih kretanja u ovoj oblasti i instrukcija SZO.

9. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokol br. 7 član 4

Pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u istoj stvari

1. Nikome se ne može ponovo suditi niti se može ponovo kazniti u krivičnom postupku u nadležnosti iste države za delo zbog koga je već bio pravosnažno oslobođen ili osuđen u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom te države.

2. Odredbe prethodnog stava ne sprečavaju ponovno otvaranje postupka u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom date države, ako postoje dokazi o novim ili novootkrivenim činjenicama, ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod.

3. Ovaj se član ne može staviti van snage na osnovu člana 15 Konvencije.

Zaštita načela *ne bis in idem* u okviru Saveta Evrope nije izuzeta od debate u vezi dometa ovog člana, odnosa prema nacionalnom zakonodavstvu, a u zadnje vreme i odnosa prema Povelji o ljudskim pravima EU.

Za Evropski sud sama činjenica da je nešto predviđeno opštim aktom kao prekršajni i krivični postupak ne predstavlja kršenje prava *ne bis in idem*. Kršenje prava *ne bis in idem* Sud utvrđuje u svakom pojedinačnom slučaju koristeći „kriterijume Engel“.

9.1. Sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava u vezi načela *ne bis in idem*

Ne bis in idem je kao pravo uključeno u Evropsku konvenciju o ljudskim pravima u okviru Protokola br. 7 koji su ratifikovale četrdeset četiri od četrdeset sedam država članica Saveta Evrope. Ujedinjeno Kraljevstvo ga nije ratifikovalo, a Nemačka i Holandija (Nizozemska) su u procesu ratifikacije. Nemačka je u trenutku njegovog potpisivanja, kao i još neke druge zemlje tokom njegovog zaključivanja (Austrija, Francuska, Portugal i Italija), stavila rezerve ili izjave u svoje isprave o ratifikaciji kako bi strogo ograničila nadležnost Protokola 7 uz Evropsku konvenciju na krivičnopravno područje, na način da mogu zadržati dvojnost upravnih kazni i krivičnopravnih sankcija za isto delo. Srbija nije stavila rezervu na ovaj Protokol.

U skladu sa sudskom praksom Evropskog suda, načelo *ne bis in idem* zabranjuje pokretanje dva ili više postupaka krivičnopravne prirode (dvostruko optuživanje) i primenu dva ili više konačnih krivičnopravnih sankcija (dvostruko kažnjavanje) protiv iste osobe i za isto delo. Ovim se načelom želi sprečiti ponavljanje već okončanih krivičnih postupaka, te garantovati pravna sigurnost pojedinca, štiteći ga od nesigurnosti od mogućeg dvostrukog progona, dvostrukog suđenja ili dvostrukog kažnjavanja. Veliki deo te sudske prakse Evropskog suda posebno se odnosi na dupliranje poreskih i krivičnopravnih sankcija.

Sud za primenu načela *ne bis in idem* zahteva postojanje četiri uslova: 1. istovetnost procesuirane ili kažnjene osobe, 2. istovetnost činjeničnog stanja (*idem*), 3. dva postupka kažnjavanja (*bis*) i 4. konačnost jedne od dve odluke. Uslovi relevantni za ovaj predmet, koji su stvorili najopširniju i najsporniju sudsku praksu Evropskog suda, jesu istovetnost činjeničnog stanja (*idem*) i dupliranje postupaka (*bis*).

9.2. Istovetnost činjeničnog stanja (pojam *idem*)

Taj element načela *ne bis in idem* zahteva da se utvrdi trebaju li se postupci koji se ponavljaju odnositi samo na isto ponašanje (*idem factum*) ili je potrebna i primena iste pravne kvalifikacije (*idem crimen*).

Prvobitna sudska praksa Suda bila je veoma raznolika te je, u nekim slučajevima kumulativne primene krivičnopravnih sankcija i poreskih kazni, utvrđivala da isto delo može biti predmet krivičnopravne sankcije i upravne kazne jer one ne uzimaju u obzir iste elemente.

Pod uticajem sudske prakse Suda u vezi s članom 54 Konvencije o sprovođenju Šengenskog sporazuma, Sud je pristupio preispitivanju i organizaciji svoje sudske prakse u ključnoj presudi Zolotokhin protiv Rusije (2009), u kojoj je utvrdio da član 4 Protokola br. 7 zabranjuje kažnjavanje drugog krivičnog dela na osnovu istih, ili u bitnom istih, radnji koje su služile kao osnova za prvo krivično delo, nezavisno od njegove pravne kvalifikaciji (jasno opredeljenje za kriterijum *idem factum*, a ne kriterijuma *idem crimen*). Sud opisuje istovetnost činjeničnog stanja kao skup konkretnih činjeničnih okolnosti koje uključuju istog počinioca i koje su nerazdvojno povezane u vremenu i prostoru.

U svojoj kasnijoj sudskoj praksi, Sud je zadržao taj pristup, koji ide u korist zaštite pojedinaca i koji se zasniva na oceni kriterijuma *idem factum*, a ne kriterijuma *idem crimen*. U svojoj presudi velikog veća, A i B protiv Norveške (2016), ponovno je potvrdio taj pristup.

9.3. Ponavljanje postupaka kažnjavanja (pojam bis)

Element postojanja dva postupaka kažnjavanja koji su krivičnopravne prirode otvorio je najviše pitanja u primeni člana 4 Protokola 7. Kod dva postupaka ili kazni za istovetne radnje, koje su naložili krivični sudovi, primena tog načela ne izaziva veće probleme. Međutim, postoje represivni propisi koje nacionalni zakonodavci mogu urediti na način da ulaze u okvir prava upravnih, disciplinskih ili prekršajnih kazni, a ne u okvir krivičnog prava, koji se razlikuju od mera i garancija svojstvenih krivičnim postupcima.

9.4. Opša sudska praksa Evropskog suda

Povećanje broja odredaba prava disciplinskih, prekršajnih ili upravnih kazni represivne prirode objašnjava zašto je Sud od svoje presude Engel i dr. protiv Holandije (Nizozemske) (1976) razvio posebne i samostalne kriterijume za razjašnjenje pojma „podizanje optužnice za krivično delo“ iz člana 6 Konvencije i pojma „kazna“ iz člana 7 Konvencije. Konkretno, kod tumačenja člana 4 Protokola br. 7 takođe je primenio kriterijume poznate kao „kriterijumi Engel“, odnosno pravnu kvalifikaciju krivičnog dela u nacionalnom pravu, prirodu krivinog dela, te prirodu i intenzivnost ili težinu kazne izrečene počiniocu. Dva su poslednja

kriterijuma alternativna, ali ih Sud, u zavisnosti od specifičnosti predmeta, nekad i kumulativno razmatra.

U svojoj presudi A i B protiv Norveške (2016), Sud je ponovno potvrdio isključivu upotrebu kriterijuma Engel, pored toga što su neki učesnici u tom postupku predložili dopunske kriterijume kako bi se pojačala njihova primena, izvan strogih granica krivičnog prava.

Prvi kriterijum „Engel” odnosi se na kvalifikaciju povrede u nacionalnom pravu, koji Sud smatra samo polaznom tačkom za utvrđivanje toga je li sankcija „krivičnopravne prirode”. To pravilo nije odlučujuće, osim ako sâmo nacionalno pravo obe sankcije ne uređuje kao krivičnopravne, u kojem se slučaju načelo *ne bis in idem*, logično, primenjuje bez daljnjeg. Ako, suprotno tome, nacionalno pravo sankciju smatra upravnom, prekršajnom ili disciplinskom, potrebno je izvršiti analizu u svetlu druga dva kriterijuma, na osnovu kojih treba odlučiti je li ona, pored toga, „krivičnopravne prirode” za potrebe primene člana 4 Protokola br. 7.

Drugi kriterijum „Engel” odnosi se na prirodu povrede. U sudskoj praksi Suda, za utvrđivanje toga je li poresko kažnjivo delo upravne prirode zapravo krivičnopravne prirode, u obzir se uzimaju činioci kao što su: (a) adresati propisa kažnjavanja, na način da je propis, ako je usmeren na opštu javnost, a ne na tačno određenu grupu adresata, obično „krivičnopravne prirode”, (b) cilj navedenog propisa, jer kažnjivo delo nije krivičnopravne prirode ako se predviđenom kaznom samo namerava nadoknaditi novčana šteta, dok je krivičnopravne prirode ako njegova pravna klasifikacija ima svrhu represije i prevencije i c) pravno dobro zaštićeno nacionalnom odredbom kažnjavanja, koja je krivičnopravne prirode ako je njen predmet zaštita pravnih dobara čija se zaštita obično jamči propisima krivičnog prava.

Treći kriterijum „Engel” odnosi se na prirodu i težinu kazne. Kazne zatvora su same po sebi krivičnopravne prirode, a isti je slučaj sa novčanom kaznom čije neizvršenje može dovesti do zamene u kaznu zatvora ili koja se unosi u kaznenu evidenciju.

Primenom ovih kriterijuma na poreske kazne koje se kumuliraju sa krivičnopravnim sankcijama, Sud je u više navrata smatrao da su poreske kazne „krivičnopravne prirode” u smislu člana 6 i 7 Konvencije i, time, člana 4 Protokola br. 7. To je, konkretno, smatrao u slučajevima novčanih kazni izrečenih u okviru upravnih postupaka zbog neplaćanja poreza, čak i ako je njihov iznos mali. Da bi došao do tog zaključka ispituje prirodu i težinu sankcije ocenjujući mogućnost njene pune primene, odnosno, bez smanjivanja konačnog iznosa koji može biti posledica sniženja zbog iznosa koji je odredila poreska uprava. U tome smislu Sud je utvrdio nebitnim to što je prva sankcija bila odbijena od druge radi ublažavanja dvostrukog kažnjavanja.

9.5. Izuzeci u slučajevima dva postupaka s dovoljno uskom materijalnom i vremenskom povezanošću: presuda A i B protiv Norveške

U presudi A i B protiv Norveške (2016), Sud prihvata da, kad je reč o formalno upravnim sankcijama krivičnopravne prirode, člana 4 Protokola br. 7 nije povređen kumulacijom krivičnih i upravnih postupaka kažnjavanja, pod uslovom da među njima postoji dovoljno uska materijalna i vremenska povezanost. Ako država dokaže da među tim postupcima postoji ta vremenska i materijalna povezanost, smatra se da ne postoji „ponavljanje postupaka ili kazni (*bis*)”.

Sud navodi da, za utvrđivanje toga postoji li dovoljno uska povezanost između krivičnih i upravnih postupaka kažnjavanja, treba *posebno* uzeti u obzir sledeće kriterijume:

- komplementarne svrhe postupaka i njihov odnos prema različitim aspektima štetne radnje za društvo. Komplementarnost i koherentnost je veća što su sankcije u upravnom postupku udaljenije od „strogog jezgra krivičnog prava” i obratno;
- dvojnost, pravna i praktična, postupaka ako su predvidljiva posledica istog postupanja koje se suzbija;
- komplementarnost izvođenja dokaza u postupcima kojim se, ako je to moguće, izbegavaju ponavljanja kod prikupljanja i ocene dokaza, zahvaljujući interakciji među različitim telima, na način da se utvrđivanje činjenica sprovedenih u jednom postupku uvrsti u drugi postupak;
- uvažavanje i uzimanje u obzir sankcije izrečene u prvom postupku kod izricanja sankcije u drugom postupku, na način da sankcija za pojedinca ne predstavlja preterano opterećenje, pri čemu je za izbegavanje tog rizika primereno sprovođenje postupka poravnanja.

Sud daje manje smernica kada je u pitanju dokazivanje dovoljne vremenske povezanosti među postupcima. Samo navodi da krivični i upravni postupak nije potrebno sporvesti istovremeno, od početka do kraja, i dodaje da će država vremensku povezanost teže dokazati što je veća vremenska razlika među dva postupka.

Poređenjem činjenica u presudi A i B protiv Norveške, s jedne strane, i u kasnijoj presudi od 18. maja 2017. u slučaju Johanson i drugi protiv Islanda, s druge strane, ukazuje na gotovo nepremostive teškoće s kojima će se nacionalni sudovi suočavati kako bi, uz minimum sigurnosti i predvidljivosti, *a priori* razjasnili kada postoji ta vremenska povezanost.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava

- *Koufaki and Adedy v. Greece* (2013) application no. 57665/12 and no. 57657/12
- *Da Conceição Mateus v. Portugal and Santos Januário v. Portugal* (2013) application no. 62235/12 and no. 57725/12.
- *Savickas and Others v. Lithuania* (2013) application nos. 66365/09, 12845/10, 29809/10, 29813/10, 30623/10, 28367/11
- *and Others v. the United Kingdom* (2009) application no. 3455/05.
- *Lawless v. Ireland* (1960) application no. 332/57
- *Brannigan and McBride v. the United Kingdom* (1993) application no. 14553/89; 14554/89
- *Mehmet Hasan Altan v. Turkey* (2018) application no. 13237/17
- *Öneryıldız v. Turkey* (2004) application no. 48939/99.
- *Budayeva and Others v. Russia* (2008) application nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02).
- *Osman v. the United Kingdom* (1998) application no. 87/1997/871/1083
- *Finogenov and others v. Russia* (2011) application no. 18299/03
- *Identoba and others v. Georgia* (2015) application no. 73235/12
- *De Tommaso v. Italy* (2017) application no. 43395/09
- *Buzadji v. Moldova* (2016) application no. 23755/07
- *Austin and others v. the United Kingdom* (2012) applications nos. 39692/09, 40713/09 and 41008/09
- *Enhorn v. Sweden* (2005) application no. 56529/00
- *Kuimov v. Russia* (2009) no. 32147/04
- *Amuur v. France* (1996) application no 19776/92
- *Olivieira v the Netherlands* (2002) application no 33129/96 and *Landvreugd v the Netherlands* (2002) application no 37331/97
- *Maiorano and Others v. Italy* (2009) application no. 28634/06
- *Opuz v. Turkey* (2009) application no. 33401/02
- *Sergey Zolotukhin v. Russia* (2009) application no. 14939/03
- *A and B v. Norway* (2016) application nos. 24130/11 and 29758/11
- *Engel and Others v. The Netherlands* (1976) application nos. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 and 5370/72

UPUTSTVA ZA AUTORE

Revija za kriminologiju i krivično pravo je naučni časopis sa tradicijom dugom 56 godina, čiji su suizdavači Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu. Revija je kategorisana kao M52 (Časopis od nacionalnog značaja) i objavljuje članke iz oblasti krivičnog prava, kriminologije, penologije, viktimologije, maloletničke delinkvencije i drugih nauka koje proučavaju etiologiju, fenomenologiju, prevenciju i suzbijanje kriminaliteta.

Časopis izlazi tri puta godišnje. Brojevi 1 i 2 uključuju radove na srpskom, dok se broj 3 Revije uključuje isključivo radove na engleskom jeziku.

Radovi se dostavljaju na adresu sekretar.revija@gmail.com u sledećim rokovima:

- Broj 1: 1. april
- Broj 2: 1. septembar
- Broj 3: 1. decembar

Tehnička uputstva autorima članaka Revije za kriminologiju i krivično pravo

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
- 2.1. Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorke posebno.
- Primer: Jovan JOVANOVIĆ¹*
- 2.2. U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokriveno.
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

1. Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

1.1. Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

1.1.1. Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

1 Dr Jovan Jovanović je docent na Fakultetu...u Beogradu. E-mail: jovan@primer.net

Primer: 1. Službe koje pružaju pomoć žrtvama

1.1. Kategorije korisnika

1.1.1. Žene i deca

4. Koristiti **harvardski sistem citiranja**. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Stevanović, 2009: 152).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Knežić, Savić, 2012).

Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak “i dr.” (npr. Hawley i dr., 2013).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. I. Stevanović, Z. Stevanović, 2015).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati “prema” (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Hannah-Moffat, 2005; Kemshall, 2002). U tom slučaju radove bi trebalo poređati prema prvom slovu prezimena.

- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

- 4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: Tabela 1. Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis literature na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) Penologija. Beograd: Savremena administracija.

• **za poglavlja u knjizi:** prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Blagojević, M. (2013) Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities. U: Hearn, J., Blagojević, M. & Harrison, K. (ur.) Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations. New York: Routledge, str. 261-295.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdavanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), volumen časopisa (kurzivom) u zagradi broj časopisa i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Ivanović, M. (2015) Droga, umetnost, kriminal. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 34(4), str. 193-202.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Petrušić, N, & Stevanović, I. (2011) Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi. Prva godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama (str. 87-102). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na: a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i veb strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

» Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o objavljivanju.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343

REVIJA za kriminologiju i krivično pravo /
glavni i odgovorni urednik Ivana Stevanović.
– Vol. 41, br. 1 (jan./apr. 2003)- . - Beograd :
Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i
praksu : Institut za kriminološka i sociološka is-
traživanja, 2003- (Beograd : Službeni glas-
nik). – 24 cm

Tri puta godišnje. - Je nastavak: Jugoslovenska
revija za kriminologiju i krivično pravo = ISSN
0022-6076
ISSN 1820-2969 = Revija za kriminologiju i
krivično pravo

COBISS.SR-ID 116488460

